

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Ивана П. Лучић-Тодосић

**АНТРОПОЛОШКИ ПРИСТУП ПРОУЧАВАЊУ
НАРОДНИХ ХЕРОЈА:
КУЛТУРНА КОНСТРУКЦИЈА И ТИПОЛОГИЈА
ХЕРОЈСКИХ ЛИКОВА**

докторска дисертација

Београд, 2017

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Ivana P. Lučić-Todosić

**ANTHROPOLOGICAL APPROACH TO THE
STUDY OF PEOPLE'S HEROES:
CULTURAL CONSTRUCTION AND TYPOLOGY
OF HEROIC CHARACTERS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2017

Ментор:

Др Иван Ковачевић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије:

Др Драгана Антонијевић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Др Љубодраг Димић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Др Коста Николић, научни саветник
Институт за савремену историју, Београд

Др Младен Стајић, доцент
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Датум одбране _____

Антрополошки приступ проучавању народних хероја: културна конструкција и типологија херојских ликова

Резиме

Ова докторска дисертација бави се истраживањем културне конструкције и типологијом ликова народних хероја установљених за време и након Другог светског рата у Југославији. Народни хероји су били широко познати и популарни ликови из Другог светског рата који су становништво стално подсећали на херојску борбу југословенских народа. Одражавали су јединствену борбу свих Југословенских народа и свих Република за слободу. Бирани су из свих Република, што је требало да укаже на исте тежње и заједничко учешће партизана и комуниста из свих крајева земље у рату. Данас се често посматрају као историјски и политички мит.

У раду се истражује како је текла хероизација ових ликова, које су херојске типове отелотворили, како и зашто су митологизовани. Анализа је спроведена кроз заједничке наративе који их прате (нормативни акти, биографије, мемоарску грађу, билтене Главног Штаба, партизанске песме). Примећује се недостатак истраживања која би обухватила класификацију херојских типова и њихову анализу у одређеном контексту. Ранији радови најчешће се баве херојским ликовима као делом истинитих или лажних историјских наратива што их је класификовало у историју или у мит. У дискурсно орјентисаним истраживањима могуће је користити дијахрони и синхрони интеркултурни приступ како би се откриле функције и значења које су хероји имали у друштву у време када су се појављивали.

Почетна поставка истраживања била је да су народни хероја испуњавали одређене функције у југословенском друштву. Преко њихових ликова спроведен је процес хероизације Другог светског рата у Југославији. Као друштвено конструисани типови они су функционисали као знаци разликовања, носиоци

нових херојских улога. Служили су да дефинишу и институционализују истакнуте ратне улоге, да пруже појединцима слику о себи као ратним победницима, да контролишу сећање, да оправдају и легитимишу политичку професионализацију војске и највиших државних функција, да допринесу даљем одржавању контролисаног и непромењеног сећања и одржавају херојске ликове актуелним и живим. У процесу стварања нове државе и нових институција нашли су се између традиционалних и нових револуционарних улога хероја, отелотворујући типове хероја браниоца-ослободиоца, хероја мученика и хероја вође.

Кључне речи: народни хероји, мит, историја, Други светски рат, Југославија, хероизам, лик, биографија.

Научна област: Етнологија-антропологија

Ужа научна област: Етнологија-антропологија

УДК број: 39:316.75(497.1)“19“

94(497.1)“1941/1945“:929

Anthropological approach to the study of people's heroes: cultural construction and typology of heroic characters

Summary

This doctoral dissertation deals with the research of cultural construction and typology of characters of people's heroes established during and after the Second World War in Yugoslavia. People's heroes were widely known and popular figures from the Second World War who were constantly reminded by the population of the heroic struggle of the Yugoslav people. They reflected the unique struggle of all Yugoslav nations and all the Republics for freedom. They were elected from all the Republics, which should have pointed to the same aspirations and the joint participation of partisans and communists from all over the country in the war. Today, they are often seen as a historical and political myth.

This dissertation investigates the heroisation of these characters, which the heroic types have embodied, how and why they are mythologized. The analysis was carried out through common narratives that followed them (normative acts, biographies, memoirs, bulletins of the Supreme Headquarters, partisan songs). There is a lack of research that would include the classification of heroic types and their analysis in a particular context. Earlier works most often deal with heroic characters as part of true or false historical narratives that classify them in history or in the myth. In discourse-based research, it is possible to use a diachronic and a synchronic intercultural approach to discover the functions and meanings that the heroes had in society at the time they appeared.

The initial setting of the research was that people's heroes fulfilled certain functions in Yugoslav society. The analysis showed that through their characters the process of heroisation of the Second World War in Yugoslavia was carried out. As socially constructed types, they functioned as signs of distinction, bearers of new heroic roles. They served to define and institutionalize prominent war roles, to provide individuals with a picture of themselves as war winners, controlling memories, justifying and

legitimizing the political professionalization of the military and the highest state functions, to contribute to the continued maintenance of controlled and unchanged memories and maintain heroic characters current and alive. In the process of creating a new state and new institutions, they found themselves among the traditional and new revolutionary roles of the hero, embodied the types of hero of the defender - liberator, the hero of the martyr and the hero of the leader.

Key words: people's heroes, myth, history, World War II, Yugoslavia, heroism, figure, biography.

Scientific field: Ethnology-anthropology

Scientific subfield: Ethnology-anthropology

UDC number: 39:316.75(497.1)“19“
94(497.1)“1941/1945“:929

САДРЖАЈ

I Увод.....	1
I.1. Предмет рада, теза и контекст.....	15
II Теоријско-методолошки оквир рада.....	23
II.1. Херој, биографија, лик и мит	30
II.1.а. Дефинисање појмова <i>херој</i> и <i>народни херој</i>	32
II.1.б. Одлике хероја – <i>хероизам</i> и <i>апотеоза хероја</i>	35
II.1.в. Херојска биографија као културни знак.....	45
II.1.г. Функција херојске биографије	49
II.1.д. Зашто је херој лик?.....	52
II.1.ђ. Одређивање појма <i>лик народног хероја</i>	55
II.1.ж. Када је херој мит?	60
II.2. Идентитетско и идеолошко у ликовима народних хероја.....	70
II.3. Методологија рада	78
III. Преглед истраживања хероја	89
III.1. Херој као универзални знак.....	89
III.2. Партикуларни хероји: историјско – митске конструкције ликова хероја у савременим друштвима.....	96
III.3. Истраживања о херојима народноослободилачког рата.....	102
IV. Од народног епског хероја до ратног хероизма партизанског народног хероја	108
IV.1. Херојска етика XIX века и национални херој спаситељ.....	115
IV.2. Експликација хероја: хероизам, херојски модели, одлике хероја и награде за хероје	120
IV.2.а. Живи херој – <i>хероичка личност</i> – наметнута норма или „душевени склоп” личности Динараца.....	122
IV.3. Залиха ликова за ратни имагинаријум.....	128

IV.3.a. Хероји Совјетског Савеза удаљени симболи и узор.....	140
IV.3.б. Наши народни хероји „Црвеноармејци” – од израза захвалности до кидања веза	144
V. Други светски рат у Југославији – учесници, карактер и последице.....	153
VI. Рад на изградњи мита о народним херојима	166
VI.1. О природи и настанку текстова у Зборнику.....	170
VI.2. Нормативи за избор народних хероја	173
VI.2.a Орден народног хероја као знак	185
VI.3. Функције ликова народних хероја	190
VII. Деконструкција ликова народних хероја	210
VII.1. Континуитет ратничке традиције	210
VII.2. Весници новог живота – хероји маћи од пушке.....	214
VII.3. Ратнице и мученице – хероине народног рата	223
VII.4. Троструки народни херој – мит о народном хероју Титу у сенци култа	238
VIII. Типологија ликова народних хероја	246
VIII.1. Хероји браниоци – ослободиоци	248
VIII.1.a. Хероји браниоци.....	271
VIII.1.б. Хероји ослободиоци.....	281
VIII.2. Хероји мученици.....	300
VIII.2.a. Тело као извор значења.....	310
VIII.3 Хероји предводници - вође	321
IX. Завршна разматрања	338
X. Извори и литература	347

I УВОД

У току и на измаку Другог светског рата, на територији окупиране Краљевине Југославије, нова војна и политичка снага – југословенски партизани и Комунистичка партија Југославије, уз подршку народних маса, почели су да стварају своје хероје. Чинило се као да су се појавили из масе непознатих, анонимних ликова, преузели улоге у рату и то им је одредило судбине. Њихове животе одредило је време и ратна дешавања у којима су се нашли. Формалним признањем, звањем и одликовањем орденом народног хероја, одата им је државна почаст за поступање током рата, и постали су симболи нове социјалистичке државе. Симболи херојске победе народа у рату, свих малих, обичних људи који су се борили за слободу, братство и јединство југословенских народа и народности, на целокупном простору који је пре рата заузимала Краљевина Југославија. Као такви заузели су своје место у стварању нове земље и како се сматрало, праведнијег, социјалистичког друштва. Њихов „лик и дело“, пренет из времена рата и револуције, остао је описан и забележен у школским уџбеницима, лектири и филмовима, и заузимао је важно место у друштвеном простору, преузимајући васпитну функцију за генерације које долазе. Послератно југословенско социјалистичко друштво учествовало је у стварању слике о партизанској борби и одржавало је ликове народних хероја стално присутним у животима становништва.

Други светски рат, у југословенској историографији¹, описиван је и забележен без потребне дистанце према догађајима и учесницима, а послератна политичка

1 Југословенски систем, након Другог светског рата, почивао је на комунистичкој идеологији и партијској дисциплини, што се одражавало и на историографију. У првим годинама након рата историографија је била „инструмент идеолошког образовања и партијске пропаганде“, и ово подручје научног стваралаштва у југословенском друштву релативно споро освајало је критичку антономију. Прошлост је инструментализована у име „виших циљева“, а посебно непосредна, ратна прошлост. Историографијом су се бавили проверени кадрови, често без историјског

структура заснивала је свој легитимитет на представи о њиховој жртви и веровању да је све што чини добробит савременог живота у социјализму остварено захваљујући њиховој борби.

Ратна слика лика, избор, пут и смрт народних хероја, бораца за слободу и револуционара, забележени су и описани у херојским биографијама, сакупљеним у Зборницима народних хероја, као и у посебним издањима пригодних издања књижица, прича о народним херјима. Народни хероји су били та линија која је повезивала ратну прошлост, страдања и искуство Другог светског рата са животом у миру, спајајући у монолитну структуру лик „палог“ народног хероја са ликом народног хероја функционера нове Југославије.

У послератној, социјалистичкој Југославији, развијан је и одржаван култ партизанског рата. Проглашени су хероји рата, обележавани су најважнији датуми из рата и подизани су споменици палим борцима и настрадалима у непријатељским офанзивама и логорима. Уобичајен начин за одржавање имена хероја у свести становништва било је именовање државних институција по личним именима и надимку хероја. Чинило се да је сваки град, па и мање место, имао свог хероја, а да је свака школа носила име неког локалног народног хероја. Називи места, улица, фабрика, касарни, домова културе, школа, и сл. све што се требало и могло именовати било је обележено именом неког од многобројних народног хероја. Тако је, на пример, Петровград добио име Зрењанин по народном хероју Жарку Зрењанину Учи, а преко 60 насељених места у Србији (углавном у Војводини) имала су улицу која је носила његово име. На овај начин је народни херој постајао заштитник, патрон, тог места.²

Бисте народних хероја представљале су неизоставан део иконографије државних институција. Обично су постављане испред улаза у објекат, на зеленој површини

образовања, писало се без историјских извора уз ослон на политичке списе партијских вођа и сећања. Концептуални оквир у коме се кретала и развијала историографија о рату 1941–1945. посредно су одредили извештај о раду ЦК КПЈ, који је на V конгресу КПЈ поднео Јосип Броз Тито и конгресне резолуције. Видети у: (Димић 1994, 1997, Николић 2013).

2 Може се наћи још примера именовања места по локалном мртвом народном хероју, као на пример: села Радошево (Чичково) по народном хероју Радошу Бојовићу, Луново село по Миловану Миловановићу Лунету, Качарево по народном хероју Светку Качару–Каћу, и сл.

или платоу, а често су заузимале истакнуто место у пространим холовима државних институција. Прве лекције у школи пионери су добијали о највољенијем „сину“ наших народа Јосипу Брозу Титу и о животу и смрти хероја по коме је школа добила име. Тако су њихова имена и ликови дуго остајали забележени у меморији становника који су рођени и одрастали у социјалистичкој Југославији.

Два симбола – симбол вође, маршала Јосипа Броза Тита³ и симбол народног хероја, чинила су заједно симбол величанствене победе свих југословенских народа над фашизмом у Другом светском рату, а послератне и касније званичне верзије заједничке историје, почивале су на тези да је јединство југословенских народа свој пуни изражај добило у рату, и да су заједничка борба и ратно искуство довели до новог братства народа који су живели на територији Југославије и учврстили га у крви погинулих хероја, бораца за слободу.

Издвајањем кључних догађаја, херојских дела и особина створен је оквир за херојски лик, а типизирани улоге хероја у свакој Републици чиниле су језгро на коме је почивала симболичка идентификација политичког и војног руководства са њеним ратним и антифашистичким наслеђем.

Смрћу Јосипа Броза Тита 1980. године и крвавим распадом државе, деведесетих година XX века, постојећи симболи хероја спаситеља (Маршала Тита) и народног хероја (партизана и илегалца) почели су да се мењају и губе своју јачну и значења. То је постало приметно у времену ратова 90-их година XX века на простору бивше Југославије, када у јавном дискурсу долази до поделе на „наше“ и „њихове“ народне хероје, који су оживљавајући духове прошлости у сећањима на своје ратовање у овим новим ратовима храбро бранили тековине своје борбе, али је због промењених околности изгледало као да њихово херојство добија нова тумачења и значења.

3 Иако је Јосип Броз Тито и сам био троструки народни херој, његов култ и мит били су далеко распрострањенији, сложенији и емоционално израженији, од мита и култа било ког другог југословенског народног хероја. Изградња култа и митологизација лика Јосипа Броза Тита, свесно је стварана и подстицана, уз обимну помоћ државе. О стварању култа Јосипа Броза Тита после рата видети књигу Косте Николића, Тито говори што народ мисли, култ Јосипа Броза Тита 1944–1949, Београд, 2006.

Док историчари и социолози, настоје да одгонетну личност, мит и култ Јосипа Броза Тита⁴, проучавање народних хероја у оквиру ових дисциплина тек је на зачетку. Ипак у недодирљивост херојског лика и универзалност херојског знака није једноставно продрети. Брижљиво је заклоњен респектом и дистанцом према насилној смрти добровољно жртвованих бораца, партизана.

Народни хероји су део прошлости која је за већину становника Југославије била херојска прошлост, и која је дуго времена обликовала стварност и будућност становника ове земље. Статус и позиција коју су народни хероји заузимали у друштву које их је створило говори нам о вредностима које су оличавали. То су истовремено биле и најважније вредности које су дефинисале послератно југословенско друштво: слобода, антифашизам, револуција и братство и јединство. Ипак, не треба заборавити да код хероја никада није све онако како изгледа на први поглед, и да се често показује да је херојска прошлост – „употребљива прошлост“ и обрнуто, зато што се *„помоћу ње обликује будућност, па чак и ако саму ту прошлост обликује садашњост“* (Smit 1989, 95) [курзив И. Л-Т.].

Појам народни хероји означава скуп, односно групу лица која су за своја дела и хероизам испољен у току Другог светског рата проглашени народним херојима Југославије.⁵ Појам одређује културну категорију која је становницима СФРЈ означавала и обезбеђивала представу ко је, шта је, и када је неко народни херој.

4 Из обимне литературе о Јосипу Брозу Титу, издвајају се новије студије Косте Николића (Николић 2006) и Тодора Куљића (Куљић 2006), које нуде нове приступе у деконструкцији Титовог култа и митологији која га је пратила.

5 Признања која се додељују за херојска дела и избор личности која постаје херој, у односу на посматрану друштвену ситуацију, ствар су друштвеног избора. Дуго се сматрало да је избор хероја израз колективног несвесног које делује у свакој заједници. Како је несвестан, херојски архетип се открива у зависности од релацијског контекста на који се односи. Архетипска експресија је пре свега метафорична, архетип хероја један је од најшеће коришћених образаца, а мит о јунаку, најчешћи и најпознатији мит на свету. Због тога херој, као лик, ма где се налазио, носи препознатљиве, опште, универзалне карактеристике које га смештају у тип.

Сматра се, такође, да се херој рађа из људске потребе за херојем, а поједини аутори (Sater 1973) верују да је она укореењена у националној психополитичкој свести, као и да, популарност историјских хероја одражава промене у аспирацијама и тежњама земље или политичким

Намера ми је да, у раду *Антрополошки приступ проучавању народних хероја: културна конструкција и типологија херојских ликова*, утврдим шта чини тропе⁶ херојских особина и дела, који учествују у изградњи лика и типа народног хероја, који је у социјалистичкој Југославији представљао симбол борбе за народно ослобођење од окупације и борбе против фашизма. Колико су пренете представе у наративу, на коме почивају модели народног хероја, универзални концепти. Колико и како се ослањају на моделе и типове традиционалних епско-митских хероја, колико и како користе идеологију у грађењу ликова народних хероја, и какву су поруку ови хероји слали становништву социјалистичке Југославије.

Лик народног хероја открива се у простору где се укрштају историја, сећања учесника и сведока, догађаји и време, као и представе о херојима – узорима. У сусрету изабране прошлости, сачињене од одабраних датума и догађаја, са текућом стварности хероји се јављају као преносиоци и носиоци одређених значења. Значења су им приписана, од тренутка настанка, преласком у херојски лик, а њихова рецепција, начин на који им приступамо, зависи од позиције – тачке на којој се истраживач и посматрач налази.⁷ Ове укрштене и помешане представе

циљевима владајућег режима (Sater 1988, 151). Присутност херојских ликова у једној култури сведочи о потреби тог друштва за херојима, а због непрестане изложености херојским фигурама верујемо да су хероји стално присутни.

Због тога би се могло чак рећи, да је избор народног хероја на неки начин колективан чин. То подразумева да је више особа било сагласно са њиховим избором, као и да се селекција хероја вршила на основу категорија које су их издвојиле и обележиле према критеријумима и елементима који су нераскидиво везани за слику коју су савременици створили о хероју. Стога херој носи одлике свога времена и групе која га је изабрала.

⁶ Тропи су фигуре значења. Оне представљају обележија песничког језика, помоћу ког се обликују и преносе упечатљиве слике. Хејден Вајт је запазио да историјска наратива садржи елементе фикције. Као и да су историјске чињенице несвесно структуриране у складу са књижевним тропима метафоре, метонимије, синегдохе и ироније (White 2013).

⁷ Током рада мој циљ је био и да у односу на тему истраживања постигнем највећу могућу свест о сопственој позицији према одређујућем херојском дискурсу. Јер сматрам да је, у односу на хероја, фокализација (фокализација је теоријски дискурс Жерар Женета појам који дефинише однос аутора према наративу у тексту) начин на који се стапају визије наратора – аутора произвођача текстова и лика народног хероја, и читаоца, конзумента, коме је значење доступно

– слике, смештају се у дискурс. Захваљујући дискурсима настају и колективне представе које се конституишу као структурирани облици значења, преко којих појединци и групе представљају конструишу свет, објекте и друге људе у њиховом друштвеном окружењу (Moloney, Walker 2007). Из низова изабраних и описаних личних особина, радњи, слика и исказа које репрезентују хероја настаје дискурс(ивно), као друштвено конструисана стварност која конструише и обухвата оба, и стварно и симболичко, али и динстинкцију која се јавља између њих. Додељена структура стварности у исто време је производ и моменат стварне структуре (Frow 1985, 200). Тако да сва дела приписана хероју посматрамо као херојска, тј. као дела која настају са вишим циљем и у име универзалних људских вредности. Некада занемарујемо њихове стварне мотиве, разлоге, несвесно деловање, њихове страхове и сумње, па чак и истинитост и контроверзност херојске приче. И управо ту настаје митологизација, стварање мита коришћењем историјских чињеница и људи, и на том прелазу срећу се историја и антропологија.⁸ За антрополога у улози истраживача лика и типова народних хероја сваки настали наротив о хероју⁹ је стваран, питање је само шта нам он говори.

Пратећи хероја кроз различите наративе могуће је идентификовати се са јунаком, и из сфере презентације преместити ове ликове у сферу рецепције – од дијахроног до синхроног. (Jauss 1974, 284)

само помоћу рецепције лика. Она одређује однос између визије – истанце особе/а која посматра и онога што се види.

8 Хеда Јансон (Janson 1971), запазила је да се у корпусу конкретних историјских догађаја, рађају историјске легенде. Као и да су оне одређене ликом и догађајем, и да се преносе путем прича. „Легенда тежи да оголи особу од њених конкретних историјских атрибута и да га изједначи са одговарајућим стереотипом.“ (Janson 1971, 140). Тако је могуће историјске наративе који у себи садрже однос „прича–улога“ третирати као фолклорне творевине.

9 Сви историјски наративи су неизбежно повезани са сећањима или пост – сећањима (у зависности да ли припадају генерацији учесника или њихових потомака). У процесу рекреирања сећања–памћења неизбежно се реконструише прошлост у светлу онога ко смо и шта смо у садашњости. Прича о хероју може да буде испричана у било ком жанру (или медију), али њена основна особина је однос који она ствара према прошлости.

У антрополошком приступу, лик народног хероја биће посматран кроз наративе, који су уобличени деловањем текућег дискурса о партизанском хероизму у времену када су настали. Шири концепт у коме се одвијала хероизација у Југословенском друштву биће посматран из угла политичке антропологије као створени знак који има своју одређену функцију.

Ратна искуства партизана, борца за слободу, коришћена су као тачка ослоња при дефинисању личних историјских улога. Прича о хероју појављује се и настаје у односу на значајног другог – непријатеља, као израз представе какав је херој и шта га репрезентује, а стварне животне приче и судбине су материјал који се умеће у одговарајући херојски тип.

Оквир за ликове народних хероја чиниле су ратне околности и послератна припадност снагама које су, уз помоћ савезника, однеле победу у Другом светском рату. Наглашавање улоге, извесност у позиву и у жртвовању коју само изабрани поседују, стварана је у годинама након рата, док су његови истакнути учесници, настојали да се у историју упишу као њени ствараоци, делећи сопствена искуства ратовања у обимној мемоарској литератури.

Наративи о народним херојима есенцијално су дати у биографијама народних хероја, које представљају структурирану причу о ратном искуству и животном путу југословенских народних хероја. Овај тип наратива је састављен од изабраних епизода, из живота стварних личности и израз је друштвено схваћене норме лика хероја, путем које се репродукују доминантна веровања, идеологије. Они стварају континуитет са прошлим догађајима и преносе га кроз време. Биографије су носиоци мастернаратива који прати херојску ратну историјску причу.

У значењу које је преношено становницима Југославије, кроз репетитивно понављане наративе, о ратном контексту и искуству, у коме се они јављају, народни хероји су били личности, које је њихова борба, посвећеност и вера у комунистичку партију и њеног вођу Јосипа Броза, одредила да однесу победу над непријатељем, да стварају значајну историју („велику причу“) и учествују у ослобођењу, изградњи и вођењу новог друштва. Овај дискурс има све

карактеристике политичког мита¹⁰, с обзиром да је друштвена стварност у времену када је настао, па у годинама које су следиле, искушавала претпоставке на којима је почивао. Приче¹¹ о народним херојима у основи јесу популарни, широко прихваћени и препознатљиви наративи који се базирају на историјским догађајима и аутентичним личностима, које стварна или наводна харизма одвајала од обичних људи.

Херојски ратни дискурс у југословенском друштву, у годинама после рата, развијао се као парадигма новог „чојства и јунаштва“, у различитим наративима који су настајали на тему борбе, деловања и понашања у рату југословенских бораца, партизана и припадника покрета отпора. Партизани¹² су генерално

10 Политички мит је вештачки производ. Обично је то значајна, велика „прича о...“, наратив, коју је створила једна заједница да би описала свој успех. Можемо је замислити и као „измаглицу која се тка над употребљивом прошлoшћу – чинећи “вео политике” (Виго 2003) и стварајући култ хероја од изабраних херојских ликова. Оно што карактерише политичке митове није толико њихов садржај и њихово објективно значење колико емотивна атмосфера која их окружује и обавија. (Cassirer 1946, 292) Политички мит може да се дефинише као рад на заједничком наративу којим су припадници једне друштвене групе (или друштва) обезбедили значај свом политичком искуству или делима. Оно што чини политички мит јесте чињеница да се ова прича згушњава и и даје значај. (Bottici 2007)

11 Садржај приче који описује хероја „набијен“ је емотивним значењем које утиче на „слику света“ коју ствара одређена група или нација. Ове се приче могу означити као мит или историјска легенда, због тога што преносе садржај који је историјски утемељен али је идеализован и драматизован на нивоу заплета и ликова.

12 Порекло речи партизани, долази од латинског “part–” из ког потиче италијанска реч “парте” – која значи “део” или “страна” (одатле потиче и реч “партија” или “странка”), одатле је и настала реч на италијанском језику “partigiano” или “partisano”, која се користила за присталицу неке странке, или за војника који се за новац бори за неку странку. Појам има два основна значења: 1. присталице неке странке, групе, вође, идеологије; 2. борац покрета отпора, герилац. Од 16. века реч улази и у друге језике, француски – partisan, – енглески – paritsan или – partizan. Од 17. века користи се за припаднике нерегуларних одреда који воде “мали рат” (герили) у позадини непријатеља. (Hrvatski enciklopedijski rječnik, Nes–Per 2004.)

Најранији концепт партизанског ратовања укључивао је и локално становништво из ратне зоне које би деловало иза непријатељских линија, реметило комуникације, правећи заседе, прекидајући доток залиха и тако приморавајући непријатељске снаге да се разиђу у циљу заштите оперативне базе. Приручник партизанске тактике “The Partisan, or the art of making war in detachment...”

третирани и наративизани као неустрашиви герилски борци који поседују највише људске квалитете, пролазе тежак и неизвестан пут на коме их чекају бројна искушења, а у борби са непријатељем добијају сву помоћ народа и комунистичке партије. Титови партизани представљани су као „синоним части, херојства, несебичности, морала и поштитења“.¹³ Партизан¹⁴ у шуми, је слободан човек, ослобођен од контроле, гнева и одмазде непријатеља. Препуштен је силама природе које га искушавају и подстичу. Он их савладава и страда. Са друге стране налазио се илегалцац, скривени, позадински борац из града, који је, уз помоћ домишљатости, храбрости и лукавства, и мреже симпатизера и сарадника, наносио непријатељу огромне губитке. У директном додиру са непријатељем био је изложен сталним опасностима. За њега је шума била једини излаз и пут у слободу, јер у њој борави партизански одред.

објавио је 1760. године мађарски официр који је служио у пруској војсци као капетан инжењерије Михаљ Лајош у Лондону.

Милован Ђилас у својим мемоарима пише да није био за коришћење речи „партизан“ сматрајући је русизмом, али су речи истог значења „усташа“ и „четник“, већ биле усвојиле друге супарничке организације. (Ђилас 1990, 85)

„Партизан сам,/ тим се дичим./ То не може бити свак./И умрети за слободу,/може само див, јунак./ Пушка ми је другарица,/ а митраљез мио брат.”

13 Билтен главног штаба народно–ослободилачких партизанских одреда Југославије, број 44–45, септембар–октобар 1944. у: Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа, Том II, Београд 1949., стр. 478.

14 Југословенски партизани, представљали су покрет отпора који се за време Другог светског рата, под вођством КПЈ и Јосипа Броза Тита, супроставио силама Осовине. Партизани су водили борбу коју су називали Народноослободилачка борба и/или Народноослободилачки рат. Назив партизан користио се за све припаднике Народно ослободилачке војске. Први ослободилачки покрет формиран у Љубљани 27. априла, звао се „анти–империјалистички фронт“, а касније је променио име у „Ослободилачки фронт“ (Словеначки: Osvobodilna fronta OF) коју су чиниле КП Словеније, Хришћани – социјалисти и соколи. Прва партизанска јединица била је Сисачки партизански одред, формиран у близини Сиска, 22. јуна 1941. године, на дан када је Нацистичка Немачка напала СССР. На јесен 1941. године партизани су успоставили Прву ослобођену територију – Ужичку републику, у Западној Србији. А 22. децембра 1941. године формиране су Пролетерске бригаде – прве регуларне јединице које су могле да воде борбу изван локалних подручја.

Издвајањем ликова народних хероја изражене су и кодификоване главне одлике и особине ликова, одређени су односи у групи и представљене кључне интеракције које се односе на, за групу, важне формативне историјске догађаје и традиције.

Хероизација ратног искуства партизански бораца у Другом светском рату одредила је, за огроман број становника Југославије оквир њиховог припадања и новоствореног колективног идентитета, дала одговор на питање „ко смо”, потврдила старије херојске обрасце и херојске идентитете и пружила осећај континуитета и повезаности са славним прецима. Овај процес се одвијао периодично и у фазама¹⁵, постепено издвајајући и обележавајући значајне херојске личности, догађаје и улоге, укључујући живе и мртве народне хероје, и градећи култ народног хероја.

Хероизација партизанског ратовања, посматрана као процес, учествовала је у изградњи историјског¹⁶ и политичког мита о изабраним појединцима из народа, комунистима, припадницима свих друштвених слојева и група, који су вођени великом идејом, идејом праведнијег друштва и државе (оличене у узору прве

15 Треба напоменути да у свакој херојској причи достизање херојског статуса, коначно признање, као нека врста канонизације, захтева одређено време. Али хероји такође могу бити и створени. Тада њихово прихватање може да зависи како од почетних жеља публике тако и од намере и методе за његово промовисање и интегрисање у колективу, које ће зависити од јачине доступних механизма ствараоца херојског лика. Приче о херојима могу да укључују читав вредносни систем неке групе, укључујући и мере за њену заштиту и провођење стандарда моралности, одређене ритуале, као и практична правила за управљање. Види: (Fishwick 1975 [1954]).

16 Историјски митови односе се на схватање и приказивање историјских збивања на начин који не одговара историјској истини, али му неко друштво даје предност и третира као истину.

„Пружање предности миту, као изразу историјских збивања који не одговара истини, али је прихваћен (или наметнут) баш као да је истина, итекако је данас често, да бисмо га приметили – осврнимо се око себе. Није посреди једино изузетно развијена историјска свест патријархалног друштва Динараца, који стоји у основи рађања и очувања нашег националног осећања и посебности. Реч је и о манипулацији митом као историјском истином у сфери праксе ове или оне идеологије, по могућности тоталитарне, познате западној, синонимно речено хришћанској цивилизацији. Дакле „етнолошке легенде“ унеколико измењеног „имица“ опстају и по нестанку патријархалне културе.“ (Ђурић 1990, 20)

државе комунизма, СССР-у), однели победу у рату против бројчано и технички напреднијег и надмоћнијег непријатеља, и тако се уврстили у генерацију интернационалних победника Другог светског рата.

Држава је своје хероје промовисала и настојала је да буду видљиви у разним сферама живота, стварајући њихов свеprisутни култ (док у првој Југославији то није био случај).¹⁷

Док су у Европи борци са првих линија фронта, након Првог светског рата, створили и одржавали мит о ратном искуству и новој раси људи која је симболизовала ратна обећања (видети у: Mosse 1986, 492), овај мит није имао много успеха у Југославији између два рата.¹⁸ Настала након Првог светског рата као Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (од 1921. године Краљевина Југославија), у свој политички идентитет увела је етнички и лексички сродне народе, који су своју модернизацију и Европеизацију у XIX и почетком XX века спроводили у различитим државним и културним оквирима. Улазећи у заједничку државу унели су и сасвим различита схватања југословенства, али и различита

17 У периоду између два светска рата у Краљевини Југославији, настала су два култа заснована на ратном искуству српских бораца из првог светског рата: култ солунских бораца, и култ Хиљаду триста каплара. Први је настао у окриљу државних инсигнија и церемонија (носиоци Албанске споменице, Карађорђевог звезде, солунски борци и др.), док је други био неформални „народни“. Хиљаду триста каплара је назив за недошколоване младе официре који су послати као појачање Првој армији у Колубарској бици. Реч је о младићима из Србије и Аустроугарске, који су напустили школовање због рата и добровољно се ставили на располагање врховној команди. Иако су били упућени прво у војну школу у Скопљу, ратни догађаји нису им допустили да је заврше. Послати су на фронт на Колубари и Суворору, у одсудну борбу. Пре тога су им привремено додељени чинови каплара. Српска војска под командом Живојина Мишића, извојевала је тада једну од најсјајнијих победа у Првом светском рату. Хиљаду и триста каплара представља симбол жртвовања за слободу сопствене земље и народа јер су га чинили младићи борци, који су свесно кренули у борбу. Изградња херојских ликова и типова у Југославији између два светска рата може да буде предмет неког наредног истраживања.

18 У преуређеној Европи, након рата, мит о ратном искуству постао је моћна сила личног и јавног живота. Овај мит је почивао на неколико главних тема које су покретале људе током једне или друге фазе рата: дух 1914, рат као тест мужевности, идеал другарства и култ палог борца. (Mosse, George L. 1986. Two World Wars and the Myth of the War Experience. *Journal of Contemporary History* 21 (4): 491–513.)

очекивања од новонастале заједнице.

Између два светска рата новостворена држава настојала је да изгради сопствену војску. У почетку проширењем из постојеће српске војске од које је узела униформе, чинове, прописе и одликовања, и позивањем хрватских и црногорских официра да јој се прикључе. Није било лако прихватити официре који су се борили на супротној страни и то је узроковало да је мало високих официра и помишљало на то. Готово читав међуратни период био је потребан да Хрвати и Словенци који су пролазили кроз официрске школе стигну до врха војне хијерархије (Павловић 2004, 168).

Један од важнијих приоритета нове државе била је изградња¹⁹ југословенске нације, па величање ратних победа и истакнутих српских ратника (јунака, бораца, команданата) није наилазило на одобравање у иначе бурном политичком животу краљевине. Такозвано „солунашење“ сматрало се за неправдано истицање ратног и војног хероизма једног народа у односу на друге. Њихово је јунаштво одлазило у заборав, војне елите показивале су своје незадовољство, док је положај обичних бораца – ратника у миру био тежак.²⁰

Тридесетих година XX века у младој југословенској држави извршена је замена симбола који је представљао споменик Незнаком јунаку. Овај познати симбол борца – ратника који се жртвује за своју отаџбину, оригинално обележен само хрпом камења коју су локални мештани поставили на Авали, посвећен

19 Покушаји изградње југословенске нације ишли су преко формирања заједничких југословенских институција са седштем у Београду или Загребу, али и преко покушаја формирања заједничког југословенског идентитета који је требало да у себи сажме све препознате одлике конститутивних народа, посебно издвајајући његове најбоље и најрепрезентативније особине и идентификујући области из којих потичу носиоци његових најбољих одлика. (видети у: Цвијић 2006, Дворниковић 1939) Пут изградње нације је кривудава и као да га чине два укрштена пута: пут модернизације и пут митизације. У периоду након сукоба и ратова, процес изградње нације подстакнут је и тежином које намеће заједничко сећање. Заједница тада се „обнавља“ кроз митологизацију. Међутим изгледа да није свеједно да ли друштво из рата излази као победник или као побеђени. Ренан је уочио да „туга има већу тежину него победе, јер намеће обавезе, налаже заједничке напоре“, дао је Ренан (види у Asman, 2011, 45–46).

20 Ово је била тема многих књижевних дела, види приповетку Милована Глишића „Све ће то народ позлатити“.

непознатом српском војнику који је погинуо у Првом светском рату, замењен је монументалним спомеником (маузолејем) Незнаком јунаку, који је краљ поклоно и посветио будућим поколењима Југословена.²¹ Према званичној интерпретацији, Незнани војник је дао свој живот за „ослобођење и уједињење“ Срба, Хрвата и Словенаца (Ignjatović 2010, 624). Због чињенице да лик непознатог хероја увек има кохезивне функције (Anderson 1998, 21-22), овај чин се може сматрати примером измишљања херојске традиције у функцији конструисања југословенске нације.

Други светски рат је био бруталнији и однео је знатно више жртава него што их је било у току Првог светског рата. Према проценама број мртвих од последица рата износио је 3-5 пута више него у Првом светском рату.²² Жртве поднете у рату захтевале су оправдање и утеху, стога се у многим земљама развијају култови хероја као последица ратних страдања и искуства рата. Преко ликова хероја и мученика репрезентовани су ликови правих борца и револуционара, за које је изгледало као да су свој херојски потенцијал великим делом црпели из симболичке моћи коју им је обезбеђивало чланство у комунистичкој партији.

Као и све приче о ратовима и биткама и ратна југословенска партизанска историјска прича одликује се причом о праведношћу борбе за ослобођење, праведношћу мотива, вером, издајом, победом и коначним тријумфом. Као и све историјско–митолошке творевине у којима се историја рат своди на дихотомију борбе сила светла са силама таме, кључ за разумевање хероја лежи у деконструисању „рада на миту“²³ о хероју и његовог односа са текућом друштвеном праксом.

21 Споменик Незнаком јунаку на Авали подигнут је у периоду од 1934. до 1938. године, према нацртима Ивана Мештровића. Споменици палим борцима и гробови незнатих јунака симболи су модерне културе национализма, сматра Андерсон (Anderson 1998, 20)

22 Што је представљало између 10–20 одсто укупног становништва у СССР–у, Пољској и Југославији; а 4 до 6 одсто у Немачкој, Италији, Аустрији, Мађарској, Јапану и Кини (Hobsbaum 2002, 39). О жртвама у Другом светском рату у Југославији види Кочовић 1985, наведено дело.

23 „Рад на миту“ (arbeitam mithos) је концепт који је развио Блумберг (1985), а представља континуирани процес говора–примања и препричавања мита, који га разликује од других врста наратива.

У време док је у друштву текао процес хероизације народноослободилачке борбе, док су настајали ликови народних хероја и званично проглашавани и одликовани Орденом и Звањем Народни херој Југославије, и док је текла употреба њиховог имена, лика и дела у текућој друштвеној стварности, приче о народним херојима у југословенском друштву имале су статус недодирљиве истине. Временом су се отварала питања о личностима неких народних хероја, њиховом деловању и улогама у рату и након рата, а често и о незваничним узроцима и разлозима њихове херојске смрти.²⁴ Ипак сва питања нису умањила њихов значај и чврсту повезаност са антифашистичким традицијама.

Ми се и данас сусрећемо са народним херојима у текућој друштвеној стварности. Они су и даље присути као знаци на бројним интернет порталима и у дискусијама које покривају ову тему, где служе за верификацију ратних искустава и објашњавање ратне прошлости Југославије у Другом светском рату. Народни хероји су и један од најјачих друштвених знакова који су у друштву прихваћени и делују као симболи борбе за ослобођење земља и антифашизма. Али и као знак за један период живота у социјалистичкој Југославији, када су живи народни хероји и текућој друштвеној стварности преузели улоге управљања земљом, а имена мртвих народних хероја обележавала и означила просторе у којим су се кретали и радили становници социјалистичке Југославије, стварајући тако нове оквире за успостављање друштвене семиотике.

24 Тако се за неке народне хероје појављују у оптицају наративи које почивају на откривању „скривеног” односа са Врховним штабом и Јосипом Брозом – Титом. У овим причама преовладава став и уверење да их је превелика лична харизма и популарност међу сународницима одвела у смрт. Овде издвајам примере хероја чије неформалне приче имају другачије интерпретације од званичних, као на пример два народна хероја некадашња шпанска борца – Ратка Павловића – Ћићка и Жикице Јовановића – Шпанца.

I.1. ПРЕДМЕТ РАДА, ТЕЗА И КОНТЕКСТ

У друштвеном простору хероји се јављају као ликови који преносе улоге, својства и значења. Избором хероја држава бира лица друштва која ће репрезентовати градећи истовремено свој препознатљив лик.

Теми докторске дисертације *Антрополошки приступ проучавању народних хероја: културна конструкција и типологија херојских ликова*, приступам из позиције културне антропологије, посматрајући је пре свега као културну категорију, културни артефакт, насталу у једном историјском периоду, која је и преносилац значења. У односу на задату тему ово истраживање третираће феномен народног хероја као дискурзиван, односно као дискурзивну творевину,²⁵ у смислу који му дају Мишел Фуко (1998, 2007) и Ролан Барт (Barthes 1977, 1981, 2009) (Bart 1979). Прецизније у смислу схватања „дискурса као релационог система значењских пракси који је настао кроз историјске и крајње политичке интервенције и који ствара хоризонт зависности за конструкцију било којег значењског објекта“ (Torfing 2005, 8) [курзив И. Л.-Т.]

Стога су предмет докторске тезе ликови народних хероја²⁶ настали у Југославији, у току и након Другог светског рата, посматрани из угла антрополошке науке, као културна категорија, као реализовани типови – актанти, који у друштвеном простору имају одређено дејство, а самим тим и сврху. У оквиру ове теме, биће деконструисани ликови народних хероја (појава и настанак

²⁵ Мишел Фуко, у делу “Археологија знања” позива читаоце да историјски документ посматрају и третирају као споменик, који осим што обележава значајне догађаје, сведочи о и свом настанку. (Фуко 1998, 12) Дискурзивне творевине, различите по свом облику и расуте у времену, обликују један скуп појава у коме се утврђивање групе исказа врши одређивањем система сталних кохерентних појмова који их сачињавају. Дискурс у извесном смислу представља игру ограничавања и искључивања, која служи да се премости простор између мишљења и говорења. (Фуко 2007, 37) У ширем означавајућем контексту, дискурс је увек само игра: игра писања, читања и размене. Роланд Барт под појмом дискурс сматра сваку смислену јединицу или сваку синтезу, било вербалну било визуелну. (Barthes 2009, 83)

²⁶ Иако је настао да означи одређене историјске личности и пренесе искуство рата, лик хероја није вредносно неутрална категорија, већ у свој опис укључује описе одабраних радњи, особина и типова ликова, који даље омогућавају пренос значења и идентификацију са херојем.

народних хероја, ликови првог народног хероја и народне хероине, жена и деце народних хероја) и анализирани ликови народних хероја у оквиру херојског типа. Сви ови ликови настали у су социо–историјском контексту, па тако, иако сведоче о феномену ратног хероизма, они су сведоци времена у коме су настајали и једног политичког мита који су уобличили.

Хероизам ратних народних хероја, као најбољих представника свог народа/нације у одбрани земље од агресора и различитих непријатеља, можда најбоље одражава слике рата и славне прошлости, које делују на сваког члана заједнице. Држава својим грађанима, преко ликова хероја, обезбеђује идеалтипске моделе за симболичку идентификацију са улогама и са циљевима борбе које у рату остварују изабрани ликови народних хероја. Ови ликови, непрестано оживљавају слике из рата, формирјући различите нивое колективног ратноцентричног сећања, у зависности од искуства генерације којој припадају примаоци херојских наратива.

Хероји су снажни симболи који настају и делују у друштву, а њихова појава се обично везује за велике друштвене изазове и драме. Рат је у колективном сећању главна социјална драма у којој је насиље агресора усмерено како на државу, њене институције и симболе, тако и на њено становништво. Ратни сукоби, у дискурсу који формирају активни политички делатници, често су представљани као подвизи хероја од којих зависи исход рата. Тако да је друштвена важност културне категорије народни херој видљива у конструкцији идеалних личности, ликова хероја, и у симболичкој функцији коју ће они вршити у друштвеном простору.

Почетна поставка ове дисертације заснива се на веровању да је процес стварања народних хероја (*хероизација*) у Југославији, који је имао своју динамику и ток почев од ратних година, све време испуњавао одређене функције у југословенском друштву. Да је током рата, одабир хероја омогућио да политички актери задобију поверење широких народних маса, мобилишу их за борбу и одржавају борбени дух, али и да је каснија динамика избора народних хероја представљала својеврсни одговор доминантне политичке структуре на актуелна друштвена збивања.

Изградњом ликова народних хероја заокружен је процес хероизације партизанске борбе у Другом светском рату, и уобличени су одређени херојски културни модели. Створене репрезентације – ликови хероја, представљају крајње производе у процесу који је започео у току рата, у ком је створено значење које се размењивало са генерацијама Југословена. Ови ликови су им омогућавали усвајање и разумевање догађаја и исхода рата које се одвијало на емотивно-политичком плану. Па се може рећи да осим историјског сведочанства они носе и дубљу поруку која се открива тек кроз читање њихових ликова.

Циљ докторске дисертације је да се истраже одлике овог херојског културног модела, његов развој, функције и опсег његовог деловања у југословенском друштву. Као и да се кроз одлике хероја – херојско дело, херојску смрт и херојско вођство, утврди какву су улогу имали ови елементи у настанку ликова народних хероја и где започиње њихова мифификација.

Почетна теза рада је да је институција народног хероја Југославије почивала на политичком миту о јединству.²⁷ Овај мит почива на веровању да је главна тековина Другог светског рата партизанско братство и јединство, „исковано“ у заједничкој народној борби и борби југословенских народа против фашизма обезбедило нови оквир за функционисање и опстанак социјалистичке Југославије. Саборност и јединство које је градио овај мит заснива се на тези, да је Југославија у Другом светском рату масовно дала своје хероје, као и да су народни хероји, припадници свих југословенских народа и народности, партизани и комунисти, из свих крајева земље, узели учешће у борби против фашизма за народно ослобођење, и у тој борби исказали своје херојске квалитете.

27 Политички концепт „братства и јединства“ био је главна нит и водиља послератног југословенства. Преобликовање ентитичких стереотипа омогућено је промоцијом овог концепта и променама у начину живота становништва, кроз убрзану модернизацију и индустријализацију земље. Концепт јединства почива на миту о јединству (види: Жирарде, 2000) који је, заједно са још три велика мита (златно доба, анте мурале, завера), повезан са кризним појавама у друштву. Сва четири политичка мита, каже Жирарде, “настала су у ситуацији обележеној празником, неизвесношћу, бригом, страхом или оспоравањем” (Жираде 2000, 204). Митови о јединству рађају се у време револуција и великих националних препорода.

Верзија југословенског наратива о братству и јединству, окупљала је све југословенске народе и народности под један барјак, декларативно одредила да су сви народи и народности, у Југославији једнаки, и да су сви подједнако узели учешће у партизанском рату. Да су тако јединствени у борби са непријатељем и у отпору окупаторима, и народним непријатељима²⁸, на крви својих мртвих хероја, поставили темеље за изградњу нове државе и нове власти. Братство и јединство²⁹ су два везивна елемента југословенског идентитета, уграђена у саме темеље послератне, социјалистичке Југославије. Јединство је уткано у симбол политичко-државотворног програма земље, чији је постао мото и покретачка снага. Братство и јединство означавали су револуционарну паролу раскида са старим, предратним политичким концептима.

Ствараоци и инспиратори овог политичког мита биле су нове Југословенске елите, које су одлукама политичког руководства земље и КПЈ, биране из свих југословенских Република. Присуство народних хероја у широком друштвеном простору обезбеђивало је тачке ослоња за нове власти која је свој легитимитет црпела из хероизованог ратног искуства.

Мит о јединству израста на веровању да *„зло потиче од некакве необјашњиве издељености, те да је повратак добра условљен силом супротног дејства која би нас непрекидно терала ка јединству, једнако непојмљивом.“* (Жозеф де Местр, наведено из Жирарде 2000, 162) [курзив И. Л-Т.]. Као резултат ове силе јединства која је спајала у једну нераскидиву целину југословенске народе стајала је слога

28 Појам и концепт „непријатељ народа“ појављује се први пут у Фочанским прописима (фебруара 1942). Обухватао је све који су на било који начин служили окупатору, као и „шпијуне, издајнике, плаћенике, непријатељске агенте, саботере и паничаре“ и слично (Цветковић 2015, 93).

29 О феномену „братства и јединства“ говори и Вјекослав Перица као о грађанској религији којом је било надахнуто неколико милиона становника Југославије. Заснива се на миту о пореклу нације – који почива на два мита миту о мученичком страдању у партизанској борби у Другом светском рату и миту о херојском супростављању Коминформу. Друга компонента била је идеологија братства и јединства, која се заснивала на идеји о јединству свих етничких група и националних мањина као најважнијој и највећој вредности која води напретку и просперитету. Укидање ове вредности води у „братоубилачки рат“. (Perića 2006)

видљиво исказивана и посвећена слављењу нове државе кроз институцију гозбе³⁰, којој је предходио свињокољ, а која се одржавала сваке године у домовима Југословена, за највећи државни празник, Дан Републике – 29. новембар.

Револуционарни имагинаријум победника подстакнут и охрабрен народном етиком (становништва претежно сеоског порекла) и вредностима патријархалног друштва, стварали су ликове народних хероја. Ликови бораца, команданата, комесара, илегалца, бомбаша, митраљезаца, курира, лекара, болничарки, и сл., пренети су у различите форме наратива о ратном искуству. Они чине подлогу за моделе лика народног хероја управо због особине да репрезентују ратне улоге које су транспоноване у наратив.³¹

Почетна претпоставка истраживања је да без обзира како хероји настају у друштвеном простору, подстакнути потребама и деловањем народа или потребама и деловањем власти, или у крајњем случају синергијским деловањем оба спољашња фактора, сви хероји у једном друштву, морају да прођу кроз процес хероизације.³² Да би неко задобио херојски статус, и постао херој, мора да буде препознат од остатка групе. Процес признавања хероја (Makolkin 2000, 24) дешава се у два степена: I) група (породица, племе, држава, нација, партија или тим) бира хероја; II) она установљава и успоставља начин обожавања хероја за његова/њена херојска дела. Група канонски издваја потенцијалног хероја, херојско „друго“ које се може некако истицати по својим херојским квалитетима. Појединачни херој и хероина обично су изабрани из мноштва потенцијалних, било да су они сведи, владари, ратници, свештеници, вође партије, песници, глумци или тв личности. У току овог процеса једна заједница, држава, политичка организација, бира свог хероја према критеријумима који му омогућавају да најбоље одрази потребе своје групе, додељујући му значај, а самим тим и значење у текућој друштвеној семиози.

30 „А да је резултат јединства слога и видљиво овалопоћење и посвећење слоге – гозба”. (Жозеф де Местр, наведено из Жирарде 2000, 162) [курзив И. Л.–Т.]

31 Наратив даје „оквир“ за и „гради“ лик хероја, и као такав преноси значења. Животи и личне особине хероја налазе се у функцији ситуације, догађаја из које се „чита“ херојски лик.

32 Хероизација је процес у коме настаје херој. Ову појаву је приметио и обрадио у својим истраживањима амерички социолог Орин Клап.

Контекст из кога су настајали народни хероји је Други светски рат који се одвијао на територији некадашње Краљевине Југославије.

Ратови нарушавају рутину живота, и мењају ред ствари, доносе хаос, бол, губитак и смрт. Рат из темеља помера наша очекивања безбедности и реда. Искривљује простор, време и сећање. Рат тера становништво из његових домова, узрокљује да браћа постају непријатељи, раздваја породице, саплеменике, братства и заједнице. Урпкос свему рат уздиже хероје свог времена. Рат је тест људске природе у не људским ситуацијама. Према неким гледиштима (Evola 2011) хероизам испољен у рату јесте израз буђења хероја који спава у сваком човеку. Тренутак у коме појединац живи и умире као херој, неупоредиво је виши на скали вредности од живота који неко проведе живећи обичним животом. Рат чини да човек спозна релативност људског живота и на тај начин он има духовну вредност и шаље духовну поруку. Ратник је носилац и преносилац искуства ратовања из кога се могу издвојити различити облици пожељног понашања и радњи, који указују на аспекте који одређују нечије херојско искуство (односно догађај кроз који се може посматрати херојско искуство). Херојско искуство, деловање, понашање и изглед, наводи Ана Маколкин, све се у рату рађа из насиља. Ипак, хероизам није нешто што се природно рађа из услова насиља. Хероизам је конструисан над насиљем јер су друштву потребни хероји, и зато хероји нису стварни, они су надстварни. У репрезентацијама ратовања, као и херојевог лика, као обавезна форма херојске сигнификације, тумаче се знаци унакажених и мртвих тела, настали деловањем различитих траума и трагедија. (Маколкин 2000, 92-93) При том су ратови представљени као друштвена неизбежност. Репрезентације народних хероја учесника рата формирају слику ратног театра у којој сваки учесник заузима одговарајуће место.

Рат је у колективном сећању главна социјална драма у којој је насиље агресора и освајача усмерено како на државу, тако и на њено становништво. Истовремено, рат је и најекстремнији херојски догађај и херојска прилика, где *„појединци и групе задовољавају колико своју жудњу за насиљем, толико и за изражавањем херојског”*. (Маколкин 2000, 92) [курзив И. Л-Т.] Рат представља војни сукоб између две наоружане војске/стране, али у исто време чини се да рат пружа и слику херојских појединаца од чијих посебних квалитета зависи и исход самог

рата. Хероизам, испољен у борби за одбрану домовине, као чин патриотизма, је, из тачке гледишта људи, основни принцип уткан у основу свих прича о оправданости рата. Ту се поставља централно питање личне храбрости и способности да се жртвује за колектив и за виши циљ, што су теме које су кључне за идентификацију хероја. У исто време слике рата су врло контрадикторне и сложене, посебно у ситуацијама грађанског рата или, у југословенском случају, када је рат за ослобођење од стране окупације, текао упоредо са грађанским ратом. Друштвена драма рата у колективном сећању одвија се преко актера који се налазе на два супротна пола и представљају њене хероје и непријатеље.

Међу бројним учесницима Другог светског рата и народноослободилачке револуције, одабраним и издвојеним из побуњеног херојског народа, народни хероји имали су посебно место. Они су трибуни, представници најбољих и најхрабријих појединаца из народа. Његова есенција и његова замишљена слика. Представљају оно што је најлепше и највредније у том народу, а што је, услед ратних околности и страдања изгубљено. У свим патриотским митологијама, ратни хероји представљају „вечити“ залог и бол једног народа. Њиховим издвајањем постављају се идеални ликови бораца за слободу и шаље се порука у виду изабраног хероја-знака, које вредности друштво заступа и настоји да пренесе новим генерацијама. Патриотизам ратних, народних хероја, као најбољих представника свог народа/нације у одбрани земље од агресора и различитих непријатеља, можда најбоље одражава слику рата (и славне прошлости) која, посредно, делује на сваког члана заједнице, нудећи им, преко ликова хероја, идеалтипске моделе за симболичку идентификацију са циљевима њихове борбе. Ратни хероји, стога, представљају отелотворени патриотизам, а њихова дела најрепрезентативнији вид љубави према отаџбини. Кроз њихове ликове се „читају“ вредности које заједница дели и разлози за шта је вредно живот дати.

Концепт ликова народних хероја у југословенској култури био је представљен кроз, на први поглед, монолитну слику херојских личности који су се заједно борили против непријатеља, на територији целе Југославије, на селу и у граду, у шуми и планини, на мору и у ваздуху, и који су поседовали заједничке карактеристике које су их повезивале где год да су се налазили. Многбројне репрезентације херојских ликова, њихова релативна разноликост и променљивост

отежавају тумачење. Ипак, могуће је издвојити заједничке особине и одлике ових хероја које нам откривају потребе времена у коме су настали и разлоге за њихово појављивање. Стога ће хероји бити издвојени и груписани према типу који представљају, а затим ће се, у оквиру типа, извршити класификација и анализа елемената који чине структуру типа.

Разлоге за деконструкцију лика народног хероја видим у чињеници да је у процесу селекције и стварања народних хероја, које је извршило означавање личности, дошло до издвајања пожељних атрибута лика, које су га означиле, сместиле у поље друштвене репрезентативности хероја - знака, и тако обезбедиле релевантан материјал за даљи развој мита и култа. Ликови народних хероја чине погодан материјал за истраживање шта за одређену заједницу и/или групу представљају херој и хероизам посматран у историјском контексту, у раздобљу бурних друштвених и идеолошких промена. Али, и шта се дешава са већ створеним ликовима народних хероја услед политичких промена и дисконтинуитета који настаје у друштвено-политичком контексту. У раду ће, такође, бити тестирана теза Орина Клапа, да „хероји теже да се усагласе са типом“, и да историјске личности постају легендарне, постају хероји „процесом преплитања и селекције митских тема које одговарају њиховом карактеру“.

II ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР РАДА

Приступ истраживању конструкције ликова народних хероја ослања се на схватање да производи једног времена и културе преносе поруку о друштву које их је створило, као споменици једног времена, а да су дискурси носиоци значења која настају кроз историјске и крајње политичке интервенције.³³

Како се предмет овог антрополошког истраживања налази у прошлости и постоји као већ настали знак-феномен, као полазна тачка у истраживању послужиће радови Ролана Барта (Barthes 2009), Хејден Вајта (Вајт 2011) и Џонатана Фридмана (Friedman 1992) о дискурсу историје. Барт је дошао до закључка да историјски дискурс не може да досегне стварност, па тежи ефекту стварности, а тај ефекат производи тако што поставља приповедање уместо означитеља стварног. Реалистична наративна историографија усредсређује се на детаље и описе и тако ствара наративну структуру која затим постаје знак и доказ стварности. (Barthes 1981) Хејден Вајт, у свом делу Метаисторија (Вајт 2011), изједначава историографску причу са фикцијом, тврдећи да објашњење у историји није ништа друго до поклапање одређене структуре заплета са скупом историјских догађаја којима историчар приписује одређено значење. Структура заплета је књижевна операција, па је, сматра Вајт, историја исто што и фикција. Зато за епоху постмодернизма историја није ништа друго до дискурс. (Вајт 2011) На ово се може надовезати и Деридино запажање да „не постоји ништа изван текстова“. Да нема неутралне, односно објективне историје поручује Фридман, који још прецизније објашњава да су садржаји званичних државних историја и дискурса о прављењу историје позициони. Што значи да зависе од позиције где се

33 За Фукоа историја није континуирани процес са разумљивим смислом, већ је означена радикалним дисконтинуитетима. Зато је он изумео археолошку анализу чији је предмет скуп „архива“ – као скуп постојећих дискурса, скуп речених ствари, скуп који се непрекидно трансформише током историје. (Видети у: Фуко 1998)

налазе у друштвеној стварности, у друштву и у друштвеном процесу. Штавише „дискурс историје као и мита јесте у исто време и дискурс идентитета; који се састоји од приписивања смислене прошлости у структурираној садашњости”.³⁴ Као један логички аналитички приступ овим дискурсима овај аутор види у неутрализацији историјског дискурса у историографији. (Friedman 1992, 194) Тако се и историја Другог светског рата у Југославији може посматрати као наратив о рату у Југославији који је формиран и који је активно деловао у социјалистичком друштву.

Историјски дискурс³⁵ на који ће се ослањати проглашавање народних хероја Југославије, првенствено је дискурс прошлих догађаја и прошлог искуства. Зато треба имати у виду закључак Алаиде Асман да преображај ратног искуства у митове настаје начином њихове обраде, тумачењем и усвајањем историјских искустава. Они добијају *аутохипнотичко* дејство тако што постају стално присутни уз помоћ места сећања и споменика. (Asman 2011, 43)

Херојски ликови репродукују се у документима, кроз описе лика у биографијама, литератури, мемоарима, филмовима и сл. чине јединице фигура сећања, које се деле са свим члановима колектива. Оне су културно обликоване, друштвено обавезујуће *фигуре*³⁶ сећања. Фигуре настају из мешања појмова и искуства, које се појављује при самом приспећу у колективно памћење. Оне су посебне и могу да се ближе одреде према три обележја: конкретном споју са временом и простором, конкретном споју са неком групом и према реконструктивности као посебном поступку. (Assmann 2005, 44) Помоћу њих ствара се и одржава, колективно памћење и колективни идентитет народа.

34 Овај став не пориче објективистичку историју, за коју су предуслови да је „заснована на радикалном одвајању субјекта од било ког идентитета, а који објективизује и текстуализује реалност“.

35 Још је Аристотел, супростављајући трагедију (одређену елементима акције) и историјску причу (одређену плуралношћу акције и јединицама времена), предност дао логичком над хронолошким.

36 Појам фигуре коришћен је уместо појма слике због тога што се он не односи само на иконичко већ и на наративно осликовање.

Као најјачи принцип на који се ослања идеја нације, Асман је издвојио духовни принцип, који се ослања и ствара на херојској прошлости нације и слави њених великана који су обележили њену историју. (Asman 2011, 56) Ликови историјских народних хероја, из времена ратова, представљају опус колективног херојства народа који стоји у најтешњој вези са оличеним патриотизмом земље. Он се репретативно обнавља и ствара у кризним тренуцима, па тако одражава обрасце које намеће одређена заједница (нација, народ, држава), али и поново успостављене познате, традицијске обрасце, који гарантују препознатљивост на једном општем нивоу, и омогућују идентификације са херојем као предачким елементом. Његова функција се стога огледа у нултој тачки, замишљеном претку, оличеном у лику хероја оснивача, зачетнику традиција заједнице. При томе треба имати у виду тезу Ентони Смита, да хероизам испољен у рату заузима посебно место у друштву, да се касније репрезентује у комеморацијама и споменицима посвећеним славним мртвима. Ови облици репрезентације херојских ликова настају на основи постојећих етичких параметара, а њихова улога у друштву је да обавезују потомство на моралну обавезу коју има према мртвим херојима, и на тај начин усмеравају њихове даље акције (Smith 2003, преузето из Malešević 2010, 185). Херој је зато полисемичан симбол који делује у прошлости, у садашњости и у будућности.

Херојски обрасци нису стални, јер их за своје потребе, производе и одржавају доминантне политичке структуре. Па се често револуционарни покрети ослањају на народну основу и традиције³⁷ народних ослободилачких ратова, као природног дела *народне свести* о сопственом идентитету (пореклу), оличену у већ митологизованим ликовима народних хероја. .

Дискурс прошлости Другог светског рата у Југославији исказан кроз народне хероје је свеобухватан, и представља интерпретацију изабраних ликова хероја које су понудиле политичке елите. Она је служила истовремено за приказивање прошлости Другог светског рата у Југославији, исказивање почаста, враћање

³⁷ При том треба имати у виду да се иза позивања на традицију, као код напора да се успостави и заснује нека традиција, често испостави да је реч о „измишљеним традицијама“ (види: Hobsbom 2011).

символичког дуга преминулим саборцима, издвајање и указивање на узорне смрти обичних људи локалних патриота, партизана, и промоцију хероја – руководиоца – функционера нове Социјалистичке Југославије.

Ако су активности у рату у функцији ослобађање од агресора, онда учествовање у рату на страни победника представља колективни херојски подухват у коме силе мимезе подстичу дупликацију херојске матрице индивидуа и група. Може се поставити питање како су повезани ликови народних хероја са старијим херојским ликовима који су у традицијама и културама балканских народа представљали симболе отпора и херојске борбе против освајача.

Истраживање ће се усмерити на уочавање елемената у херојским биографијама који репрезентују одлике херојских типова. Тачније, како је наративно описан, конструисан, сет особина и дела, од којих се гради и састоји херојски лик. И како га асоцијативно можемо довести у везу са симболима које група дели између себе, а везани су са улогама репрезентативних ликова којима су представљене важне личности које делују („раде“) на одбрани и/или изградњи симболичког идентитета групе и појединца. У анализи конструкције и типологије лика народног хероја биће коришћене званичне биографије о народним херојима, које су настале за потребе репрезентовања већ изабраних и одликованих народних хероја, приче о народним херојима, као и мемоарска грађа коју су писали борци, од којих су неки били југословенски народни хероји. Ради се о биографијама народних хероја које су публиковане у „Зборнику народних хероја Југославије“, први пут 1958. године (са биографијама 1307 хероја), а касније су допуњене и објављене у још два издања (1975, 1984), затим зборници, „Дјеца хероји“ (Indić 1985) и „Хероине Југославије“ (Vjelić, Svirčić 1980). Сви прегледани извори указују на појаву да се основни текст биографског наратива преписује и преноси у друге текстове и то готово без измена.³⁸ Тако се потпуно идентични текстови са херојским

38 Фиксација лика у наративу може да укаже на постојање неке непромењене функције коју ови ликови хероја и даље врше, али и знак да су се учврстили као „фигуре памћења“ у једној култури.

биографијама из Зборника могу наћи данас и на интернет порталима³⁹ који покривају ову тему.

Пратећи тезу Церома Брунера, и његово виђење наратива као „верзије стварности чија је прихватљивост регулисана конвенцијом и наративном нуждом пре него емпиријском провером и логичким захтевима (Bruner 1991, 5) улазимо у подручје где се стварао лик хероја. Наратив је конвенционална форма која се преноси културом и коју обликују наизглед невидљиве границе самоконтроле. Наративи којим је описан херој постају и начини за њихово разумевање и својеврсни когнитивни инструменти. Они имају моћ да граде стварност или бар наше мишљење и прихватање о догађајима и стварности. Сваки записани наратив је текст и као такав, за читаоце, он ће поседовати доказ истине и ауторитета.

Кроз дискурсе о хероју гради се херојска прича, која је у суштини прича великанима из људског света, херојима, који су искорачили из ограничења, страха и мрака светског рата и који по својим издвојеним поступцима нимало не заостају за универзалним херојским ликовима, већ се по много чему са њима изједначавају. Сваки лик хероја је учесник и носилац херојске приче. Херојска прича за свој предмет увек има неки битан догађај и чува успомену на нека важна дешавања. Када херојска прича полаже права на истинитост и дефинише оквир свога дешавања (време, место и учеснике), тада она има историјска обележја. Она нам говори о одређеним, конкретним, личним особинама обдареним појединцима и о одређеним, конкретним догађајима у којима су ти појединци учествовали. Али ипак, морамо имати на уму да то не значи да она верно описује и одражава

39 Тренутно се на порталу сајта Википедија, налази најкомлетнија синтеза и пренос података из биографија хероја прикупљених из сва три Зборника https://sr.wikipedia.org/sr/Народни_херој_Југославије. Ова тематска јединица детаљно је обрађена и то тако што су на сајту Википедије постављене биографије и фотографије свих народних хероја пренете и синкретично обрађене из *Зборника народних хероја Југославије*, претежно из издања из 1975. и 1980. године. Њему су предходили нешто краћи спискови народних хероја линковани ка биографијама, са верзијама преузетим из *Зборника* из 1958. године, на веб сајту www.vuksfrj.se/istorija/heroji/nob_narodni_heroji, затим база докумената и књига из НОР-а на сајту: www.znaci.net, пренос прича и сећања на херојске дане и народне хероје са сајта www.subnor.org.rs/narodni-heroji и сл.

историјске личности и догађаје, зато што она настоји да их осветли на посебан начин, да искриви и појача неке њихове црте како би их учинила видљивијим. (Đurić 1989, 33-34) Ово осветљавање личности и догађаја на посебан начин, у посебном светлу или задатку, даје им својство, „боју“, по којој се препознаје херој. Тако се херој својој публици открива у наративу, кроз епизоде и слике, а она га препознаје као лик који репродукује док поново присуствује његовом херојском чину и херојској смрти.⁴⁰

Анализа ликова хероја и одлике херојског типа, ослониће се на званични дискурс, биће заснована на званичним наративима, а истраживач ће се наћи у позицији тумача који „разуме(мо) исказе и текстове⁴¹ обезбеђујући им контекст могућног искуства“, које садржи „време, место, личности, мотиве, и догађаје, који су у кореспонденцији са шемама могућег искуства“. (Taylor 1971, 454)

Истраживање ће се најпре усмерити на изворе из времена у коме су настајали наративи о ратном хероизму и на постављене услове које је требало да задовољи народни херој. Реч је о првим извештајима о херојству бораца НОР-а забележеним у Билтенима врховног штаба током рата и о различитим нормативима за избор народних хероја, који су пратили захтеве које је диктирало време и положај давалаца звања и ордена. Односно, од времена од када се народни херој јавља најпре као део ратничке експресије, позив за јачање ратног морала и ратне спремности, али и као знак припадања комунистичкој партији и посвећености идејама комунизма, до послератних година када херојско звање и орден постају престижна награда која се додељује одабраним цивилним и војним функционерима.

Затим ће бити анализирани наративи који су служили да се народни хероји прикажу у оквиру својих ратних улога и дела, коју су имали као учесници

40 Интересантно је да се, и након више од пола века од када је настао, лик народног хероја (као имиџ) опире рационалним судовима, баш као и херојски ликови које нам нуде други медији—филм и стрип, и да је живљи у имагинацији, него његова стварна херојска личност.

41 Особина текста је да он, такође, има своје природне границе као феномен. Текст је коначан, то је повезана целина, која гарантује да ће се одвојени интерпретатори сложити да је он заједнички објекат интерпретације.

народноослободилачке борбе народа Југославије. Посматрани материјал настао је са намером да репрезентује народног хероја из позиције лика – ко је народни херој и шта он чини испуњавајући своју мисију, у оквиру преузете улоге. У том циљу послужиће различите врсте наратива који творе јавни дискурс о народном хероју, а посебно наративи униформни за све народне хероје, из жанра херојске биографије. Сматрам да ови наративи могу да нам кроз ликове хероја открију структуру мишљења која се налазила из владајуће идеологије.

Прикупљени су и прегледани следећи извори: Званичне биографије народних хероја, у три издања „Зборник народних хероја Југославије“ (1958), „Народни хероји Југославије“ (1975, 1982), а затим и зборници „Хероине Југославије“ (1980) и „Дјеца хероји“ (Indić 1985), различита мемоарска грађа, Зборници докумената који су настали током рата, интернет портали посвећени народним херојима и друге репрезентације народних хероја обликоване и фиксиране у наративима, забележене кроз одговарајуће визуелне презентације и презентоване кроз одговарајући споменички израз. Као посебно квалитетан извор при „доношењу“ лика хероја издваја се прво издање Зборника, па ћу настојати да се класификација ликова, због уједначености елемената који репрезентују лик и детаљнијег описа дела и смрти народног хероја, ослања на овај извор, где је год то могуће.

У односу на постављене задатке истраживања, у раду је коришћен интерпретативни, функционални и формално-аналитички приступ и следеће методе: наративна и дискурсивна анализа биографија хероја, класификација и формална анализа у Проповом смислу (слободно интерпретирана због природе текстова који репрезентује народне хероје), функционална и типолошка анализа.

Теоријски оквир рада чине елементи који смештају историјске личности у погодан оквир за истраживање и класификацију овог културног модела. Одређени су у односу на предмет и циљ истраживања и обухватају одговарајуће теорије о хероју, о биографији, о лику и миту. Као интерпретативни алати послужиће даља одређења народног хероја, хероизма, односа херојске биографије, лика и мита, као и односа идеологије и идентитета.

II.1. ХЕРОЈ, БИОГРАФИЈА, ЛИК И МИТ

Народни хероји, као појединачни ликови и као целина – збир херојских ликова који су укључени у целину најрепрезентативнијих ликова који представљају народноослободилачку борбу (НОБ) и народноослободилачки рат (НОР), и херојско – антифашистичко деловање бораца, партизана у Другом светском рату, део су културног⁴², идентитетског и емотивног наслеђа становника Југославије, учесника рата и послератних генерација. Они чине наслеђе југословенског социјализма које је формирано посредно кроз школски систем, државне церемоније и признања, као и путем личних традиција чланова породица партизанских бораца, у ратним и после ратним годинама. Лик појединачног народног хероја појављује се као знак друге Југославије и део ширег теоријског концепта који третира однос између историје и колективног памћења.

Увођењем у живот и памћење друштва народни хероји су постали друштвена и културна категорија, па тако и преносници и носиоци значења. Како је свако истраживање културних категорија (у које спадају и хероји) које имају своје трајање у прошлости повезано са одређеним поимањем епистемолошког карактера знања о прошлости, тако је потребно на самом почетку одредити шта је прошлост. Бергер и Лукман (Berger i Luckman, 1992) тврде да прошлост није природна датост, већ је заправо само једна социјална конструкција стварности. Прошлост је збир прошлих догађаја, који испричани и пренети у наративе бораве у садашњости. Уколико прихватимо да се различите групе („когнитивне маћине“ у Бергеровом речнику) образују око различитих погледа на стварност, делећи међу собом сопствене карактеристичне тврдње – знања, онда ћемо имати различите концепте хероизма. А изабрани хероји биће носиоци система вредности

42 Културно наслеђе или културни идентитет представља истовремено производ заједнице у којој је настао и својство по коме се та заједница препознаје. То је „нематеријални квалитет који њени припадници сматрају својом суштином и изражавају то у одређеном контексту.“ (Жикић 2011) Поступак којим се конструише идентитет – идентификација, заснива се на употреби значења културних симбола који су установљени или прихваћени у културној средини.

групе која их је изабрала. Стога се може сматрати да је сваки херој друштвено конструисан.

Створени унутар ратног искуства и пренети у наратив, ликови народних хероја, мит⁴³ и култ који је око њих изграђен у социјалистичкој Југославији, начинили су их „већим од живота“, а њихова широка дистрибуција омогућавала је да слике и искуства рата дуго опстају у друштвеном простору. Овај процес, којим историјско постаје стално актуелно ('живо') у садашњости, а садашњост укоренења у прошлост, из угла антрополошке науке посматра се као културна конструкција стварности (Dolgin 1977, 352). Ако је херој, како каже Џозеф Кембел (Kembel 2004), особа која даје свој живот за некога или нешто што је веће од њега, из изабраних особина херојских ликова могу се издвојити вредности на којима почивају.

Како сваки симболички створени универзум и категорија народни херој има своју историју, а да би разумели њено значење, треба разумети и историју њене производње.

„Симболички универзум уређује и повјест. Он сва заједничка збивања смјешта у кохезивно јединство које обухваћа прошлост, садашњост и будућност. У погледу прошлости он успоставља „памћење“ које деле сви појединци социјализирани унутар заједнице“. (Berger i Luckman 1992, 126)

Лик хероја⁴⁴, за потребе анализе, биће посматран као ментална конструкција, скуп репрезентација или једна врста антропоморфизираних функција, која је, једном када је одабрана и издвојена, увек присутна и преноси се кроз време. Ове „колективне репрезентације“ (како их означава Диркем) су „колективне“ зато што их деле чланови друштва, док су „репрезентације“ по врлини да стоје уместо одређене структуре стварности у којој људска бића делују, акција, ситуација, односа, стања, и начина на који ствари постоје (види: Dolgin 1977, 20-21). Као

43 Ови митови се преносе кроз колективно памћење, а оно, како каже Петер Новик, „догађаје види из једне једине заинтересоване перспективе; не трпи вишезначност и редукује догађаје на митске архетипове.“ (Asman 2011, 44).

44 Из угла истраживача који није учесник догађаја, већ само део пост генерације која је на употребу добила већ готове хероје.

такве репрезентације чине кључни део процеса у којем се значење ствара и размењује међу припадницима неке културе (Hall 2003). Па се може сматрати да је пренос кроз време прошле друштвене и догађајне стварности „репрезентован“ и да се огледа се у односима моћи који се генеришу и успостављају у друштву. Тако да се њихово и тумачење ослања на ефекат којим преносе „друштвену драму“⁴⁵ из рата.

Током година, лик хероја борца за слободу, ратника, од обожаваног, идеализованог и митологизованог лика – модела у социјалистичкој Југославији, трансформисао се, у неким случајевима, у модел пун противуречности и оспоравања, те је од носиоца социјалистичког политичког фолклора постао контроверзан, пример фејклора⁴⁶ једног времена и идеологије комунистичке партије која је их је промовисала и стварала.

II.1.A. ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМОВА *ХЕРОЈ* И *НАРОДНИ ХЕРОЈ*

Хероји су стварни или измишљени ликови који се јављају у свим друштвима и у свим временима. Историја различитих друштава уверљиво нам показује примере

45 Појам „друштвена драма“ преузет је од Виктора Тарнера, видети у: Turner 1989.

46 Фејклор (Fake lore, Fakelore), термин који је сковао амерички фолклорист Ричард Дорсон (Richard M. Dorson 1950, 1969, 1976) да означи неаутентични, вештачки створени фолклор. Дорсон се залагао за промовисање научног истраживања фолклора и одбацивања/напада на све што је лажни фолклор. Његова дихотомија заснивала се на уверењу о постојању „изворног“ фолклора као колективне креације групе, као јединог правог фолклора. Док је појединачно и организовано стварање окарактерисано као „фејклор“. Проучавајући приче о Полу Баниану (Pol Bunyan) познате као приче које причају дрвосече поред ватре, открио је да су ове приче заправо производ професионалних писаца које је унајмила дрвосечка компанија. Тако се овај термин односи и на све приче које за које се сматрају истинитим, а заправо су производ вештих стваралаца/маркетиншких стручњака. Иронија је да временом ове лажне народне приче и песме (fakelore) постај фолклор. Да није лако раздвојити ова два нивоа стварања показала су каснија истраживања популарне културе и њеног односа са фолклором. Познато је да се у послератној Југославији културни и информативни живот у земљи одвијао под контролом „Агитпропа“ (1945–1952). Утицај ове службе на стварање југословенског ратног фолклора још није истражен.

херојских ликова, а хероизам ратника и владара описан је у епско–историјским наративима. Бројни мислиоци су кроз историју препознавали ову сталну потребу народа за херојима, а Сигмунд Фројд је у двадесетом веку тврдио да у већем делу човечанства постоји снажна потреба за ауторитетом коме се може дивити. Херој је дефинисан као: човек изврских вредности, храбрости, или снаге; централна или истакнута личност у свакој истакнутој акцији или догађају; човек коме се сви диве због његових племенитих дела или квалитета; неко ко учествује са херојским квалитетима у ставовима других; главни мушки карактер епске песме, или сличан на коме је заснована радња (Pei 1971, 451).

Нешто ширу дефиницију појма херој, пружа амерички стандардни речник, Funk & Wagnall's Standard Dictionary из 1980. године:

1. Човек препознат по изваредној храбрости, моралној чврстини или смелој иницијативи;
2. Неко идеализован због супериорних квалитета или подвига сваке врсте;
3. Главни мушки лик у драми, измишљеној причи, и сл;
4. У класичној митологији и легендама, човек велике племенитости или физичког доказивања.

Хероји који потичу из различитих култура и лингвистичких традиција, увек означавају неки изузетан лик. Иако различити, сви имају један заједнички квалитет, херојски статус у колективном сећању заједнице. Тако се хероја може рећи да је то особа (или више њих), која носи знак посебности свога времена.

Преовлађујући друштвени погледи и друштвена свест, чине основу на којој почива слављење хероја. Хероји се, према Орину Клапу, јављају у друштву, на четири општа начина: могу бити спонтано препознати и признати – што их чини популарним, народним у односу на место настанка; формално селектовани и изабрани – у случају канонизације и војних одликовања; постепено створени кроз ширење популарних легенди о хероју; и описани у различитим видовима књижевних текстова (Klapp 1948, 135).

Приступајући теми народних хероја, из позиције културно–антрополошких студија, народног хероја дефинишемо као припадника одабраног структурираног

скупа носилаца Звања и Ордена Народног хероја Југославије (ДФЈ, ФНРЈ, СФРЈ), учесника Другог светског рата, који у друштвеном пољу структурира значења. За ове ликове може се рећи да су настали као производ колективног, историјског и политичког памћења.⁴⁷

Звање и Орден, посматрени су као изрази признања, које носи симболичко значење и представља симболичке идеале којима једна група, а затим и држава (све док их производи) обележава своје доминантне вредности. Државна признања су део процеса размене између оних који признања додељују и оних који их примају. Ово њихово значење потиче из најмање три извора:

1. формална признања „потврђују важност одређених активности“ (Goode 1978, 152, наведено из Taylor 1987, 144);
2. формална признања подсећају људе да „организација оцењује достигнуће, поседује статус који поверава другима, и такође заслужује неки престиж за своју подршку тој активности“ (Goode 1978, 152, наведено из Taylor 1987, 144); и
3. добитници формалног признања могу да појачају своју оданост друштвеној групи или вредностима које признање симболизује (Goode 1978, 179-80, наведено из Taylor 1987, 145).

Готово сви народни хероји били су припадници партизанске војске – партизани и/или илегалци, чланови (и симпатизери) СКОЈ-а и КПЈ, које су пружале отпор непријатељу у градовима. Херојско звање и орден који га обележава, одвајају (и издвајају) народног хероја од других партизана, јасно изводећи особине лика, радње и мотиве његове борбе. Лик хероја, као носилац значења, кроз описе и класификовање структуре типа – модела херојског лика и функције коју врши у

⁴⁷ Битна одлика колективног памћења, сматра Петер Новик јесте поједностављење: „Оно догађаје види из једне једине, заинтересоване перспективе; не трпи вишезначност; редукује догађаје на митске архетипове“. У колективном памћењу, приметила је Алеида Асман, менталне слике постају иконе, а приче постају митови чије је најважније својство њихова убедљивост и афективна делотворност. Време њиховог трајања одређено је степеном њихове пожељности или потребе за њима – опстају уколико одговарају жељеној слици коју група има о себи, као и циљевима те групе, а нестају уколико свега овога нема. (Asman 2011, 44)

наративу, омогућава да се донесу одређени закључци о друштву које га је створило.

II.1.б. ОДЛИКЕ ХЕРОЈА – ХЕРОИЗАМ И АПОТЕОЗА ХЕРОЈА

Тражећи одговор на питање какав је херој и шта чини хероја уочавамо да су одлике хероја видљиве пре свега у испољавању хероизма и у апотеози хероја. Херој испољава хероизам у херојском делу и/или у херојској смрти. Ова одлика га издваја од осталих људи и због ње стиче посебан статус у својој заједници. *Хероизам* је посебан квалитет, који се може концептуално дефинисати као добровољно ризиковање физичких повреда и смрти у сврху одбране живота једне или више особа. Хероизам је стога чин или дело по коме се препознаје херој.

Иако се хероизам испољава у различитим контекстима, чини се као да је рат његова природна средина. Хероизација рата истовремено је и његова митологизација. Хероизам подразумева храброст или суочавање са опасношћу без страха или повлачења. Ипак, постоје бројни примери хероизма у којима се особа која испољава видљиви хероизам сигурно налазила под физичким и менталним стањима које називамо страхом, али је упркос томе деловала херојски. У хероизму је присутан још један одлучујући фактор, а то је верност, оданост некој идеји, која је већа од појединца. Хероизам представља акцију, деловање у изузетно опасној ситуацији за неки циљ, без обзира на угрожавање сопствене сигурности или опстанка. Само се одређене акције предузете у сусрету са личном опасношћу могу сматрати херојским. Војници у рату чине храбра дела, али поставља се питање да ли се она увек могу сматрати херојским. Потпуно исто деловање савезничке стране не би се окарактерисало као херојско, већ у најбољем случају као храбро или стратешко понашање. У извођењу непријатеља овакво деловање, карактерише се као убиство, масакр, ратни злочин. Све ово нам указује да херојски чин захтева контекст, причу која ће његовим акцијама дати значење. Хероизам није тек сучељавање борца са машинком испред својих другова са невидљивим неријатељем, иако је то чест сценарио. Радње, акције или херојска дела могу да буду догађаји који не поседују очигледна значења, али могу да имају и више

значења. При препознавању хероја, поставља се питање да ли о хероју судимо према његовој унутрашњој мотивацији или према спољашњим резултатима. Док наратор износи своју причу о рату, он већ препричава и „обликује“ свој наратив о хероизму сугеришући начине интерпретације потенцијалног хероја и његовог дела нудећи, на тај начин, материјал за разумевање рата и ратног исхода.

Има у партизанском ратном хероизму нешто колективистичко и жртвено, какво може никнути само у заједницама са јаким сродственичким везама. У поднетој колективној жртви важан елемент је веровање у предсудну улогу револуционара за коначни исход борбе. У оцени какво је било херојство испољено у рату др Владимир Бакарић дао је следеће запажање:

„Нитко није показивао толико самопожртвовања као тај наш партизан, као човјек онога краја, као жене, племените и величанствене у својој жртви. Није ријеч само о свијести да се може погинути, да ће многи погинути. У карактеру оних људи било је нешто дивније: пуна, чиста спремност да се погине само да се другоме спаси живот. Можда знате онај случај с Козаре: скојевци, штитећи комунисту, старог револуционара Иву Маринковића организирају њему извлачење и на себе навлаче Нијемце. То није био задатак. Такав се задатак не може дати. То је била властита воља. Израз нарави, одраз вијере: Маринковић је тај који је Козари неопходан! То су била чудесна времена, дани самог херојства. Ту су се стварали односи у којима ничу најплеменитији осјећаји. Отуд чврстина нашег фронта, ту се ковало јединство организације.“ (Роровић 1976, 13)

Тек у односу према непријатељу уочавају се све посебности и врлине хероја – његова храброст, срчаност, неустрашивост, спремност на жртву и сл. Хероја од другог човека, издваја његов положај у односу на непријатеља. Непријатељ, и сви потенцијално опасни негативци, учествују у стварању херојске ситуације, али и подижу углед и интезивирају значај хероја. Непријатељи који се појављују као претња и опасност за хероја и његову околину, својим деловањем и својим особинама, истичу племенитост хероја супростављајући му слику зла. Они такође стварају ситуације у којима херој испољава своје херојство, успостављајући ситуацију стварне драме кроз персонификацију сила зла које херој мора да победи

и обезбеђујући реалне узроке и разлоге смрти хероја, који ће му донети звање и друштвену апотеозу. Друштво ће изабрати хероја и одати му признање и почаст и тако га увести у категорију „заслужних“, оних чије име и дела живе и након њихове смрти.

Пратећи различите наративе о херојима, истраживачи су запазили да се у причама и легендама о хероју, увек јављају две врсте негативаца, који ће насрнути на херојев живот. То су моћне особе које имају улогу прогонитеља или издајнице који ће због слабости, кукавичлука или интереса издати хероја. (Klapp 1949, 23)

Сукоб са непријатељем представља непосредни разлог за испољавање хероја. Супростављени су херојима преко догађаја у којима су описани и симболички, као одраз свега што лик непријатеља представља. Без непријатеља не би ни било хероја. Непријатељи који су супростављени народним херојима у ратној југословенској историјској причи могу се, према пореклу, поделити на:

- стране окупаторе – изворне непријатеље (окупационе снаге у оличене у ликовима – немачких, италијанских, мађарских, бугарских војника и официра), и
- домаће („народне“) непријатеље – припадници других војних – паравојних снага који су деловали на простору Југославије – усташе, четници, балисти, љотићевци, и сл., али и појединци и групе који су на било који начин сарађивали са окупаторима и другим војним и паравојним снагама.

У херојским биографијама и у различитим другим документима, ликови непријатеља представљани су кроз ознаку припадности једној од непријатељских снага. Иако нису јасно описани у херојским биографијама, ликови непријатеља представљени су збирних одредница али негде и преко имена непријатеља (на пример: бан Натлачен, и сл.). У односу на народне хероје, ликови непријатеља остали су на нивоу стереотипа. Њихово деловање и ликови препознају се у односу на њихову улогу и функцију. Тако је окупатор био застрашујући, хладан, технички и организационо надмоћан и немилосрдан. Помагачи окупатора, домаћи издајници и народни непријатељи су посебно опасни, подмукли, крволочни и сурови. Њихови ликови су најчешће анонимни а у њиховом деловању препознају се црте нељудскости и безосећајности.

Ратни хероји су посебно познати и препознатљиви због улога које су остваривали у току рата. Наступајући из улога бораца, команданата, политичких комесара, војних лекара, диверзаната, курира, илегалаца и сл., они су лику хероја удахнули одређени карактер, али су га увели у стереотип и одредили му мисију која произилази из преузете улоге у ратним дејствима.

Прво издвајање хероја, од других учесника догађаја, настаје онда када херој изводи *херојско дело*. Херој се при извођењу дела, поставља у односу на свог непријатеља/е, али и у односу на све оне који прате извођење херојског дела. Херој постаје извршилац херојског дела. А живот хероја посвећен вишем циљу и вредан живљења. Правилно извршење херојског дела може да препоручи да се народни херој сврста међу легендарне хероје. Херојско дело садржано је у испољавању неоубичајене снаге и/или вештине, која се испољава у делу, и тако представља чин или подвиг који превазилази обичне људске радње и деловање. Вршећи херојско дело херој односи победу или гине. Његова смрт је тада херојска смрт.

У оцени да ли је извршено дело херојско или не, од утицаја је задатак који је постављен пред народног хероја, као и дефинисање непријатеља. Величина хероја и његов углед зависе од тога колико је стварно моћан, застрашујући и опасан његов непријатељ. Што је непријатељ моћнији, изражено у снази, опремљености и броју, то је херој који му се супроставља значајнији и већи. Заслужује веће дивљење, и улази у легенду.

Херојско дело, испољено у рату, одваја хероја од обичног човека, али и од саборца. Испољени хероизам зато представља најбоље „извођење“ дела хероја борца, команданта, мученика. Херој дело изводи сам или у групи, али има публику која поздравља и оцењује подвиг према херојевом статусу и/или позицији у борби. Херој дело може извести у ситуацијама борбе (сукоба, спора), искушавања (теста) и потраге. Стога су ово теме на којима почива сваки херојски лик.

Биографије народних хероја описују и нормирају учешће хероја у херојском делу, приписујући хероју улогу предводника:

„Био је веома храбар и сналажљив. У борби на Кланцу, код Кијева, Алекса⁴⁸ је, са неколико другова, прихватио борбу да 150 усташа и натерао их у бекство. У другој борби на Кланцу успео је да разбије усташку колону која је бројала 450 људи; том приликом заробио је око 100 непријатељских војника и дошао до богатог плена: преко 100 пушака, 63 коња, 15 сандука муниције и др.” (Петровић 1957, 74)

Херојско дело може да прерасте у херојски подвиг, у ситуацијама када је учешће хероја подигнуто на индивидуални ниво, када херој преузима улогу предводника и када је резултат дела бољи од очекиваног.

„И у борби код Жепча Алекса је направио велики подвиг. Из Босанског Брода непријатељски оклопни воз улетео је у станицу Жепче и отворио ватру. Алекса који се налазио у близини, прекинуо је борбу за град и јуришао на воз. Скочио је и ухватио руком митраљеску цев из које је сиктала ватра. Видевши то остали борци су почели да следе свога команданта, хватали су за зажарене цеви и на тај начин приморали непријатеља да се преда. Воз је био заробљен, а убрзо затим предао се и гарнизон у граду.“ (Петровић 1957, 74)

„Приликом ликвидације посаде на реци Чазми, Југ⁴⁹ је направио смео подвиг: скочио је на стражара који је стајао на мосту и удавио га, тако да овај није стигао да дозове помоћ, иако се непријатељ налазио само на неколико метара. Посада која се налазила у бараци ликвидирана је за неколико минута.“ (Петровић 1957, 84)

Херојско дело прати образац који не оставља сумњу да је у (ре) интерпретацији догађаја главни агент промене описани народни херој. Остали ликови који се појављују у херојском наративу, налазе се у функцији херојевог лика, а уколико се у херојској причи појављују два или више хероја, сваки херој посебно је описан и наведено његово херојство у оквиру лика који представља. Тако је сваком од херојских ликова у наративу, загарантована посебна улога – извођење, па се ни један херој не налази се у сенци другог хероја.

48 Бојовић Ристе Алекса – Брко, народни херој од 20.12.1951. године.

49 Божић Никола – Југ. Народни херој од 24.07.1942. године.

Избор народних хероја, вршио се према успостављеним нормативима (опустивима и законској регулативи), али се може приметити да се народни хероји појављују у односу на: учествовање у кључним догађајима из историје народноослободилачког рата (легендарним партизанским биткама и офанзивама, устанцима и сл.); припадности политичкој организацији КПЈ и СКОЈ-у и личној *спремности* на жртву.

Још један важан елеменат који се открива у ликовима народних хероја и који је битан за његову симболику јесте *смрт хероја*. Иако нису сви народни хероји положили свој живот у рату, херој се као лик открива у смрти. Она је кулминација херојевог живота и даје смисао његовом деловању и борби.

У легендама о херојима изгледа као да је одговарајућа смрт за хероја насилна, и да њега привлаче силе смрти. Супротно од уобичајеног мишљења присутног у друштву, које дефинише да је добра смрт за човека „природна” и ненасилна смрт, она која долази након споре акумулације година, херојски дискурс преноси уверење да је „добра смрт” за хероја смрт од оружја. Важно је такође да је добровољна или да јој херој храбро иде у сусрет. Мери Даглас верује, да један део мистериозне и трајне потенце херојске индивидуе долази од његовог добровољног пристанака на смрт. Херој се сусреће са смрћу и углавном прихвата да ће његова смрт бити неизбежна.

Најбоља смрт за ратне хероје је смрт која долази у току велике битке у којој је херојева страна однела победу чак и по цену жртава које је у бици положила. Велике битке омогућавају да се представи улога хероја и артикулише његов допринос. У великим биткама обично се појављује више хероја чије су улоге јасно видљиве. Други светски рат у југословенској историографији обележен је са седам непријатељских офанзива⁵⁰, операција снага сила Осовине, које су

50 Прву непријатељску офанзиву су предузеле немачке снаге против партизанских јединица у западној Србији, с циљем гушења устанка, односно заузимања слободне територије познате под називом Ужичка република. Одвијала се у две фазе од 28. септембра до 25. октобра и од 25. новембра до 30. децембра. Завршила се падом Ужичке републике и повлачењем партизана у Санџак.

спроведене на простору Југославије, како би за време Другог светског рата ликвидирале главнину партизанских снага. Израз седам офанзива означавао је број великих ратних операција који је које је прошао Врховни штаб и борци док су извојевали победу у рату. Симболичном седмицом представљени су истрајност, отпор, борба, страдање, пожртвовање, као и омасовљавање партизанског покрета кроз велике тешкоће и суров пут до коначне победе. Историографска прича о седам Офанзива представља епопеју југословенских партизана у Другом светском рату. Ова ознака се користила за различита војна и тактичка дејства која су означавала седам најопсежнијих и најамбициознијих операције које су извеле снаге сила Осовине. Само једна од седам великих ратних операција познатих као „седам офанзива“ одвијала се на територији Србије (прва

Другу непријатељску офанзиву су предузеле немачке снаге, потпомогнуте снагама НДХ, против партизанских снага у источној Босни у јануару 1942. године, а у оквиру ове офанзиве је Прва пролетерска бригада извела познати Игмански марш.

Трећа непријатељска офанзива је термин који покрива италијанско–четничку офанзиву у Црној Гори и источној Херцеговини, операцију Трио, битку на Козари и друге мање операције током пролећа 1942. године.

Четврта непријатељска офанзива, позната као битка на Неретви, односно Операција „Ваје“ – представљала је покушај ликвидације главнине партизанских снага у Хрватској и Босни и Херцеговини, односно ликвидацију територије познате као Бихаћка република почетком 1943. године.

Пета непријатељска офанзива, позната као битка на Сутјесци, односно Операција „Шварц“ – представљала је покушај да се партизанске снаге опколе и униште на граници Босне и Црне Горе. Одвијала се од 15. маја до 15. јуна 1943. године.

Шеста непријатељска офанзива – је назив за серију офанзивних операција које су немачке снаге предузеле од септембра 1943. до почетка 1944. године како би од партизанских снага одузеле територију ослобођену након капитулације Италије.

Седма непријатељска офанзива је термин који покрива велики број разноврсних специјализованих помно планираних операција, од операције североисточна Босна марта и априла, преко Операције „Коњићев скок“ или Десант на Дрвар и већег броја пратећих операција, до операција Трумпф, Драуфгенгер и Рибецал у јулу и августу 1944. Операција Рибецал представља најпознатију и најкомпликованију: то је био амбициозни покушај немачке војске да се крајем маја 1944. године партизанске снаге обезглаве комбинацијом падобранског десанта и безобзирног продора моторизованих борбених група, чији је циљ било ликвидација или заробљавање Врховног команданта НОВЈ, маршала Тита.

офанзива), док су се осталих шест одиграле на територији Босне и Херцеговине – у једном случају на граници са Црном Гором. У историјско–митолошкој синтези седам Офанзива означаће пут и трагање којим су Врховни командант и Врховни штаб водили народ у народноослободилачкој борби од групе побуњеника до легитимних учесника и победника у Другом светском рату. Свака Офанзива у свом крајњем исходу, без обзира када су се појавили на друштвеној сцени, произвела је у јавном дискурсу о рату препознатљиве ликове народних хероја. Поред офанзива важни догађаји који „генеришу“ појављивање хероја јесу устанак и ослобођење.

У периоду рата, када долази до првог циклуса проглашавања народних хероја, јасно су издвојени и обележени хероји, највише по једном квалитету – по херојевој смрти. Највише хероја који су добили ово звање су мртви народни хероји. Ово је карактеристично за период проглашавања хероја у ратним годинама до ослобођења. Од сто шездесет четири народна хероја проглашених у периоду од 1942. године до краја 1945. године, сто тридесет хероја проглашено је постхумно. Проглашавани су за народне хероје убрзо након смрти, у години у којој су изгубили живот, али су ово признање понели и борци из ранијих година којима је звање додељивано ретроспективно. Током 1942. године проглашен је један херој погинуо новембра 1941. године (Данило Ђокић, командир Романијске партизанске чете), док је од дванаест хероја који су постхумно одликовани у 1942. години, те године седам хероја погинуло у ратном сукобу, двојица су убијена, два хероја су стрељана, један је умро од последица рањавања а један херој погинуо је неколико месеци након добијања звања. У 1943. години од проглашених деветнаест народних хероја – четворо одликованих је изгубило животе у 1941. години, четворо у 1942. години и десеторо у 1943. години. У 1944. години од тридесет три хероја – два су изгубила живот у 1941. години, осам у 1942. години, четири у 1943. години а седам у 1944. години. Од укупног броја мртвих хероја који заокружују овај циклус избора хероја у 1945. години постхумно је проглашено седамдесет осам народних хероја, од којих су четрнаест изгубили животе у 1941. години; тринаест у 1942.; шеснаест у 1943. години; двадесет три у 1944. години и два народна хероја у 1945. години. Према динамици проглашавања хероја током 1945. године уочава се намера проглашавача да на крају рата издвоји

и одликује најважније личности. Зато се и обраћа више пажње на живе народне хероје – ослободиоце, а у случајевима мртвих хероја врши се њихово постхумно груписање и одавање почести за херојска дела и херојске смрти из ранијих година рата.

У току овог периода проглашено је укупно тридесет четири жива народна хероја, од којих су њих 13 били савезнички борци и команданти. И то тако што су у 1942. години изабрана три народна хероја, у 1943. години један народни херој, у 1944. години дванаест народних хероја (пет страних држављана) и у 1945. години осамнаест народних хероја (осам страних држављана).

Херојски ликови изабрани у овом периоду обележавају најбитније догађаје из ратне историје на начин како су их видели непосредни учесници и одредили им значај и значење. Послератно одавање почести херојима прошириће опсег и домет ратних дејстава и укључиваће или већи број хероја у већ знаним догађајима, или појединачне ликове хероја из мање значајних дејстава и херојских ситуација.

Шири се опсег ситуација херојске смрти, тако да у годинама сећања и комеморације, смрт уз легендарног команданта добија ореол херојске смрти:

*„Пробијајући се кроз непријатељски обруч до Сутјеске пао је херојски тринаестог јуна 1943. године. Погинуо је непосредно после погибије легендарног Саве Ковачевића у првим борбеним редовима“.*⁵¹ (Петровић 1957, 28)

Према улози и делу које врше у току свог ратног пута и дејства издвајају се главни типови народних хероја Другог светског рата – хероји браниоци, хероји ослободиоци, хероји мученици и хероји предводници – вође . Сваки од ових типова обухватиће и различите подтипове хероја – хероје осветнике, веште хероје, хероје самоубице, хероје без херојског дела.

Осим смрти хероја која директно или индиректно наступа у борби или након ње, од последица и рана насталих у борби, као узрок смрти јавља се смрт хероја⁵² која наступа као последица издаје и смрт услед мучења.

51 Балетић Марко, народни херој од 10.07.1952. године.

52 У крајњем исходу није свеједно како ће херој умрети и против кога ће се борити до смрти. Херојска смрт може да обезбеди увид у херојске ситуације о којима се касније према семиотичком

У односу на одређивање централне позиције лика народног хероја у односу на испољавање хероизма могућа семиотичка анализа лика народног хероја почива на претпоставци да је херој централни лик који у себи носи високе вредности, обдарен је вољом и издржљивошћу, која је некада надљудска. Вредности које ликови хероја носе представљају друштвено прихваћене вредности. Мисија хероја је да уништи зло, обезбеди мир и правду, и на тај начин доведе или врати пољуљани систем у равнотежу и обезбеди развој и напредак своје заједнице. Херој посвећено служи најбољим интересима друштва, а његова смрт има сврху обнављања и реинкарнације.

Хероизам народних хероја Југославије почива на два кључна принципа борбе – борбе против окупатора за ослобођење и борбе за ново друштво – на револуционарном рату. Борба за ново друштво битна је за одређивање и препознавање народних хероја. Хероји револуционари имали су посебно истакнуто место међу народним херојима. Револуционарност коју носе њихови ликови у биографијама исказана је кроз њихов статус, деловање и њихове ратне улоге.

Умирање хероја никада није ствар самог хероја већ и заједнице из које је херој потекао. Њен задатак је да преиспитује херојеву смрт и одреди јој вредност у односу на норме које је поставила.

„У борби за Врнограч, почетком марта 1942. године, са својих 15 другова Ђуро⁵³ се налазио у заштитници батаљона. Више стотина усташа напало је заштитницу баџачима. Али, неколико њихових узастопних јуриша је одбијено. У осмочасовној борби Ђуро је са својим друговима одолевао жестоцим нападима. У једном јуришу је погинуло шест, а рањено пет бораца. Понестало је и муниције. Ђуро је од погинулих другова покупио муницију, тако да је за пушкомитраљез имао свега двадесет метака. Остали борци имали су само по

приступу може расправљати о карактеру хероизма лика народног хероја. Семиотички приступ подразумева да ликови хероја постоје само као део слике у коју су укључени и догађаја који их покрећу, на тај начин они су део затвореног текста.

53 Народни херој Бајић Ђуро, Пецка, 21 годину, Топуско, Карловац, свршени гимназијалац. Народни херој од 24.07.1953. године.

четири метка на пушку. Кад је непријатељ пришао сасвим близу, на 30 метара, Буро је са четири здрава и пет рањених другова извршио јуриш у коме су сви херојски изгинули. Изгинули су да би заштитили животе многих својих другова, да би им омогућили успешнију борбу против непријатеља. О овој мушкој погибији народ је касније направио легенде.” (Петровић 1957, 26)

Херојски чин је и дело свесног жртвовања живота (свог и својих сабораца) коме је приписана одбрамбена, заштитна функција. Овакво деловање, а затим и смрт, за ствараоца наратива, сведочи о исправном понашању борби и достојној, „мушкој“ погибији. Наглашавање мушке смрти, говори о вредносоном систему патријархалних друштава и намењено је онима који треба да доживе акцију народног хероја и његову смрт, али и смрт његових сабораца.

Значај хероја у наративу који га репрезентује лежи у чињеници да се помоћу таквих ликова постепено изграђује визија свемогуће људске заједнице. Због тога се сви репрезентовани народни хероји преко својих ликова могу посматрати у апотеози⁵⁴ као чланови једне такве заједнице. (Види у: Фруге 1991, 33) Апотеоза представља један одвојени свет у коме се ствари дешавају тачно како су описане и у коме херој испуњава своју сврху.

II.1.В ХЕРОЈСКА БИОГРАФИЈА КАО КУЛТУРНИ ЗНАК

Биографије су наративи који за свој предмет имају живот изабране особе. Сматра се да су подједнако део историје и књижевности. Писане су из историјске или личне перспективе аутора и укључују све доступне податке о некој особи

⁵⁴ Апотеоза (старогрчки: ἀποθέωσις, латински: *apothēōsis* =“претварање у бога“) или деификација (од лат. *deīfīco* = “учинити богом“) је термин којим се означава уздизање човека међу богове. Апотеоза се одвија кроз лик хероја преко низова архетипских слика помоћу којих је описан. У митологијама древних народа, нпр. Асираца, Египћана, Персијанаца, Грка и Римљана, често се среће апотеоза митских оснивача градова и земаља, који се у оквиру култа хероја, сматрају бесмртним, приносе им се жртве и указују друге божанске почести. Међу најпознатијим примерима у класичној антици јесу Хераклеи Ромул. „Апотеоза“ *Enciklopedija Leksikografskog zavoda. I.Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod. 1966, pp.154.*

прикупљене из писаног, усменог и визуелног материјала. Повезани низови података који се користе у биографијама не представљају живот те особе већ само дају обресе једног живота – кратак преглед дешавања и епизода из живота. Биограф тежи да из постојећег материјала издвоји мотиве који су битни за деловање субјекта у изабраној улози и да представи његову личност. Да би биографије биле релевантан извор података потребно је да буду везане за историју у свом представљању чињеница и да их истинито представе. Ипак, да би постигли сличност са неком особом, биографи креирају ефекат њеног живота, тако што из чињеница издвајају, селекују и обликују елементе који стварају и преносе идеализовану слику како је текао нечији живот.

Херојска биографија настаје, као један од производа, у процесу хероизације, који пролазе сви херојски ликови. Према теорији Орина Клапа (Klapp 1962), процес хероизације у оквиру неке групе или заједнице развија се кроз следеће фазе:⁵⁵

1. спонтано или неорганизовано популарно поштовање (омаж),
2. формално признање и почаст,
3. изграђивање идеализованог лика или легенде о хероју,
4. комеморација, сећања на хероја, и
5. успостављање култа хероја.

Након што је група „препознала“ народног хероја, она га је јавно представила и обележавала, одавајући му формално признање и указујући почести. Затим започиње рад на изграђивању идеализованог лика или легенде о хероју. Херој добија своје препознатљиво лице, као лик који је добио своју улогу и позицију у друштву. У овој фази у херојску биографију, према мишљењу канадске семиотичарке Ане Маколкин, уплићу се елементи мита и јавља се „*скоро органско јединство између мита, митске силе и херојског имена*“ (Makolkin 1992, 4). На изграђен лик хероја наслањају се све касније комеморације, сећања и култ хероја. Без обзира на начин како се херој појавио на друштвеној сцени он је признат уз

⁵⁵ Важно је приметити да процес хероизације, тече нешто другачије у случају „створених“ хероја, где фаза успостављања култа хероја, може да предходи фази изграђивања идеализованог лика или легенде, као и да значајно утиче на њу.

помоћ одређеног друштвеног понашања – обожавања хероја. Херој у друштву добија посебан статус, његов лик налази своје место у историји, књижевности, споменицима и реликвијама. Одаје им се посебно поштовање и обожавање кроз организовано слављење. Херој изазива посебна осећања, прикладне ставове и понашање (Кларп 1948, 135). Биографије хероја су настале са посебном наменом⁵⁶ да представе живот и деловање хероја и писане су из посебне перспективе. Настале су из различитих извора, писане су руком више аутора и укључују и оно што је остало у сећању о мртвим народним херојима и репрезентацију живих народних хероја.

Херојска биографија је жанр-константа, дискурс-феномен и универзални културни знак у коме није само изражено обожавање хероја, већ су садржана и доминантна веровања и вредности генрисане у друштву. У биографији је дат оквир за херојски лик⁵⁷, који нам пружа увид у елементе везане за разлоге уздизања и обожавања хероја. Доминантна друштвена веровања мењају се како друштво намеће нов регулаторни механизам у заједници, док „*жанр херојских биографија нуди фамилијаран код, препознајући знак и успоставља ред и стабилност*“ (Маколкин 2000, 17). Једном створене херојске биографије настављају своје постојање као база, и служе као основа за утврђивање истинитости („*verite*“) херојевог лика и херојског дела.

Биографије народних хероја су званичне, готово канонизоване, што значи да су прошле кроз унутрашњи филтер државног апарата, и да одражавају вољу, жељу и напор друштвене заједнице да артикулише и представи своје хероје. Створене су

56 Овакве биографије у којима су дати описи живота личности које су се жртвовале за посебан циљ, подсећају на биографије светаца – хагиографије. Хагиографије су писане са намером да просвете људе и упознају се њиховим специјалним делима и жртвама које су поднели у име религије и за спас човечанства.

57 Нортроп Фрај, примећује да се структуре мита могу наћи осим у књижевности и у вербалним структурама психологије, антрополгије, теологије, историје, права, и „свега осталог што је сачињено од речи“. Ове дискурзивне вербалне структуре имају два аспекта, дескриптиван и конструктиван, односно имају садржај и форму. Дескрипцијом се, по Фрају, успоставља вербална реплика спољашњих феномена, а њен вербални симболизам треба разумети као сет репрезентованих знакова. (Frue 1971, 352–353)

од стране једне групе са намером да постану институционализоване као конвенционални поглед целог и свих југословенских народа на историју Другог светског рата у Југославији и њене актере. Испричане су на начин који нам већ даје до знања који елементи у херојској биографији треба да буду запамћени. Лик хероја, у херојским биографијама, дат је преко текста и визуелног садржаја (фотографија одговарајућег хероја). Наратив у биографији структуриран је на препознатљив начин и обрађује тачно изабране детаље из живота народног хероја, и епизоде који су везане за херојево деловање, борбу и херојеву смрт.

Због особине да су биографије донете или канонизоване, као и због статуса који су народни хероји имали у југословенском друштву, често се може чути мишљење да биографије хероја личе на хагиографије⁵⁸ комунистичких светаца. Приче о свецима – хагиографије деле се на две класе: оне које саставља хагиограф и популарне (народне) легенде. Оба типа се убрајају у „топографске” легенде, што значи да су измишљене су за потребе одређених места или имена која носе. (Doble 1943) Осим тога, ова врста наратива је обезбеђивала политички идентитет⁵⁹ за живог хероја, док је у случају мртвих хероја, она представљала некролог.

Хероја у биографији одређује оно што је херој, његова репрезентација. Као носиоци радњи, односа, речи и идеја, они преносе слике, особине, знакове и вредности. Примљене слике и ликови део су партизанске традиције и (пре) носиоци значења.

Иако херојске биографије треба да представљају тачне извештаје о херојском деловању и приказе херојских ликова, прегледом ових биографија уочава се да се поједини наративи из биографија о народним херојима у којима су представљени мотиви херојске смрти, код два хероја који су учествовали у заједничком догађају не поклапају, тако да се и из прича које репрезентују хероје уочава да избор ових

58 Хагиографија је књига у којој су сакупљене приче о свецима које записује и обликује хагиографер, записничар живота светаца. Приче су састављене тако да изражавају дивљење о некоме или опис некога, представљеног као савршеног или много бољег него што он то заиста јесте.

59 Не треба заборавити да је политичка класа у земљи, и пре рата, као и након рата, била тесно повезана са учешћем у неком од ратова и неговала ратничке традиције.

хероја није вршен само према критеријуму учешћа у догађају који их најбоље репрезентују. Може се приметити и да два хероја који су заједно учествовали у одређеном догађају који је приказан као херојско дело у коме су оба погинула херојском смрћу, бивају проглашени херојима у различито време. Тако, на примеру два хероји који заједно одлазе у смрт, као на пример, Киро Атанастовски (рођен у Кавадарцима, Македонија) и Димче Мирчев (рођен у Велесу, Македонија), можемо уочити да иако су заједно отишли у смрт, заслужили су да добију признање у различито време – један 1949. године, а други 1951. године.⁶⁰ Ово говори у прилог тези да се херој бирао из одређене заједнице по критеријумима који нису јасно дефинисани по препознатим херојским обрасцима – херојском делу или херојској смрти, већ према потреби одређене заједнице да изабере свог хероја.

II.1.Г. ФУНКЦИЈА ХЕРОЈСКЕ БИОГРАФИЈЕ

С обзиром на предмет истраживања, биографије народних хероја биће коришћене као основни наратив који ће послужити за класификацију и (ре)интерпретацију херојских ликова. Биографије пружају материјал за упоређивање података, особина и дела које одређују лик хероја. Стога је значајно подсетити се шта је функција биографије.

Сматра се да је функција биографије у објашњавању зашто треба некога да се сећамо и како треба да га се сећамо. Биографија успоставља одређену емоционалну стабилност у заједници која обожава хероја и нуди подршку групи. Према мишљењу канадске семиотичарке Ане Малкокин, главна функција

⁶⁰ Киро и Димче су погинули у Кавадарцима у борби са 600 окупаторских официра и подофицира у пролеће 1944. године. Опокољени у кући у којој су становали, борили су се од пет сати поподне 7.04.1944. до два часа после поноћи. „У два часа после поноћи Димче је себи последњим метком одузео живот, а Киро је покушао да се извуче. Пузећи, дочепао се брежуљка изнад куће, али – рањен није могао да се повлачи, већ се и он пре доласка непријатеља убио”. Димче Мирчев проглашен је Народним херојем Југославије 2.08.1949. године, а Киро Анастоски – 20.12.1951. године.

херојске биографије јесте „одржавање херојског имена–симбола присутним у колективној меморији групе". (Makolkin 2000, 25) Означавање хероја почиње његовим именовањем. Уз име хероја јавља се и његов надимак, односно име које је добио у току живота и које означава одређену личну црту или особину херојевог лика, и по коме га памте његови саборци и породица. Тако се међу ликовима хероја често јавља надимак *Шпанац*⁶¹ као ознака за борца који је био учесник у шпанском грађанском рату, *Уча* за борце учитеље, наставнике, професоре, а надимци *Корчагин*⁶², *Волођа*⁶³, *Матросов*⁶⁴ и сл., за борце чија је лична идентификација била везана за ликове из совјетске социјалистичке културе.

Иако наратив у биографији потиче од историјских личности и служи да се представе историјске личности, није замишљено да се биографији открију сви аспекти те личности, као ни да су сви елементи у биографији проверљиви и истинити. Она нам пружа ограничени број информација према постављеној структури биографског текста. Значајан допунски елеменат ових биографија јесу и визуелне представе, фотографије народних хероја. Тако је омогућено да сваки лик народног хероја има своје лице.

Комбиновањем личних, фикционих и историјских елемената, у жанру биографије ствара се ефекат поново проживљеног историјског тренутка, које,

61 *Шпанац* – надимак, назив за борца, повратника из Шпанског грађанског рата (1936–1939). У Шпанском грађанском рату учествовало је 1.775 Југословена, а погинуло 595. Један број њих се из логора у Француској, вратио у Југославију 1940. године. У Другом светском рату 250 „Шпанаца“ борило се на страни партизана, погинуло је њих 130, а за народне хероје проглашено их је 63. У завршним операцијама за ослобођење земље све четири југословенске армије предводили су шпански борци: Коча Поповић, Пеко Дапчевић, Коста Нађ и Петар Драпшин. Ћирић, Александар. Наши Шпанци, Време 1169, 30. мај 2013. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1117280>

62 *Корчагин* је био надимак народних хероја Станковић Велизара и Јовчевски Радета, добијен према лику Павела Корчагина, главног лика у роману Николаја Островског „Како се калио челик“, 1936.

63 *Волођа* – надимак народног хероја Кнежевић Владимира (Вашково, код Пљеваља, 1915–Трново, код Мркоњић Града, 2/3. октобар 1942.)

64 *Матросов* – надимак народног хероја Марка Мартиновића, по совјетском хероју из Другог светског рата, који се бацио на непријатељски митраљез да би својим телом заштитио своје другове при преласку на други положај.

преко лика хероја постаје доступно свим члановима заједнице. Снага и убедљивост које историјске слике имају на људе разликује се од снаге и убедљивости које имају литерарне слике. Осим имитативности ове слике поседују изражајност и контекст историјских догађаја, који се сматрају кључним у животу заједница и појединаца.

Биографије југословенских народних хероја посвећене су стварним личностима које су учествовале у Другом светском рату, док су им значења приписана у друштвеном контексту у коме су стварани и у коме се врши њихова рецепција, што значи да поседују карактер „динамичких семантичких сустава“ и да могу да добијају и губе значење док путују кроз време, са циљем да „делују на психолошка стања и понашања људи који су им извргнути“. Време које је описано у наративима о народним херојима у антрополошком смислу представља поновно оживљавање друштвене драме. (види у: Turner 1989)

Биографије народних хероја послужиле су као почетна тачка за идентификацију елемената од којих су изграђени ликови народних хероја, ради одређивања универзалних херојских образаца и типова хероја. Биографије народних хероја, објављене су у *Зборнику народних хероја Југославије*. Прво издање Зборника појавило се 1957. године у издању „Омладине“ из Београда, након две године прикупљања и обраде података, и овим је у највећем заокружен процес изградње и обликовања херојског лика народних хероја. Друго издање појавило се 1975. године, а последње 1982. године. Ова два издања припремио је Институт за савремену историју. Поред Зборника написан је велики број књига, прича о појединачним народним херојима, народним херојима пореклом из одређеног краја земље или народним херојима из одређене јединице. Биографије народних хероја сакупљене и приређене за *Зборник народних хероја Југославије* чине, груписане према абecedном реду, биографске текстове са изабраним портретним фотографијама, који представљају југословенске народне хероје. Оне представљају специфичну форму културне и историјске репрезентације личности, односно производ једне концепције историјске стварности која се концентрише око изабраног лика и делује у постојећем историјском дискурсу. Наративи су

стварани током времена око изабраних херојских личности, и кроз њих се идентификују главни елементи који обликују ликове народних хероја.

Карактеристично је да су биографија народних хероја, у првом Зборнику, сакупљене и обликоване релативно касно у односу на време када су изабрани хероји промовисани у звање народни херој Југославије – пет година након што је проглашена последња велика група народних хероја, и више од десет година након завршетка рата. Како је од појаве народних хероја као производа специфичне историјске ситуације, до именовања народних хероја чији су лик и дело повезани са временом другог светског рата прошло доста година⁶⁵, прве писане биографије и створени ликови мртвих народних хероја производи су колективног сећања. Кроз периоде и фазе које је именовање пролазило може се пратити процес хероизације и изградње херојског мита.

II.1.d. ЗАШТО ЈЕ ХЕРОЈ ЛИК?

За потребе истраживања културне категорије народни херој, биће коришћено запажање америчког социолога Орина Клапа, који је први приметио да су хероји у друштвеном животу, више него особе. Прецизније он каже да је херој увек идеални лик, легенда и симбол, који се јавља у областима живота где постоји усмереност на јавни интерес, односно на догађаје који у себи садрже драму и људски интерес. (Klapp 1948, 135) Популарност хероја је колективни производ, настао у великој мери коришћењем популарних интерпретација и приписивања (импутација). Једном створена легенда о хероју наставља да „живи сопствени

65 Именовања и одликовања народних хероја, према годинама проглашења вршена су: у 1942. год. именовано је 16 народних хероја, у 1943. год. –19 народних хероја, 1944. год – 33 народна хероја, 1945. год – 96 народних хероја, 1946. год. – 6 народних хероја, 1949. год. – 51 народни херој, 1950. год – 1 народни херој, 1951. год. – 356 народних хероја, 1952. год. – 100 народних хероја, 1953. год. – 633 народних хероја, 1955. год. – 2 народна хероја, у периоду од 1955.– 1976. год. –16 народних хероја. Први народни херој именован је почетком 1942. године, док је последњи народни херој (хероина) постхумно одликован за дело које је извршио у Другом светском рату тек 1976. године.

живот“.

Изграђивање лика хероја од историјских личности је процес, који тече упоредо на више „фронтова“ и може да се замисли као приписивање одређених улога и особина личностима доступним средствима – кроз драму, новости, публицитет, гласине, и друге медије. Клап је такође уочио да се ликови митских и популарних хероја шематизују у одређене типове – обрасце, да следе одређене улоге – хероја победника, хероја Пепељуге, мудрог хероја, хероја испоруке и освете, хероја добротинитеља или хероја мученика. (Klapp 1948, 136) Добро друштвено профилисан херој, носилац је имица, што значи да лик хероја увек одражава неку идеју.

Стога је, народни херој увек лик, ментална конструкција, која нам обезбеђује увид и разумевање зашто је неко одабран и запамћен као херој. Као и зашто би неко желео да одређене личности представи као хероје и како би требало да их памтимо. Слике ликова народних хероја, из различитих средина, истовремено служе као знаци, симболи антифашистичке борбе који делују у одређеном друштвеном простору и времену. Скоро равномерно народни хероји распоређени су на простору бивше Југославије, где представљају ликове који емитују значења, у глобалном Југословенском контексту, као и у контекстима локалних средина из којих су потекли.

Ратови, историјски преокрети и револуције представљају велике друштвене драме, у којима је угрожен и из темеља уздрман јавни интерес⁶⁶ људи који је оличен у држави која га брани, заступа и спроводи. Познато је да се јавни интерес налази увек у домену политичког деловања. Као и да се смисаони склоп за прошлост и садашњост ствара у политичком дискурсу. (Albvaš 1999, 142) Када се јавни интерес усмерава и води тако да подржава једну интересну (политичку) групу, постојаће сталне тежње да се у име и за рачун оваквог јавног интереса обликује прошлост, садашњост и будућност према мотивима који су важни за ту групу. То значи да је слика прошлости у процесу сталне ревизије и да је директно

66 Израз јавни интерес односи се на државни или општи интерес свих чланова једног друштва. Може се разликовати од интереса појединаца као припадника друштвених група (члана клуба, партије, професионалног удружења и сл.) и личних интереса.

под утицајем интереса владајућих политичких елита. Зато се каже да онај ко контролише прошлост, контролише садашњост и будућност.

Под утицајем процеса хероизације, хероји жртвују своју индивидуалност и трансформишу је у херојски тип. Тако народни хероји постају актери прича о народним херојима. Епизоде и сцене у наративима у којима су представљени хероји у свом деловању, део су шире слике о херојској борби, и њихов циљ је да укључе спољашњег агента (примаоца поруке) у садржаје које приказују. Да пренесу и створе осећање узвишености херојске борбе међу члановима групе и шире заједнице, репрезентују примере личне храбрости и жртве, подстакну симпатију, емпатију и дивљење према хероју и понуде објашњења извора херојског надахнућа, храбрости и жртве у односу на пренете ситуације. Херој увек објашњава улогу појединца, а историјски херој ствара, из позиције хероја победника, и осећање историјске неизбежности.

Доживети хероја, из било које тачке посматрања која није повезана са евокацијом личног искуства, јесте пре свега чин рецепције и катарзе, а не само питање облика изражавања или презентације (као што то дефинише у својој скали ликова Нортроп Фрај). Лик хероја омогућава разумевање путем увођња читаоца (посматрача, слушаоца) у стање катарзе, а разрешење се дешава на емотивно-политичком плану, где се излаз из ситуације, друштвене драме, и деловање хероја у њој, изједначавају са тренутно важећом политичко-ауторитативном структуром и на овај начин се подржавајући хероја прихвата и легитимише власт.⁶⁷

Нашавши се у улози истраживача који се креће у познатом дискурсу народних хероја, примећујемо да се обрасци, по којима су обликовани ликови народних хероја понављају. Да у наративу преносе друштвену драму рата и позицију појединачног народног хероја у односу на догађаје и супростављене ликове. Стога тумачење ликова народних хероја, као ликова и типова (као и уосталом друге врсте патрадигми) зависе од „естетске јасноће онога што се може визуелизовати“

⁶⁷ Чини се да је то посебно значајно у ситуацијама када је на снази тзв. харизматски тип власти који подразумева готово слепо обожавање владара. Према теорији Макса Вебера, харизма је интерперсонална форма вођства заснована на обожавању хероја и личној лојалности. Овај тип власти је најнестабилнија форма вођства.

(Jauss 1974, 284) у наративима, све време успостављајући „норме – створене идентификације“ које неће никада изразити коначну истину, већ само могуће. (Jauss 1974, 293)

Заједница, друштво и појединац, помоћу интеракционалних образаца идентификације са херојем (путем асоцијативних идентификација), обезбеђују и могу да поново створе, или дистанцу од лика хероја и да наставе да уживају његовом слободном постојању у друштвеном простору или да крену у назад, у колективну фасцинацију херојима и архаичним ритуалима. (Jauss 1974, 296)

II.1.б. ОДРЕЂИВАЊЕ ПОЈМА *ЛИК НАРОДНОГ ХЕРОЈА*

Појам *лик народног хероја*, односи се на створену слику и насталу представу о личностима које су у историји и култури социјалистичке Југославије изабрани, издвојени, доживљени и описани као народни хероји Другог светског рата носиоци престижног ордена. Ликови су посредовани, донети су као текст, слика и представа о својствима и радњама које одређена личност испољава у ратном окружењу, при чему лик задобија идеалне особине које га чине победником или побеђеним у одређеној историјској ситуацији или радњи.⁶⁸ Лик народног хероја настаје на месту где се срећу стварна особа са својим физичко-психичким особинама, модел за, која изводи неку радњу, или је учесник догађања, са апстрактним културним субјектом који се јавља кроз опис онога што је одабрано да дати лик представља и да се памти.

Слика, фотографија и текст у биографији, као и историјски, историографски контекст, јесу оруђа, помоћна средства за дочаравање лика. Лик се појављује у интерактивном процесу фикције и рецепције. Слика херојевог лика дочарава нам

68 Издвојене и приказане радње у ликовима хероја сматрају се битним за усвајање лика и могу се подвести под категоријом херојске акције и/или херојског дела. Херојска акција је важна и у свакодневном животу и у ширем друштвеном контексту. Даг Олберг, тврди да интерес који лежи у концепту херојске акције и херојског пораза износи на видело проблеме идентитета, вредности и објашњења рационалног избора. (Olberg 1995)

стварну личност народног хероја, а заправо она га репрезентује, као огледало, чија је примарна функција да забележи и отелотвори дељену стварност о којој мислимо као о стварном свету.⁶⁹ Лик хероја је ментална конструкција, збир репрезентација које се откривају током догађаја у које је укључен. Тако да је, приступ у конструкцији - деконструкцији лика народних хероја заснован на стварности коју конструишемо и поново призивамо и препознајемо док интерпретирамо лик. Препознавање чини ове ликове објектима на граници између познатог и непознатог света што им обезбеђује нарочиту осетљивост, и смешта у категорију архетипских слика. Истражујући елементе који граде лик хероја, према заједничким чиниоцима које су истраживачи препознали као универзалне означеоце лика хероја (Klapp 1962; Kembel 2004 [1949]; Makolkin 2000; Butler 1979), долазимо до значења и значаја који овај лик има, или тежи да задобије, у одређеној друштвеној групи и култури. И како као такав испуњава симболичке просторе и границе њеног света.

У жанру херојске биографије, дати су елементи за представљање изабраних личности, репрезентованих ликовима хероја, који пружају истовремено њихов опис и заплет, и упућује на њихово значење.⁷⁰ У случају народног хероја битан је контекст, односно време и околности када се појављује и настаје одређени изабрани лик, јер се показује (O'Malley 1986; Satorti 1995; Taylor 1987) да је лик хероја одговор на одређену друштвену ситуацију. Односно на насталу друштвену потребу да се прошли и актуелни догађаји и/или актери ставе у позицију вредносног и идентитетског изједначавања са сетом широко друштвено прихватљивих херојских типова и обезбеде оквир за легитимизацију и ауторитатизацију власти. Тако изгледа као да су креатори лика, свесно или

69 Сликовност, репрезентација путем донетих слика, потиче из имитативне и репрезентативне теорије уметности М.Х. Абрамса који је ову терију назвао миметска – репродукција слике у мислима настаје сензацијама потеклим од физичке перцепције. Поезија се гради од слика које настају од речи. Други, уобичајени начин да се слави–велича слика јесте претпоставка њене функције у тексту (Voigt 1991).

70 Зато се тумачење ликова народних хероја премешта са позиције учесника на позицију посматрача, који је у стању да тумачи херојски дискурс само у односу на личну рецепцију прошлости и створених слика о њој.

несвесно, водили рачуна о рецепцији лика народног хероја у ширем друштвеном контексту, заједници.

Слика, лик хероја, преноси информацију ко је херој, какав је његов предходни живот, чиме се бави, у шта верује, какву улогу има у рату, у којим се ситуацијама налази, шта су његова херојска дела и каква је његова смрт и/или нови живот након рата.

У посматраном материјалу уочавају се две велике групе народних хероја: живи народни хероји и мртви народни хероји. Први чине групу која је, у време када су текстови писани и први пут сакупљени (крајем педесетих година XX века), била активни чинилац друштва. Њихова репрезентација у Зборнику одвија се у нешто другачијем визуелном и наративном коду, од представљања мртвих народних хероја. Код представљања живих народних хероја фотографија уз текст о хероју је новијег датума и представља хероја у актуелној, новој функцији (обично у новој војној униформи). У тексту је акценат дат на функцијама које је херој вршио и врши у актуелном тренутку и у достигнутом друштвеном статусу. Од 1307 народних хероја, у време писања првог издања Зборника о народним херојима Југославије, крајем 1957. године, живих је било 410, што представља готово једну трећину одликованих хероја. Овако велики број живих хероја говори о значају који су народни хероји имали, али још више о активној улози коју су добили и вршили у југословенском друштву.

И док су мртви народни хероји представљени појединачним фотографијама насталим у времену непосредно пред рат или у току рата, фотографије живих народних хероја настале су очигледно за потребе Зборника и приказују хероја у његовом затеченом статусу, у званичној репрезентативној одећи. Највише живих хероја, на фотографијама, представљено је у официрским униформама Југословенске Народне Армије, што је означавало њихов професионални и друштвени статус. Улога коју су добили у миру тако изгледа само као наставак улоге коју су имали у рату и за коју су добили одликовање.

Тако нам, на пример, биографија, народног хероја Николе Љубичића, рођеног 4.04.1916. године у селу Лелићи, код Карана, Србија, дочарава слику хероја команданта, његовог порекла, кретања кроз рат и напредовања на друштвеној

лествици након рата. Започео је свој животни пут у сиромашној сељачкој породици, а школовао се у Ваљеву. Пре рата радио је као чиновник у Пљевљима и Ужицу. У партизане је ступио августа 1941. године. Учествовао је у акцијама за ослобођење територије око Ужица, а затим у борбама око Вишеграда. У току Прве непријатељске офанзиве постао је командир Треће ужичке чете, са којом се касније повукао преко Златибора у Санџак. Приликом формирања Прве пролетерске бригаде постао је командир чете и истовремено заменик командира Петог шумадијског батаљона. Почетком 1942. године учествовао је у борбама на Романији. Током Друге офанзиве са Трећом четом шумадијског батаљона прешао је на Јахорину. Ту се налазио у обезбеђењу Врховног штаба, и са њим је отишао у Фочу. У Фочи је 6. марта постао командант Петог шумадијског батаљона. Учествовао је у борбама са четницима на Челебићу и Дубу. Рањен је у борби са Италијанима првог маја 1942. године. По оздрављењу вратио се у јединицу која је обезбеђивала Врховни штаб од Недојна до Плужина. У Другој Пролетерској бригади, био је командант Четвртог батаљона. Са овим батаљоном, на путу за Крајину, водио је борбу код Калиновика, на прузи Сарајево – Вишеград (заузета железничка станица Тарчин), код Крешева, Шебешића, код Горњег Вакуфа, Бугојна, Купреса, као и при заузимању Мркоњић Града, Јајца, у борбама на Мањачи, око Босанског Грахова итд. Новембра 1942. године поново је теже рањен у борби на Динари. Као рањеник прешао је затим пут од Босанског Петровца до Неретве. Ту се прикључио Другој пролетерској бригади и као члан њеног штаба учествовао у завршним борбама Четврте непријатељске офанзиве и касније у свим борбама у току Пете офанзиве. По завршетку Пете офанзиве добио је наређење да са још шест другова са терена око Тузле крене у Србију. Касније је, по одлуци Врховног штаба, прешао у Санџак. Крајем 1943. године постао је заменик команданта Треће српске бригаде, а у пролеће 1944. године командант те бригаде. Са овом бригадом учествовао је у борбама на Златибору, око Ариља, код Повлена, Таре и касније у акцијама код Берана и у осталим крајевима Црне Горе. Тада је постао начелник штаба Друге пролетерске дивизије. Поново се са дивизијом враћа у Србију. Августа 1944. године постао је заменик команданата КНОЈ–а. За народног хероја проглашен је 27.11.1953. године. У време писања првог Зборника

народних хероја Југославије налазио се на позицији генералпотпуковника ЈНА (Петровић 1957, 431).

У наредним издањима Зборника, визуелне представе живих народних хероја, дате су преко фотографија из актуелних година издања, тако да су живи народни хероји, за своје читаоце (конзументе), старили и мењали свој визуелни идентитет у односу на одговарајуће позиције и улоге које су преузимали у друштву.

Начин на који су хероји репрезентовани у Зборнику, писани и визуелни, пружа нам основу за стварање језгра сличности⁷¹ између диспаратних, различитих херојских ликова и чињеница, принципом аналогije. Сматра се да у језгро сличности „улази само оно што се, кад буде апстраховано ослободивши га свог спољашњег руха, различног од једног факта до другог, покаже као истоветно за све факте. Језгро, дакле, своди сличност, ма колико ова била површна или овлашна, на истоветност" (Деретић 1995, 38). У томе у чему су истоветне чињенице могу бити замењиве, што нам у односу на велики број херојских ликова даје основу за класификацију ликова на основу херојског типа.

Тип хероја настаје као (ре)креација идеалног херојског лика (или више њих) који су створени у оквиру овог истраживања на основу постојећих наратива, у циљу одређивања типа хероја као идеалног лика народног борца за слободу, кога је изабрала заједница (или који је изабран у име заједнице), да означи и озваничи симболе на којима је заснована.

Ликови народних хероја у биографијама из Зборника одређени су преко:

1. текста, херојске биографије – у коме је наведено време рођења и смрти, добијања звања и други значајни датуми у животу хероја, његово порекло, улога пре рата, улога у рату, херојско дело, херојска смрт, порука и завештање; и
2. визуелне представе хероја – уобичајено портретне фотографије, ређе цртеж лика хероја.

⁷¹ Ради се о теорији "феноменолошког пресликавања" који је развио наш познати математичар Михајло Петровић Алас. Феноменолошко пресликавање је преношење особина с једног скупа појава на други скуп. То преношење врши се по заједничким појединостима чињеница, по сличности између диспаратних факата, по аналогiji. Оно што повезује аналошке групе Михајло Петровић назива "језгром сличности" (Деретић 1995, 38).

У визуелни дискурс репрезентације херојског лика улазе и фотографије из ратног окружења, забележене у различитим ситуацијама које приказују сцене хероја са оружјем, у борби, јединици, непосредно пред егзекуцију хероја, и слично, као и бисте и споменици настали у славу хероја.

Подаци које добијамо о народном хероју јесу текст и фотографија или цртеж настао по фотографији. Лик на фотографији током читања текста постаје жив и поново активан, из историје прелази у литературу, и готово да можемо да га замислимо, како корача у подвиг и смрт. Сваки додатни детаљ пружа елементе за допуну и оживљавање слике и стварање мита о хероју. И на тај начин успоставља се илузија виђеног, сведочење о догађају. Истраживач тако, неминовно постаје очевидац и смешта хероја у поље друштвене рецепције историје, у простор колективног сећања. (види у: Connerton 1989) Сваки наратив који подражава и описује лик хероја, постаје релевантан медиј којим се изражава смисао и из кога истраживач покушава да издвоји значење.

Ликови народних хероја у колективној меморији становника Југославије, нису само слике њихових ратних кретања, подвига и смрти, они су јавни симболи који захтевају тумачење, с тим пре што је у нашој култури прошлост стално „жива“ и има активно дејство у садашњости.

II.1.Ж. КАДА ЈЕ ХЕРОЈ МИТ?

Када говоримо о институцији ордена народног хероја Југославије, који је у друштвеном простору извршио селектовање и издвајање ликова из НОР-а, на први поглед можда није јасно зашто се о народним херојима може говорити из перспективе мита? Реч је о стварним, историјским личностима које су због свог учешћа у Другом светском рату, борбе против непријатеља, на страни партизана, херојских дела и/или херојске смрти, одликоване орденом и обележене признањем које их је издвојило као најпрепознатљивије и најистакнутије ликове из НОР-а (Народноослободилачког покрета) у социјалистичкој Југославији.

Митови су традиционално свете приче непознатог аутора, које имају универзално, архетипско значење, које се препричавају (понављају) у једној заједници. Често су повезане са ритуалом, и смештене у неисторијско време. Мит препричава свету причу; односи се на догађај који се догодио у првобитном, чаробном времену „почећака“ (Eliade 2004, 9). У свакодневном значењу реч *мит* означава фигуративно значење или нешто што није тачно већ је измишљено, или измаштано.

Када се ради о личностима које се означавају као *митске личности* обично се мисли на значајне личности које су обележиле једно време. Овај термин се јавља као синоним за *легедарну* или *историјску личност*. Када говоримо о херојима насталим из ратова, њихова појава везана је за јачање мита о ратном искуству.⁷² Они граде мозаик густо испреплетених ликова чија су ратна искуства постала парадигма ратне стварности у окупираној Краљевини Југославији. Мос (Mosse 1990, 12) је овај мит одредио као начин помоћу ког се ратна стварност трансформише у значајне и свете догађаје. Он није сасвим фиктиван јер долази од људи који су видели стварност рата. У иконографији социјалистичке Југославије смрт сваког народног хероја представљала је жртву која је дата за домовину, комунистичку партију и друга Тита.

С обзиром да су хероји из рата проглашавани у различитим фазама рата и пуно година након њега, а да су лик и дело настали дуго времена након што су се догађаји које описују догодили, може се рећи да они представљају процес претварања историје у мит.

Постоје два приступа захваљујући којима се, према Алеиди Асман, може раздвојити историја од мита. У односу на историју *мит* је:

1. манифестација неке лажи и неке лажне свести која се деконструира и ставља *ad acta* помоћу историјске истине, и као
2. форма у којој се историја види очима *идентитета*. Сматрајући да мит означава и *афективно усвајање* сопствене историје. Тако да је мит утемељујућа

⁷² Мос дефинише овај концепт као начин трансформисања стварности рата у смислени и свети догађаји (Mosse 1990, 12).

историја, која не пролази историзацијом, него уместо тога добија трајно значење захваљујући коме прошлост постаје трајно присутна у садашњости једног друштва, из њега друштво црпи оријентациону снагу за будућност. (Asman, 2011, 44)

У односу на први случај, када се ради о кривотворењу историјских чињеница, могуће их је оповргнути историјским истраживањем. Код другог случаја неопходно је спровести мултидисциплинарно истраживање и деконструкцију историјског мита.

Приче о народним херојима биле су важан део традиције која је створена око Другог светског рата у Југославији, која се заснивала на представама и ликовима народних бораца – партизана/партизанки и илегалца/илегалки, и вредностима, начину и искуству ратовања који су они водили. Као и о њиховој изузетности у сваком погледу, морала, части, јунаштва, несебичности, другарства, посвећености борби за виши циљ (слободу и равноправност), поштовању и љубави за своје саборце и мржњи према непријатељу. Окосницу приче о народним херојима чини њихова репрезентација као активне делујуће компоненте унутар народних маса, која је истовремено представљала тежњу становништва Југославије за ослобађањем од непријатељске окупације, њихово антифашистичко опредељење и непријатељство према представницима предратних власти. Сви догађаји који преносе ратна искуства партизанских бораца, у југословенској историографији⁷³ и мемоарској литератури, представљени су као високо морални и исправни.

Као културна категорија и означитељи прошлости, ови ликови су се нашли у друштвеној употреби. Вршећи активну функцију у друштву, ликови народних хероја интерпретирани су и преношени кроз различите медије у социјалној интеракцији.

Ликови народних хероја представљени су у наративно – визуелној (ре) презентацији, која описује народне хероје, њихов животни пут и догађај/е кроз које је репрезентован њихов хероизам. Истраживачи мита су утврдили да се сваки херој, репрезентован у наративу, може сматрати митом или митском

⁷³ О идеолошким и партијским утицајима који су створили оквир за југословенску послератну историографију, види у: Димић, 1994, 1997.

конструкцијом.⁷⁴ Управо структура биографског наратива о херојима којом су представљени потврђује постојање заједничког обрасца који се јавља код свих хероја.

Чињеница да је херој изабран од мноштва сличних ликова даје наратору обавезу да га достојно и адекватно представи. Наратив о хероју увек се састоји од секвенци које сведоче о јуначком делу или подвигу хероја, о ситуацијама херојских борби или такмичења, теста или искушења које херој мора да савлада, а у заплету приче јавља се тема потраге (Klapp 1949, 19-20). Херој увек пролази неки пут да би стигао до свог препознатљивог херојског дела. Овај универзални пут којим се херој креће, чини образац херојске приче по коме се идентификује херој, или мономит.⁷⁵ Митски образац о хероју је јединствена потка која се среће у различитим наративним дискурсима о измишљеним или стварним херојима. Стога се о стварној (или оствареној) улози хероја може говорити на основу херојског задатка који херој испуњава на свом путу.⁷⁶

Један други истраживач мита о хероју, Кембел (2004 [1949]) запазио је ефекат којим хероји делују на људе.

„Чак и када је легенда о некој историјској личности, њене победе су приказане у облику који је ближи сновима него животу; јер поента није да је то и то учињено на земљи, поента је да, пре него што је то и то могло бити учињено на земљи, једна друга, много важнија ствар морала је да се догоди унутар оног лавиринта који сви ми знамо и посећујемо у својим сновима. Пут митолошког хероја може, случајно, бити надземан; у суштини он је унутрашњи – у дубини где мрачни отпори бивају савладани и давно изгубљене, заборављене снаге оживљене, како би бише на располагању за преобликовање овога света. Када је

74 Наратив о хероју један је од четири врсте наратива који се убрајају у митске. А чине их још и нартиви о плодности, стварању и испоруци (Cooper, 2009).

75 Концепт мономита увео је Џозеф Кембел у својој књизи „Херој са хиљаду лица“ (Kembel 2004 [1949])

76 О методолошким критеријумима према којима се може пратити херој на свом путу од почетка до краја и одредити његов херојски потенцијал, који га означава као хероја, полу–хероја и анти хероја, видети у: (Taha 2002).

то дело једном обављено, живот није безнадежно притиснут ужасним последицама свеprisутне катастрофе, шибан временом, гнусан где год био; али са својом стравом још видљивом, са крицима патње још увек заглашујућим, бива испуњен свепрожимајућом, свехранећом љубављу и знањем о својој непобедивој снази. Нешто од светлости што невидљиво пламти унутар амбиса његове иначе непрозирне материјалности пробија се, уз један све гласнији урлик. Застрашујућа сакаћења тада се препознају само као сенка једне иманентне, неуништитеве вечности; време своје место уступа слави; а светом се разлеже чудесна, анђеоска, али можда на крају ипак монотона, сиренска музика сфера. Као срећне породице, и митови и избављени светови личе један на други“.
(Kembel 2004, 38-39)

Чињеница је да хероји делују и постоје као део приче у којој су настали, изазивајући изнова емотивне реакције публике која се сусреће са херојским митом. Зато се у наративима којим је представљен херој могу идентификовати елементи приче и заплета, који народног хероја уводе у позицију митолошке авантуре хероја, која се заснива на обредима прелаза и прати формулу – форму мономита: 1. сепарација – јунаков одлазак од куће; 2. лиминалност – иницијација, пробој до неког извора моћи; и 3. агрегација – повратак кући.

Генерације младих Југословена са пажњом су вођене путевима југословенских партизана и пратиле су њихове подвиге. Почев од слања младих комуниста у различите делове земље да подижу устанак, стварања првих оружних јединица а затим и бригада, првих ослобођених територија, борби са различитим непријатељима кроз седам офанзива, до доласка савезника и коначне победе над непријатељем. Било да се преноси у форми приче или званичних историјских наратива може се рећи да причање прича из прошлости чува и поново уобличава наше колективно памћење.

Продукција наратива помоћу којих су испричана искуства ратовања чине мрежу повезаних сећања, које густо испреплетене чине колективно памћење:

„...оно што се назива колективним памћењем не почива на сећању, него на договору: да је то и то важно, да се то и то тако одиграло, заједно са сликама које ту повест онда фиксирају у нашем памћењу. Идеологије за себе стварају

архиве лика, ови садрже репрезентативне слике, које компримују мисли од опште важности и изазивају предвидљиве мисли и осећања.“ (S.Sontang, Regarding the pain of Others, 85-86, iz Asman, 2011, 30-31)

Истраживачи су приметили да се и код стварних, историјских личности, у причи о различитим јунацима, јавља образац који се заправо кристализира око одређеног појединца. Могу се поставити питања: зашто је одабран баш тај појединац, шта је то што га чини митогеним, зашто је до процеса кристализације дошло на њему, а не на некоме другом, и слично. Иако се на ова питања може различито одговорити у различитим случајевима, уверљиво звучи претпоставка да се неки поједици поклапају, или се бар сматра да се у одређеном погледу поклапају с херојским образцем (на пр. праведног краља или племенитог одметника). Ове подударности утичу на машту стваралаца и почињу да круже приче и слике о таквим појединцима. Током кружења, њихови животи и дела, стапају се са постојећим образцем и у другим појединостима. До стапања долази делимично због техничких разлога, јер је лакше прилагодити језичке или сликовне формуле новом јунаку него створити нове формуле. Зато ова нова, а заправо стара слика, уједно одговара и очекивању публике. Процес кристализације лика дешава се непрестано, и није ограничен само на владаре, већ се може наћи на делу и код осталих народних јунака или негативаца. Избор типа хероја, као одговора на друштвене и историјске прилике, начин како хероји утичу на слику које друштво има о себи, као и функција коју хероји имају у друштву, може да укаже на то које доминантне вредности заједница заступа. (Види у: Burke 1991, Klapp 1948, 1958, 1962, и Makolkin 1999, 2000)

Универзалне хероје мономита чине „мушкарац или жена који су у стању да се изборе са својим личним и локалним историјским ограничењима и поприме општеважеће људске облике“. Иако херој умире као савремени (историјски) човек, он се, у наративу који о њему настаје, поново рађа као вечни човек – усавршен, неспецифичан, а ипак универзалан. И тако из живота он прелази у мит. Кембел сматра да је основни задатак хероја да се тако преобликовани врате у заједницу из које потичу и подуче је лекцију коју су научили о обнављању живота. (Kembel 2004, 31)

Ликови народних хероја исказани у различитим наративно-визуелним репрезентацијама, и као такви коришћени у југословенском друштву, јављају се као носиоци модела - типа хероја преко улоге коју остварију у рату док обављају своју основну мисију. За њих је карактеристично да имају живот и пут пре рата који наговештава њихов будући херојски статус, као и други живот након рата.

Мит о народном хероју појављује се стога кроз везе које стварају основне теме наратива и репрезентације одабраних народних хероја, кроз типове хероја (браниоца-ослободиоца и/или хероја - мученика) и у односу на време када су се ови херојски ликови појављивали, као и у статусу који су имали поједини народни хероји у југословенском друштву. Избор и коришћење ликова народних хероја део је политичке митологије о новом народном човеку на кога је идеологија комунизма извршила историјски утицај. Опис лика историјског хероја, у наративном сету различитих текстова посвећеним народним херојима, морао је да задовољи и ствараоце и просечног читаоца (конзумента културе), нудећи изваредне, за групу која бира хероја важне догађаје и слике које се могу евоцирати, а које ће се касније појављивати као означивачи у култу хероја.

Институционализација ратовања у историјском дискурсу, направљена је јасно дефинисањем лика непријатеља и лика хероја. Непријатељи су били страни фашистички окупатори (у лику немачког, италијанског, бугарског војника), хероји се појављују као борци, команданти и комесари из различитих партизанских јединица (чета, одреда, бригада), али и као представници урбаног покрета отпора - илегалци. Док је категорија издајника, била нестабилно позиционирана и приказана у наративу, и налазила се у међупростору између два типа, луде и непријатеља. Стога домаћи издајници и сарадници окупатора, чине најширу лепезу амбивалентно опасних ликова.

Осим структуре наратива о хероју која се може посматрати као мономит о хероју, народног хероја издваја и статус који је заузимао у друштву. Живи народни хероји су, уз своје професионалне улоге, били носиоци друштвене улоге народног хероја Југославије, док су мртви народних хероји служили за подсећање на догађаје и подвиге из рата. Ове више пута наративизирани слике, као епизоде из ратног живота и смрти хероја, није било могуће мењати без скрнављења.

Фиксирани у различитим медијима ликови хероја стварали су својеврсну сакрализацију ратне жртве. Тако приче, секвенце догађаја које илуструју хероја представљају временски и просторно продужену стварност о којој се стално расправља и која учествује у борби за контролу људског памћења и као помоћно средство за формирање идентитетских наратива. Овај концепт је познат као *mythscape*, или стално мутирајући репозиториј за репрезентацију прошлости због циљева садашњости. (Bell 2003, 66) Митски облици, преко ликова хероја, уткани су у службено памћење које чини скуп мање или више кохерентних, преакцентованих или измишљених традиција. Оне намећу смисао друштвеном деловању и снабдева људе надама и ставовима. (Kuljić 2006, 18)

За политичке митове се сматра да су то приче коју прича једна политичка група – заједница и које имају за циљ да нешто објасне. Они теже да се успоставе као основа (база) вредновања и уверења на основу које људи стварају представе о свом друштвеном поретку и политичким односима у њему, односно као важеће представе о држави, политичком ауторитету, вођству, хијерархији, моћи и владању, поштовању поретка, једнакости или неједнакости и слично, било да се ови оправдавају или оспоравају. (Matić 1984, 103) Клара Ботичи (Bottici, 2007) је указала да политички мит може да се дефинише као рад на заједничком наративу којим су припадници једне друштвене групе (или друштва) обезбедили значај свом политичком искуству и делима. Дакле, оно што прави политички мит од наратива није његов садржај или његов захтев за истином, већ чињеница да се прича згрушљава и обезбеђује значај. У политичким митовима даје се одговарајућа евокација прошлости, као и пројекције будућности како би образложили тренутне околности. Политички мит покреће осећања, уједињује и мотивише. Личности које се јављају у политичким митовима пре свега су симболи или представници групе која се у политичким митовима јавља као прави протагонист митских прича и збивања. (Matić 1984, 107) Мит је сачињен од низа узастопних слика и њиховог динамичног смењивања, у чему највише личи на сан. (Жиrade 2000, 14) Тако су и слике херојских ликова југословенских бораца – партизана и активиста – скојеваца и комуниста чиниле у југословенском друштву динамичне низове слика и догађаја којима је испричана ратна прича. Код слике херојског лика друштво успоставља консензус да ли је он реално одражава

стварност. Зато би се могло рећи да су херојски ликови у функцији повећања солидарности међу члановима заједнице и таложењу у историјском памћењу.

У својој основи, и у највећем свом делу⁷⁷, орден народног хероја заснива се на одавању признања значајним личностима и канонизованом сећању на хероје НОБ-а/НОР-а. Они су истовремено производ сећања једне заједнице, друштвене групе југословенских партизана, комуниста на своју, значајну прошлост. Као такви они преносе систем идеја, веровања и знакова које та заједница дели између себе.

Њихово концентрисано присуство у јавном простору и дискурсу, свакодневном и ритуалном, „ткало је измаглицу“ око њихових ликова, те су они у митологији југословенског социјалистичког друштва постајали „већи од живота“, правећи отклон и велику дистанцу између активног становништва земље, њихових ратних другова и предака, мртвих народних хероја.

Већ у процесу настајања народни хероји су задобили су култни статус (кроз многобројне репретативне форме, у оквиру обележавања значајних датума из НОБ-а, јавна представљања, комеморације, наративизације – драматизације, и сл.) и вршили су утицај на рецепцију прошлости и идентитета становника Југославије.

У социјалистичкој Југославији подстицана су ратна сећања партизана, а истовремено потискивана и стигматизована, у сврху заборављања, сећање свих осталих учесника рата. Ово је нарочито било изражено за припаднике политичко–војних организација, које су се нашле на пораженој страни. Тако да је њихова прича и улога у рату остала дуго изван историјског сећања. Елиминација свих других ратних сећања и репрезентација рата као узвишеног војно–тактичког подухвата, позната је као процес политике меморије. Била је у употреби у социјалистичкој Југославији, а одвијала се под будним оком комунистичке партије. Стварана је и развијана да пружи легитимитет владајућим структурама у друштву, рекреирајући прошлост Другог светског рата у Југославији, према званичној репрезентацији историје и свих осталих дискурса који су пратили рат,

⁷⁷ Изузетак је народни херој Владимир Роловић (1916–1971), кога је одликовао Председник СФРЈ Јосип Броз Тито два дана после рањавања, док је вршио дужност југословенског амбасадора у Шведској 1971. године. Атентат на Роловића извршили су припадници Хрватског народног отпора.

пре свега као национално ослободилачки рат и социјалистичку револуцију, пре него, у појединим моментима, рат свих против свих⁷⁸. Како свака важна историјска промена рађа митове⁷⁹, тако се и рат на територији Краљевине Југославије, завршио стварајући митове који су „грејали срца“ и испуњавали „топлином и поносом“ народе Југославије истовремено потискујући све трагове који се нису поклапали са званичним историјским дискурсом.⁸⁰

Митови који су се појавили у Југославији о Другом светском рату настали су на историјској подлози и нису се много бавили мењањем чињеница при транспонувању у митско, већ више управљањем емоцијама, грађењем ликова, прећуткивањем и истицањем мотива и порука. Најпознатији митови из тог периода су: мит о партизану антифашистичком борцу за слободу, мит о братству и јединству, мит о храбром и визионарском вођи Јосипу Брозу Титу, и др. У миту који је створен о партизанима, сви југословенски народи су у подједнакој мери учествовали у борби против окупатора и њихових сарадника у земљи. Ту борбу је подстакла, извела устанак, и водила искључиво КПЈ. Отпор окупатору проистако је из љубави народа према слободи, али је успех дуговао чињеници да је њиме руководила КПЈ, а пре свега Тито. Отпор је прерастао у народни рат на целој територији Југославије, и истовремено је био социјалистичка револуција. (Види у: Николић 2006, Perica 2012, Despotović 2012, Šljukić 2012)

Као лик, херој је настао и јавља се унутар одређеног историјско–друштвеног контекста, па се стога може сматрати да је народни херој како производ ситуације тако и друштвене имагинације владајуће политичке структуре. Стога народни хероји улазе у подручје друштвено имагинарног, подручје дељених заједничких

78 Види у: (Hoerken 1999) наведено дело

79 Када се ради о антрополошком приступу историјским личностима које су имале статус хероја, од користи може бити схватање Бронислава Малиновског да свака историјска промена ствара сопствену митологију. Стварање хероја може да изгледа једноставно и јасно као светлост; али га није лако објаснити. Тако да нам широке импликације многих ствари, међу њима херојске, измичу. Да би се разумели „прави“ хероји потребно је ући у тачку где се укрштају различите академске дисциплине.

80 Из јавног дискурса нестали су наративи који су се односили на сва партизанска ратна дела која нису била у складу са партизанском херојском етиком.

слика које стварају и репродукују чланови једног друштва.⁸¹ У том смислу, народни хероји припадају комуникативној меморији, све док постоје сведоци и учесници догађаја и времена на које се односе, док ће део културне меморије постати кроз (ре) интерпретирана сећања постгенерација.

II.2. ИДЕНТИТЕТСКО И ИДЕОЛОШКО У ЛИКОВИМА НАРОДНИХ ХЕРОЈА

Најважније место у историјском сећању, у свим друштвима, заузима сећање на ратове. Оно је жива и активна снага све док постоје актери и сведоци историјских догађаја. Сећање представља, мање или више, свестан појединачни и колективни однос према збивањима из прошлости, код којег појединци и групе користе прошлост да би се разграничили од другог и изградили идентитет. (Kuljić 2006)

Селекцијом и формалним проглашењем, издвојени су и изабрани народни хероји Другог светског рата у Југославији. У историјском, политичком и културном дискурсу рат је репрезентован као ослободилачки и револуционарни. Стога се сви народни хероји, учесници и носиоци ратних догађаја, јављају као одабрана група изузетних појединаца који су својим деловањем дали изваредан допринос победи у рату. Народни хероји могу да се, због контекста коме припадају, садржајно и тематски, означе као ратни хероји, борци за слободу. У домаћој послератној историографији и култури, партизански рат је хероизован као подухват целог, и свих народа, у борби против непријатеља (како спољашњег, тако и унутрашњег). Колективно памћење које се формирало око догађаја и личности из рата, стварано

81 Јан Асман (Assmann 2005[1992]), египтолог, развио је теоријски оквир, који синтетише колективна сећања и идентитет, а који се експлицитно односи на прошле и садашње репрезентационе процесе на групном идентитету. Он дефинише културну и комуникативну меморију, као и њихов међусобни однос. Комуникативна меморија обухвата сећања из непосредне прошлости, која се дели са савременицима. Културна меморија досеже до претпостављених прапочетака успостављања групе. Културно објективизирана меморија која треба да докаже да је важна за групу, енкодира њена сећања у приче, чува их као јавне наративе, и омогућава новим члановима да деле групну историју (Assmann 2005, 88).

је и репродуковано кроз различите медије, и чинило је један од важнијих стубова на коме се заснивао легитимитет и идентитет државе.

Хероји потекли из ратова представљају најбоље примере испољеног патриотизма у одбрани домовине. Сматра се да је хероизам испољен кризним ситуацијама за једну земљу (ратови, устанци, буне и сл.) важан за појављивање националног хероја.⁸² Национални хероји су увек историјске личности који су својим изузетним деловањем, у ситуацијама које за заједницу представљају друштвене драме, задужили своје савременике и потомство. Херој полаже свој живот (стварно или симболички) за земљу и идеју за коју се бори, и тако он преузима на себе колективну судбину. Зато су се хероји потекли из ратова нашли као светла на олтару одбране политичког и територијалног интегритета земље. Стога је ратни херој пример за углед, његовим поступком симболички се ствара (брани и ослобађа) заједница за коју се жртвовао. Овај херој структурише највише националне и културне вредности и зато служи као модел за идентификацију⁸³ при изградњи колективног идентитета.

Историјско сећање постаје колективно памћење када се дели међу припадницима заједнице, у простору и времену, и тако образује гроздове појмова и идеја које су опште и познате свим члановима заједнице.⁸⁴ Одлика колективног

82 Национални хероји јављају се као израз „природних“ тежњи и жеља народа за ослобођењем и уједињењем у заједничку, националну државу. Видети о својствима националних хероја у: (Антонијевић, 2003), наведено дело. Начело по којем се народ као нација повезује са политичком јединицом, државом коју конституише тековина је XIX века (види: Hobsbawm 1993; Benedict 1998)

83 По мишљењу Драгане Антонијевић национални „херој може бити двоструко укључен у политичке стратегије и изградњу идентитета: први пут када сам учествује и гради свој утицај, позиције и моћ користећи углед који је стекао; други пут када га потоње политичке и друштвене елите користе као моћан симбол у политичке сврхе“ (Антонијевић 2003, 246)

84 Држава је настојала да обележи места борби и страдања, подижући споменике и бирајући и обележавајући значајне датуме из рата. Читав спектар значења формиран је и преношен кроз образовање, уџбенике, медије, јавни дискурс, и као такав постао је близак становништву послератне Југославије. Симболи и значења изражени кроз сећања на рат (ратна гробља и споменици, јубилеји и прославе), не представљају само изражавање жалости и признања, већ и средства за успостављање колективног идентитета. Њихова важност се огледала у симболичкој поруци коју су преносили и памћењу које су фиксирани и неговали.

памћења је да настоји да учврсти идентитет група у прошлости. Свако колективно памћење је *идентитетски конкретно*, што значи да је везано је за стајалиште неке стварне групе. Оно је са групом у директној вези, афективно и вредносно је испуњено и пуно значења за њене чланове. (Assmann 2005, 46) Група која је свој идентитет, великим делом, заснивала на сопственој водећој улози у Другом светском рату били су југословенски комунисти. Тако да се овај корпус сећања на мртве народне хероје формирао као мрежа знакова успостављена међу члановима партије, што га позиционира као драгоцен носилац комуникативног памћења и део културног памћења.⁸⁵ То указује на једну особину коју има лик народног хероја да буде преносилац порука унутар политичке заједнице.

Пре рата забрањивани и прогањани, југословенски комунисти су свој политички идентитет баштинили на чланству у комунистичкој интернационали, везама са првом земљом социјализма – СССР-ом, учешћу у шпанском грађанском рату, илегалном деловању, боравку у неком од затвора Краљевине Југославије (Лепоглава, Сремска Митровица, Пожаревац, Ивањица, и сл.) и покрету отпора који су предводили током рата. По завршетку рата, постали су једина политичка снага у земљи, и под њиховим утицајем стварано је историјско поље симболичке идентификације генерација Југословена са сликама рата.

Однос насталих ликова народних хероја према успостављеном колективном, југословенском идентитету и идеологији нове Југославије, може се пратити и на основу елемената који су уткани у лик хероја. Реч је о елементима који преносе припадност, веровања и мотиве за деловање херојских ликова. Они су спољни агенси који омогућавају препознавање и идентификовање са активностима и вредностима које (пре) носи лик хероја.

Идентитети су производи друштва који се формирају и одржавају кроз друштвене процесе – именована, интеракције и валидације. Чињеница је да идентитет, није нешто што је само по себи дато, већ снагу идентитетских означитеља добијају оне категорије које настају из интеракција између особе/а и ситуације. Да би чланови једног друштва усвојили сопствену догађајну прошлост

⁸⁵ Јан Асмен је користио два појма да објасни феномен колективног памћења, комуникативно памћење и културно памћење. Види у: (Assmann 2005), наведено дело.

и ликове из прошлости, она се памти, записује и тумачи, смешта се у историју. Истовремено, историја обезбеђује легитимизирајуће митове и идеологије (Malinowski, наведено из: Liu and László 2007, 86) да би објаснила какве су ствари, и ослања се на различите форме колективног сећања. Памћење и традиције, стварају се и верификују, у процесима историјских сећања, реконструкција и сл. где се кроз историографију успева да обезбеди научна веродостојност новим митовима о оснивању група и нације. (Katroga 2011, 57)

Историјски наративи су приче које саопштавају симболичка и практична значења која се простиру преко и изнад „голих чињеница” историје. Тако да се појам „наративна историја“ може посматрати као још један оксиморон, јер „схватање да низови реалних догађаја поседују формалне атрибуте прича говори нам о томе да замишљени догађаји могу да имају само своје порекло у жељама, машти и сањарењима“ (Carr 1986, 118) Зато се и однос између наратива и догађаја који се описује у историји, огледа у односу који настаје између наратора и његове публике. Сматра се да је наратија, као јединство приче, приповедача, публике и протагониста, оно што заснива заједницу, њене активности, и обезбеђује њену кохерентност (Види у: Carr 1986). Важност наратива огледа се у њиховој особини да служе као медијуми – средства за конструисање психолошке и културне стварности из које се рађа историја. (Katroga 2011, 43) Кроз перспективу и структуру приче, наратив повезује појединце са колективом кроз симболе, знања и значења. А начин на који људи причају и разумеју приче, укључујући своју сопствену историју и митологију, даје нам увид како група ствара друштвену стварност. Она увек тежи да оправда сопствену веродостојност у новим митовима, о поновном оснивању групе и саме нације. То чини кроз поново откривање и сакрализацију порекла и значајних тренутака из прошлости, величајући колективне и индивидуалне симболе – *хероје*. (Katroga 2011, 57) Колективно памћење о Другом светском рату било је посредовано кроз институције, фаворизовано међу члановима групе, имало је своје утемељење у

доминантним вредностима и способност да се може мобилисати у актуелним политичким питањима.⁸⁶

Ако историју посматрамо из позиције наратива, онда две кључне особине наратива, перспектива и способност да генерише емпатију, могу да премосте јаз између појединца као примаоца наратива, и друштва које је складиштити наративе. Историјски наративи, одражавају групни идентитет (национални или етнички) у једну руку, и повезују појединце једне са другима. У овом смислу, не само да се историјски текст може анализирати као носилац националног идентитета, већ то такође могу бити и остале форме наратива, које се настају у времену, као што су романса или херојска фикција. (Douglas 2005, 95) Оно што једно друштво верује о својој историји само је њен део, она се састоји од мноштва малих узрочно–последичних прича који се додирују и преплићу, и чине структурну целину. Наративно мишљење вођено је потрагом за прихватљивим везама између догађаја, које ће успостити вероватност пре него истину.⁸⁷ (Bruner 1991) Због тога је емпатија последица деловања дискурса историје на појединце, или кључни медијатор наративног утицаја. (Douglas 2005, 98)

У социјалистичкој Југославији појам *народни хероји* (као културна категорија, која се односи на групу лица којој је ово звање додељено за учествовање и изваредно деловање током Другог светског рата) подразумевао је, да су носиоци овог признања (било да су у време проглашавања били међу живима или мртвима) посебни и по томе што су били најистакнутији представници, носиоци духа отпора и залог високе свести целог народа у борби за слободу, и истовремено пример херојске борбе и жртвовања за достигнути степен слободе, једнакости и братства у новом друштву. Служили су као пример како су се борили партизани. Сведочили су о важности и пресудном утицају који је у рату извршила

⁸⁶ Истраживачи сећања подсећају нас на динамички утицај садашњости у поновом стварању идеализоване прошлости, и централне улоге коју у томе играју артефакати и друштвене праксе, приликом комуницирања са таквим реконструкцијама у друштвеним процесима.

⁸⁷ У процесима колективног сећања суочавају се приче са истим по актерима или са причама које причају друге групе, са другим актерима, омогућавајући особи да конструише лични осећај сопства усред утицања различитих елемената приче, колективне и приватне, било да је прича прихваћена или одбачена (McAdams 1993).

комунистичка партија на вођство, морал, вештину и борбеност побуњеног народа, и тако допринела њиховој победи над непријатељем. Звање и Орден су изрази признања, које носи симболичко значење и представља симболичке идеале којима једна група, а затим и држава, обележава своје доминантне вредности. Придодајући му одреднице *народни* и *Југославије* титулар му је доделио оквир и значења, као и жељени контекст у коме се идентификација дешава. Народ је тако, симболично и политички, постао разлог и узрочник за деловања његове нове политичке елите. А посматрачу са стране могло је да изгледа и као да се тај посебан однос између народа и партије десио у току рата. Све важније институције у земљи носиле су одредницу *народни*. Народна је била борба, рат, револуција, ослободилачки покрет, војска⁸⁸, ослобођење.

Употреба термина *народ*⁸⁹ имала је, у току и после рата, двоструку улогу. Израз *народно ослобођење* у рукама комунистичког руководства постао је „*средство побуне и освајања политичке власти*“ али и средство „*ослобађања од нежељених националиста*“. (Павловић 2008, 272) Појам народ, има функцију да буде вишезначна идентитетска ознака, везник и идентификатор, помоћу које ће се концептуализовати како етничко порекло тако и јединство (међунационално и међуконфесионално), према томе на коју се национално препознатљиву идентификациону карактеристику позива.

88 За партизански покрет користио се термин *народна војска*. Пред крај рата у марту 1945. године, преименована је у Југословенску армију, док је формално Југословенска народна армија постала тек 1951. године. (види у: Маријан 2006)

89 Појам *народ* може да, у зависности од контекста, значи народ – као народност, у смислу етничке категорије (како је овај термин користио Вук Караџић) или збирно – народ настао од „разних нација“ (према схватању које је о појму народ имао Доситеј Обрадовић) (Влаховић 1996, 15).

Народ је највиши облик етничког груписања. Представља историјску, друштвено–економску и политичку заједницу људи која је заснована на територијалном принципу, и која користи митске представе, традицију и културу као средства кохезије (Nedeljković 2007, 17–18). У овом смислу његова суштина одређена је територијално и политички, јер не постоји етнички чист народ. Појам народ може имати више значења, он означава „људство, популацију, становништво, обичан народ (класно обележје), већу заједницу са одређеним именом, релативно истог (или сродног) порекла, чији су припадници, макар и имагинарни, „крвни сродници“. (Влаховић 1996, 15).

У случају када је требало да означи борце за слободу и хероје из Другог светског рата, у Југославији, појам народ, народни, користио се као ознака југословенског идентитета. Југословенски идентитет представљао је замишљени збир националних идентитета свих народа који су живели у Југославији. Сложени концепт југословенства никада није био једнозначан. Од настанка државне заједнице, Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, овај концепт укључивао је у себе више различитих значења. Југословенство је, са једне стране представљало израз тежње за самосталношћу малих етничких заједница на Балкану у односу на империјалне силе, док су са друге стране српски и хрватски национализам предсудно утицали на схватање југословенства у одређеном периоду. (Бакић 2004, 78) У послератној Југославији југословенство је добило ново значење. Социјалистичка држава је била уређена на територијалном принципу шест република и две аутономне покрајине, а у Уставу из 1946. године утврђено је да „сва власт произилази из народа и припада народу“.⁹⁰ Народи и народности чинили су конститутивну основу земље и творили југословенску нацију. Идеја *братства и јединства* које је ће утемељити и изградити ослободилачко револуционарни партизански фронт на челу са КПЈ, зачета је у Другом светском рату и чинила је додатни елеменат нове државе и новог, социјалистичког југословенства.

Народни хероји, у односу на контекст, означени су народним као припадници, и представници, целокупног становништва које се борило за слободу, али и као припадници, и представници, неког од југословенских народа и народности. Тако је идентитет народног хероја, као ратника, борца за слободу и мученика, који поседује највише херјске квалитете, преко истакнутих ликова хероја, представника из различитих делова земље и народа/нација постајао колективан, заједнички и дељен. Након проглашења, хероји су се симболички враћали у своје локалне средине, села, варошице и градове, да пренесу поруку о улози коју су имали у процесима борбе за слободу и стварања нове државне власти.

90 Глава II, Народна власт, чл. 6 Устав Федеративне народне Републике Југославије, 31.01.1946.

У односу на историјски контекст из кога су потекли народни хероји су репрезентовали оличени патриотизам⁹¹ обичног народа. Патриотизам је, у Билтену Врховног штаба, још током рата, означен као сила која је „*ујединила наше народе и дигла их на борбу против освајача и њихових слугу*“ и као покретачка снага која „*лежи у нашим народима и која носи десетине хиљада наших бораца на беспримјерне подвиге и херојства за спас свога народа и част свога оружја*“. „*Нови југословенски патриотизам*“, истакао је високи партијски руководилац, Милован Ђилас, „*укључује у себе љубав према својој ужој домовини, конкретно се изражава кроз њу. Основу нашег новог социјалистичког, југословенског патриотизма мора претстављати рад на историји наше партије, на историји нашег радничког покрета, на историји Народноослободилачке борбе. Без теоретског и историјског освијетљавања ослободилачке борбе радних маса Југославије, није и не може бити потпуно идеолошко подизање Партије и народа.*“ (Кољанин 2012, 451)

Изградњи новог социјалистичког друштва са новим узорима приступило се из темеља. Предводници револуције схватили су да се то најбоље може урадити кроз образовање. После ослобођења васпитање деце у школама било је усклађено са тековинама Народноослободилачке борбе. Томе су највише доринели учитељи, међу којима је било највише правилно политички оријентисаних. У основним школама у Србији, упоредо са увођењем обавезног осмогодишњег школовања, током периода 1948-1951. године створен је нови концепт наставе историје. Просветна политика била је један од приоритета КПЈ. На Петом конгресу КПЈ

91 Патриотизам представља емотивну везаност и приврженост појединца својој домовини. Овај однос се често доживљава као приврженост детета мајци. Подразумева спремност појединца за одбрану домовине, и по цену смрти, од свих врста непријатеља – како спољашњих, тако и од унутрашњих. Одувек се учешће у рату универзално сматрало за примарну форму и за активност у којој се манифестовао патриотизам. Када се говори о патриотизму прво на шта се помисли је слика човека са оружјем који ризикује свој живот на бојишту бранећи своју домовину.

У Југославији је на делу био социјалистички патриотизам који је временом укључивао у свој корпус најважније домете титоистичке власти (територијалну одбрану и заштиту, самоуправљање, несврстаност и југословенство). Почивао је на љубави према земљи коју су ослободили Тито и партизани и вери у и привржености Југословенској народној Армији, али и на спремности свих југословенских грађана да је, уколико то буде потребно, својим телом одбране и заштите.

извештено је о недостатку адекватних кадрова („идеолошки чврстог и спремног“) и одговарајућих уџбеника.⁹² Ново историјско обазовање требало је и да савлада препреке „жилаве остатке српског, хрватског, словеначког и других буржоарскох национализама“ и помогне у изградњи југословенског социјалистичког патриотизма.

У новом југословенском друштву, омладина је кроз школски систем, добијала лекције о патриотизму. Љубав према домовини, била је тесно повезана са ликом Јосипа Броза Тита и ликовима народних хероја који су је представљали и оличавали. Тито је истицан као предводник југословенске револуције, као неко коме је припала улога да „запали и претвори у пожар“ велики словенски патриотизам наших народа, и означавањем је као „највећи син наших народа“, „организатор наше војске и творац наше државе“.

Ликови народних хероја, догађаји, радње и контекст на који се позивају представљали су важне ослоњаче и покретаче сећања на рат на којима је почивао идеолошки монопол социјалистичке Југославије, којим је значајно умањена сложеност Другог светског рата на територији Југославије.

II.3. МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

Истраживање теме културне конструкције и типологија херојских ликова народних хероја, обухвата производњу, типове, структуру и значење херојских ликова, формираних и одржаваних у Другој Југославији, у времену Другог светског рата и периода након Другог светског рата, кроз дискурс о народном хероју. Анализа ће обухватити биографије у којима су описани и представљени

⁹² Почетком 1949. године, из трећег покушаја дат је нацрт предлога уџбеника историје за основне школе за Републику Србију. Школске 1950/1951. године једна трећина тема у настави историје обрађивала је историју Југославије само преко историје Ноб-а, а једна од методолошких јединица била је Народни хероји из Народноослободилачке борбе а наставницима је препоручено да представе две личности: Иво Лолу Рибара и Саву Ковачевића и „још неког познатијег хероја“ (Кољанин 2012, 454) Школски уџбеници за наставу историје у Србији нису се појавили све до раних педестих година.

ликови народних хероја Југославије. Биће анализирани елементи, везе и контексти у којима је настајао мит о народном хероју, њихов однос са текућом друштвеном стварношћу, функције које су имали у време настанка и аналитички разврстани типови хероја које творе херојски ликови. Повезивањем и интерпретацијом ових елемената, доћићемо до значења које су преносили ликови народних хероја у времена свог настанка.

Дискурс народног хероја посматран је као скуп кохерентних појмова, насталих да репрезентују лик и дело народних хероја. Настао је као производ владајуће друштвене структуре, настојећи да у оквиру друштвеног признања издвоји, обележи и интерпретира прошле историјске околности (ситуације, догађаје, односе) путем њених значајних ликова, и као такав он улази у културну меморију становника Друге Југославије. При истраживању, ликови народних хероја, посматрани су истовремено као део слике прошлости коју стварају и као део слике прошлости у којој су настали. На овај начин, покушано је да се тема што свеобухватније сагледа кроз доступне изворе и аналитичке технике, интерпретације.⁹³

Народни хероји, као чиниоци заједничког културног памћења⁹⁴ становника Југославије, јесу производ насталих историјских околности и представа хегемоне друштвене структуре која га је формирала у периоду од 1942. до 1953. године. У

93 Третирајући га, пре свега као део културне историје која је више „усмерена ка делујућим“, односно поставља питања о намерама и одлукама видљивих актера. Што може да изгледа као отклон од објективизма ка релативизму, за разлику од социјалне историје која је “структурално усмерена”, тј. занима се за друштвене структуре и односе.

94 Концепт културног памћења чине несвакодневна сећања. Његова главна разлика у односу на комуникативно памћење јесте његова обликованост и церемонијалност његових пригода. Одлика културног памћења јесте и да успоставља услове за виšekратно коришћење текстова, слика, и ритуала специфичних за свако друштво у свакој епохи, чија "култивација" служи да се стабилизује и пренесе слика коју друштво има о себи. На таквом колективном знању, углавном (али не искључиво) о прошлости, свака група заснива своју свест о јединству и посебности од епохе до епохе. Начин њеног организовања, његових медија, и њених институција, такође су веома променљиви. Везивање и рефлексивни карактер наслеђа може да прикаже различите интензитете и појављује се у различитим стањима. Зато је културно памћење, за разлику од комуникативног, ствар институционализоване мемотехнике. (Assmann 2005)

другој Југославији, овај појам је имао своје друштвено и симболичко значење и употребу, а стицајем историјских околности и нових ратова 90-их, његова се симболичка и историјска рецепција променила, као и места појављивања.

У раду се неће анализирати појединачни животи хероја и њихове стварне личности, већ ће тежиште рада бити на идентификовању заједничких елемената из биографија о народним херојима, који ће служити за одређивање типа хероја, функције и значења херојских ликова. Народни хероји биће посматрани као целина, која дели заједничке карактеристике (учешће у рату на пробедничкој страни, извођење заједничких улога, типологију, односе унутар групе, и сл.). Ова категорија има своју временску, просторну и етничку дистрибуцију, као и одређене односе унутар тог корпуса (живи-мртви, релативни број у односу на принцип територијалног/републичког припадања, односе међу члановима, и сл.).

Постојећи текстови⁹⁵ који чине биографије хероја, и који су настали са намером, да на најбољи начин репрезентују и изграде препознатљив лик, односно представе живот и дело народног хероја, да би се сећање на њих очувало за следеће генерације, чине основни материјал истраживања лика народног хероја. Тако је херој, осим што је изабран, прикладно описан у наративу, где наставља да постоји, кроз своју репрезентацију.⁹⁶

95 Текст означава сваки кохерентан низ речи. Бавећи се класом вербалних текстова Хеда Јасон класификује их на основу две димензије, естетске димензије и димензије културног статуса. Естетска форма текста говори о томе да ли се ради о уметничком делу или о прагматичком вербалном тексту. Док је код димензије културног статуса, реч о промењивој категорији, па се тако статус текста може да мења од културе до културе и од једног историјског периода до другог. Мислим да се, у погледу биографија из Зборника, може говорити о тзв. прагматичком вербалном тексту са одређеним артистичким цртама, који Хеда Јансон означава термином “паралитерарна књижевност” (Јасон 1992) и са културним статусом историјског – хагеографског текста.

96 Текстови о херојима су прагматични вербални текстови јер служе утилитарној сврси, они преносе одређено знање или схватање, преносе информације и служе као оруђе у рукама својих стваралаца. Прагматични текст могу одликовати неке уметничке црте, али га ова особина ипак не претвара у литературу. Ове врсте текстова познате су као „паралитерарна књижевност“, и честа су форма за преношење тзв. народних вредности. Имају заједнички језик који је препознатљив сваком члану заједнице. Види у: Heda Jason, *Literature, Letters, Verbal Texts: What Is IT that We Dealing with?*, *Fabula*, 33 (1992), 206–244.

Као полазне текстове у којима су представљени херојски ликови, изабрани су наративи из Зборника о народним херојима Југославије, који чине збирне биографске одреднице појединачних народних хероја. Оне наизглед доста штуро и ненадахнуто описују ликове народних хероја, али је њихова главна особина да се састоје из истих саставних делова – секвенци, па је на основу њих могуће уочити главне карактеристике херојског корпуса, издвојити главне заједничке особине хероја, и одредити њихове доминантне херојске улоге и типове. Код највећег броја хероја експлицитно је наведено (негде и описано) и херојско дело, једно или више, и херојска смрт, док се за један број хероја, судећи по њиховим биографијама, стиче утисак да хероја издваја само позиција у ратничкој хијерархији, али без апострофираног херојског дела.⁹⁷ Груписањем елемената који описују лик и дело хероја, хероји ће се одредити према херојском типу који репрезентују.

Као почетна тачка истраживања узето је време када се појављују народни хероји, за које главне историјске догађаје је везано њихово признавање и касније именовање. С обзиром на постојање тзв. „хероичких области” динарског хероизма, о којима говоре Цвијић, Дворниковић и Геземан, претпоставка је да ће бити више народних хероја пореклом из ових крајева, с обзиром да је овде реч о квалитету који се у њиховим срединама посебно ценио. Биће идентификовани спољашњи фактори који су дали посредни импулс за њихово појављивање у јавном дискурсу у одређено време.

Полазећи од тезе да се херој рађа из потребе човека и друштва да пружи одговоре и разреши конфликте које постоје у човеку, али и у самом друштву, анализа ове теме треба да пружи одговоре на питање како су изабрани народни хероји, представљени у улогама типа хероја браниоца/ослободиоца и хероја мученика, „радили“ на разрешавању текућих социјалних драма у социјалистичкој Југославији и каква је била њихова функција. Јер, не треба заборавити да херој, преко пројекција свог лика, обезбеђује појединцу неопходну заштиту и сигурност гарантујући му извесност у дефинисаним симболима.

⁹⁷ Зато је анализа заснована само на елементима који представљају хероја а не на његовој личности и стварном историјском увиду у његов значај и деловање.

Оно што пружа основу за антрополошки приступ је чињеница да херојев лик није само једноставан производ прошлих догађаја, иако произилази из историјског дискурса. Он је пре свега носилац слике (лика, имица) које доминирају нашим језиком, писањем и мислима. У временима друштвених промена (великих друштвених драма) ове слике имају велики утицај на становништво, и могу се посматрати као специфичан ритуални језик. Оне лако подлежу укалупљивању и одскачу из ситуације, зато што одражавају оно што се очекује. Оне су приказ, не потичу из пажљивог посматрања, размишљања и логике људи који се налазе у ситуацији. Те се слике хероја и непријатеља фокусирају на стереотип у мислима које ти термини призивају (Murray 2001/1960).

Стога ће се термин „лик народног хероја“, у анализи користити у смислу „имица“ или „слике која одражава идеју“. При томе следиће се семиотички приступ да се лик тумачи као део слике у коју је уклопљен и догађаја који га покрећу. Лик хероја осликава се кроз његов карактер унутар дискурса као и кроз обрасце поновног јављања мотива који су континуирано реконтекстуализовани у другим мотивима, кроз различите наративе и ликове (Weinsheimer 1979, 195) Основа овог концепта почива на томе да лик у тексту јесте актант или учесник, а не створење од крви и меса. Стога се лик истражује и о лику се говори према ономе шта он чини у тексту у ком је представљен.

При одређивању типова херојских ликова, биће коришћена наративна анализа дискурса, помоћу које ће се, а на основу познатих текстова, селекцијом и груписањем дисонантних чињеница, одредити типични модели ликова народних хероја који се појављују као учесници у историјско – социјалној драми Другог светског рата.

Истраживачко читање текстова о народним херојима и њихова анализа треба да пружи извештај о значењу текста као целине у светлу саставних делова који га чине. Стога ће у анализираним наративима о народним херојима бити извршена идентификација главних елемената који описују лик народних хероја, а затим уочавање главних типова хероја преко мотива који одређују херојско дело и

херојску смрт.⁹⁸ Овај приступ у коме се врши деконструкција/конструкција лика народног хероја, преко елемента мита, идеологије и идентитета, почива на базичној претпоставци, односно теоријском приступу конструктивиста, да је теоријско тумачење прошлости вишезначно и да истраживач кроз своја истраживања тежи да обликује нову културну историју.⁹⁹ Он неизбежно произилази из херменеутичке ситуације у којој истраживач налази, као етнолог – антрополог који „учествује у традицији“ своје заједнице (истовремено је учећи, истражујући, описујући, ре-креирајући).¹⁰⁰

Друштвено–историјски контекст у коме се истраживач креће насилно је промењен и симболи, знаци једног времена одвојени од свог корена. Део његовог, истраживачевог света који је раније био неупитан стоји директно као „предрасуда“ која се може променити, што путем алтернације, замене света, мења и хоризонт историје. (Michael 1980, 257-258)

Како почетак сваке истраживачке ситуације лежи у свесности о постојању проблема, потребно је одредити шта се као проблем јавља у лику народног хероја. Проблем који се јавља код лика народних хероја јесте да се они се истовремено

98 Није ми била намера да анализирам и оцењујем њихове стварне историјске улоге, већ да уочим заједничке особине њихових херојских ликова, универзалне херојске обрасце и анализирам их у контексту времена.

99 „У средишту анализе конструктивиста није одступање од реалне истине, него друштвена условљеност свести, али не интересом, него смислом и перспективом групе“ (Kuljić 2006, 137).

100 Херменеутика се у антропологији користи као приступ и метод када се материјал који се посматра, преформулише у нову структуру, интрепретира, којом се објашњава одређена ситуација, и изврши превођење дискурса у категорије и појмовни апарат антропологије. Види: Agar, Michael. 1980. “Hermeneutics in Anthropology.” *Ethos* 8 (3): 253–272

У свом истраживању истраживач се креће у свету значења која дају смисао заједничкој и сопственој прошлости, заједничкој ситуацији али улази и у поље будућих могућности. Улажење у одређени „историјски хоризонт“ истовремено га одређује и ограничава, али зато сваки искорак из свог хоризонта пружа могућност за истраживање које је лишено унутрашњих отпора. При сваком кораку који се прави ка хоризонту теме истраживања, присутна је Гадамерова тврдња да је „истраживач способан за историјску самосвест“. И тако, свест о сопственој историчности, отвара истраживачу могућност да изнесе неке аспекте опаженог – живљеног – конструисаног света и да покуша да га осветли у новом коду.

јављају као ликови и као стварне особе, као неко ко је на путу испуњења своје мисије – задатка и неко чија је мисија је окончана. Циљеви херојеве мисије леже далеко у прошлости, у времену до кога сеже њихово херојство и за које је везан њихов херојски статус. Стога су сви хероји који су погинули током рата, у симболичком смислу испунили свој задатак, а херојски статус је конотирано признање за њихове активности. Док живи народни хероји настављају своје деловање након рата и њихова херојска прича се не може више сагледати у истом коду.

Следећи проблеми који се појављују код постављања ликова хероја јављају се у дефинисању и одређењу мотива¹⁰¹ који покрећу херојски лик на херојску радњу, одређења потенцијала непријатеља, и прихватања смрти хероја као херојске смрти. Ово нас уводи у семиотичку ситуацију и помаже да одредимо херојску компоненту и одређивање хероизма и херојског потенцијала ликова појединачних хероја у оквиру наратива.

Како ови наративи припадају историјском дискурсу, за одређење мотива и генералног контекста у коме се одвија херојска радња, узет је цитат из говора Јосипа Броза Тита, који је одржао пред новооснованом 4. пролетерском бригадом 17. јуна 1942. године у Љубини, у источној Босни, који на најбољи начин показује какав је био извор инспирације партизанског вође:

„Ми ћемо бити сијачи братства међу народима. Када будемо пролазили кроз нове земље, кад будемо долазили у додир са људима других обичаја, они ће можда бити неповјерљиви према нама, јер нас још нису видјели на дјелу и нису чули нашу ријеч. Ви ћете својим држањем и убјеђивањем показати да сте војска новог кова, ви ћете тако стећи повјерење и развити заставу слободе и у крајевима који је још нису развили.“ (Broz 1981, 152)

101 Мотиве који покрећу херојски лик можемо само претпостављати, јер се ради о асоцијативним категоријама везаним за његову већ донету – реализовану улогу. Зато их у анализи наратива вежемо за носеће компонента лика хероја, односно да ли су ликови хероја изабрани према критеријумима који их обележавају као производ херојског догађаја или смрти, резултат борбе за слободу од *окупатора* (и других непријатеља), или резултат борбе за успостављање новог друштвеног поретка.

И тако је начиниен тај први корак у истраживачкој позицији у односу на предмет интерпретације, спајањем хоризоната истраживача и предмета истраживања.¹⁰²

Сам процес разумевања познат је као „систем циркуларних односа између целине и њених делова.“, у коме се свет интерпретатора и значења предмета не може разумети без другог, па се у овом односу формира „херменеутички круг“ и стварају нове могућности за разумевање.

Прво читање Зборника народних хероја, Билтена Врховног Штаба, и мемоарске грађе, служи за одређивање културне категорије народни херој у временском и просторном оквиру њихове производње. Утврђивање циклуса проглашења хероја, установљење образаца и разумевања ко и када неко може да постане херој, активности које су спровођене за производњу ордена – знака хероја и сл. Како је херој лик који функционише у друштвеном простору у ком преноси сећања на рат и поруке из рата, да би се учили односи и постигло разумевање ове комуникације потребно је пре свега деконструисати процес хероизације, његове фазе, спољашње узроке и исходе.

Посматрајући текстове о херојима у односу на време и историјски контекст када се појављују први ликови народних хероја, све до појаве последњег народног хероја, сви херојски ликови могу се распоредити на временској скали, на:

1. хероје проглашене током рата – од 1942. до 1943. године.
2. хероје који су проглашавани у последњим фазама рата и непосредно по његовом завршетку, од 1944. до 1945. године;
3. хероје који се појављују у годинама успостављања мира, преузимања државне власти и сукоба са Информбироом – од 1948. до 1950. године;

102 Ради се о методолошким приступима истраживању које сваки истраживач одређује у односу на предмет, предходна сазнања и циљ истраживања. Тако неко „присваја предмет“, други започињу рефлектујући своје предрасуде, друге води „антиципација савршене кохеренције“, или се пак креће назад и даље у дијалектичком размеђу између нечијег света и предмета, конституишући значење, док се предмет и свет не уједине у кохерентну слику. – тј. успоставља се „систем циркуларних односа између целине и њених делова“

4. хероје који се јављају у току успостављања и потврђивања нове државне власти и дефинисања сопственог политичког револуционарног пута, од 1951. до 1953. године, који обележавају настанак масовног ратног партизанског хероизма из потреба испуњавања комеморативне праксе; и

5. хероје који се појављују у 60-им и 70-им годинама XX века, у времену стабилности и благостања СФРЈ, који представљају својеврсне реакције – одговоре на друштвено-политичке догађаје и кризне ситуације у којима је нарушаван симболички идентитет државе.

Друго читање служи за „улажење“ у лик хероја како би се идентификовао распон његове улоге и херојски модели/типови које он репрезентује.

На основу првих експлицитно поменутих имена издвојених, одликованих хероја и анализом њиховог лика утврђен је модел херојског лика који се први јавља, а затим одређен контекст и функција коју је требао да испуни овај херојски лик у односу на потребе своје публике.¹⁰³

Како је херој пре свега знак, истраживање – интерпретација народних хероја ослониће се на репрезентованим својствима ликова, онако како су пренета и забележена у времену свог настанка, а не на особинама и карактеристикама стварних личности. У својствима тако репрезентованих ликова народних хероја биће деконструисана владајућа митополитичка структура херојског дискурса, премештањем из категорије репрезентације у категорију рецепције. Кристализација елемената који граде ликове хероја, настаје већ у процесу прикупљања података и уређивању биографија о народним херојима – избором елемената који их представљају, односом са другим члановима истог скупа и начином како ће бити представљени. Ови елементи чине чврсто језгро свих каснијих репрезентација народних хероја.

103 При том сам имала у виду да су утврђени херојски модели–ликови потекли од стварних личности, али је њихова репрезентација намењена комуникацији са различитим циљним групама/различитом публиком у различито време.

Треће читање коришћено је за тумачење, интерпретацију, типизираних ликова хероја на реколлективном и иконокласичком нивоу да би се допрело до значења скривених иза мита и симбола.¹⁰⁴

Као архетипски културни знак, херој укључује у себе вредности заједнице која га је створила, а индивидуалне херојске личности за њене припаднике нису само „објективне” историјске фигуре прошлости, већ оно што они представљају.

Налазећи се у положају истраживача који на основу насталих текстова, описа и сећања на хероје, врши типологизацију лика народног хероја, истраживач настоји да у постојећем контексту одреди своју позицију. У односу на посматрани лик хероја, анализирани *догађај* у наративу о хероју, истраживач настоји да приступи из позиција асоцијативне, симпатичке и катарзичне идентификације.¹⁰⁵

У позицији *асоцијативне идентификације* истраживач приступа пољу свог истраживања у најчистијем облику под претпоставком игре – акције (Jausс 1974, 229). Херој није субјекат сам за себе, већ једино у оној мери у којој он постаје објекат за себе, односно као лик који потврђује улогу коју му је доделила друштвена група његових савременика (Jausс 1974, 300).

Ово је и истовремено позиција коју заузимају ствараоци писци, наратори текстова и произвођачи лика народног хероја.

У позицији *симпатичке идентификације* истраживач уочава и постаје свестан, својих ранијих односа и реакција, у односу на створени лик хероја а односи се на тип поступања према тексту који је способан да сломи дистанцу дивљења и идентификације. Успостављене релације дивљења и идентификације са херојем јављају се као израз уклапања у већ створену норму. Тако почињу да се уочавају скривени обрасци у биографским приказима, као и односи међу њима.

У позицији *катарзичне идентификације*, као естетске одипозиција коју је описао Аристотел, истраживач улази у позицију посматрача издигнутог изван

104 Према Мичел, А. цитира Палмер, 1969:33; 254.

105 Како свако истраживање, истраживача ставља у положај читаоца, гледаоца или слушаоца, у односу на створени наратив–текст о хероју, питање рецепције може битно утицати на његову аналитичку способност. Предлагањем аналитичке позиције или платформе образлажем свој основни аналитички метод.

стварних интереса и афективног заплета свог света и смешта се у унутрашњу позицију, позицију патње херојског лика, са циљем да искуси унутрашње ослобођење.

III. ПРЕГЛЕД ИСТРАЖИВАЊА ХЕРОЈА

III.1. ХЕРОЈ КАО УНИВЕРЗАЛНИ ЗНАК

Прво истраживање које се односи на феномен хероја у оквиру друштвених и хуманистичких наука појавило се у XIX веку. Томас Каралај¹⁰⁶ (Carlyle [1841] 1993) заступао је тезу да се захваљујући херојима, великим, значајним људима, обликује и усмерава ток историје. За Каралајла, шкотског историчара, филозофа и есејисту, хероји су особе које су, захваљујући било својој личној харизми, интелигенцији, мудрости, или политичкој вештини, искористиле своју моћ на начин који им је обезбедио одлучујући историјски утицај. Поред тога он је уочио да појаву хероја прати обожавање, култ хероја и сматрао је да управо то хероја раздваја од других значајних личности. Значајно је откриће британског антрополога, Сир Едварда Тејлора, 1871. године који је указао је на постојање униформног, тзв. митског образаца о хероју.¹⁰⁷ Он је запазио да све херојске приче, из којих год сфера живота и имагинација да долазе, причају у основи исте приче и могу да се сведу на готово шематизоване херојско-митске обрасце. Овим обрасцима бавили су се Кембел разлажућу наратив о хероју на заједничке елементе које чине симболички пут хероја. Приступајући анализи бајки, руски фолклориста Владимир Пропп описује јединствену структуру бајки и у својој „Морфологији бајке“ издваја 31 функцију – градивну јединицу од којих је бајка састављена.

Друштвена динамика и историјска дешавања у XIX и XX веку обезбедили су оквире за појаву нових хероја. Током двадесетог века спроведено је више

106 Сматра се да су његове идеје имале утицај на развој социјализма, али и на развој фашизма. (Cumming 2004, 394)

107 Проучавањем овог универзалног мита баве се митологија, антропологија, књижевност, фолклористика, психоанализа.

историјских, психолошких и социолошких истраживања хероја на примерима новонасталих савремених и популарних хероја из Мексика, Кине, САД. Од 90-их година XX века, анализирају хероји настали у земљама бившег социјалистичког блока.

Да као позадина за изградњу херојских митова стоји психолошка потреба људи за херојима сматрали су психолози почетком XX века. За Фројда и његове следбенике, мит о хероју може се тумачити помоћу Едиповог комплекса и трауме рођења. Карл Густав Јунг, износи на видело да је херојски архетип производ колективног несвесног и да херојски мит представља развојни пут личности у чијем заплету је сазревање личности – иницијација. Студија Ота Ранка, Мит о рођењу хероја (*The myth of the birth of the hero*, 1909/1914), представљала је полазиште за један број истраживања херојских митова. Док су се Фројд и Ото Ранк бавили херојем у младости, Јунг је пратио његов пут у зрелости. Тиме је улога херојских ликова доведена из сфере колективног на подручје личног и развојног.

Амерички филозоф Сидни Хук (Hook 1943) уочио је да постоји све већа потреба за херојима у савременим друштвима, због тога што у свакој главној форми друштвене организације постоји потреба за вођом. Херој – вођа није само очигледан симбол државе, већ представља и центар одговорности, одлука и акција. Масовно образовање у савременим друштвима, кроз школовање на свим нивоима, користећи се доступним медијима, довело је образовање у поље „несвесног“ (подсвести). Као темељ модерног државног образовања постављена је историја сваке нације која се представља младима кроз подвиге великих личности – било да су они митски и/или стварни. Приметио је, такође, да се у многим земљама, посебно тоталитарним, марљиво развијао култ хероја и вође, како за одрасле тако и за децу и студенте. Захваљујући техничким погодностима и новим психолошким методама потицања веровања, закључио је да је могуће створити масовни ентузијазам и обожавање вођа које надмашује све што је развијено у Византији. „Историја се поновно пише тако да не остави сумњу да је била или дело хероја, предходника вође, или дело негативаца, прототипа вођиних непријатеља. Од момента када ступи на власт, његова активност је јавно

раструбљена као непосредни узрок сваког позитивног достигнућа“ (Hook 1943, 10). Тако да је донео закључак да је „данас, више него икада раније веровање у хероја вештачки производ“ (Hook 1943, 10). Херој се у историјским делима појављује као неко ко одлучно преузима акцију, усмерава курс догађаја и решава неправду на опште добро и у општу корист.

Када је у питању стварање, производња херојских ликова, Хук (Hook 1943, 12) скреће пажњу да оштра криза у друштвеним и политичким односима, посебно када нешто мора бити урађено и то брзо, природно појачава интерес за појавом хероја. Потрага и потреба за херојем налазе свој корен у психолошким интересима људи, у потреби за психолошком сигурношћу; тенденцији да се тражи компензација за лична и материјална ограничења, и у бегу од одговорности који се исказује по себи у посезању за лакшим, једноставним решењима. (Hook 1943, 20)

Према сведочењима савременика настају записи о догађајима у којима се херој појавио. Његово појављивање доноси разрешење па тако често изгледа као да се херој јавља према потребама одређеног времена. Ове потребе различито су окарактерисане као „метафизичке“, „идеалне“, „политичке“, „економске“, „друштвене“, тако херој посматрачу делује као производ сила које се сумирају из дубине човечанства да најави неког хероја чија је „мисија“ била да испуни историјски задатак момента. Но, када се постави питање шта је мера херојеве величине, које се јавља у односу на стварне хероје, према мишљењу ових аутора, она је увек у складу са његовим личним степеном свесности о томе шта је позван да уради.

За Хегела, као и за Освалда Шпенглера који га је следио, велики човек није производ материјалних, друштвених или биолошких услова, већ примарно „духа“ времена или „душе“ сопствене културе. Он је израз, репрезент, симбол и инструмент историјских и друштвених сила (Hook 1943, 66).

Хероји у херојској причи, чак и о стварним догађајима, често су само „варијације у детаљу“. Проблеми настају када желимо да откријемо када је „херој“ историјски инцидент, а када не (Hook 1943, 108).

У Каралајевом смислу, херој постоји као великан у историји када његово дело утиче на каснији развој догађаја дуж сасвим различитог правца него што би се развијао да се те радње нису предузеле. Човек који ствара догађај јесте човек чија су дела последица пре истакнутих капацитета интелигенције, воље и карактера, него незгода или згода положаја. Зато хероја у историји треба посматрати не само по ономе што ради већ и врлини онога што јесте. (Hook 1943, 154)

За Маршала Фишвика нема дилеме да иза сваког хероја стоји група вештих и верних манипулатора. (Fishwick 1975, 54) Следећи мото Данијела Бракстона Турнеја¹⁰⁸, да је у случају хероја, „линија између мита и стварности, врло танка, и склона је да нестане“, овај аутор је, на примеру Абрахама Линколна показао да су популарни концепти националних хероја састављени од различитог материјала. Херојски ликови, стварани су из мешавине искрених али увек несавршених интерпретација. Такође је битно да њихови креатори верују у свој производ. Чини се да управо због њихове вере и ми верујемо да је сврха коју има њихов херој и наша сопствена сврха. Херој је готово недодирљив лик и његова величина тако стварна, да почињемо да све што је у вези са њим изједначавамо са судбином.

Хероји се не рађају. Они су производ свог времена, њихових увида, и рада њихових поклоника, који су створили митску слику и други живот за њих. Маршал Фишвик верује да је кључ постојања хероја његова функција, а да је простор у којем се он репрезентује историја и фолклор. (Fishwick 1954, 230)

Нортроп Фрај, канадски књижевни критичар и теоретичар, разматрајући ликове хероја у књижевним делима, предложио је да се разврставање хероја изврши жанровски према одликама јунака које он типично исказује у различитим типовима текстова – наратива. Према његовој класификацији, хероји су жанровски разврстани као:

- а) Прави митски херој – бори се са натприродним бићима, и сам је полубог, поседује чудесне способности и делује у оностраним просторима. Овакав јунак је изнад осталих људи, а налази се у митовима;

108 D. B. Turney, *The Mythifying Theory* (1872) види у: (Fishwick 1975)

б) Херој бајки, легенди и народних прича – по степену је различит од осталих људских бића. Иако је и сам човек креће се по измишљеном простору у коме не важе природни закони. Поседује натприродне способности;

в) Епски и трагични јунак – је изнад осталих људи, али не и изнад њихове природне околине. Он поседује снагу, храброст, мудрост и издржљивост већу од других, и дубља и судбоноснија осећања, због чега се његова борба често трагично завршава

г) Реалистични јунак – се не разликује од других људи, поседује обележја која уобичајено срећемо и често представља оличење своје епохе, времена и друштва у коме живи. (Frye 1971, 33–35)

Корак даље у бављењу херојима, отишао је амерички социолог Орин Клап (Klapp 1948, 1949, 1956, 1958, 1962), испитујући главне социјалне типове у америчком друштву 40–их и 50–их година XX века. Он је открио да у друштву функционише стални процес типизације личности на хероја, зликовца и луду. Ови типови чине важан део структуре друштва, симболе које људи стварају. Они уобличавају „слике које воде људе“ и усмеравају људе на имитацију или избегавање. Да би се ови симболи (хероја, зликовца, луде) деконструисали, сматрао је Клап, мора им се приступити преко значења које имају у различитим контекстима. Истраживачки приступ Орина Клапа заснивао се на истраживању значења ових типова у „*светлу онога што други људи виде у њима*“. (Klapp 1964, 5) Он је сматрао да је при деконструкцији хероја довољно им прићи из позиције језика, јер су апстраховани херојски типови именовани и изражени у наративу. Наративи откривају опште карактеристике лика и ситуација и систематски откривају друштвену структуру. Зато његов приступ укида појединачне анализе хероја преко њихових личних особина, и анализира их у оквиру типа који репрезентују. Социјални тип је активни израз мисли изражених у језику и представља заједничку меру како неко треба да се понаша унутар одређене улоге коју формира и користи одређена група. Овај тип представља идеализовани концепт људског битисања или деловања. (Klapp 1964, 10) На тај начин херој постаје пожељни модел са којим се људи идентификују. Он је тачан, реалистичан на неки начин (репрезентује стварне улоге које су изведене), али има особину да

је сликовит, односно поседује способност да „даје“– емитује слику. Стога је лик хероја употребна категорија а не уметнички или историјски производ. Он је производ људи који га користе. Још важније је какав је херој производ, односно чему служе херојски ликови. Клап је сматрао да је првенствена функција хероја психолошка – функција компензације, односно да херој настаје да би људима пружио утеху преко познатих и јасно дефинисаних симбола.

Клап је уочио да постоје два начина у процесу типизирања лика хероја, злочинца и луде. У првом, приметио је да неке особе имају предиспозиције и способност да се наметну као хероји (злочинци или луде) личним особинама („бојом“) или драмском улогом. Њихов лик улази у колективно сећање са више детаља и траје у популарној мисли као личност (*сложени лик*), а не само као апстрактни тип. Други се односи на процес намерног типизирања, у коме се од стварних личности, производи легенда, чак и за њихова живота. (Klapp 1964, 12–13) У оба случаја изабрани хероји представљају тип који сведочи о потребама друштва које га бира.

„Пораст угледа типизираних ликова огледа се, и привидно је потпомогнут захваљујући, непровереним причама и анегдотама. Какав год да је оригинални карактер лика, он постаје функционалан, постаје оно што је потребно у ситуацији – мученик попут Џона Брауна, „Робин Худ“ као Капоне и сл. За овакав креативни рад људи обично не измишљају нове слике, него их извлаче из залиха концепата. Тако често резултира да постоји нешто веома слично у вези са „спасиоцима“ разних епоха или одметницима као Били Кид, Панчо Виља, Цеси Цејмс... Готово идентичне приче служиле су многим. Ако је личност обликована уз стари тип уз приписивање чини се разумним да он испуњава архетипске потребе друштвене организације, он ради посао који је урадио хиљади пута раније“. (Klapp 1964, 13)

Клап је приметио да је знатно лакше типизирање ликова и стварање легенди од познатих личности. Ова једноставна опаска нагласила је заправо да и да улазак личности у легенду зависи од степена постигнуте апстракције и дистанце која се постиже у односу на лик.

Ова три друштвена типа – херој, зликовац и луда представљају три основне димензије друштвене контроле у сваком друштву. (Klapp 1962, 16) Сва друштва

их користе за одржавање друштвеног система, посебно за „контролу лица и наметање значајних драма и ритуала“. Херој је првенствено пример и представља идеално остварење исправног понашања (Klapp 1964, 17), тако је успостављени лик хероја израз створене и испуњене херојске норме. Улоге које ови ликови остварују важне су за одржавање друштвеног система и институционализоване су и преношене путем медија који допиру до сваког члана заједнице.

Хероји се јављају свуда где егзистенцијалне ситуације тестирају људске физичке, менталне и духовне снаге. Лик хероја представља знак, који се може појавити и открити своју изузетност, у сваком контексту, у ком се појављује неко стање напетости или „гранична ситуација“, у којој је потребно његово присуство (Karalaj 1884; Butler 1979; Kempbel 1949; Makolkin 1992). Увођење или кршење закона, ратови или експлоатација становништва, мучеништво или тиранија, саможртвовање или насиље над другим људима, све су то ситуације у којима се очекује појављивање хероја.

У семиотичкој перспективи, херој се посматра са позиције универзалног знака, као „*архетипска фигура, парадигма која носи могућност живота, храбрости, љубави – општих места, недефинишућих која сама по себи дефинишу људске животе*“ (Butler 1979, 6) [курзив И. Л.–Т.]

Унутар различитих наративних дискурса, истраживање хероја–знака, може да уочи процесе у којима долази до промене универзалних слика¹⁰⁹ о хероју. Архетипски културни знак, херој, који је означивач изузетности, прати се преко репрезентованог карактера лика до стварне групе. Херој – знак, кроз различите дисциплине, повезује традиционалне области фолклор, литературу, културну антропологију са историјом, филозофијом, политичком науком, и социјалном психологијом.¹¹⁰

109 Под условом да се ове слике предходно сведу и доведу до различитих концептуалних нивоа или уколико се крене од свеобухватне семиозе универзалног знака хероја.

110 Види у: Makolkin, Anna. *Anatomy of Heroism*, Legas, New York, Ottawa, Toronto, 2000.

III.2. ПАРТИКУЛАРНИ ХЕРОЈИ: ИСТОРИЈСКО – МИТСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ЛИКОВА ХЕРОЈА У САВРЕМЕНИМ ДРУШТВИМА

Из истраживања хероја у савременим друштвима можемо видети са каквим су се питањима сусретали истраживачи испитујући делимично или у целини процесе хероизације, митизације и функција које хероји имају у савременим друштвима. Прегледом радова који се баве темама хероја и хероизма уочава се како функционишу неке од теоретских поставки на стварним примерима. Студије Илене О'Малиј (O'Malley 1986), Чарлса Викса (Weeks 1987), Питера Бурка (Burke 1991), Ане Маколкин (Makolkin 1992), Робин Кадисон Берсон (Berson 1999), Силке Сатјуикове (Satjukow 2001), Katrione Keli (Kelly 2005), Лизе Киршенбаум и Ненси Вингфилд (Lisa A. Kirschenbaum and Nancy M. Wingfield 2009), Милана Суботића (Суботић 2011) и сличне, пружају добар увид у проблематику историјске репрезентације хероја и различита тумачења херојских ликова.

Проучавајући четири позната мексичка хероја, из револуционарног периода 1920–1940., Илен О'Малиј је понудила тумачење мита о херојима мексичке револуције. У свом објашњењу мистификације хероја мексичке револуције као процеса стварања мита, ова ауторка је дала објашњење политичког мита. Деконструисала је услове под којима су се кључне вође мексичке револуције трансформисале у званичне националне хероје. Уочила је да је „мистификација“ стварних личности, била пут помоћу кога је створен мит о мексичким херојима. Мистификацију је подржавала и стварала владајућа политичка структура, и она је била централна тема државне идеологије. Начин на који су преношени наративи о мексичким херојима, ослањао се на митологизацију у смислу који помиње Ролан Барт, као „тип говора који није дефинисан предметом своје поруке већ начином на који казује ту поруку”.¹¹¹ Мистификација је произвела мит о мексичким

111 Порука овако саопштеног мита одвојена је чак и од стриктног значења речи и слика које користи. Овде се јавља један очигледан парадокс, да поруке имају два значења у исто време, који се појављује се због тога што у миту постоје два паралелна језика. То су, према Бартовој терминологији, примарни језик и мета језик. Метајезик је конструисан од предходно састављених јединица (целих израза, песма, слика, ритуала, итд.) примарног језика. Док се примарним језиком

херојима, али овај мит се није ослањао само на структуру приче или једноставно на заплет приче. Мексички мит о револуцији не сакрива нити не негира ствари и догађаје, већ сасвим супротно – он о прича о њима. И на тај начин их прочишћава, чини их недужним, даје им природно и вечно објашњење. Мит је уклонио и аболтирао сву сложеност људских дела и односа, и успоставио срећну јасноћу прошлих дешавања у којима су догађаји добили значај и значење. (O'Malley 1986, 4)

Иако су за живота, и мексички хероји предводили конфликтне фракције револуционарних снага и сви, осим Мадера, били одбачени од својих другова револуционара, њихови стварни конфликти нестали су након њихове смрти, а нови режим их је приказао као идеалне. Сва четири мексичка хероја су инкорпорирана у званичну хагиографију режима, чија је политика често била у конфликту са идеалима за које су се тако страшно борили. Државна политика деценијама је следила револуционарни патос и јавне прославе „култа хероја“, стварајући сећања и комеморације херојима, које су објављиване у специјалним историјским чланцима, коментарима и херојским елегијама. (O'Malley 1986, 6)

Конструкција која је помогла мистификацију мексичке револуције био је патријархат, у форми по којој је Мексико познат, мачизму. Ауторка запажа да у миту о мексичким националним херојима вредности патријархата јачају како јача мистификација револуције. У наративима је сачуван индивидуални и хронолошки карактер култа хероја, и у њима се могу пратити његове рефлексије у светлу политичких кретања 20-тих и 30-их година XX века.

Историјска истраживања мита носе, према мишљењу Илен О'Малиј, специфичне проблеме управо због тога што је тешко јасно дефинисати феномен који ће се проучавати и открити тачку у којој се јавља митизација прошлости. Мит је врста небуле, измаглице, мање или више замагљена кондензација, одређеног знања. Његови елементи су повезани са асоцијативним релацијама. Истраживање асоцијација нуди мало сигурности оног што обично називамо чињенице; уместо тога мора се зачепкати у област импресија, конотација, и емоционалне резонанце

исказује оно што је речено, метајезик користи примарни језик да осмисли нешто што није речено. Када је мит успешан, преклапање ова два језика остаје неоткривено (O'Malley 1986, 4).

речи и слика. Тешко је ухватити мит на делу фалсификовања историје, због тога што мит споро преузима и трансформише значења примарног језика, које остаје „истинито”. (O'Malley 1986, 5)

Студија Илен О'Малиј, указала је на чињеницу да је мексичка влада мистификовала револуцију да би овековечила буржоарски карактер режима, служећи се при томе културним конструкцијама и прихватајући револуционарни потенцијал народних маса. У својој мистификацији стигла је до тачке где револуција постаје контрареволуционарни мит.

Рад Лизе Киршенбаум и Ненси Вингфилд (Lisa A. Kirschenbaum and Nancy M. Wingfield 2009) обухватио је компаративну анализу сличности и разлика у конструкцији мита о ратном хероизму у Чехословачкој и у Совјетском Савезу. Током рата Совјетска пропаганда понудила је ликове мушкараца и жена хероја као покушај да се цела нација мобилише за одбрану домовине. Држава је стала иза њих и потврдила њихову изузетност доделом ордена и званичним признањем. Стално истицање њихових дела и ратнички херојски култ који се око њих развио били су функцији послератних комеморација, како у Совјетском Савезу тако и у земљама које су совјетски војници ослобађали од фашизма. Ипак у земљама Источне Европе није коришћен један заједнички модел за обележавање датума сећања на рат и промоцију ратног хероизма. Упечатљива разлика јавља се у потпуном одсуству женских ликова хероја у репрезентацији чехословачког ратног хероизма. Мада се разлике могу делимично објаснити различитим искуствима ратовања у овим земљама оне такође указују на начин како су политичке елите разумеле и употребиле легитимишући потенцијал рата.

Деконструкција мита о дечаку хероју, пиониру Павелу Морозову¹¹², једном од најпознатијих ликова совјетске социјалистичке мартологије, заокупљала је

112 Павел Морозов – Павлик, један од најпознатијих ликова Совјетске социјалистичке културе. Легендарног Павлика, дечака из села Герасимовка, пионира, убили су 1932. године чланови његове породице, након што је Павлик сопственог оца пријавио совјетским властима као кулука. У Совјетском савезу Павлик Морозов, имао је статус мученика и учесника у борби са кулацима у периоду колективизације. Павел Морозов је постао узор/модел савесног пионира, а његова школа место ходочашћа ескурзија. Подигнути су бројни споменици са његовим ликом широм СССР–а. А школе и пионирски одреди добијали су његово име. Уздизан је и слављен. Опеван у песмама, а за

истраживаче. И док се Катриона Кели, истражујући лик дечака Павлике Морозова, бави деконструкцијом мита о Морозову, оспоравајући главне претпоставке из приче о дечаку хероју. Милан Суботић (Суботић 2011) интерпретира настанак легенде о дечаку хероју и показује различите начине њеног оспоравања, који су се појављивали у дисидентској публицистици и историографији. За овог аутора није спорно да је Павел Морозов, заправо имао статус „фигуре памћења“ током совјетске епохе, којим се обликовало колективно културно памћење у совјетском друштву. Како се његово име и лик појављују и након нестанка совјетске епохе, васкрсавајући у новим интерпретацијама херојевог лика и дела, аутор сматра да је његово име постало, у семиотичком смислу, „плутајући означитељ“ (*floating signifier*) чије се „значење мења да би се прилагодило различитим идејама о идеалном детињству и природи младалачког хероизма“. (Суботић 2011, 1694)

Павлик Морозов један је од совјетских дечака хероја који је стекао широку популарност у совјетском друштву, посебно међу совјетским пионирима. Према званичним наративима он је био *„пионир, учесник борбе са кулаштом током колективизације сеоске привреде у СССР. Рођен је у породици сиромашног сељака. Био је организатор и председник једног пионирског одреда у селу Герасимовка чији су чланови помагали комунистима у агитацији за стварање колхоза и раскрњавали непријатељско деловање кулука. Окрутно су га убили кулаци. Његово име дато је герасимовском и многим другим колхозима, пионирским одредима; прво је уписано у Почасну књигу Свесавезне пионирске организације В.И.Лењин (3. новембра 1955). Морозову су дигнути споменици у Москви (1949), селу Герасимовки (1954), Свердловску (1957)“*. (Преузето из Велике совјетске енциклопедије, наведено према Суботићу 2011, 1696–1697).

Неизречено у Енциклопедији, али познато из других наратива, оно што баца сенку на Павликов лик, појављује се као податак да је он локалним совјетским

њега је била написана и опера. Након распада Совјетског Савеза, демистификована је прича о/мит о Павелу Морозову, и остало је сазнање да је он био стварни дечак чију је несретну судбину искористила стаљинова пропаганда за јачање свести о важности државе међу најмлађим грађанима СССР–а. (Kelly 2005)

властима пријавио сопственог оца, оптужујући га да за новац помаже прогнаним „кулацима“ и „саботрира“ стварање колхоза у Герасимовки. На основу ове пријаве његов отац је осуђен на десет година затвора, а огорчени кулаци убили су дечака и његовог млађег брата. (Суботић 2011, 1698) У симболичком смислу тумачење његовог хероизма, који је наметао совјетски систем, његово дело је тиме било значајније, јер је ставио државу испред породице и самоиницијативно *„интерсе примарне заједнице подредио општем добру“* [курзив И. Л.–Т.]. Читава прича о херојском делу и смрти Павела Морозова, заживела је као пример, како је и најмлађим члановима заједнице, совјетским пионирима било јасно зашто је за новог совјетског човека важно да учествује у стварању колхоза (сеоских задруга које су представљале мале фабрике хране, одузимајући сељаку оно што му је до тада припадало – имање, а остављајући му рад и муку), и како је један дечак – пионир постао први борац у „класној борби“ коју је спроводила држава. Снага колективног тела – у овом случају пионирске организације, симболично исказана у лику Павела Морозова, била је неупоредиво јача од одбране начина живота и производње руских сељака којима је тешко падало одвајање од своје напорним радом стечене имовине. Стога је и сукоб и злочин до кога је дошло унутар унутар породице уздигнут на раван „класног рата“ између присталица и противника социјалистичке колективизације села.

Дуго се за ову причу сматрало да је истинита, а Морозов је постао истакнути херој – узор. Након што је откривено да детаљи из његове херојске биографије нису истинити, доведена је у питање прича о дечаку хероју, валидност овог лика и његове рецепције у ширем друштвеном контексту и разоткривени су елементи који су послужили за „производњу“ овог мита. Спорни детаљи односили су се првенствено на разлоге који су довели до тога да Павлик поткаже и клевета сопственог оца, као и чињенице да су кулаци који су убили дечака хероја и његовог млађег брата Фјодора, били његова билска родбина (деда, баба, брат од стрица и теча). Осим тога Морозов никако није могао бити пионир, јер у то време у Герасимовки није постојала пионирска организација. (Суботић 2011, 1698)

Како су се мењала места појављивања и употребе лика хероја Павлика Морозова, од политичке употребе у Пионирским организацијама и медијима, до уметничко – естетско дидатичке у књижевности и у филму, мит се „хладио“. Ипак он није био заборављен, из сфере текућих збивања, пренет је у „меморијалну раван“ (споменици, музеј у селу који се редовно посећују ђачке екскурзије, дечија књижевност, филм па и једна опера), где фигурира као „фигура сећања“ којом се учвршћују наративи о жртвама палим у херојским данима прошлости.

Да прича о дечаку хероју, није изгубила на значају, сведочи нам чињеница да је она послужила као један од повода за „суочавање с прошлошћу“ у периоду позног социјализма када су критички оспоравани основи митови совјетске епохе. (Суботић 2011, 1702–1703) Овај пример суочавања истраживача са ликом совјетског дечака хероја, у различитим дискурсима који се појављују током времена, указује на чињеницу да је свака деконструкција у исто време и конструкција. А да се, кроз деконструкцију оспорава део или цео наратив о хероју, у домену учесника, мотива, па чак и догађаја, па реалистична интерпретација није могућа.

О утицајима идеологије и разлога за стварање послератних хероја јавља се као тема истраживања у радовима историчара из земаља бившег социјалистичког блока с краја XX и почетка XXI века. Основно питање које су они поставили било је: да ли се може говорити о специфичним социјалистичким конструкцијама хероја, или је „социјалистички херој“ цео сачињен од низа херојских конструкција из ранијих епоха?

Немачка историчарка Силке Сатјуков (Silke Satjukow) функцију социјалистичког хероја видела је кроз призму идентитета, као нову опцију за идентификацију. Социјалистички херој рада био је модел избора за чланове нове немачке државе, који им је понуђен да би помоћу идентификације са херојем, постали део заједничких изваредних осећања. Тако је помоћу социјалистичких хероја, сматрају Силке Сатјуков (Silke Satjukow) и Рајнер Гриес (Rainer Gries), и путем идентификације са херојем, уз помоћ идеолошке пропаганде, створено уверење да сваки човек, у блиској будућности може да буде херој. На овај начин цела заједница остваривала је бенефит од ослобођења. За разлику од традиционалних

хероја, ови нови захтевни „нормални“ хероји, нису више спремни на смрт. Осим тога социјалистички херој јавља се и као херој и као човек, што према мишљењу ауторке, може да представља проблем, уколико ове две сфере посматрања нису јасно одвојене.

Сатјукјова је модел социјалистичког хероја анализирао и испитала његове опште елементе помоћу комуникационог модела. Овај приступ у анализи лика хероја укључује улоге које остварују ствараоци хероја, као и публика – примаоци херојевог лика, што помаже при (ре) креирању одређених херојских ликова и у анализи општих елемената које ликови носе. Културни приступ који она користи, у складу са овим моделом, укључује и одговарајуће пропагандне представе о хероју, као и идентификацију многих важних функција које хероји задобијају у друштву.

III.3. ИСТРАЖИВАЊА О ХЕРОЈИМА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА

Досада објављена истраживања која се односе на народне хероје и хероизам у НОБ–у, обрађују теме партизанског саможртвовања и херојског самоубиства (Дедијер 1983), појаву народних хероја у југословенском друштву (Petrović 2001), култ народних хероја и патриотску митологију титоизма (Perić 2011, 2012) из перспективе историјских студија. Студија Данијеле Вукас Лугарић заснована је на компаративном тумачењу ликова Бошка Бухе и Павлика Морозова (Vukas Lugarić 2014), као парадигмама новог југословенског и новог совјетског човека, које су отелотворили ови ликови. Док се студија Немање Звијера бави преношењем идеологије кроз филмске слике у филомовима о југословенским офанзивама. (Звијер 2011)

Студија Владимира Ј. Дедијера, „О партизанском саможртвовању и херојском самоубиству“, објављена 1983. године у Гласу САНУ, представља ауторову приступну беседу Српској академији наука и уметности, која је изложена на Свечаном скупу 24.3.1982. године. У својој студији Дедијер се, из позиције

сведока – учесника рата и историчара, бави истраживањем партизанског хероизма преко елемената саможртвовања и херојског самоубиства, које ће тумачити као најважније доказе посвећености бораца револуционарној борби и највише облике револуционарног саможртвовања.

Дедијер је модификовао дефиницију Алберта Собула о херојском самоубиству, коју је овај аутор обликовао према примерима из француске револуције.¹¹³ На основу тога идентификовао је два типа херојског самоубиства код југословенских револуционара:

а) *Suicide herouique*, херојско самоубиство када „револуционар одузима себи живот у часу када утврди да је револуционарни покрет претрпео слом, не желећи да преживи пропаст својих револуционарних нада”, и

б) Индиректно херојско самоубиство (термин Владимир Дедијер) (*sacrifice supreme – саможртвовање код Собула*), када „револуционар даје свој живот за циљеве револуције и бори се све до своје погибије”. (Дедијер 1983, 2019–220)

Поредећи грађу о култу саможртвовања из прошлости југословенских народа, универзалне концепције херојског саможртвовања и херојског самоубиства, са примерима самоубиства и саможртвовања из другог светског рата, аутор запажа да се култ хероја почео да развија у току Другог светског рата. Као главне носиоце овог култа означио је сећања, мемоаре учесника рата и службену историографију.¹¹⁴

Из обимне грађе коју је сакупио о саможртвовању и херојском самоубиству код партизана поставио је хипотезу да је битна карактеристика херојског самоубиства из југословенског револуционарног рата била „нужност животворног жртвовања у

113 Албер Собул (Albert Marius Soboul (1914–1982) Историчар француске револуције и Наполеоновог периода; увео је дефиниције херојског самоубиства и (херојског) саможртвовања; Он код херојског самоубиства разликује два различита чина – у првом случају револуционар не жели да се преда непријатељу и радије се убија, а у другом он се убија јер неће да преживи пораз револуције.

114 Што мислим да говори у прилог тези да су за ствараоце овог култа, мртви народни хероји били фигуре сећања које су учествовале у стварању значајног комуникационог памћења којим се припадници једне групе издвајају од осталих.

борби за прогрес.” Као његов основни елеменат одређује животни оптимизам. Аутор је уочио сукоб два принципа у схватању шта је херојско. Први принцип, који представља део партизанске етике, одређује да партизан, комуниста не сме да падне жив у руке непријатеља. Други је принцип борбе до последњег даха, и потиче из црногорског етоса. (Дедијер 1983, 246)

Други рад, *Народни хероји у Југословенском друштву 1942–1980. године*, открива нам смену генерација и другачији приступ овој теми, нове пост–херојске генерације историчара. Петровић је Орден народног хероја сагледао као конструкт комунистичке власти, који заузима најистакнутије и најпрепознатљивије место у јавности, и служи за претварање историје Другог светског рата у недодирљиву догму, док су његови носиоци свесно употребљени за учвршћивања револуционарних темеља (Petrović 2001, 123).

Вјекослав Перица осврнуо се на култ народних хероја и запазио да је овај култ настао у Другом светском рату под утицајем совјетског модела, као и да се мењао у фази формирања, услед кризе са Информбироом. Као последица тога, сматра овај аутор, била је промена првобитног дискурса и увођење сопственог – револуционарног, која је извршила утицај на промену групних и индивидуалних идентитета код становника Југославије. (Perica 2011, 2012)

Бољшевички мит о партизану¹¹⁵, херојском борцу против страног окупатора, који се бори иза непријатељских линија користећи тактику удари и бежи (“*hit and run*”), био је инспирација за југословенске партизане. Они су од руских партизана преузели ратну тактику, двоструко заповедништво партизанским јединицама (командир/комесар), црвену звезду, чак и неке борбене песме¹¹⁶ које су превели на свој језик. (Perica 2012, 98)

115 Овај мит води порекло из руског грађанског рата (1918–1920).

116 Позната партизанска песма „По шумама и горама“ („По шумама и горама/ наше земље поносне/ иду чете партизана/ славу борбе проносе“) била је незванична химна југословенских партизана. Ауторство се приписивало Мирку Ковачевићу и његовој сестри Зори, из Бањалуке, који су „1941. године пошли у револуцију и јуначки погинули за слободу“. Оригинална мелодија потиче из Руског грађанског рата. Руска верзија песме „По долинама и горама“, 1929. године проглашена је за Партизанску химну. Песма се проширила и изван граница Совјетског савеза, па је током Шпанског грађанског рата настала њена верзија на шпанском језику. У Другом светском

“...инспирација за херојску митологију југославенског партизанског покрета, која је касније институализирана почасним редом народних хероја Југославије, била је комбинација утјецаја партизанског мита и совјетског државног култа, с искуством југословенског НОП–а и традицијом југославенских народа која нарочито његује јунаштво.“ (Perica 2012, 102)

Овај аутор такође примећује да у херојским култовима социјалистичке ере у СССР–у, Југославији, Кини, Вјетнаму, Јужној Америци итд. доминирају концепти хероја–мученика који жртвују своје животе за идеале револуције и домовине. Култ хероја револуције, у раној, пуританској бољшевичкој митологији, био је јуначко–ратнички и мученичко–аскетски. Сматра да је то последица утицаја идеја Лава Троцког, које је овај аутор – револуционар заступао у руском грађанском рату, а касније и у митологији која је из тог рата произашла (нпр. хероји као војни заповедник Чапајев или литерарна фигура Корчагин). Владимир Иљич Лењин, совјетски револуционарни вођа и аутор, такође је био инспирисан ликом аскете – револуционара. На основу лика Рахметова из Романа Н. Чернишевског „*Шта да се ради?*“, Лењин је створио концепт „професионалног револуционара“. Под његовим утицајем, настао је модел револуционарне партије „лењинистичког типа“, чије је чланство подсећало на „некаквих редовника и витезова, гђе се види утјецај старих архетипских митова о Зелотима, Асасинима, Спартанцима и Макабејцима, али и инспирација модерним руским популистима терористима и анархистима из XIX вијека“. (Perica 2012, 104) [мој курзив И.Л.–Т.]

Вјекослав Перица супроставља култ личности врховног лидера и патриотски култ народних хероја као два кључна елемента у механизму легитимације режима у социјалистичкој Југославији. Он је уочио да постоји изненађујућа противуречност између традиционалног балканског, односно источног обрасца херојско–мученичке слике народног хероја и Титове харизме оличене у његовом „западњачком“ стилу живота. Сматра да је култ народних хероја био створен према традиционалном моделу јужнословенских народа, „балканском менталитету“ и култури и вредностима Истока, док је Титов култ добио своје

рату песма је доживела нову популарност међу припадницима ослободилачких покрета широм Европе, те се појављују њене верзије на француском, немачком, грчком и другим језицима.

обрисе након 1948. године када је модификован у „западну“ варијанту. Истиче узор и непобитан огроман утицај који је на југословенске комунисте имао совјетски систем. Он прве носиоце велереда „хероја Совјетскога Савеза“ (Герой Советского Союза 1934.) посматра као симболе за (доказе) успешну модернизацију земље и као гласнике нове ере. Након Другог светског рата у СССР–у вратио се традиционални, фолклорни концепт ратничког јунаштва, жртве и мучеништва за Мајку Русију. У таквим околностима и са совјетским узорима стваран је и југословенски култ народног хероја. Он је од самог почетка креиран према јуначко–мученичком моделу из балканске традиције и ратничком менталитету. (Pegica 2011)

У компаративној анализи ликова хероја и њиховог значења, ауторке Вукас Лугарић (Вукас Лугарић 2014), понуђен је нешто другачији приступ анализе два млада хероја, Бошка Бухе и Павлика Морозова. Ова ауторка примећује њихову упадљиву сличност, али и функцију коју су оба лика имала у својим друштвима, као модели за изградњу идеје о новом човеку. Оба хероја су били пореклом из провинција, страдали су због своје оданости идеолошким режимима, и на крају су постали идоли – жртве које су нове елите искористиле за политичку манипулацију. Док је Павлик Морозов, послужио као идеални модел за артикулацију различитих совјетских идеја о новоме човеку, лик Бошка Бухе, био је последица једног сасвим другачијег политичког пројекта. Он је идеално утеловљивао кључну идеју југословенског социјализма, идеју братства и јединства. Ауторка у раду, заступа тезу, да структуралне разлике између ове двојице јунака почивају на различитим „измишљеним традицијама“¹¹⁷, и да се односе на различите моделе новог човека. (Вукас Лугарић 2014, 133)

Њен приступ је интердисциплинаран, и објекту анализе приступа са позиције „објективизираних култура“ која ствара фиксиране „фигуре памћења“ око које се структурирао ратни наратив југословенске културе сећања (Вукас Лугарић 2014,

117 Измишљене традиције, укључује и традиције које су измишљене, конструисане и формално установљене, али и оне које се успостављају великом брзином у оквиру кратког временског периода. Ове традиције успостављају везу са изабраном историјском прошлошћу, и на основу ње граде привид континуитета, а своје циљеве представљају као древне. (види у: Hobsbom 2011, 5–6)

134). Ратни наративи који су се градили око лика дечака хероја, били су у функцији стварања југословенског (над) националног/народног идентитета. Како је реч о хероју о коме је остало забележено јако мало историографских података, сећање се ослонило на низ више мање производних елемената. Те се о Бошку Бухи, може говорити, сматра ауторка, као о колективном симболу који својим ликом и делом пресонификује „измишљену традицију“. (Vukas Lugarić 2014, 137)

IV. ОД НАРОДНОГ ЕПСКОГ ХЕРОЈА ДО РАТНОГ ХЕРОИЗМА ПАРТИЗАНСКОГ НАРОДНОГ ХЕРОЈА

Традиционални хероји балканских народа и култура појављују се у ликовима из епске фолклорне књижевности. Без обзира да ли воде порекло из историје, легенде или мита ови ликови одражавају одређене херојске моделе – типове. Они су у наративу најчешће представљени у епским текстовима у којима одређене историјске личности, добијају визуелни опис лика, жељене карактеристике и дела, па као такви представљају ликове и типове хероја народног стваралаштва.

Херојске епске песме, приче или легенде, чувају успомену на неки необичан и значајан догађај и у њима се појављују хероји који поседују надљудску снагу, и полубожанске особине. Они су великани из људског света који, по својим делима, не заостају за боговима и натприродним бићима, са којима се често такмиче и побеђују их. Због своје величине, сходно некој тајанственој, тешко разумљивој божанској одлуци, морају тешко да трпе и страдају. Чак и када приповеда о појединцима обдареним изузетним личним особинама и конкретним историјским догађајима у којима су узели учешће, херојска прича не описује и одражава верно историјске личности и догађаје. Она их осветљава на посебан начин, искривљује и преувеличава неке њихове црте како би их учинила видљивијим. (Ђурић 1990, 33–34)

У друштвима (заједницама) Балкана, херојски ратнички етос забележен је и описан у епској, јужнословенској поезији. Први истраживачи који су забележили Балканску словенску епску поезију у контексту културног подручја Југоисточне Европе, дуж скале дугог историјског трајања, и дали јој оквир и типологију унутар патријархалног света херојске етике, били су Клод Фауриел (Claude Fauriel) и Милман Пери (Milman Parry). Према догађајима и личностима који се у њој појављују, подељена је на херојске циклусе: циклус песама о Марку Краљевићу; песме о последњим херојима касног XV века; песме о ускоцима XVI–XVIII век;

песме о хајдуцима XVI–XVIII век, песме о устанку 1804. и песме које преносе муслимански гуслари из раног XX века. (Војовић 2000, 72)

Хероји су централни ликови ових епских дела. У њима се појављују као митски карактери и као производи маште, као анонимне и као историјске личности. Према историјско–типолошкој класификацији хероја епске поезије код Јужних Словена ови ликови се према студији Бошка Бојовића могу сврстати у неколико основних категорија, типова (Бојовић 2000):

а) Хероји као анонимни и замишљени ликови. Јављају се у песмама архаичног типа у којима су главни ликови светитељи, а њихово деловање је изван одређеног историјског контекста. Теме ових песама најчешће су узете из хришћанских легенди, па се појављују и као део наслеђа других земаља. Хероји овог слоја најстарије словенске епике су: Ђакон Стеван, Грчић Манојло, навод Симеон, Предраг и Ненад, Цар Дукљан Никола, Свети Сава, Дојчин. Чак и када се ради о личностима које потичу из историјског контекста, они су представљени као симболи. Тако је Диоклецијан инкарнација зла, и слично. Ове личности обично асимилију народне бајке. У њима долази до повезивања митских или измишљених догађаја са историјским личностима. То је случај код неких најпознатијих песама – „Зидање Скадра”, „Жендиба краља Вукашина”, „Женидба Душанова”, и др. (Бојовић 2000, 74)

б) Ликови јунака средњег века, препознају се у улогама светаца, светих мученика (мученика за веру, и у вери), ратника, краља, принца (кнез), епископа, патријаха, хришћанских и османијских витезова. Они се у епским песмама, крећу кроз лако препознатљиву историјску позадину, тако да их историчари књижевности сматрају додатним историјским доказима. Бој на Косову 1389. године је догађај који најчешће обележава културно памћење српског народа и његову херојску имагинацију. Најранији текстови епске инспирације појавили су се у касном 14. и раном 15. веку. Хероји овог периода су: Цар Душан, Краљ Вукашин, Цар Симеон, Цар Лазар и хероји косовске битке, Бановић Страхиња, Милош Обилић, Краљевић Марко, Ђурађ Бранковић, Вук Бранковић, Браћа Јакшићи. (Бојовић 2000, 75-76)

ц) Секуларни, народни хероји - популарни у балканско–словенском простору касног средњег века. Хероји који се јављају у класичном периоду обрађује две велике супростављене теме, које носе различите карактеристике:

- Прву тему носи лик Милоша Обилића, који је прототип идеализованог витеза касног средњег века. То је врста апсолутног хероја, код кога саможртовање, част и безобзирност потискују друге особине. Овај лик је успео да асимилирају остале ликове – знакове, из истог периода, који не заостају за њим по важности, као што су Бановић Страхиња, Болан Дојчин, Тодор од Сталаћа и Војвода Пријезда. Он представља уздизање свесног жртвовања и предодређеност за виши циљ, част, верност сувереној земљи, вери и храбрости. Карактерише га понос витеза и окрутност према непријатељу. (Бојовић 2000, 76)

- Другу, супротну, представља други тип јунака, легендарни Краљевић Марко.¹¹⁸ Његов лик је присутан у епској традицији огромног подручја које покрива највећи део југоисточне Европе. Он је био краљ невеликог значаја који је погинуо у битци, између Турака и Влаха, на Ровинама 1395. године, као турски вазал. Тешко је пронаћи разлог за његову огромну популарност у историјским документима. Међутим епска и популарна – народна имагинација обликовале су лик овог историјско–митског хероја, који подсећа на „варварског Херкула“. Лик Краљевић Марка сачињен је од парадокса и противуречности, страсти и бруталности. Његов изглед је застрашујући, провокативан и агресиван. Он је набусит али и осетљив, груб, неуредан, застрашујућег изгледа, насилан и усамљен али и добронамеран заштитник слабих – људи и животиња. У његовом лику смењују се опрез са ароганцијом, осетљивост са окрутношћу, равнодушност и бес пред најездом омрженог непријатеља. Он пије црвено вино док му се очи не закрваве, а тим истим

118 Прву епску песму о Краљевићу Марку записао је Петар Хекторовић 1555. године, песник и партицип Хвара (Бојовић 2000, 79).

вином поји и свог коња. Планинске нимфе су му посестриме или противници. Али он зна да буде прагматичан и реалан.¹¹⁹ (Бојовић 2000, 77)

Негујући двосмисленост, трагични и трагикомични јунаци, у неким аспектима слични су са витезовима и другим хришћанским војницима у првом периоду Отоманске доминације. Укључени у војни систем царства, ови ликови представљали су друштвени слој у транзицији, слабо дефинисан између два света и две епохе, осуђен на брз нестанак. Бојовић сматра да су песници, који су опевали њихове подвиге, временом синкретизовали и пренели их на најпознатијег од свих, Марка. Маркова социјална функција састоји се од комбинације обазривости/будности и освете/одбране. Као Султанов вазал, он неће довести у питање његову моћ, већ ће примити на себе обавезу да исправља неправду коју трпи сиротиња раја. Иако није побуњеник, он је ослободилац заточеника, заштитник удовица и сирочића, нада слабима и потлаченима, прогонитељ злих и мучитеља. Он живи у спречи са природом и животињама, правећи везу између своје некадашње славе и сурове стварности, између достојанства и наде. Мит који је изграђен око његовог лика представља одраз настојања становништва да се не препусти поразу. (Бојовић 2000, 79)

У овом текућем рату између људи и група истог језика, сличних услова живота, различитих конфесија и култура, живот на раскршћу резултирао је овековечењем епске песме. Она вероватно води порекло из заједничког корена насталог на крају Средњег века. Познато је да су и хришћани и отомани имали професионалне епске певаче. У том огромном пространству које је контролисало отоманско царство, овековечена је још једна форма отпора. Отпадници од закона, хајдуци, који су подузимали ратно–пљачкашке походе током лета, у периоду од маја до октобра, а скривали се током дугих зима код јатака, коме би плаћали делом опљачканих добара. Хајдуци су били углавном друмски разбојници, сакупљени у дружине од 30–так чланова, чија је првенствени циљ био да пресеће османске трговце. Али они су понекад били и прави господари рата, који су били у стању да

¹¹⁹ Једина портретна фреска Краљевић Марка налази се у Цркви св. Димитрија (Марков манастир) у Скопљу, настала је за његова живота у задужбини коју је сазидао средином 14. века.

терају хиљаде свиња стотинама миља далеко, да имају своја склоништа у планинама, да организују и изводе отмице важних затвореника и говеда, и подстичу масовне побуне. Склоност ка луксузу и понос ратника наследили су од средњовековних витезова.

д) Од XVI до раног XIX века јављају се хероји који су историјске личности.¹²⁰ У песмама овог периода појављују се ликови хероја Стојана Јанковића, Илије Смиљанића, Ива Сењанина, Сењанин Тадије, Бојичић Алил Мујо Храњетина, Баја Николћ Пивњанина, Вука Јеринића, зукан Барјактара, Куна Хасан Аге, Бег Љубовића, Старине Новака, Старца Вујадина, Малог Радојице, Костреш Харамбаше. (Бојовић 2000, 81)

Поред Илије Смиљанића, најтипичнији лик епа је Ускок Стојан Јанковић, „врховни вођа Морлака“ и један од најпознатијих капетана (сердар) млетачких граница у Далмацији. Он је, 1663. године победио Турску војску од 12.000 бораца, а већ следеће године ухваћен је са пленом од 10000 грла стоке и 100 затвореника. Венеција му 1665. године поверава одбрану Далмације. У фебруару следеће године заробили су га Турци, и после 14 месеци боравка у затвору у Цариграду, успева да побегне, убивши при томе Халил Беи Дураковића. За то добија од Венеције орден Витеза Светог Марка. Од 1683. године учествовао је у рату Светог Савеза против Турака, још пре него што је Венеција ушла у овај рат. Одржавао је преписку са патријархом Србије Арсенијом Чарнојевићем трећим. Он је лик који превазилази локални контекст и постаје легенда још за живота. (Бојовић 2000, 82)

Синоним за хајдука, Старина Новак (Новак Баба на румунском) је лик који најчешће и најрепрезентативније осликава хришћанске хероје за време турске доминације. Он је и историјска фигура и лик из легенди. Сматра се да је рођен око 1520. или 1530. године године на јужној обали Дунава (Србија) у пограничном региону Пореча, на граници са Бугарском и Влашком, да је у младости прешао у ислам и стекао достојанство субаше пре него што се одметнуо ван закона. Турци

120 Ови ликови су нам данас доступни захваљујући венецијанским, аустријским, отоманским и румунским архивама.

су га заробили и мучили. У мучењу су му избили све зубе, због чега је и добио надимак Баба (или Старина). Крајем XVI века био Новак је био значајан војни вођа у служби принца Влашке. Као хајдук познат је у епским песмама. Од 1595. године борио се на страни Михаела Храброг. Од 1595. до 1599. године преводио је велики контингент Српских, Бугарских и Албанских хајдука, који су вршили упаде до Софије и Балканских планина. Познат је по томе што је заробио породицу турског великаша Михе Оглоуа, и за њу тражио откуп од 500.000 дуката. 1597. године придружио се командовању 10.000 одметника и хајдука Код Кладова и Вашица.

Сублимација крвавих стаза историје, израз популарних снова о хектичном и богатом животу, реторичка фикција заснована на чињеницама мање или више историјске песме о хајдуцима, фокусирају се на врсту хероја којој је Старина Новак прототип. Ликови као што су Бајо Пивљанин, Стари Вујадин и други испољавају мање више сличне особине, тако да је довољно познавати једног од њих да би се стекла груба слика о осталим. Песме о Старини Новаку¹²¹, садрже неке главне одлике Јужно Словенске усмене епске поезије, укључујући и компресију времена и простора. Тако се лик Новака јавља у области од неколико стотина хиљада километара између Старе Планине (Источна Србија) и Романије (поред Сарајева). А време његовог појављивања је између касног петнаестог и осамнаестог века. „Предак” Старине Новака могао би да буде бугарски племић из касног средњег века Новак Дебелић описан у бугарским песмама XVI века као борац против Турака заједно са Марком Краљевићем.

У руралном и патријархалном окружењу, Новак се најчешће појављује у пратњи свога брата Радивоја, сина „малог” Грујице, његове жене и млађег сина Стефана. Њихову патријархалну заједницу – задругу, чинили су још и 30 хајдука, а се развијала се углавном у Романијским планинама, планинском венцу источно од Сарајева. Унутар овог друштвеног модела, према неписаним правилима, одвијали су се различити заплети, који постављају обрасце хајдучке етике. Издаја жене,

121 Реч је о врху седам песама треће књиге Вука Караџића посвећене су Старини Новаку.

прелепе и немилосрдне Максимије, немилосрдно и окрутно се кажњава. Образац понашања хајдука одговара обасцу понашања једног другог познатог хероја – Робина Худа. Присутни су сви елементи – освета и заштита слабих, заседе које се праве за порезницике и турске трговце, оданост и издаја, утамничење у Отоманским тамницама, и друге. Хајдуци бораве у гори и шуми, где их штити Мајка природа, а Отомански град појављује се као симбол непријатељства. Затвореници су боравили у мрачним и влажним османским тамницама, где су сурово мучени и где су им сламани тело и дух. (Бојовић 2000, 83)

Епска поезија такође говори о тежњи потлаченог народа за људским интегритетом у контексту правног и моралног пораза. У контексту поражене земље на периферији царства и друштва које је опстајало захваљујући партијахалном породичном уређењу биле су потребне чврсте моралне норме и носиоци јасних улога. Побуњени лик хајдука нарушавао је ове норме. Он је довсмислен, слободан и бруталан, лукав, сналажљив, издржљив, бахат. Хајдук је одметник и авантуриста, али и заштитник. Најсличнији је типу хероја Робин Худа.

Социо–политичка позадина хајдука била су приватна сеоска права и земља. Сукобе су спорадично водили одметнути хајдуци, лица која су себе стављала изван правног поретка царства, због материјалне користи и добити али и због надмудривања, показивања симболичке моћи. Лик хајдука као одраз историјске стварности понекад прате комичка изобличења, повезана са централним моралним двосмисленостима и ужасом најгрубљег насиља. Побуњеници у овом случају нису били национални, верска или социјална заједница, што потврђује чињеницу да су ове песме стваране и извођене од стране самих хајдука и њихових помагача.

Последњи период настанка епске поезије југоисточних европских Словена је период ратова за независност против турске окупације на почетку XIX века. Песме овог периода записиване су на лицу места, често од самих очевидаца и савременика догађаја. Песме о великим ратовима за независност приказују многе херојске фигуре, ратнике, побуњеничке вође генерале војски, хајдуке који су постали капетани или генерали. Догађаји који се појављују у епском херојском

песништву овог периода на првом месту су битке и устанци, као и покрети сеоског становништва. Херојска поезија одржала се до раног двадесетог века у планинским деловима Црне Горе, Босанске Крајине и Хрватске, као и у Санцаку (Старој Рашкој). Ту је становништво остало на маргинама писаних закона и државних институција. Што би делимично могло да објасни везаност за јаке хијерархијске вредности наслеђене из средњег века и Отоманског доба, које се понављају у популарним транспозицијама епског мита, као и чињеницу да је црква постала једина званична институција депозитар историјског памћења и стандарда заједнице. (Бојовић 2000, 86)

Оно што још карактерише ликове хероја из народних епова, јесте њихов положај у односу на владара. Они су вазали, потчињени су централној турској власти, али са очуваном извесном аутономијом и правима. Ово им даје „ореол“ бунтовника, немирног и непослушног поданика који наноси штету владру, док је у исто време заштићен натприродним силама природе. У случају да је владар и освајач – силе којима се он служи потичу из природе и неуништиве су. Сви његови пороци део су прикривања и мимикрије који служе да се прикрије и умањи њихова стварана снага. Ове снаге су присутне и на располагању су му у случају сукоба. Ипак сукоби у које улази са владаром су фиктивни и симболички.

IV.1. ХЕРОЈСКА ЕТИКА XIX ВЕКА И НАЦИОНАЛНИ ХЕРОЈ СПАСИТЕЉ

Буђење националне свести у југословенским земљама на почетку XIX века протицало је у знаку ослободилачких борби народа који су се налазили под вишевековном отоманском влашћу. Устанак у Београдском пашалуку био је питање опстанка голог живота, иако је револуција спроведена почетком XIX века, 1804. године, проистекла из „свеобухватног духовног, друштвеног и политичког развоја Срба у XVIII веку“ (Антонијевић 2003, 23). Циљ Српске револуције било

је уједињење и ослобођење свих Срба и обнова Српског царства.¹²² Устанци у XIX веку били су сељачки и национално–ослободилачки. (Антонијевић 2003, 37) Ипак њихов социјално свесни део чинили су њени покретачи – напреднији и имућнији Српски трговци – сељаци. Социјални моменат Српске револуције растао је током устанка заједно са нарастањем свести устаника о сопственим способностима и могућим циљевима. Историјска свест о националним својствима и традиција појавили су се напоредо уз идеје о просвећености. Ове идеје хватале су корен прво код образованијих и економски боље стојећих Срба у Аустроугарској да би се затим пренеле Србима под Турском влашћу (Антонијевић 2003, 24).

Нове политичке и друштвене формације на Балкану, настале у првој половини XIX века, тражиле су у прошлости идејно и морално оправдање свог револуционарног постанка (Ђорђевић 1963, 310 – према Антонијевић 2003, 26) Устаничка традиција временом је јачала спајајући ускочко–хајдучку традицију са црквеним предањима. Временом се уобличио мит о победоносним биткама и њиховим херојима.¹²³ Истакнути вође устанка и ослободилачких ратова постају хероји српске нације. На историјску сцену ступио је побуњени и освештени народ. Нација постаје једна од најважнијих политичких и идентитетских одредница. Њен култ се систематски ствара и меморише преко одговарајућих симбола. Један од симбола националног идентитета постаје народна војска.

„...војска у Србији има још један задатак, тако исто важан: књигом, просветом и предавањима умно и осећајно уједињено Српство војска Србије

122 Овај циљ није био у потпуности постигнут окончањем Српске револуције, тако да је су је нове генерације добијале као сталну тежњу и идеју водиљу. Ипак, главна и најважнија последица Српске револуције био је слободан српски сељак на свом слободном поседу.

123 Патриотски култ мртвих војника јавља се од Француске револуције. У Европи се подиже велики број споменика погинулим војницима, који славе рађање нације као колективног субјекта историје. Ова схватања се рано прихватају у српској средини, где је у време Првог и Другог устанка погинуло 150.000 Срба, односно 21% укупног тадашњег становништва. (Тимотијевић 2013, 10)

ваља да уједини и политички, као оно што је Пијемонт ујединио Италију.“
(Карић 1887, 561)

Потпуно испуњење националног циља захтевало је само један познати начин – ослободилачки рат. Зато државна идеологија истиче мученике пале у борбама за отаџбину и шири култ мртвих војника. Подсећањем на славну херојску прошлост и победе у биткама, развијао се осећај историјског контингuitета нације. Читав низ историјских, књижевних и уметничких дела, церемонија, споменика и симбола, створено је да би се сачувао од заборава колективни идентитет нације. Прве реконструкција догађаја изражавале су се кроз песме и приче. Обликоване су спонтано, у току битке, или непосредно након ње, а служиле су да се певају током прославе победе. Карловачки митрополит Стратимитровић, забележио је на основу примљених дописа: *„Неописана јест радост неких војев сербских зањаваших град и одољевших тамо – давно бо ождали они повељеније таковоје, а зато сви почти што и како знали восклицати гласом пенија; неки говорили простонародних: Мајка Мару у Београд дала, неки же јуначких пјесенеј дробности, на пример: Весели се, Јакшићу покојни! Ево Србљи отеше Београд“.* (Тимоотијевић 2013, 10)

Драгоцени извор података о устанку представљају мемоари истакнутих учесника, од којих су најзначајнија сећања Узун Мирка Апостоловића, Петра Јокића и Лазара Арсенијевића–Баталка. Прво штампано дело у коме је описана битка за освајање Београда је „Србијанка“ Симе Милутиновића Сарајлије, објављена у Лајпцигу 1826, у којој су освајању Београда посвећене три песме. У то време су се усмене, а затим и записане песме сматрале за најпогоднију форму за чување и преношење колективне меморије. Касније је значајну улогу у образовању нације добило позориште. Захваљујући савременицима, сачуване су неке од прича о догађајима из устанка. Прво синтетичко научно дело у коме су српски устаници први пут приказани као борци за изградњу нације и државе било је дело Леополда Ранкеа *„Die Serbische Revolution“*, објављено у Хамбургу 1829. У њему Ранке истиче Конду Буљубашу као главног јунака битке за Београд.

Погибије прослављених устаничких јунака уклапале су се у општу и популарну представу о националном хероју који даје живот за рађање отаџбине. Борба за ослобођење Београда није имала свог изразитог хероја око чијег лика би се конституисао мит о победи, па чак ни српски губици у овој борби нису били велики. Погинуло је око педесет бораца, међу којима је најугледнији био Васа Чарапић, командант војске грочанске нахије, смртно рањен код Стамбол капије. Смрт на бојном пољу означила је Васу Чарапића за средишњег трагичног хероја борбе за освајање Београда, док је освајање утврђеног града Београда уздигло Карађорђево ауторитет и коначно утврдило његов статус врховног Војда.

Две историјске личности, Карађорђе Петровић и Милош Обреновић, снажно су обојиле Српски национални препорород и оставиле траг у култури српског народа. Један као вођа и ратник, други као мудар и лукав дипломата који осваја и ван бојног поља.

Описујући Карађорђа Петровића Драгана Антонијевић, о њему каже: *„Господар и Војд Првог српског устанка, био је необична личност. Да га историјске околности нису избациле на површину, његови блиски би га запамтили као наочитог, снажног и суровог човека од чије су љутње и жестоког карактера зазирали. Вероватно би остао у сећању својих непосредних сународника као опасни хајдучки харамбаша, храбар војник и фрајкор, те као вредни орач и копач. Али специфичне историјске околности у којима се преокретала судбина српског народа почетком XIX века тражиле су таквог човека, а Карађорђе је тражио – свој тренутак. Тако се догодило да је на сцену ступила особа која ће, још за свога живота и живота својих савременка, постати – херој за углед, жива легенда, а у сећању каснијих генерација – национални јунак и скоро митска личност“* чија је популарност брзо прешла границе устаничке Србије.“ (Антонијевић 2003, 114).

Карађорђе Петровић са својим војводама репрезентује херојски тип браниоца–ослободиоца, хероја без мана и страха, узор националног јунака. Њихов хероизам почива на принципу акције, такмичења и маскулинитета. Најочигледнија манифестација њиховог хероизма је херојско дело – „акт храбрости“.

Национални хероји спремни су да се жртвују за високе вредности у које верују, за идеале – нацију, државу, религију. Појављују се у времену преломних, кризних ситуација за један народ, као што су ратови, револуције, буне и устанци. Како се рађају нације и утемељују државе тако се појављују њихови национални јунаци. Историјско-епски лик Карађорђа је ратник, који има, по дефиницији Нортропа Фраја, херојски статус „изнад“ других људи свога времена. Он је вођа чији су ауторитет, страсти и моћи изнад просечних људи. Дела у име виших циљева за добробит заједнице. Његови поступци подложни су критици и подређени цикличним природним законима. Спада у типичне јунаке епова и трагедија, и по неких романси. (Freu 1973, 34) Структурална потка наратива о Карађорђу је *антитетичка*, јунак се доживљава као Спаситељ, и цео дискурс се формира у супростављеним терминима:

ми — они

јунак — противник

савезник — издајник

борба — победа

спас — пораз

живот — смрт

Јунак и противник су људска бића, којима су придодати митски атрибути и епитети. Јунак је Месија, Ослободилац кога је послало божје провиђење. Везује се за архетипске слике које се исказују кроз небеску и соларну симболику. Непријатељ је оличење подземног света коме се приписују мрачни, хтонски атрибути. (Антонијевић 2003, 260) Борба која се води између њих, одвија се у „људском свету којим управља циклична природна симболика“ (Freu 1973, 187), сукоб је неизвештан, точак среће се може окренути и полови могу заменити места. То је режим имагинарног и наративног који прати повест о Карађорђу од почетка Првог устанка до његовог слома 1813. године. (Антонијевић 2003, 461)

Прича о Карађорђу је прича о јунаку склоном гневу, преке ђуди и насилне нарави. Судбински предодређен за Вођу био је оличење Ратника – Осветника и

Избавитеља. Митско-епска повест о Карађорђу структурисала се у складу са мисијом додељеном јунаку. На тај начин створени лик, представља одраз очекивања и захтева заједнице у датом историјском тренутку. Мит који тада настаје око његовог лика показатељ је идеолошких стремљења, одраз система вредности или менталитета.

У Карађорђевој легендарној биографији, показала је Драгана Антонијевић, налазе се елементи мита о хероју¹²⁴, што ће овој историјској личности омогућити да се доживи као будући херој спасилац српског народа.

IV.2. ЕКСПЛИКАЦИЈА ХЕРОЈА: ХЕРОИЗАМ, ХЕРОЈСКИ МОДЕЛИ, ОДЛИКЕ ХЕРОЈА И НАГРАДЕ ЗА ХЕРОЈЕ

У балканским народним културама, постоји дуга традиција поштовања мушких предака – ратника и ратничког хероизма. Иако се хероизам може испољити у различитим контекстима, изгледа као да је рат његова природна средина. Спремност младића за војску први је знак њихове *мушкости*, па су се и војничка занимања сматрала за прави *мушки* посао. Одговарајуће понашање у борби сматрало се за херојско и подразумевало за мушке чланове заједнице. Хероизам испољен у току битке био је врлина којом су се након битке дичили старији ратници али и циљ коме су тежили сви млади мушкарци, будући ратници. Хероизам у патријархалним културама Балкана наглашава се као истакнута лична особина, врлина, али и као представа о очекиваном деловању и понашању мушкарца – ратника у изванредним ситуацијама. Истакнуте ратнике опевали су локални бардови – гуслари, дочаравајући слушаоцима као у трансу, поново њихов лик и дело.

124 У причама о првом делу његовог живота – до одрастања и превазилажења родитељске кризе. Драгана Антонијевић указује да у српској традицији не постоји развијени облик класичног мита о хероју.

У народним песмама и причама хероји наступају као протагонисти чија су дела везана за историјске и неисторијске – замишљене догађаје. Задатак хероја је да победи непријатеља и тако заслужи љубав и поштовање своје заједнице (племена, рода). Његова победа ће обезбедити да његово име и дело остане у колективном сећању и послужи као ратнички херојски модел. Слава ће хероју омогућити бесмртност и прославити град – државу у чије име се бори.

Основни херојски модел, који се среће у еповима, води порекло од Архајског Грчког модела хероизма и он је кроз векове остао у суштини непромењен, чак и након великих промена, христијанизације Римског царства. Друштва у којима се стваро и кроз историју понављао овај херојски модел, јесу друштва за које је хероизам ексклузивно војна врлина, која уздижу хероја, и успостављају његов култ (видети у: Miller 2000). Херојем се назива особа, која је, у критичним ситуацијама, интервенисала на изваредан начин, наступајући из спољне позиције, или занемарујући нормалне обрасце понашања, и посебно стављајући свој живот на ризик. Оно што херој добија, од своје заједнице, јесте слава и посебно сећање. Мртви херој – ратник постаје посредник између овог света и подземног света. Овај архетипски херој у митском свету, доминира смрћу. (Miller 2000, 6)

Осим овог схватања концепта хероја, често су у популарним или народним концептима, сви значајни мртви означени као хероји. Тако је умањена идеја да херој мора да буде главни покретач у људској драми. Идеја о бесмртности хероја кроз славу коју стиче поткопана је бројним примерима непознатих или безимених хероја. (Miller 2000, 5)

У доба ренесансе појавио се облик хероизма који је био заснован на религији, саможртвовању и мучеништву. Обновљене су одређене библијске представе о *херојском* насиљу које оправдава Бог. (Miller 2000, 15) Ова историјска промена херојске парадигме имала је за последицу успостављање односа духовне идентификације са херојем. Са појавом националне свести и националног духа у XIX веку, под утицајем романтизма, почињу да јачају представе о националним херојима и херојској прошлости народа. Романтичарски дух отелотворио је националног хероја, чији су подухвати описивани у тада популарним баладама.

(Miller 2000, 18) Херој је замишљан као велики човек, онај који се уздиже до доминантног места у свом друштву и у својој епохи, да би затим то друштво обавезао на нови, јединствен историјски образац. У овом процесу херој одбацује старије, истрошене представе и принципе моћи и ауторитета. Тако он у извесној мери подсећа на архаични образац младог хероја који се налази у опозицији и отпору у односу на остарелог краља.

Марксизам није остављао пуно простора за појаву индивидуалног хероја и за његове херојске авантуре. Ипак, ни у првој земљи социјализма, нису се одупрели пориву да на херојски трон, уздигну значајне личности из сопствене историје. За совјетски револуционарни режим, у периоду учвршћивања власти, било је важно да прикаже херојство као искључиво пролетерску врлину. Херој је постао прототип новог совјетског човека у новом, бољем друштву и имао је важно место у промовисању социјалистичке идеологије. Совјетска револуција је произвела скоро 13000 Хероја совјетског савеза (*Герои Советского Союза*) чији су херојски и мученички ликови и дела употребљени за изградњу новог друштва. Слика совјетског пролетерског хероја ослањала се на везе из прошлости, па су Совјети своје нове хероје сматрала наследницима хероја сељака, побуњеника Пугачова и козачких разбојника. У новоствараној социјалистичкој херојској митологији нестајале су границе између стварних и фиктивних ликова. Тако се као узор из прошлости на који се позивала нова херојска имагинација нашао и један херој из руске народне песме, Степан – Стенка Разин. Нови хероји совјетског друштва пролазили су чудне интервенције како би се усмерио њихов херојски потенцијал. (Miller 2000, 24)

IV.2.A. ЖИВИ ХЕРОЈ – ХЕРОИЧКА ЛИЧНОСТ – НАМЕТНУТА НОРМА ИЛИ „ДУШЕВНИ СКЛОП” ЛИЧНОСТИ ДИНАРАЦА

У подручију простирања патријархално–хероичких области Балкана, хероизам се појављује као идеал живота и смрти патријархалних заједница. Наши научници

Јован Цвијић и Владимир Дворниковић, учили су код становништва претежно Динарских области посебну склоност ка хероизацији личности и догађаја, као и изузетно високо вредновање ратничког маскулиног хероизма, и назвали су га „Динарски хероизам”. Ове патријархалне заједнице, на почетку двадесетог века неговале су идеал херојског стила живота, који је подразумевао да се мушки припадници племена цене према успесима у ратовању, броју и јачини побеђених непријатеља у борби и исказаном јуначком понашању на бојном пољу. Ликови хероја и примери херојства опевани су песмама и тако су преношени и сачувани од заборава да служе као узорни модели за генерације које долазе. Представе хероја појављују се као један од битних топоса уметности (народне уметности) у служби нације. Репрезентација и рецепција херојских ликова чине процес у коме се рађа и потврђује заједнички национални идентитети. Ратничко јунаштво, које обухвата и спремност за ратовање, сматрало се битном националном одликом у једном делу српског и у хрватског културног простора, који су кроз описе и етнографске студије конципирали и описали Јован Цвијић, Динко Томашевић, Вера Ерлих, Владимир Дворниковић и Герхард Геземан.

Антрополог Јован Цвијић, први је повезао националну свесност и националну мисију са високим вредновањем војничких врлина (ратничког етоса) код становништва Црне Горе и Србије. Сматрао је да су одбрана националног бића и свести о свом националном пореклу, наслеђе дуге историјске прошлости, и да је то на овим просторима примарни национални задатак који „аутоматски одређује понашање сваког грађанина и читавог народа.” (Цвијић 2006, 26)

„Искрсне ли какав било догађај, сваки динарски Србин зна шта треба да чини и чини то тачно; сви раде у највећој сагласности, сељаци и сви они (уосталом врло ретки) који нису дегенерисани политичким срастима или другим утицајима. Жене се понашају као људи. За народну ствар сви подносе највеће жртве. Балкански ратови и Велики рат само су један од многобројних – ипак најстрашнијих – доказа о дубини и племенитости овог националног осећања.” (Цвијић 2006, 27)

Он је тврдио да је основни мотив који стоји у основи војничких врлина динарских људи (посебно Црногораца) висока национална свесност и изражена независност овог живља. Верује да су то били кључни разлози за подизање устанака у XIX веку у Србији, Босни, Херцеговини, као и у области старе Рашке. Очигледно и сам наклоњен овом друштеном типу Цвијић каже, да су послови ратовања којима се бавило ово становништво, ратујући уз Млетке, Аустрију, Наполеона и Русију, само учврстили „природно одабирање јуначких типова од Милоша Обилића до безбројних безимених јунака у годинама 1912–1918.” (Цвијић 2006, 28)

Особина која се високо вредновала код ових јунака, јесте испољавање ратничке, борбене виолентности. Реч је о особини која одражава енергију борца, његову потенцију за борбу, а састоји се од комбинације ратничког полета, беса, снаге и силне, уз помоћ којих савладава непријатеља. Ова особина се развија и зависи од духовних и моралних особина херојевог темперамента, али и од „духа времена“ и од утицаја средине. Према схватању Јована Цвијића ова особина се може развијати у неколико праваца, а најдаровитији јунаци носиоци ове особине, могу да постану покретачи маса и револуционари.

Немачки слависта Герхард Геземан, настављајући Цвијићевим стопама, истраживао је црногорско друштво у првој половини двадесетог века (Геземан 1968, 2003). Он је описао и просторно лоцирао тип понашања и веровања, који је обележавао „душевни склоп“ личности становника Црне Горе, за који је сматрао да вуче своје дубоке корене из ратничке племенске заједнице. Геземан уочава промене које настају на изворном динарском хероизму, и да се у „великој мјери рационализује од ратничког у патриотско, од племенског у грађанско, од пасторалног и рустикалног у економско, од племенске заједнице у државно грађанско“. Он описује један профил личности, као хероичку личност, која у великој мери одговара општем социолошком и фолклористичком приказу Црногораца. (Gezeman 2003, 43)

Порекло црногорског хероизма Геземан налази у историјским и социолошким чињеницама и каже да почива „на племенском устројству, на патријархалном

пастирском и сељачком начину живота, на јаким остацима средњовековне српске народне и феудалне културе са знатним европско–витешким примесима, на хришћанској религији, српско–православне исповести, на националној, духовној, религиозној и одбрамбеној борби против Турака, на сукобу са Арнаутима и хајдучкој борби, на обавези према одређеним племенским законима, чије поштовање представља основну претпоставку, а то су: агон, заштита личне и породичне части, крвна освета, светиња гостопримства, суделовање у четовању и хајдуковању”. (Gezeman 2003, 36)

За Геземана, пут хероизације, започиње агоналном причом, доживљава прочишћење (катарзу) у епу и трансформише се у херојску кратку причу. Хероизам наративно обликован у епу и краткој причи коришћен је свуда као „сирова грађа” за у грађење националних симбола и идентитета. Док је задатак епа да слави херојског човека, „он га уздиже у митског хероја”. Насупрот епу, кратка прича (*Exemplum heroicum*) поједине представнике тог типа људи, сагледава и предочава из њихове историјске и људске сфере. (Gezeman 2003, 22)

У случају када се хероизам јавља као животни стил, он је више, примећује Геземан, постављена „норма”, идеал коме тежи како сваки члан заједнице, тако и цео народ. То нису проста упуства за употребу, већ више „лествица“, „оно највише што се овде тражи као морални подвиг“. Од степена и учесталости човековог достигнућа, личног као и колективног, зависи достигнута вредност живота. Ситуације у којима се мери и процењује колико „често и у коликој мери један народ као целина, или поједини његови представници, остварују нормативни идеал у великим изузетним стањима његове душе“ јесу ситуације особите драме, трагедије, или „бедног *spectaculum* њихових живота“. (Gezeman 1968, 34) Начин како се доживљава херојски успех или херојски пораз постаје тако пут за прелазак од наметнутог животног стила до одговарајућег колективног карактера.

Крећући се кроз патријархално–хероичке области, Геземан је оцртао линију динарског хероизма, која започиње на истоку Шумадије и завршава се у Босни. Од ниских предела који се налазе на домаку брдских предела настањених

племенима, отприлике на истоку у некадашњој краљевини Србији (1912), у српској Шумадији, која чини политичко језгро Српства.

„То је једно типично колонијално подручје које вјеликим дјелом, као и остали колонијални крајеви југословенских подручја, прије два столећа насељавано потомцима ових западних племена. Отада је великим делом посељачено, европеизовано и рационализовано, мада је у свом још увек екстезивно (наслеђе пастирства!) делатном сељаштву, као и у екстезивно насетројеној интелигенцији, прожето јаким патријархалним остатцима. Затим се линија, на западној граници Шумадије, диже према Босни и Старом Влаху и планинама Копаника, (који је још увек један прави елдорадо сточара, а све до пре неколико деценија је то било чувено скровиште и уточиште хајдука), па се онда креће преко планина Старог Влаха према Босни и у Херцеговину. Ту се, у планинама око Дурмирора, на подручју племена Дробњака, линија први пут зупчасто уздиже навише да би око Ловћена, знамењу и симболу Црне Горе, у пределу племена Његуша достигла вој врхунац. Према Јадрану, дакле према западу, та линија или кривуља се само мало спушта, јер се хероизам племенских устројстава Боке само мало разликује од особено црногорског.

Ова линија води даље на север, дуж Далматинске Загоре. Где се уздиже у три хероичка врха:

- код сердара Равних Котара, млетачких плаћеника, у позадини Задра,
- у Лици која је до 1700. године била под турском влашћу, а затим је постала хабзбуршка погранична област, и
- у приморској тврђави Сињу, чувеном гусарском гнезду у упоришту ускока, организованих под окриљем хабзбуршке управе.

Затим се линија, скрећући од Лике према западу, лагано спушта према Босанској Крајини. У обликовању ове линије учествовали су и „Турци”, али су то већином потучерњаци. (Gezeman 2003, 42)

Југозападно од варошице Сјеница, завршавала се област сељчко–цивилног, рационализованог патријархализма и ту започиње област племенско–пасторално–

ратничког патријахализма. На овој тачки мења се друштвени склоп динараца, а улази се у област станишта црногорских и арбанашких племена. (Gezeman 2003, 43)

Геземан је такође уочио да је хероизам „код Црногораца постао култ, нека врста религије“ и сматрао је да овај култ стоји у вези са општим култом предака код патријахалаца, чији трагови и данас живе у похришћављеним и поцрквењеном култу домаћег заштитника, у српској „слави“. (Gezeman 2003, 129) Он је препознао херојски стил живота као вредност и манир патријахалне културе динарског човека. Објаснио га је историјском ситуацијом, непрекидним борбама за опстанак и слободу, као и племенско–патријахалним начином живота кога прате одговарајуће вредности.

Као још једну важну одлику овог хероизма који води порекло из племенског уређења види његову изражену човечност – *humanitas heroica*. Сматра да то долази због тога што овај хероизам потиче из услова живота и суровог окружења у коме херој живи, што му обезбеђује одређене психолошке квалитете. Херој ратник је у својој суштини прожет дубоком чашћу и поштовањем према непријатељу. Овај витешки елемент хероизма ослања се на традиционалне и усмене генеалогичке. Стога није чудно да је херој који је уживао неподељено, култно поштовање и љубав црногораца, био Милош Обилић, витез који је свој живот жртвовао за свој народ и своју веру. (Gezeman 2003, 158) Динарски хероизам не нестаје нагло већ постаје према периферији све тањи и грађанскији. (Gezeman 2003, 39)

Бавећи се истраживањима карактерологије Југословена, Владимир Дворниковић посматрао је Југословена као производ три народа који поседује заједничке одлике расе. Веровао је да најчистији облик те расе живи у подручју Динарских планина. Они су прототип мушкарца ратника и будућег Југословена. Кроз његов рад динарски хероизам је идентификован са новим југословенским човеком, који поседује „динамизам, ритам, јак темперамент, изражајност и способност конструктивне фантазије“. Чак и жена код Динараца има квалитете амазонки, мушке тенденције и мушку ауру. Све ово је подржавало тезу да становништво

које је насељавало ширу област динарскох планина поседује одлике динарске ратничке расе.

Ове теорије су биле популаране у међуратном периоду. Одражавале су тренд у етнопсихологији да се *национални карактер* описује да би се утврдио у „чињеницама“. Оне представљају настојања да се на научној основи призна југословенска „раса“ као основа за народ који је стицајем историјских околности био раздвојен, а који је постојао је и постоји много пре успостављања Краљевине Југославије. Овај аргумент уносио је логику у новостворено државно јединство и премештавао је културне и историјске разлике. Оно што су сви ови аутори сматрали да чини заједничке основе опште југословенске културе била је аутентична народна култура.¹²⁵

Према Дворниковићу највиша вредност и циљ племенско патријархалне културе били су „борбени и херојски квалитети“. Ипак он живот ратника и сталну спремност на испољавање хероизма сматра пре за трагичну судбину и усуд, него за врлину и идеал.

IV.3. ЗАЛИХА ЛИКОВА ЗА РАТНИ ИМАГИНАРИЈУМ

Хероизација партизанског ратовања започета је још током рата. Најпре кроз описе херојских дела неименованих хероја, а затим избором и именовањем узорних личности, да би касније представе о њима – њихове ликове учинили видљивим и присутним у скоро свим аспектима друштвеног живота. Они као да су бирани између искусних партијских чланова, локалних хероја отпора, и новостасалих хероја револуционара. Кроз описе лика сваког појединачног хероја

125 Ове тенденције ка изграђивању Југословенске нације нису зауставиле развој супротних теорија националности и код Срба и код Хрвата. Милан Шуфлај, у својој теорији националности, сматрао је да је идеологија Југословенства конституисана као покушај да је избрише национално сећање Срба и Хрвата. Бити Југословен за њега је значило бити непријатељем хрватства и српства. (Ванас 1995, 192–193)

постављени су и услови – оквири у којима су створени. Први задатак који су ови ликови морали да испуне био је да на прави начин представе партизански рат, отпор, страдање и борце. Како су они себе доживљавали јесте једно од питања које је у директној вези са осећајем припадности, идентита и циљева борбе. Из мемоара југословенских комуниста истакнутих учесника рата и хероја види се да су били суочени са дуплим стандардима – напредним, револуционарним који је захтевала партија чији су били чланови и активисти и „народним“ који је почивао на ликовима и формулама насталим XIX веку и националној борби за слободу. Повезивање са симболима отпора из ранијих историјских периода постављено је као изазов и задатак за посебно даровите „другове“.

На почетку рата партијски руководиоци послати су у све крајеве земље да би ангажовали локално становништво за борбу у партизанским јединицама. У настојањима да се народу објасне и утврде принципи партизанске борбе коришћени су већ добро познати културни мотиви и ликови из националних епова. О томе говоре мемоари учесника рата (Николиш 1980, Јованић 1988, Ђилас 1990, Темпо 1971) Према њиховим сведочењима, непоходни елементи при обраћању становништву на окупираним територијама, да би се придружили партизанским јединицама, били су позивање на традиције ратовања, славну херојску прошлост и херојске ликове из народне – епске поезије. Агитација коју су вршили у селима, углавном млади комунисти имала је за циљ да се приближи сеоском становништву и привуче што више бораца у партизанске јединице.

Тако је Милован Ђилас, у селима источне Црне Горе, на јесен 1941. године, окупатора поистовећивао са Турцима, описујући њихово оружје, авионе и тенкове, и у говор уметао стихове из народних песама и Његоша (Ђилас 1990, 189). Марко Орешковић, шпански добровољац, члан ЦК КПЈ и Главног штаба НОВ Хрватске, организовање устанка у Лици доживљавао је као окупљање хајдучке чете под барјак, и себе називао „старом личком хајдучином“. Према сведочењу свога партијског друга Јованића испољавао је изваредан дар да српске сељаке „неким старинским епским ријечником за трен ока све заинтересује и обрлати“. (Јованић 1988, 106–107)

Међутим, овај стил није био по вољи тадашњим комунистима и прихватао је као нужда. И док се у говорима тражио „партијски стил“, при обраћању сељацима било је неопходно да се оствари дубље разумевање са слушаоцима. Због тога је, Јован Хацић, „Уча Вања“, сеоски учитељ и борац Крагујевачког батаљона, био цењен као најбољи избор „у оним временима када је требало да се линија Партије прикаже разумљивом најширим масама сељачког народа“. У лето и јесен 1941. годне Хацићеве фигуре о томе како „одолисмо султанима и ћесарима“, „дахијама и арачлијама“, његови позиви сељацима нека отјерају „јањичаре“, тј. љотићевце и недићевце, и не допусте „Турцима, хоћу рећи Немцима“ да им одвлаче жито (Николиш 1980, 306), учинили би да и најсуздржаније село да одреду храну, да и најколебљивији младићи приступе партизанима. Хацић је вредео „колико десет других, аморфних, безличних и невјештих чланова Партије“. Овакви говорници, у рату су били драгоцени свим странама, од четника и усташа до вођа муслиманских милиција у Босни.

Уз помоћ мотива из народних песама повезане су формуле и ликови јунака и непријатеља из прошлих времена са новим актерима у рату. Ликови из НОР–а преселили су се у фолклорне обрасце. Коришћење већ постојећих образаца и форми народних песама допринело је осећању да је рат само наставак вековне борбе за ослобођење од туђинске власти, и олакшало активистима Партије да се наметну као врховни ауторитети, преносећи уз то идеје „народног“ комунизма. Наглашавана је херојска улога Тита као харизматског вође који окупља борце и организује армију, што ће довести до коначног пораза Немаца и Усташа.

„Бјеже Нијемци, бјеже и усташе, / Црне хорде све се Тита плаше. / Он је херој коме нема пара / Из групица он армију ствара...“. (Красинићи 1961, 289)

Храброст партизанских хероја упоређивана је са храброшћу епских јунака. У песми о ужичком хероју Стојану Матићу, који је погинуо у Доњем Лапцу, између осталог се каже:

„Таквог борца нигде било није: / Смрт га гледа – он се на њу смије“. (Оровић 1961, 196)

Елементи на којима је извршена тачка сусрета „славне прошлости“ са ратном стварношћу, били су хајдучки отпор и народна буна – устанак:

„Тринаестог бјеше јула/ Када крвава изби буна/ Устао је народ Црне Гора,/ Јер се борбе зажелио“. (4276)

„Те године дваестседмог јула/ У Дрвару подиже се буна/ Пуче пушка око Илиндана,/ У рукама наших дрварчана./ Ој народе Лике и Кордуна/ Дошло време да се диже буна“.(15)

Превођење догађаја и ратних ликова у фолклорне наративне форме створило је слику о партизанским борцима, као о носиоцима најбољих народних особина од којих се „гради“ нови етнополитички карактер свих народа. Народноослободилачка борба започета 1941. године прихватила је народњаштво Вукове варијанте за свој носећи мотив. Према њему обичан народ представља целину, коју је обликовала „народна култура“, и он има надмоћ над другим друштвеним слојевима. Ратнички и духовни потенцијал народа почивају на његовој епској и фолклорној традицији. Зато се и радничка класа, која је требало да означи главну снагу и симбол у социјалистичкој револуције, могла само поносити савезништвом са таквим сељаштвом. (Džadžić 1994, 125)

Није могуће тачно утврдити у каквом су међусобном односу биле народна и партијска имагинација. Највероватније да је свака домаћа страна у рату имала неку врсту песничког бодрења и опевања, а да је након рата само једна постала општеприхваћена и легитимна. Већ сама чињеница о великом броју нових фолклорних творевина – партизанских песама, говори о њиховом заједничком деловању. Нови, партизански јунаци – говорили су свима познатљивим језиком. На конгресу фолклориста проф. др Недељковић, филозоф, констатовао је да се *„са овим уочи устанка још једном очигледно и снажно манифестовала народна песма хајдучког отпора и народних буна увек актуелна, и најопштијег и конкретног локалног карактера револуционарне енергије људског фактора широких народних маса сеоске сиротиње“*. (Недељковић 1961, 65) [курзив И. Л.–Т.]

Революционарни ратни имагинаријум пронашао је подстицај у мотивима буна и устанака. Буна Матије Гупца¹²⁶ заокупљала је од почетка визије хрватских комуниста, а у рату је уткана у идеологијску подлогу партизанског покрета. Хрватски добровољци у шпанском грађанском рату своју чету су назвали „Матија Губец“. Исто име носила је у рату и партизанска бригада. На мелодији народне песме „Устани, бане!“ и према моделу њених почетних стихова: „Нема Хрвата, нема јунака,/ к'о што је био Јелачић бан“ партизани су певали: „Нема сељака, нема јунака,/ као што је био Губец Матија“. У прогласима Комунистичке партије Хрватске народ се позивао на Матију Губца као „великог претходника наше борбе“ (Јелић 1973, 336).

У годинама после рата фолклоризована је „народна борба“ и поруке, ликови и мотиви из рата спајани су са порукама и ликовима из других периода. У службеној имагинацији за легитимизацију партизанске борбе коришћен је лик хајдука. То је лик који не трпи социјалну неправду, одметник који се довитљиво, уз помоћ савезника, јатака, супроставља непријатељу, окупатору и у народном имагинарном заузима високо место због својих моралних особина и довитљивости. Овај модел следила је партизанска етика која је чинила основу народне револуције и легитимитета нове власти.

Задовољство исходом рата постигнуто је уверењем да је партизанска борба одбранила „образ и поштење“, „заштитила поколење“ и саградила гвозден темељ који почива на браству и јединству. Слобода искована на овим темељима предуслов је слободног појединца и развоја земље.

126 Матија Губец био је кмет, вођа сељачке буне у Хрватској и Словенији (1573. године). Предводио је сељачку војску од 6000 људи у битци против племића. Након што су поражени, Губец је одведен и Загреб, где је јавно убијен након мучења на Тргу светог Марка. Сматра се да је он највећи хрватски народни јунак. Због симболике коју је носио његов лик, кмета који предводи буну против племића, али и аналогија које су се давале изводити из „сличности“ са Ј.Б. Титом – порекло, харизматичност способног организатора и вође који надахњује народ који га је изабрао, посебно је слављен у социјалистичко доба.

„И данас смо своји господари; / А не робље као наши стари,/ Одбранисмо образ и поштење,/ Заштитисмо наше покољење,/ Темељ говзден ми смо саградили/ И заувек братство саковали./Земљо наша, процветћеш сада.“
(Недељковић 1961, 68)

Народни хероји, Чича са Романије (Славиша Вајнер Чича), у новим народним партизанским песмама, јавља се као гласник Партије који преноси окупљеном народу одлуку партијског врха о дизању устанка:

„Одлука је за устанак пала/ Компартија мене је послала,/ На оружје да се народ дигне./ Да освета крвника сустигне/ Широм наше отаджбине драге/ Послате су најсвесније снаге,/ Да пробуде свијест у људима/ Очеличе срце и грудима,/ Да устанак дигне се што прије/ И да нико ван устанка није.“
(Ораховац 1957, 11-12)

На овај начин, већ на самом почетку рата, стварана је основа за симболичко грађење знакова. Једном пробужено становништво могло је да се идентификује са новим носиоцима херојских улога. Они су свесни, одлучни и храбри, и као такви имају способност да „пробуде свест“ и „улију храброст“. Борци су повезани са прецима из ранијих епоха, њихова борба је представљена као наставак борбе за ослобођење.

Врло брзо је схваћена улога коју су имали пали бораци, за мобилизацију становништва и успостављање позитивног односа према партизанима. То се може видети из писма Јосипа Броза Тита Александру Ранковићу од 26. маја 1942. године, у коме му он даје упутства за даље поступање и, између осталог, пише:

„Добро сте учинили што сте пренели мртва тела убијених другова у село Крушево. Смрт ових другова треба популаризирати као херојску смрт у борби против окупатора и њихових слугу. Закмурска издаја треба да буде позната у свим селима с једне и с друге стране Дрине.“ (Трго 1955, 187)

Хероизација партизанског ратовања настављена је током рата, као и у годинама након рата кроз усмени партизански фолклор, партизанску књижевност, партизански филм и споменичку архитектуру.

На седмом конгресу фолклориста Југославије у Охриду, етнолог Драгослав Антонијевић, известио је о масовној појави младих гуслара у ужичкој области током рата. Како је познато да су гуслари народни бардови и усмени хроничари устанака и борби, њихова појава узимала се као доказ аутентичног народног израза и буђења народне душе. На конгресу фолклориста 1961. године изнети су подаци да је у периоду од 1949. до 1953. године, Институт за народну умјетност из Загреба, прикупио око 20.000 народних песама из НОБ–а. Фолклористи дошли до закључака да су песме настале на старијим епским обрасцима. И то на следећи начин:

1. у продужетку певаних песама хајдучког и других јуначких циклуса, настале су нове епске песме о ослободилачком херојству партизана романијског Чиче, команданта Саве, Младена и Шолаје, итд.;

*Крај Сутјеске хладне воде. / Барјак части и слободе/ Леприша се изнад главе/
Команданта друга Саве./ А около гуја љута/ Опасала по три
пута/Фашистичке црне чете/ Огањ сипљу и пријете...*

*Цјелој Лици жалост срце бије/ Што јој нема дичнога Критије, / Што јој
нема вође од устанка, /Правог вође – Орешковић Марка./ Друг је Марко
хрватскога рода, /Ал' је мајка српскога народа. (Оровић 1961, 201)*

2. као наставак песме Филипа Вишњића, Буна на дахије, настале су песме, које се користе њеним класичним речима и обрасцима, као што су:

„По Босни се подигнула раја, /Подиго је командант Шолаја.“

*„Херојски је сваки борац био, /На десет је један ударио, /Падобране силне
уништише, /Тита они храбро одбранише, /Обруч љути јуначки разбише.“¹²⁷*

3. у продужетку пред револуционарних песама радничког покрета, настале у су песме против монархије, или песме у функцији прикупљања помоћи републиканској Шпанији.¹²⁸

127 Изводи из песме која се певала уз гусле – гуслара Драгомира Ивановића из Чајетине. (Недељковић 1961, 67)

Тада су фолклористи у СФР Југославије стали на становиште да је партизанска поезија *наставак класичног епског народног песништва* са новим мотивима и новим изразом'.¹²⁹ Ове песме су у рату, имале функцију да кроз обраћање учесницима – борцима и народу, мотивишу борце и омогуће им да у сталној изложености и сусрету са смрћу пронађу виши смисао. Оне као да позивају врло младе борце да се свесно жртвују и поручују им да ће њихова жртва постати део славне историје битака.

„Херојска се борба разиграла,/ Козара се славом овенчала.../ нећу жалит своје младе крви, /за слободу пролићу је први.“

Ревитализација епског борбеног фолклора кроз партизанске народне песме, створила је утисак да је традиционални или епски херој „фиксиран у времену“ одакле га неповољне прилике за његов род и народ могу покренути у „акцију“. Као и уверење да су народни хероји наследници епских хероја.

Уз промену ликова у овим новим партизанским песмама, долази и до промене односа међу актерима који су у фолклорним традиционалним песничким творевинама почивале на патријархалним обрасцима. Стихови у партизанским песмама преносили су у фолклорном кључу митске формуле.

„Ја сам сада млада партизанка/ Партија ми и отац и мајка.“

Промена улоге – *ја сам сада млада партизанка* доводи до промене у погледу признавања ауторитета. Митске родитељске црте и важна васпитно–социјална улога коју родитељи врше у патријархалном друштву пренете су на Партију. Она није само избор већ више судбина, усуд, пред којом нема поговора. Њен ауторитет је неприкословен, јер она као мајка негује и стара се, а као отац захтева послушност. Признавање ауторитета Партије једна је од значајних карактеристика коју је произвела социјалистичка држава и култура. Ово је важно због тога што

128 Зборник радова VIII савеза фолклориста Југославије, од 6. до 10. септембра, 1961. године, Титово Ужице.

129 Зборник радова VIII конгреса савеза фолклориста Југославије, од 6. до 10. септембра, 1961. године, Титово Ужице.

ауторитет има велики значај за људе. Он представља спону између појединца и заједнице. И однос између јединке и ауторитета у великој мери је митски однос, јер је ауторитет истовремено и производ и средство – социјалне интеграције и облик консолидације владавине мањине над већином у форми неопходне заштите и реализације тзв. општих интереса. (Matić 1984, 171)

На конгресу фолклориста Југославије изнето је и мишљење да је „партизанска поезија прожета мотивима херојства, јер је НОБ вођена управо под геслом хероизма – борити се до коначне победе, „*ко живот свој не жали, нек дође у наш строј!*“ (Краснићи 1961, 288)

Нова епска – партизанска поезија обухватила је све значајне аспекте партизанске борбе, постављајући се као аутентични израз народних осећања и тумач ратне стварности у времену у коме медији још нису постали масовни. Фолклоризација рата подразумевала је грађење симбола на новом сету тропа – братство, јединство, Тито победник светског рата, народни хероји – свеци рата, комунистичка партија као најважнији ауторитет, народна армија гарант мира, и сл. Одржавана је и репродукована на церемонијалном нивоу и преношена путем социјализације деце у школи.

У митологизовању ратне прошлости и грађењу слика о ратном искуству партизана битну улогу одиграли су фотографија и филм. Фотографска слика артикулсана је као информативна и репрезентативна и деловала је у сфери медија и визуелних комуникација на плакатима, у штампи и на филму. У послератној Југославији рано је схваћена пропагандна улога филма, и он се брзо позиционирао као *водећи медиј у социјализму* (Тодић 2005, 79). Осим уметничке, филмови су имали су улогу преносиоца васпитних и идеолошких порука. Југословенски партизански филм углавном је настајао на обрасцу холивудско–социореалистичких екранизовања догађаја из рата (Ljubojević 1995, 231), у коме су биле јасно постављене стране на добру и лошу и више пута увећаван број погинулих непријатеља. У филмованим непријатељским офанзивама визуелно су наративизирани борбе са непријатељем и ликови учесника у рату, тако да се кроз њих се може пратити конструкција целокупног Другог светског рата у

Југославији. (Звијер 2011, 64) У филмовима се истиче херојство партизана, њихова упорност и истрајност, пожртвовање, издржљивост и хуманизам. (Звијер 2011, 86) Истовремено се јасно даје до знања какав је карактер партизанске војске и њена посвећеност обичном народу. У филмованим офанзивама настављено је са приказивањем партизана као непоколебљивих јунака, иако постоје одређена минимална одступања од тог клишеа. (Звијер 2011, 90). У овој врсти филмова мартиолошки образац најексплицитније је употребљен преко ликова рањеника. Често су коришћени и мотиви деце бораца. Кроз развијени мит о ратном искуству партизанских бораца, деца борци репрезентуовала су сазревање кроз борбу и свесно жртвовање за слободу најмлађих генерација Југословена.

У социјалистичкој Југославији, споменици су били један од најважнијих медија којим се утицало на културну и друштвену сферу, и помоћу којих се, на нивоу материјалних симбола, извршило јасно одвајање од предходног режима. Споменици из Другог светског рата, заменили су споменике из Првог светског рата, и нови симболи заменили су старе. Још пре званичног завршетка рата 1945. године, подизање споменика војницима и партизанској жртви постало је једна од обавеза органа нове власти на локалном нивоу. (Пинтар–Манојловић 2005, 100) Након рата споменици су подигнути Жарку Зрењанину (1952) и Бошку Бухи (погинуо 27. 09.1943)¹³⁰, док су остали хероји представљени кроз симболичке ликове који су позивали на устанак, на учлађење у курире. Није било посебног слављења народних хероја, кроз споменичку архитектуру, па чак ни тако значајних хероја као што су били Сава Ковачевић, или Иво Лола Рибар. (Пинтар–Манојловић 2005, 166) Највише је било постављених бисти народних хероја,

130 Споменик се налази у месту Јабука, општина Пријепоље, на месту погибије. Рад је вајара Мирка Летице и Љ. Чабаркапе. Бронзана фигура стоји усправна са пушком на рамену и, бомбом коју држи у слободној руци. Стоји на књици као на постаменту. Поред споменика је посађено 17 борова који симболизују 17 година живота хероја. Ипак он није сам на овој голети, друштво му праве осам бронзаних попрсја Југословенских пионира – партизана. Споменик је смештен у Меморијални комплекс „Бошко Буха“ и припада категорији културних добара од изузетног значаја, заведен је централном регистру под редним бројем. ЗМ 18. Датум уписа у централни регистар 29.10.1990.

стилизованих у маниру соц–реалистичке фигурације. Ове бисте су биле готово потпуно лишене свих индивидуалних карактеристика и лако сводљиве на јединствену представу борца за слободу. Оне су биле најјаснија материјализација симбола на којима је почивала државна политика и преко којих је популарисана најпре најмлађим генерацијама, а затим и члановима радних колектива, војницима у касарнама, и сл. На овај начин лик хероја је био лако преносив и доступан свима. Посебно су ликови младих народних хероја постављених у школама без јасно профилисаних црта лица представљали пластично – реалистичан медиј, скоро универзалан, једноставан за идентификацију.

У првим годинама после рата, најјасније се види разлика како су кроз репрезентације ликова бораца прихватани партизански војник и војник црвене армије. На споменицима из тог периода јасно се види разлика у приказивању војника црвене армије и југословенског партизана. Док су војници црвене армије (на свим споменицима) представљени у војничкој униформи која је носила јасан симбол јачине совјетског оружја и победничког налета социјализма, југословенски партизани су тих првих година представљани у радничком оделу у сценама умирања, болести и патње, са по којим детаљем, који је упућивао на њихову армијску припадност. У првом реду то је била титовка, док је све остало било подређено оружју у њиховим рукама које их је разликовало од народа који су штитли. (Пинтар–Манојловић 2005, 101, 103)

Променом парадигме југословенске револуције након 1948. године промењен је ослонац и извор револуције, па се уместо ослободилачке Совјетске црвене армије у функцији покретача јавља народ. Измењена је контекстуализација приказа хероја жртве. О томе сведочи споменик Стјепану Филиповићу у Ваљеву¹³¹, вероватно најпознатије остварење партизанског борца подигнуто у Србији после периода социјалистичког реализма у јавној скулптури. Поред реалистичког фигуративног приказа, избором материјала, потенцирањем геометријских форми и најзад извођењем постаментa овај споменик сведочи о промењеној перцепцији

131 Споменик је дело вајара Војина Бакића, конципиран 1953. и реализован 1960. године.

војничке жртве. Споменик је истицао Филиповићево херојско држање пред непријатељем, а не мартирство и на тај начин представио га је као стилизацију социјалистичких идеала. На споменику у Ваљеву „титовка” и стилизована партизанска униформа дају визуелни идентитет фигури. Пинтар Манојловић је запазила да је оваква визуелна наротивизација умањила истицање народног карактера устанка и улоге коју су комунисти имали у њему, а да је у први план истакла армијску припадност хероја кога споменик слави. (Пинтар–Манојловић 2005, 115)

У споменичкој архитектури социјалистичке Југославије од 70–их година двадесетог века све присутнији је био тренд спајања националних традиција I светског рата са традицијама ратовања 1941–1945. (Пинтар–Манојловић 2005, 125) Јача утицај локалних народних хероја отпора, посебно у провинцији. Имена улица и тргова чувана су и за локалне хероје и комунистичке борце (на пр. у Краљеву) и истицан је допринос локалне заједнице за успех у рату и револуцији. (Пинтар–Манојловић 2005, 177) То је водило ка конфузији и преиспитивању стварних улога хероја. Због ситуације да је постојао велики број народних хероја различитог нивоа значаја и значења, нису сви народни хероји вредновани на исти начин. Предлагана је валоризација личности којима треба подићи споменике. У ту сврху направљен је покушај да се установи методологија за одређивање њиховог друштвено–политичког и историјског значаја. У том смислу је истакнуто да треба извршити поделу на личности и догађаје од општејугословенског значаја, републичког и националног карактера, а затим локалног и општинског значаја, па тек на крају оне значајне за установе или предузеће.¹³² Ова дилема можда најбоље говори о функцијама које је херој – знак вршио на нивоу означивача државотворних симбола.

132 Видети у: Др Венцеслав Глишић, др Милан Борковић, Принципи за историјску валоризацију догађаја и личности из НОБ–а у Србији, у: Заштита, уређивање и подизање споменика Народноослободилачког рата у СР Србији, Београд, 1970.

IV.3.A. ХЕРОЈИ СОВЈЕТСКОГ САВЕЗА УДАЉЕНИ СИМБОЛИ И УЗОРИ

Славу прошлост Совјетског Савеза (СССР–а), такође су репрезентовали њени хероји. До краја Другог светског рата, маја 1945. године, више од 10.000 грађана, међу којима и деведесет жена, постали су „Хероји Совјетског Савеза“. Они су били награђени, често постхумно, највишим признањем које је неко могао да заслужи „за служење држави у комбинацији са херојским делом“. Ипак СССР је званично прогласио себе „земљом хероја“ много пре него што су земљу напали страни освајачи. У револуционарном заносу Лењин је, још 1920. године, славио Русију као мајку која рађа на стотине и хиљаде хероја.

Признање и орден „Херој Совјетског Савеза“ (Герой Советского Союза) настао је у залету стаљинизма, на почетку Другог петогодишњег плана, у време великих чистки и државног терора. Држећи под чврстом контролом државне медије, Стаљинистичка Русија изгледала је као земља у којој „бајке постају стварност“, и коју насељавају нови људи, несебични, храбри, постојани, модерни хероји и лукави, окрутни, али увек побеђени негативци, остаци из ранијег царског режима. До средине 30–их штампа је била преплављена причама о обичним грађанима који су постизали изузетне резултате на свим пољима. Ови нови хероји постали су симболи неке нове боље будућности. Први Совјетски хероји били су војни пилоти Анатолиј Лиापидевскиј и шесторица његових колега који су спасили посаду брода ледоломца „Челускин“ заробљеног у арктичким водама. До почетка Другог светског рата најпопуларнији херој Совјетског Савеза био је још један пилот, Валериј Чкалов, који је с двојицом колега прелетео преко Северног пола и слетео у Сједињене Државе. Тако је одушевио Стаљина који је у њему гледао оживотворење мита о „Новом совјетском човеку“ (Региса 2012, 102). Упоредо уз ове ликове хероја појављују се и жене хероји које изгледа као да се у свему надмећу са својим мушким колегама. Полина Осипенко, Валентина Гризодубова и Марина Раскова, постале су 1938. године прве жене које су захваљујући свом

подвигм, лету од Москве до источног Сибира, добиле орден Хероја Совјетског Савеза. Кроз ликове ових младих и насмејаних и у свему са мушкарцима равноправних жена, отелотворена је совјетско–стаљинистичка револуција – модерна, полетна и родно равноправна.

Доласком Другог светског рата хероји Совјетског Савеза постају ратни хероји, мушкарци и жене. Славу ратница проносиле су жене и девојке хероји, као што је, на пр. Људмила Павличенко – „девојка која је убила 300 фашиста“, позната пре свега због своје изузетне храбрости показане у борби. Друге жене глорификоване су због херојских напора да обезбеде храну за борце, и сл. (Kirschenbaum, Wingfield 2009, 468).

Како сваки рат производи своје хероје он у исто време захтева да новостворени хероји настане културно поље популарне имагинације. Улагана је огромна енергија да би се сачувало сећање на њих. Земља је била преплављена непрегледним таласом новела, кратких прича, поема, филмова, биографских енциклопедија, као и сећањима безбројних хероја рата.

Култ хероја Совјетског Савеза био је у СССР–у једана од главних компоненти социјалистичког патриотизма и совјетске националне митологије. Назив Херој Совјетског Савеза установили су Централни Извршни комитет и Веће народних комесара, 16. априла 1934. годне. Одликовани су у прво време добијали Орден Лењина, највеће признање у СССР–у. Овај орден се такође додељивао и појединцима који нису понели звање Херој. Да би раздвојили хероје од не–хероја, установили су Медаљу Златне звезде, 1. августа 1939. године. Носилаца ордена било је укупно 12.772, од чега из Другог светског рата 11.635. Неки су награђивани вишеструко: двоструко 101 херој, 3 троструко и двојица четвороструко: Маршал Георгиј Жуков, херој Другог свјетског рата (који је био носилац југословенског ордена народног хероја), и Леонид Брежњев, шеф партије и државе у време зрелог социјализма. (Perica 2012, 103). Жена хероја СССР–а било је 95, и готово све су биле учеснице Другог светског рата. Њих 58 је одликовано за живота, а 36 жена хероја одликовано је постхумно.

Да би се квалификовали за херојско звање, совјетски војници морали су да испоље велики војни подвиг. Маршали и генерали добијали би га за извршен успешан ратни поход, а пуковници и њихови подређени за успехе које су оствариле њихове јединице.

За квалификацију за признање Херој Совјетског Савеза нису постојала правила, осим за јединице Црвене Авијације. Стаљин је 19.08.1941. године донео директиву којом је предвидео минимум захтева за доделу овог признања. Ови захтеви су се заснивали на броју летова и постигнутих ваздушних победа. Пилот који обори десет непријатељских авиона испуњава услове за добијање признања и звања. У случају посебно опасних дневних напада, важило је правило: уколико пилот преживи 40 напада он или она су могли да очекују да постану Херој. Мајор Александар Покрујшкин примио је свој трећи орден Златне звезде, 19. 08.1944. године, након постигнуте 53 ваздушне победе.

Совјетски војници који би се предали или су били ухваћени нису били погодни за добијање звања Хероја. Ипак, било је и војника који су након смрти постајали хероји да би послужили у пропагандне сврхе. Једна од званичних популарних легенди била је прича о совјетском хероју пуковнику Александру Матросову, који је храбро погинуо у јуришу на цев немачког митраљеза. Бацајући се испред оружја да би зауставио рафалну паљбу, успео је да обезбеди успех својој јединици. Ствараоци ове легенде о хероју даље кажу да се то наводно десило 23. фебруара 1943. године, на 25. годишњицу Црвене Армије, у јединици која је носила име по Стаљину. Превише значајних података наговештавају да је мит о Матросову највероватније створен или из разлога поздизања морала или због покушаја оправдања коришћења људи у совјетским војним јединицама као „топовског меса“. (Sakaida 2004, 7)

Жене су се у совјетској ратној пропаганди, било да су биле борци или мајке, јављале као отелотворења оданости партији и другу Стаљину. То су били и кључни мотиви за оправдавање индивидуалне жртве. Космомолка Чајкина из удаљеног руског села, била је међу првим женама мученицама рата чији лик је митологизован. Прича о њој појавила се децембра 1941. године у Космомолској

правди. Као и сви совјетски мученици, она је остала истрајна и лојална својој партији, упркос ужасном мучењу коме је била подвргнута, одбијајући да ода имена и места где су се скривали њени другови – партизани. Стрељана је и остављена да искрвари и умре на снегу. У последњим тренуцима свог живота „пољубила је земљу, и у лице непријатељу изрекла паролу: „Смрт немачким окупаторима! Живео Стаљин! Живела победа!“ (Kirschenbaum, Wingfield 2009, 469) Током рата појавило се још неколико женских ликова мученица – хероја – Тања, Зоја Космодемјанскаја, и сл. Тако су у мит о совјетском ратном хероју, уведени женски ликови хероја мученица, који су уз помињање породичних и личних веза у наративу (да би се подигао патос) наглашавали тешкоће и неопходност жртвовања. (Kirschenbaum, Wingfield 2009, 470)

У Совјетској социјалистичкој хагиографији сви Хероји Совјетског Савеза били су више или мање описани на исти начин. Њихови животи су стилизовани према према обрасцу социјалистичког реализма. Само неколико личних црта или особина, у неким случајевима, један подвиг изабран је да обликује цео живот хероја. Тако је херој постао препознат и упамћен баш према тој особини и делу које га краси. Структура херојске приче била је у функцији поуке и подизања морала. Овакво моделовање наглашава поучни карактер посебног хероја или хероине и позива на идентификацију са херојем и емулацију херојских ликова.

Неколико совјетских војника који су учествовали у борбама у Југославији проглашени су за хероје Совјетског Савеза. Тако су постали наши и њихови хероји, веза која је требало да споји две културе спојене заједничким словенским идентитетом и заједничком комунистичком идеологијом.

IV.3.B. НАШИ НАРОДНИ ХЕРОЈИ „ЦРВЕНОАРМЕЈЦИ” – ОД ИЗРАЗА ЗАХВАЛНОСТИ ДО КИДАЊА ВЕЗА

Црвена армија у ослободилачком походу прохујала је кроз Југославију. На таласу победе над фашизмом совјетске јединице дочекане су са одушевљењем. Док су трајале борбе за ослобођење Југославије, талас првог одушевљења због доласка бораца Црвене армије пратило је подизање споменика погинулим руским борцима, и додела различитих одликовања. За исказану одважност и храброст, у борбама приликом ослобађања Београда, Председништво Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије одликовало је орденима и медаљама више од две хиљаде совјетских војника и официра. Звање Народног хероја Југославије на крају рата, добило је тринаест совјетских држављана, од тога пет у 1944. години, и осам у 1945. години.

Први совјети народни хероји били су пилоти Александар Шорников¹³³, Борис Каликин¹³⁴ и Павел Јахимов¹³⁵. Они су били чланови посаде која је јануара 1944. године у Југославију пребацила Совјетску војну мисију у НОВЈ, на челу с генерал–лајтантом Николајем Корнејевим. Тада је требало обавити лет из Москве у Техеран, а затим, преко планинских венаца Азије, пустиње северне Африке и

133 Александар Шорников, пилот, потпуковник Црвене армије, Херој Совјетског Савеза и народни херој Југославије. (Види у: Народни хероји Југославије. Љубљана – Београд – Титоград: Партизанска књига – Народна књига – Побједа. 1982)

134 Каликин, Борис Тихонович (рус. Каликин Борис Тихонович; Дубасово, Саратовска губернија, 19. април 1913 –10. јун 1945) био је гардијски капетан Црвене армије, Херој Совјетског Савеза и народни херој Југославије. (Види у: Народни хероји Југославије. Љубљана – Београд – Титоград: Партизанска књига – Народна књига – Побједа. 1982)

135 Никитович Јахимов Павел (рус. Павел Никитович Якимов; Петровград, 15. јул 1910 – Кингисеп, 5. март 1968), пилот, гардијски капетан Црвене армије, Херој Совјетског Савеза и народни херој Југославије. (Види у: Народни хероји Југославије. Љубљана – Београд – Титоград: Партизанска књига – Народна књига – Побједа. 1982)

Средоземног мора у Бари (Италија), одакле су чланови мисије били једрилицама пребачени на Медено поље, код Босанског Петровца. Марта 1944. године, авион којим је управљао гардијски мајор Александар Шорников први пут је у току Народноослободилачког рата атерирао на снегом покривеној пољани, високо у брдима, на подручју Меденог поља. Енглески и амерички ваздухопловни стручњаци и пилоти, који су се налазили у авио-бази у Барију (Италија), тврдили су да је спуштање авиона на таквом импровизираном аеродрому у брдима, као што је Медено поље, немогуће, а још мање узлетање с њега, зими, с пуним авионом. Да би се „неверници“ уверили у то да је совјетски авион успешно слетео на Медено поље, требало је донети „материјалне доказе“. Совјетски пилоти су у италијанској продавници купили неколико плетених корпи, напунили их снегом у југословенским брдима, и после ноћног лета донели их у Бари и показали својим западним савезницима. У зиму 1944. године, совјетски авион, који је био на располагању јединицама Народноослободилачке војске Југославије, извршио је, низ летова, допремајући им совјетску војну опрему и пребацујући, у повратку, рањене југословенске борце и старешине у болнице у Италији. У току 1944. године, Шорников је са својом посадом извршио укупно више од четрдесет ноћних летова у Југославију. Допремао је борцима Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије совјетско оружје, муницију, храну и превозио рањенике из подручја ратних операција у Италију.

После десанта на Дрвар, 25. маја 1944. године, Александар Шорников по налогу совјетске Команде, пребацио је руководство Народноослободилачког покрета Југославије, на челу с Титом, у Бари. У ноћи 4. јуна 1944. године, по невремену, његов авион атерирао је на импровизираном аеродрому на Купрешком пољу. Лет је обављен у изузетно тешким временским условима, траса је водила преко подручја где је окупатор имао снажну противавионску одбрану. Осим тога, посада је била без искусног навигатора, Павела Јакимова (налазио се на Купрешком пољу). Борис Калинин био је спреман да у сваком тренутку преузме управљање авионом, ако би се било шта догодило команданту Александру Шорникову. Тамо су укрцали групу чланова ЦК КПЈ, Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Националног

комитета ослобођења Југославије, Председништва АВНОЈ–а и руководство совјетске и англоамеричке мисије, и пребацили их у Бари. Исте ноћи, по наређењу начелника Совјетске војне мисије, Шорников је други пут слетио на Купрешко поље, и пребацио још двадесет људи. Од ослобођења Београда, октобра 1944. па до дефинитивне победе над фашизмом, маја 1945. године, авион Александра Шорникова стајао је на располагању Врховном штабу НОВ и ПОЈ и руководству Народноослободилачког покрета.

Председништво Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, 25. септембра 1944. године, на седници одржаној на острву Вису, донело је Указ о одликовању Александра Шорникова, Бориса Калинин и Павела Јакимова Орденом народног хероја. Ордени су им уручени у ослобођеном Београду, октобра 1944. године. (Ђурђевић-Ђукић 1975)

За „заслуге у борби против заједничког непријатеља и допринос ослобођењу Београда и других подручја Југославије“, одликовани су Орденом народног хероја Југославије 20. октобра 1944. Владимир Жданов¹³⁶ и Семјон Козак¹³⁷. У борбама

136 Генерал Жданов се 1956. године супроставио, Н. Хрушчову који је, након наглог погоршања односа између СКЈ и КПСС, одлучио да примора 13 совјетских грађана, добитника звања Народни Херој Југославије, да се одрекну тог признања. Одлучан отпор Жданова, кажу да је натерао Хрушчова да одустане од ове замисли. Ипак, за ову не послушност деградирао је начелника Војне Академије оклопних јединица генерала Жданова и послао га у ЗАБВО као генерала за спорт. Тако се ратни генерал нашао на периферији ратне службе.

137 Семјон Козак био је командант 73. стаљинградске гардијске стрељачке дивизије, која је у саставу трупа Трећег украјинског фронта, учествовала је заједно с јединицама Народноослободилачке војске Југославије у Београдској операцији и ослобођењу главног града Југославије. У време битке за Београд жестока борба је вођена на подручју Главне железничке станице, групе зграда Министарства, у Немањиној улици, и на Чукарици, где су се фашисти жилаво бранили. У том делу града заједно су се бориле бригаде Шесте пролетерске, 16. војвођанске и 28. ударне дивизије НОВЈ, Четврти гардијски механизирани корпус, 73. гардијска и 236. дивизија Црвене армије. После Београдске операције, дивизија је под његовом командом наставила борбене акције, и међу првим јединицама Трећег украјинског фронта форсирала Дунав. За изврсно руковођење борбеним акцијама 73. гардијске стрељачке дивизије приликом форсирања

за ослобођење Београда Жданов је учествовао као командант 4. гардијског механизованог корпуса а Козак као заповедник 73. стаљинградске гардијске стрељачке дивизије. Он је, по наређењу Стаљина (које му је пренео Толбухин), са својим тенковима и уз југословенске партизане продро у главни град. Иако је народни херој Пеко Дапчевић забележен као ослободилац Београда, његов прави херој ослободилац био је Владимир Жданов.

Хрушчов је 1956. године од Жданова тражио да се, због новог захлађења односа са Титом, одрекне добијеног Југословенског Ордена народног хероја. Жданов га је одбио тврдећи да чак ни Стаљин 1948. године није дошао на такву идеју.

У 1945. години осам држављана СССР–а одликовани су за:

- заслуге у борбама на територији Југославије, 29. јануара 1945. године, Андреј Витрук¹³⁸ – гардијски генерал–мајор Ратног ваздухопловства Црвене армије; командант Десете гардијске јуришне авијацијске дивизије; Херој СССР; Витрук је био заповедник 10. гардијске дивизије совјетског ратног ваздухопловства, командовао је током битака за Вороњеж, Кијев и Таргу Фрумош. Касније је учествовао у биткама које су довеле до заузимања Плоештија, Букурешта и Крајове у Румунији и у Београдској операцији. Након ослобођења Београда, његова група је стављена на располагање команди НОВЈ, која је касније борила на Сремском фронту. Због својих заслуга у борбама на територији Југославије, Председништво АВНОЈ–а га је, на предлог Врховног команданта ЈА маршала Јосипа Броза Тита, одликовало Орденом народног хероја Југославије.

и проширења наступишта на десној обали Дунава, и тада показану одважност и јунаштво, указом Президијума Врховног савета Совјетског Савеза од 28. априла 1945. године, генерал–мајор Семјон Антонович Козак проглашен је двоструким Херојем Совјетског Савеза.

138 Андреј Никифорович Витрук (укр. Андрій Никифорович Вітрук; рус. Андрей Никифорович Витрук; Житомир, 8. јул 1902. – Кијев, 2. јун 1946) је био совјетски генерал–мајор авијације, Херој Совјетског Савеза и народни херој Југославије. Види у: Народни хероји Југославије. Београд: Младост. 1975.

- чишћење Дунава од мина – Григориј Охрименко¹³⁹ капетан друге класе Ратне морнарице Црвене армије; командант бригаде миноловаца у Дунавској ратној флоти; Руководио је, 1943. године, бригадом миноловаца, која се налазила у саставу Дунавске ратне флоте и сарађивала с јединицама Трећег украјинског фронта, и поред жестоких окршаја, флота је успела да пређе више од две хиљаде километара Дунавом, узводно. Велика количина мина, постављених у Дунаву, била је једна од главних препрека. Његовој бригади припала је изузетно опасна дужност да очисти Дунав од мина. Овај задатак је, под командом Григорија Николајевича Охрименка, био успешно извршен. Истичући заслуге Григорија Охрименка, Председништво Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије уручило му је, 21. јуна 1945. године, Орден народног хероја Југославије. Уручујући Охрименку орден, председник Председништва АВНОЈ–а др. Иван Рибар је рекао: „За Југославију, Дунав представља живот. Очистивши га од мина, вратили сте нам живот“.

- учествовање у ослобођењу Београда и дела Србије – Фјодор Толбухин¹⁴⁰ маршал Совјетског Савеза; командант Трећег украјинског фронта; Херој СССР;

- снабдевање Народноослободилачке војске Југославије оружјем, муницијом, средствима за везу, лековима и другом опремом – Иван Булкин¹⁴¹ обер–лајтант

139 Капетан друге класе Григориј Николајевич Охрименко, добио је Орден народног хероја Југославије, 21. јуна 1945. године. Уручујући Охрименку орден, председник Председништва АВНОЈ–а др. Иван Рибар је рекао: „За Југославију, Дунав представља живот. Очистивши га од мина, вратили сте нам живот“.

140 Фјодор Иванович Толбухин (рус. Фёдор Иванович Толбухин; 16. јун 1894 – 17. октобар 1949) је био совјетски маршал, Херој Совјетског Савеза, Херој Народне Републике Бугарске и народни херој Југославије. Народни хероји Југославије. Љубљана – Београд – Титоград: Партизанска књига – Народна књига – Побједа. 1982. Крајем 1944. године, јединице 3. украјинског фронта, под командом Толбухина, учествовале су у ослобођењу Будимпеште, а почетком 1945. године у заузимању Беча. Дана 8. маја 1945. његове трупе су се сусреле са америчким трупама у Доњој Аустрији.

141 Иван Антонович Булкин (рус. Иван Антонович Булкин; 1920 – 1974), потпуковник авијације СССР и народни херој Југославије.

Ратног ваздухопловства Црвене армије; навигатор авиона; *Почетком 1944. године, ваздухопловни корпус далеког домета, у којем је служио Булкин, добио је задатак од совјетске владе да. Ускоро су почели ноћни летови у Југославију. Три ратна друга, који су чинили посаду авиона: командант авиона – капетан Александар Манагадзе, навигатор – лајтнант Иван Булкин, и стрелац – радио–телеграфист водник Петар Болтарчук, из ноћи у ноћ, полетали су с аеродрома на тек ослобођеној територији Украјине на југозапад. У тим летовима, од Булкина је тражена изузетно велика вештина. Требало је довести авион тачно на циљ, далеко у брдима Југославије, а навигатор Булкин је сатима осматрао ноћном тмином прекривену земљу, тражећи на њој једва видљиве оријентире. Посада авиона, у којој је служио Булкин, летела је у разне крајеве Југославије, и сваки пут допремала југословенским партизанима од 1,5 до 2 тоне терета.*

- допремање Народноослободилачкој војсци Југославије оружје и муницију, лекове и санитарски материјал, храну и одећу – Александар Манагадзе¹⁴² старији латант Ратног ваздухопловства Црвене армије; пилот средњег бомбардера; *По задатку совјетске владе и команде Црвене армије, од 1944. године његова посада је летела у правцу тридесет пунктова на различитим подручјима Југославије, допремајући југословенским партизанима војну опрему и све задатке су успешно извршили.*

Истичући велики допринос совјетских пилота у давању помоћи Народноослободилачкој војсци Југославије, Председништво АВНОЈ–а је, указом од 21. јуна 1945. године, одликовало навигатора обер–лајтнанта Ивана Антоновича Булкина Орденом народног хероја Југославије.

Народни хероји Југославије. Београд: Младост. 1975, 393.

142 Александар Манагадзе, Народни хероји Југославије. Београд: Младост. 1975, 397. За борбену активност у току Великог отаџбинског рата, Александар Манагадзе одликован је с три Ордена црвене заставе, Орденом отаџбинског рата другог реда, с два Ордена црвене звезде и многим медаљама.

Председништво Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије одликовало га је, 21. јуна 1945. године, Орденом народног хероја Југославије.

- пружање логистике приликом испоручивања помоћи Народноослободилачкој војсци Југославије – Павел Дмитријенко¹⁴³ обер–лајтант Ратног ваздухопловства Црвене армије; навигатор авиона; *Посаду су сачињавали П. Д. Петров, командант авиона, Павел Дмитријенко, навигатор, А. Шчербаков, други пилот, В. Виноградов, радио–телеграфист и А. Лекомчев, стрелац, била је једна од најбољих у пуку. С обзиром на то да су авиони летели ноћу, над непознатом територијем и без радио–навигационих уређаја за проналажење места на које је требало спуштати товар за НОВЈ, разрађен је специјални систем лета с вођом. Први је, као вођа, полетао авион с једном од најiskusнијих посада, који је налазио циљ, избацивао товар и кружио над њим, дајући истовремено уговорене радио – сигнале. Остали авиони оријентисали су се према овим сигнаlima као према радио – светионику, и тачно погађали циљ. Посада П. Петрова, у којој је као навигатор био Павел Дмитријенко, по правилу је обављала извиђачке летове и преузимала улогу вође. Позната је била прецизност и вештина Дмитријенка да увек доведе авион тачно на циљ.*

- учествовање у допремању војне опреме за Народноослободилачку војску Југославије – Иван Константинов¹⁴⁴ гардијски капетан Ратног ваздухопловства Црвене армије; пилот средњег бомбардера; Обавио је око педесет ноћних борбених летова у Југославију – у Србију, Црну Гору, Хрватску и Далмацију. За борбену активност, Иван Константинов одликован је с три Ордена црвене заставе, Орденом отаџбинског рата II степена, Орденом црвене звезде и многим другим ратним совјетским одликовањима

143 Павел Игнатијевич Дмитријенко (рус. Павел Игнатъевич Дмитриенко; Дњепропетровск, 1920 – Украјинска ССР, јануар 1951), совјетски пилот и народни херој Југославије.

Председништво Антифашистичког већа народног ослободења Југославије одликовало га је, 21. јуна 1945. године, Орденом народног хероја Југославије.

Народни хероји Југославије. Београд: Младост. 1975, 394.

144 Иван Константинов, видети у: Народни хероји Југославије. Београд: Младост. 1975, стр. 395 Председништво Антифашистичког већа народног ослободења Југославије одликовало је, 21. јуна 1945. године, совјетског пилота, гардијског капетана Ивана Никифоровича Константинова Орденом народног хероја Југославије.

- учествовање у ваздушним операцијама давања помоћи Народноослободилачкој војсци Југославије – Васиљ Улиско¹⁴⁵ гардијски мајор Ратног ваздухопловства Црвене армије; навигатор авиона. Као један од најiskusнијих навигатора Васиљ Улиско трасирао је маршруте до 30 пољана за спуштање товара на различитим подручјима Југославије. С обзиром на то да су авиони летели ноћу, над непознатом територијом и без радио–навигационих уређаја, због проналажења циља био је разрађен специјални систем летова с вођом. Први је као вођа полетао авион, с једном од најiskusнијих посада који је налазио циљ и избацивао и кружио над њим, дајући истовремено уговорене сигнале. Остали авиони равнали су се према овим сигнаlima, као према радио светионицима и тачно погађали циљ. Један од таквих вођа у авијатичарској групи био је авион у коме је као навигатор летео Васиљ Андрејевич Улиско.

Статус ослободилаца и народних хероја Југославије понели су совјетски ратни официри. Карактеристично је да су сви одликовани за дела и подвиге начињене у Југославији, да су непосредно након извршења дела добили орден, као и да су сви добитници ордена били живи у време када им је додељен.

Иако званично изабрани совјетски официри – југословенски народни хероји, нису нашли своје место у првом издању Зборника Народних хероја Југославије из 1957. године, али се у каснијим годинама уз све веће отопљавање међудржавних односа две земље, ови хероји враћају се у заједнички Зборник народних хероја.

Призанања за хероизам која су додељена припадницима Црвене армије, представљала су израз партизанске захвалности за подршку и помоћ за ослобађање земље. Њихови ликови ће репрезентовати људе високе војне

145 Васиљ Улиско (Украјина, 1915. – 1956.), заменик навигатора гардијског авијатичарског пука. Након завршетка рата Улиско је наставио да служи у ратном ваздухопловству оружаних снага Совјетског Савеза. Умро је у априла 1956. године.

Председништво Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије одликовало га је, 21. јуна 1945. године, Орденом народног хероја Југославије. Видети у: Народни хероји Југославије. Београд: Младост. 1975, стр. 401.

дисциплине, одлучности и храбрости. Сви су одликовани са више различитих ордена у својој земљи, а били су и носиоци Ордена „Хероја Совјетског Савеза“.

Када су 1948. године раскинуте везе са СССР–ом, совјетски официри – југословенски хероји повучени су из процеса институционализоване изградње колективног сећања. Иако су у Београду остале улице са њиховим именима, њихова ратна гробља остала су запуштена и скривена, а они су остали у колективном сећању као само једна од ратних ослободилачких епизода у којој су раме уз раме учествовали југословенски и совјетски партизани. Дискурс ослобођења градио се око наратива у којима се совјетска страна приказивала једнака са домаћим партизанима.

V. ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ У ЈУГОСЛАВИЈИ – УЧЕСНИЦИ, КАРАКТЕР И ПОСЛЕДИЦЕ

Краљевина Југославија и њено становништво ушли су у рат у коме су пале велике жртаве. За четири године ратовања, у подељеној и распарчаној Југославији, разорене су све постојеће институције, уништена је привреда и животи више од милион људи. На крају рата, захваљујући активностима свога Народноослободилачког покрета и подршци савезника нашли су се на страни победника рата и одбранили своје антифашистичко опредељење. Историчари су сагласни да је Други светски рат утицао на обликовање Југославије¹⁴⁶ више од Првог светског рата. Југославија настала је након победе у антифашистичком рату није била иста као пре рата. Фашизам, као сила која је претила да прогута свет, био је побеђен, његови актери и локалне присталице били су кажњени, а идеологија поражена и забрањена.

Најпре је наступило физичко уништење Краљевине Југославије од априла до јуна 1941. године. Немци су напад на Југославију почели ударима немачких јединица из Мађарске и Бугарске, италијанских јединица из Албаније и преко Далмације. Биланс бомбардовања југословенске престонице – Београда било је разарање града и потпуно уништење појединих објеката (изгорела је потпуно Народна библиотека је са целокупним фондом око 850.000 књига), убијено је 2.271 становника престонице (процене се крећу и до 4.000), а неупоредиво већи број рањено. Земља је војно поражена за 11 дана, а на територији некадашње Дринске Бановине, већ 11.04.1941. године, проглашена је Независна Држава Хрватска.

Сложена међунационална, конфесионална и политичка ситуација у земљи, брутални и братоубилачки рат и распоред сукобљених снага, обележили су рат на

146 Амерички историчар Џон Лампе означава је именом Друга Југославија, правећи оштар дискониуитет у погледу карактера ове две државне творевине.

територији војно поражене и окупиране Краљевине Југославије.¹⁴⁷ Око 370.000 војника и официра Југословенске Војске је одведено у заробљеништво, пошто су од тога ослобођени официри католици и муслимани. У италијанско заробљеништво је отишло око 30.000 војника. Малолетни краљ, намесништво и Влада нашили су уточиште ван земље. Влада се најпре повукла на Пале код Сарајева, а затим је, преко Никшића успела да оде за Каиро. Постојао је план да се потпише примирје, са перспективом да се рат касније настави из иностранства, што се није остварило. Општу војну капитулацију потписали су министар спољних послова Цинцар – Марковић и генерал Јанковић, 17. априла у условима општег расула. Распарчану и разједињену земљу окупирале су снаге алијансе – Немачка, Италија, Мађарска и Бугарска. Освајачи су уништили државу и постојећу власт, али окупираном становништву нису успели да наметну нову власт. У земљи је наступило готово анархично стање. До Хитлеровог напада на Совјетски Савез (22. јуна 1941. године), Југославија је већ била освојена и подељена на окупационе зоне. Била је војно поражена, уништена као држава, а сматрало се да више није постојала ни као идеја. Традиционалне елите, које су се налазиле у земљи биле су лишене моћи. Стање хаоса одговарало је домаћим подражаваоцима окупатора који су имали њихову подршку, усташама, који су у њега унели жестоко и ирационално насиље. То су били разлози због којих је локално становништво пружило отпор и ступило у оружану борбу.

У првим годинама рата Југославија је званично опстајала код савезника, где ју је представљала њена влада у избеглиштву, а признавали су је и подржавали Британија, САД и СССР, као и снаге отпора у распарчаној земљи, свака на свој начин (Павловић 2009). Током трајања рата савезници су подржавали оба покрета

147 Рат Краљевине Југославије са Силама Осовине трајао је 11 дана, од 6. до 17. априла 1941. године. 18. априла потписана је капитулација земље. Земља је била војно поражена и подељена на окупационе зоне између Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске. Током трајања кратког Априлског рата 10.06. 1941. дошло је до проглашења НДХ на територији и у границама некадашње Бановине Хрватске. Још малолетни краљ Петар, са члановима Валде напустио је земљу и настанио се у Лондону. Војска Краљевине Југославије претрпела је пораз, и велики број старешина и војника одведено је у заробљеништво у Немачку. Становништво у окупационим зонама, посебно у градовима, трпело је јак терор.

отпора, партизане и југословенску војску у отаџбини, да би коначно, крајем 1943. године на конференцији у Техерану, признали партизане као једини југословенски покрет отпора. И коначно, Краљ и избегличка влада позвали су, из Лондона, народе Југославије да се придружи партизанима у борби против окупатора.

На домаћем терену вођен је рат против страних окупатора и њихових савезника и грађански рат. Сва сложеност рата, може се сагледати тек кроз историјске анализе сукоба (грађанског, међунационалног и верског) различитих политичких групација, националности и вера.

У распарчаној, окупираној и ратом захваћеној земљи, деловало је више политичких покрета и оружаних формација. Сви они су имали своје аспирације, идеје и вође. Главне домаће оружане снаге које су време рата биле у сукобу и које су испољавале политичке аспирације, били су: партизани, четници и усташе.

Партизани¹⁴⁸ су чинили оружане снаге које су предводили комунисти. Вође овог покрета бирани су из редова градске и сеоске „напредне“ омладине. Окосницу

148 Партизански отпор се током рата развијао у фазама:

1) од јуна до зиме 1941. године – настаје општи револт и истовремено тече отпор у градовима. Партија је тежила да одржи отпор у градовима, због тога што је њихов модел револуционарне борбе полагао јак нагласак на индустријску радничку класу. Највећа партијска организација налазила се у Загребу, где је имала чврсте корене у хрватској радничкој класи. Међутим њихова иницијална стратегија брзо је поражена. Градске организације које су се налазиле у областима које су биле под најјачим притиском окупатора, брзо су разоткривене и уништене. Већина старих кадрова партије убијено је у покушају да одрже отпор у градовима. Директни отпор у Србији и Босни, био је разбијен у првој од серије непријатељских офанзива. То је приморало партизански Врховни штаб да се повуче у негостољубиве планине Црне Горе. (Denich 1976, 467–468)

2) у другој фази отпора створила се дупла војна структура: војне јединице – познате под називом Пролетерске бригаде и локалне Партизанске јединице које су биле ангажоване у класичном герилском ратовању. (Denich 1976, 468). Пролетерске бригаде су биле операционе јединице Централног врховног штаба, мобилне, тешко наоружане и способне за заузимање малих градова и непријатељских гарнизона.

У рано пролеће 1942. године Партизански Врховни штаб прешао је свесно из фазе герилског отпора на изградњу герилске армије. Герилска армија се током свог марша носила са централним ауторитетом партије и комунистичког режима који је у повоју.

покрета чинили су радници, студенти и представници сеоске интелигенције (учитељи). Изван политичког руководства и вођства, био је обезбеђен партијским и младим кадровима, који су само у мало случајева били сељаци. Идеологија којом су се водили чланови овог покрета била је комунистичка.

Четнички покрет¹⁴⁹ се појавио након распада југословенске војске. Захваљујући генералу Михајловићу, добио је одређени облик. Он јој је дао име Југословенска

Последица ове дупле стратегије била је да се окупатор натера да се повуче са јаким тачака и гарнизонских места, јер мањи гарнизони нису могли да се одупру централној сили пролетерских бригада. То је омогућило да већина земље буде не окупирана, и учинило могућим развој политичког ауторитета у селима да подржи герилски отпор. Тактика партизанске војске била је да успостави локлне ослободилачке комитете на територији коју су држали. Врло брзо они су абсорбовали све атрибуте моћи на територији коју су држали. Они су скупљали средства, прикупљали жетву, правили залихе хране, одеће, обуће и опреме за војску. Касније они су спроводили чистке колаборциониста и консолидовали политичку хегемонију у оквиру становништва. Комитети су били састављени претежно од сељака (млађих, писменијих, енергичнијих), док је виши ниво организације контролисао партијски кадар. Ова структура направила је револуцију унутар села пре него што су освојени градови.

3) у трећој фази, до лета 1944. године, партизанска војска је трансформисана од герилске војске до регуларне војске и држала широке области под својом политичком контролом, пре него што се преселила у главне градове. У овој прелазној фази, одржана је мобилизација редовне војске, а масе досадашњих неполитичких сељака били су регрутовани у партизанске снаге. Ипак, основна база командата јединица, политичких комесара, и подофицира, формирала се између 1941. и јесени 1943. године, у периоду герилског отпора и пролетерских бригада. (Denich 1976, 469)

149 Реч четник – припадник чете, настала је од турске речи *çete* што у преводу значи банда. Наставак, суфикс „ник“ означавао је „особу или ствар која је повезана са тим, која је укључена у то. Други изводи тврде да је реч „чета“ словенског порекла (овде дошла преко Татара), из пољског или руског језика и да означава мању војну јединицу или чету. Глагол четовати – „бити у чети, војевати“ забележен је први пут у 18. веку. Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika JAZU.

У речнику Ђуре Даничића (2. свезак, 1884. – 1886. године) реч четник забележена је у два значења:

Ко је у чети, ко ходи по четама, ко четује. У наше вријеме, између рјечника само у Вукову.

1. Оружани слуга опчински; испореди пандур, барабанат.

Ријеч „четнички, четник“ се користи за описивање члана балканских герилских одреда организованих у „чете“ или мање војне јединице, одреде или групе људи ангажованих у герилском ратовању и напосто значи „герилски борац“. Према Нусрету Шехићу Четовање или четничко

војска у отаџбини и успоставио везе с локалним устаничким групама у Босни, Херцеговини, Црној Гори и Хрватској. Структура четничког покрета почивала је у основи на ауторитету старијих угледних домаћина у селима и провинцијским градовима, који су у сарадњи са остацима полицијских снага предратног војног режима, организовали овај модел отпора. У њему су евоциране везе локализма, патриотизма и религије у покушају да се одупре непријатељу и поразе партизани – герилски покрет који су предводили комунисти. Ипак, они нису били војно и организационо способни за веће војне операције изван своје области. Историчари наводе да је овај покрет углавном био неуспешан као герилски покрет. Идеологија која је стајала иза овог покрета била је монархистичка. Историчар Милорад Екмечић ће указати на чињеницу да су оба ова покрета, партизани и четници „ако не на висини непријатељски расположених вођстава“ почивали у основи на заједничкој борачкој маси, коју је чинило већином сеоско становништво. Сеоско становништво чинило је основу за раст и опадање оба покрета, а „кад би један почео да тоне та маса је прелазила на другу страну и привремено је подизала у висину“. Осим тога, све до опште мобилизације октобра 1944. године, у оба покрета, основна борачка маса, је била преобладајуће српска. (Екмечић 2008, 468)

Усташки покрет¹⁵⁰, основао је 1929. године Анте Павелић под називом Усташа – Хрватска револуционарна организација (УХРО). Овај хрватски клеро фашистички

ратовање – отуда и име четник – је специфичан начин ратовања које је настало у специфичним условима живота балканских народа. Четовање је тешко разлучити од хајдуковања. Према Шехићу су то дакле идентични појмови, па оба назива означавају облик отпора становништва организованог у мањим наоружаним групама (четама) против вишестољетне владавине Османског царства. Ријеч „четовати“ забележена је још у 18. вијеку. Речи „чета, четовати“ јављају се у народним пјесмама али и Вуковом рјечнику из 1818. године.

„Правило о четничкој војни“ с пољског језика препевао је Матија Бан, а објављено је у Београду 1848. године. „О четовању или четничком ратовању“, написао је Љубомир Ивановић 1868. године.

150 Реч усташа потиче од речи устанак. Употребљено је у Валтазар Богишићу у „Нацрту закона за херцеговачке усташе (Нацрти закона за Херцеговину)“, представља предлог закона и устројства Херцеговине који је написао Влатазар Богишић. Закон је требао да послужи устаницима у Херцеговини (1875–1877). Предлог овог закона највише пажње посвећивао је војним питањима.

покрет је 1941. године окупаторска нацистичка Немачка власт поставила као владајућу странку у Независној Држави Хрватској. Покрет је имао своју страначку војску Усташку војницу, која је заједно са домобранима, званичним оружаним формацијама НДХ 1944. формално интегрисана у Хрватске оружане снаге (ХОС). Усташе су одговорне је за неке од најтежих злочина почињених у Другом светском рату. Идеологија усташтва повезана је са програмом странке ХСП Анта Старчевића, коју су тумачили на свој начин. Циљ им је био стварање независне државе Хрватске на целом етничком и историјском подручју и рушење Краљевине Југославије свим средствима, а легитимним начинима сматрали су револуцију и терор. У остварењу свог циља повезивали су се са свим противницима југословенске државе.

Са становишта идеологија које су стајале иза ових покрета – комунистичке, монархистичке и усташке – могуће је Други светски рат у Југославији и исходе рата потпуно различито тумачити.

Подељена и окупирана Југославија била је земља пуна супротности и противуречности: између својих територија и унутар њих; између градског и сеоског становништва између устаника који су желели да остваре реалне циљеве и оних који су се заносили туђим циљевима; између аутохтоног становништва које је настојало да одбрани своју имовину и бројних избеглица које су се придруживале свим оружаним групама. (Павловић 2009) Због ових сложених услова дешавало се да су неке области подржавале партизане, а неке биле против њих. Током целог трајања рата водиле су се борбе и распламсавали сукоби променљиве динамике између партизана и окупатора (немаца, италијана и сл.), између четника и немаца, између партизана и четника, партизана и усташа. Дуго година у социјалистичкој југословенској историографији рат био означен као ослободилачки и антифашистички, а чињеница о постојању још једне димензије рата (грађанског рата) је потискивана.

Након рата нова држава је у складу са својим потребама створила своју верзију Другог светског рата и она је постала део колективног, заједничког локалног и

Види У: Александар Соловјев, Богишићев нацрт закона за херцеговачке усташе, Споменик ХСІ, Српска краљевска академија, Београд 1939.

личног памћења. Комунистичка партија Југославије, под Титовим руководством, прихватила је и користила идеју „народног ослобођења“, која је постала одредница читавог покрета, војске и власти – Народноослободилачки покрет (НОП), Народноослободилачка војска (НОВ), Народноослободилачка власт, одбори итд. Значење свеprisутног израза народ зависило је од контекста – у коме се користи, могао је да значи „народ“, у једнини и „народи“ у множини. У првом случају означавао је национално – народно у смислу становништва као таквог, док се у другом смислу односио на југословенске народе који су били конститутивни чиниоци Југославије (али и неких суседних земаља).

За време вишеструких борби које су се одвијале под страном влашћу, комунистичко руководство је „народно ослобођење“ претворило у средство ослобађања од нежељених национализма, као и у средство друштвене побуне и освајање политичке власти. Успело им је да у првим годинама рата од најсиромашнијих сељака – оних из храном оскудних области, оних који су били изложени највећим патњама у НДХ и који су углавном били Срби – створе револуционарну војску. (види у: Petrović 2001)

Хрватски министар иностраних дела је пред Сабором 1944. изјавио да је хрватско војно министарство 3. јануара 1944. процењивало да су крајем 1942. у партизанским јединицама „највећим дијелом Срби (домаћи, Црногорци и Србијанци), око 90%, нешто Хрвата (католици у Горском Котару, Приморју, Далмацији, врло мало у крајевима сјеверно од ријеке Саве, муслимани у Босни) око 8%. У партизанским штабовима су Срби такође у вијећини“. У јануару 1944. тај се постотак мењао: 75–80% Срби, а Хрвати са муслиманима 15–20%. (Младен Лорковић: „Под једном капом“, Документаран говор у хрватској саборници, Сарајево, 1944) (Екмећић 2008, 468)

Други светски рат био је прекретница у артикулацији политичких и етнонационалних идентитета у југословенском државном уређењу. Држава је уређена као федерација шест равноправних јединица, Република, а као конститутивни народи признати су уз Словенце, Хрвате и Србе, још Црногорци и Македонци. *КПЈ није толико решила „национални проблем“ Југославије колико је доказала да представља једину снагу која није пред њом поклекла и да влада*

упркос њему. Њене противуречности постајале су безначајне пред одлучном влашћу која је успевала да изгради јаке локалне темеље, а да у суштини остане Југословенска. Њена снага је делом била у начину на који су партизани користили локална осећања у своје сврхе.

Упркос популарности коју је стекао, НОП је у време, и након, ослобођења наилазио на јаке регионалне отпоре. Ослобођење је понегде било, у ствари, освајање које је вршио НОП. У Србији су то радили српски партизани са запада који су упали у њу као у балканску Вандеју; у Хрватској су такође чинили српски беземљаши, који су упали у градове као у непријатељска гнезда. Чак и када је незаустављива лавина радила у корист победе партизана, они су водили класни рат против „кулука“ и „буржуја“ или етнички рат против Немаца, Италијана или Албанаца. Користили су и злоупотребљавали национализам (да би привлачили људе, да би их оклеветали и нападали).

Непосредно пред избијање Другог светског рата, 1941. године, у Југославији је живело нешто преко 16 милиона становника. У периоду између два светска рата број становника порастао је са 12 на 16 милиона људи. Или за 33%, што представља, за тај период, један од највећих процената раста броја становника у свету. (Вісанић 1944, 40) Највећа етничка група били су Срби (6.5 милиона становника), затим Хрвати (нешто мање од 3 милиона становника) и Словенци (око 1,5 милиона становника).

Две трећине становништва били су сељаци, од чије је производње зависила економија земље. Док је контрола националне економије у великој мери била у рукама страних инвеститора, углавном Француза. Земља је била економски неразвијена са вишковима сеоске популације¹⁵¹ који су износили чак 4, 5 милиона људи. (Вісанић 1944, 41)

151 Ради се о популацији која не доприноси продуктивно производњи и може се уклонити из агрикултурне производње, без ризика од смањења производње.

За четири године ратовања, у борбама, од глади, болести, прогона и у концентрационим логорим, нестало је више од милион становника Југославије.¹⁵² У рату је погинуло око 350.000 бораца, а 425.000 је рањено.

Мало се говорило о комплексним узроцима цивилних жртава рата. Они су имали свој специфичан пораст у односу на годину рата и на територију, окупациону зону коју су контролисале различите окупационе снаге. Тако је у Србији, у првој фази рата, већина партизана (више од четири петине) изгубила живот у Србији. Наредни период рата карактерисао је константно смањивање учешћа страдалих партизана у Србији, што је потрајало до краја рата, када долази поново до пораста страдалих партизана. Тотални рат вођен на територији Окупиране Србије, у коме је учешће имало више зараћених страна, довео је до великог губитка цивилног становништва. Цивили и партизани Окупиране Србије имали су супротну динамику страдања. Док је она код припадника партизанског покрета углавном показивала раст страдања током рата са достигнутим максимумом страдања у последњој години рата, динамика страдања цивила је била супротна. Страдања цивила у краткотрајном Априлском рату, спровођење холокауста и покушај окупационог режима да суанак спречи спровођењем масовних репресивних мера према цивилном становништву за последици је имао њихово највеће страдање у првој години рата. У тих непуних 9 месеци рата живот је изгубило више од трећини свих цивила Окупиране Србије, што је реално било 3,21 пута веће страдање него у читавом каснијем периоду. Опадање активности партизанског покрета у Окупираној Србији у наредном периоду довело је и до смањивања обима репресалија према цивилима, изузев над Јеврејима који су у 1942. години потпуно уништени, што је довело до реалног губитка цивилног становништва 2,80 пута у односу на 1941. годину. Удео страдалих цивила је у наредне две године остао приближно исти, да би након ослобођења Србије дошло до значајног броја страдалих у последњој години рата. Однос у броју страдалих цивила и припадника партизанског покрета је током рата варирао од вишеструко већег

152 Прве процене броја жртава урађене су непосредно након рата, ова бројка је касније нарасла на 1.700.000 жртава, да би се у скоријим независним истраживањима два аутора (Б. Кочовић и Жерајић) о демографским губицима становништва Југославије у Другом светском рату, број жртава рата поново свео на нешто преко 1 милион.

страдања цивила у прве три године рата, нарочито у првој години, преко изједначеног страдања у 1944. години, до вишеструко већег страдања партизана у последњој години рата. (Cvetković 2016, 164)

Глад, сиромаштво, неизвесност и страх били су неодвојиви део живота цивилног становништва на ратом захваћеном подручју.

Југославија је, у Другом светском рату, претрпела огромне људске и материјалне губитке, можда веће од било које друге европске земље изузев Совјетског Савеза и Пољске. Током читавог раздобља 1941–1945. на великом делу њене територије вођене су војне операције у којима се с устаницима ретко поступало у складу с међународним правилима, а према Србима, Јеврејима и Ромима, поступано је као према нижим људским бићима. Београд је у првим данима инвазије био варварски бомбардован. Вршена су масовна стрељана талаца, устаника, симпатизера и случајних посматрача. Сви учесници у тој борби вршили су одмазде у име ослобођења и револуције. У грађанском рату вршено је „етничко чишћење“ тако што су насеља делом уништavana, а њихови становници излагани терору како би се мањине присиле да оду.

Сви ти трагични исходи, насиље и патње становништва које је произвео рат, довели су до обнављања Југославије, али не каква је она била пре 1941. године већ у складу са идеолошким планом КПЈ под Титовим вођством. Тито и његови сарадници били су и „Југословени“ и интернационалисти, и они су желели да створе „новог човека“. Сложени проблеми из ратног раздобља 1941–1945. потискивани су да би се омогућио повратак на миран живот. Визија срећне земље у којој су све националистичке тензије разрешене кроз формули комунистичког „братства и јединства“, и обезбеђена трајна једнопартијска владавину, заснована на једностраној, једносмерној и упрошћеној верзији НОР–а који је представљао његов темељни мит.

Послератни режими заснивали су свој легитимитет на својим заслугама у покрету отпора. Рат припадника отпора углавном је био рат цивила, или наоружаних цивила које немачке и италијанске армије нису признавале као регуларне оружане снаге. Нова социјалистичка држава изградила је свој идентитет управо на догађајима и ликовима из Другог светског рата. Легитимитет

државе почивао је на тековинама рата. Комунистичка партија је од 8000 предратних чланова, ношена вихором ратних збивања, нарасла на 140.000 у 1945. години, преузела власт и супроставила се СССР–у само неколико година након завршетка рата. (Lampe 2000, 201)

Почетна радост и еуфорија услед ослобођења, праћена је суровим обрачунима са непријатељима. У атмосфери суочавања са последицама рата, немаштином, глади, избеглицама у хладноратовском окружењу нове власти започеле су обнову земље.

Промене које су настале у Југославији после рата представљају оштар дисконтинуитет са прошлом друштвеном организацијом и институцијама. Након ослобођења југословенски државни и војни апарат чинили су бивши учесници рата, они који су играли улогу у рату за ослобођење и они који су били вође покрета отпора. Читава политичка и војна класа у Југославији била је тесно повезана са традицијом рата. Успех масовне мобилизације становништва појединих области Југославије у рату добио је своје место током борбе за државну моћ. Већи део припадника виших структуре (војних и државних) био је пореклом из пасивних крајева Југославије, који су се у народноослободилачку борбу укључили у великом броју од самих њених почетака чинећи окосницу партизанског покрета. Широко активиран слој становништва израстао је током револуције, а њихово кретање и даљи развој постају повезани са владавином једне партије и институција постреволуционарне Југославије. С обзиром на ратне заслуге они ће у послератној Југославији заузимати водеће положаје.

Након рата, дошло је до масовног додељивања различитих ордена и признања борцима и учесницима рата, као једног од начина да се ода признање значајним појединцима за учешће у рату на победничкој страни. Признања су издвојила и означила велики број лица са посебним квалитетима. То је био начин да људи прихвате нову стварност и добију место у новом друштвеном и државном поретку. У периоду 1942–1945. године (до 15. маја 1945. године), не рачунајући стране држављане, додељено је 7.620 ордена¹⁵³ борцима и руководиоцима,

153 Дистрибуција признања у периоду од 1942. до 1945. године: Орден народног хероја – 99 лица; Орден народног ослобођења 90 лица; 36 бригада, Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ) и Антифашистички фронт жена (АФЖ) Југославије; Орден

тридесет шест бригадама и два организацијама. Укупан број одликованих био је знатно већи, јер нису урачунати ордени и медаље за храброст које су додељивали Штабови војних јединица. Са друге стране, сви који су се у борбама истакли нису могли да буду одликовани, јер није било довољно ордена и медаља. Многи одликовани борци и официри гинули су пре него што су одликовања стизала у њихове јединице. (Rudež 1987, 23)

После рата наставило се са додељивањем одликовања за заслуге у НОР–у. У току 1945. године југословенским држављанима додељено је 55.000 одликовања за ратне заслуге.¹⁵⁴ У петогодишту 1946–1950. додељено је преко 590.000 различитих ордена.¹⁵⁵ (Rudež 1987, 24)

У периоду 1951–1955. године, учесницима НОБ–а додељено је 244 ордена партизанске звезде, сто осамдесет шест ордена ратне заставе, деведесет пет ордена народног ослобођења, два ордена слободе и хиљаду деведесет седам ордена народног хероја (1951 – триста педесет осам, 1952 – сто пет, 1953 – шест стотина два и 1955 – два). У овом периоду знатно је смањен број додељених свих осталих одликовања (Орден и Медаља заслуга за народ, Орден и Медаља за храброст и Орден браћства и јединства) – укупно 99.566 ових одликовања. (Rudež 1987, 24)

партизанске звезде I реда – 111 лица; ПЗ II реда – 650 лица (од којих 51 за заслуге у бици за Београд), ПЗ III реда – 1107 (14 за заслуге у бици за Београд); Орден братства и јединства – 254; Орден за храброст – 3.565 (520 за заслуге у борбама за Београд) и Медаља за храброст 1.744 лица (83 за заслуге у бици за Београд).

154 Дистрибуција ордена 1945. године: 88 ордена народног хероја, 89 народног ослобођења, 3819 ордена партизанске звезде сва три реда, 5.580 ордена заслуга за народ, 732 ордена братства и јединства, 16.413 ордена за храброст, 23.102 медаље за храброст и 2.201 медаља заслуга за народ (Rudež 1987, 24)

155 У периоду 1946–1950. највише је додељено медаља заслуга за народ 221.653 и ордена заслуга за народ сва три реда 161.867. Медаља за храброст – 99.763, ордена за храброст 78.068, ордена братства и јединства – 22.993, ордена партизанске звезде – 6.720, ордена народног хероја – 62 (1946–6, 1947 – 2, 1948 – 5, 1949 – 51), ордена народног ослобођења – 7 и један Орден слободе. (Rudež 1987, 24)

Од 1956. до 1960. године додељено је свега тридесет шест ордена партизанске звезде и један орден ратне заставе, док орден слободе, народног хероја и народног ослобођења нису додељивани. Видно је смањен и број свих осталих одликовања (Орден и Медаља заслуга за народ, Орден и Медаља за храброст и Орден браства и јединства), додељено их је 10.832. (Rudež 1987, 24

Крајем 1960. године, поводом двадесетогодишњице устанка, спроведена је акција да се прикупе подаци и припреме предлози за одликовање заслужних учесника НОР–а и тиме оконча рад на одликовањима за ратне заслуге. Тако је након обраде приспелих података у периоду од 1961. године до 1964. године, додељено 238.652 одликовања. Да потражња за одликовањима није јењавала, говори чињеница да је у 1972. години одликовано још 24.000 бораца. Појединачни пропусти исправљани су и каснијих година, све до јула 1981. године, од када се за ратне заслуге одликовања више не додељују. (Rudež 1987, 25). Према овим подацима биланс заслужних ратних одликовања износио је 977.830.

VI. РАД НА ИЗГРАДЊИ МИТА О НАРОДНИМ ХЕРОЈИМА

Француски социолог Морис Албваш, први је запазио да друштвене групе конституишу памћење, тако што одређују шта је достојно помена и како ће то бити запамћено. За одржавање односа моћи у друштву није свеједно ко жели кога или шта да запамти и зашто? Одржавање прича и ликова стално „живих“ у колективној меморији народа резултат је залагања друштвених група.

Иза напора да се структурира и да оквир бројним ликовима народних хероја, стала је друштвено политичка организација СКОЈ–а, једно издавачко, државно предузеће „Омладина”, док се у одбрани лика, дела и социјалне функције народних хероја појављује друштвена организација Савез бораца Народноослободилачког рата¹⁵⁶. Обе организације носиоци су Ордена народног хероја Југославије, иако се из описа разлога за добијање ордена може видети да су заслуге за његову доделу различите. Президијум Народне Скупштине ФРНЈ, 14.10.1948. године донело је указ о одликовању Савеза комунистичке омладине Југославије орденом народног хероја за *„херојство и упорност испољену у борби против ненародних режима старе Југославије, за херојство и самопожртвовање испољено у току народно–ослободилачке борбе, за херојство и несебично залагање у обнови и изградњи наше земље.“* Док је Организацији Савеза бораца народноослободилачког рата Југославије орден народног хероја доделио председник Федеративне народне републике Југославије Јосип Броз Тито,

156 Савез бораца Народноослободилачког рата основан је 30.09.1947. године у Београду. Задатак ове друштвено–политичке организације имао је за циљ да окупи све борце НОР–а, учествује у изградњи социјализма и чува сећање и тековине рата. Додела признања и ордена друштвено–политичким организацијама представља још један начин за фиксирање сећања на рат у колективној меморији становништва. Касније су још две југословенске друштвено–политичке организације одликоване Орденом народног хероја Југославије – Окружни комитет СКОЈ–а за Дрвар и Удружење шпанских бораца Југославије. За колективне заслуге орден је додељен војним јединицама и установама Војске Југославије и градовима (градови–хероји).

3.07.1956. године, „за изваредне јуначке подвиге и масовни хероизам којим су се чланови организације савеза бораца истакли у време народноослободилачког рата у борби против непријатеља и за нарочите заслуге стечене на чувању тековина народне револуције“.

Њиховим именовањем изједначена су дела ратног хероизма са политичком борбом против ненародних режима, борба у рату са обновом земље у миру, што је још експлицитније потврдило идеолошко обележје овог ордена. Означене су заслуге, али и очекивања од припадника ових организација. У духу колективизма текло је и проглашавање народних хероја. Што треба имати у виду с обзиром да хероји на нивоу групе испуњавају ритуале солидарности и потврђивања нормe (види у: Klapp 1964, 28), као и да групно дефинисани идентитети – према генерацији, полу и улогама учествују у конструкцији личних идентитета. Како су се различите друштвено–политичке организације у социјалистичкој Југославији бавиле управљањем и контролом памћења, њихово деловање је слабило са опадањем њиховог утицаја. Ипак широко присвајање ордена, његова стална контрола и промоција створили су од ликова и дела народних хероја готово свете ликове.

У сва три издања, предговор који представља ауторизовано сећање најугледнијег борца потписују актуелни председници Савеза бораца. Предговор за прво издање књиге потписује народни херој Александар Ранковић, а за друго и треће издање генерал и народни херој Коста Нађ. Контрола над сећањем временом се преноси са условно неформалних друштвено-политичких организација у стручне и институционализоване оквире, па ће друга два издања Зборника (1975, 1982) припремити Институт за савремену историју.

Давање оквира херојским ликовима и истакнутог места у јавном сећању нације, чине основ за изградњу мита о народном хероју. Упамћена, значајна прошлост, током времена се шематизује, а обрасци почињу да се понављају. Тако постаје историја са симболичким значењем, која тежи да се претвори у мит.

Стварање хероја било је део државне политике митотворства коју је, уз политичку присилу, користила владајућа комунистичка партија као помоћно средство владања у послератној Југославији. Мртви народни хероји су, у народу и

партији, прихватани као природни израз одавања почести погинулом члану групе, док су живи народни хероји постајали, и касније били личности које су заузимале највише државне и војне функције, чинећи политичку елиту земље.

Реч је о политичком миту који је, као такав, имплементиран у заједницу кроз многобројне прославе државних празника у Социјалистичкој Југославији и налазио се у активном дејству дуги низ година преко образовног система и реинтерпретације ових ликова кроз популарну уметност, филм, стрип, књижевност, музику, и сл. Његова функција била је функција коју уобичајено имају политички митови, да делују на „ментално преустројавање људске свести“ (Жирарде 2000, 206).

Деца су се већ од седме године, симболички идентификовала са „малим борцима“. Кроз школски ритуал, дајући заклетву и преузимајући капу и црвену мараму, деца су преузимала симболе пионирске организације, и постајала део друштва. Посејане на младо тло усвајене су и приче о народним херојима, док су се преко ликова деце хероја деца и емотивно идентификовала са њима.

У наративима о народним херојима наглашена је њихова ексклузивност у домену исправне визије идеје борбе за слободу, путем потврде чланства изабраног хероја у КПЈ и СКОЈ–у. Тако је у Зборнику наглашено да је „преко осамсто народних хероја припадало КПЈ или СКОЈ–у пре почетка оружаног народног устанка у лето 1941. године“. Остали су ступили у ове организације у току Народне револуције. На овај начин одато је признање Партији као расаднику народних хероја. За један мањи број (тридесет седам) народних хероја није утврђена партијска припадност, али ће аутори Зборника указати на то да је „вероватно да је један број од њих припадао такође комунистичкој партији Југославије.“ (Петровић 1957, 909) Хероји су били или предратни комунисти или су током трајања рата, до своје смрти, постајали, предлагани и бирани у КПЈ. Ова њихова заједничка одлика требало је да потврди револуционарни потенцијал и идеје које су унели у борбу. Ипак, они су и даље за чланове своје породице, пријатеље и суграђане били чланови својих локалних заједница.

Мит у себи носи истину која је вечно сачувана за оне који га прихватају, а политички мит оперише са објектима и догађајима за које не постоји начин да се

њихова истинитост тестира на научни начин. (Šljukić 2012, 34) Мит је и питање веровања. Ова верујућа детерминанта, може да значи да наратор сматра да је прича „истинита“ или да су догађаји у причи описани на реалистичан начин, што је чини „стварном“ или „разумљивом“. Тако, нечија субјективна „истина“, објективно може бити мит. Мит се мења кроз историју и од друштва до друштва, и оно што је за једну генерацију и друштво чврсто веровање, за другу може постати мит. Мит није само прича, већ је активна сила, неопходни саставни део свих култура, која се стално обнавља. Свака историјска промена ствара своју митологију, која је само индиректно повезана са историјском чињеницом. (Малиновски 1971, 126–127) Тако се дешава да прича која се бави витално значајном темом, буде препозната као „истина“ чак и ако су њене поставке „не стварне“. (Janson 1971, 143) Мит даје оквир и границе политичкој комуникацији, јавном мишљењу и тако утиче на изградњу политичког идентитета.

Идентификација са народним херојем – локалним, истакнутим и херојем спасиоцем, у тренутцима рата, али и у годинама након рата, када долази до слома и промене постојећег друштвеног система, али и локалних структура и окружења, искоришћена је као начин за грађење новог облика друштвене свесности. За комунисте политички мит није представљао само средство управљања масама, извор мотивације и подстицај оданости идејама сопственог јединственог револуционарног пута. Грађење и операционализација наратива о партизанској антифашистичкој борби, била је и важан део политичке идеологије и срж партијске догме. Она је такође била и средство које је повезивало прошлост са затеченим стањем и давало је смисао тренутној практичној политици. Партијска организација била је крута и колективистичка, али и носилац највишег ауторитета. За одане чланове комунистичке партије, ауторитет партије имао је већу снагу од ауторитета мушке главе породице.

Карактеристика ових митова јесте и да они нису оптерећени фантастичним творевинама маште, већ да граде свој свет на постојању уобичајеног и чудотворног, посвећеног и свакидашњег. У стварности се мит и световне религије ослањају се на прихватању ставова који се не проверавају на уобичајен научни начин, и у којима су елементи пожељности вреднији од елемента истинитости

(заменеју их), а где се вредност веровања, мери према функцијама које има у друштву. (Dugandžija 1980, 67)

Док је према Касиреру, политички мит персонификована колективна жеља, овде можемо да видимо на делу како је мит операционализован уз деловање партијско политичког државног апарата. Митополитичко деловање југословенског државног апарата највише упућује на тезу да појава политичког мита наговештава поремећај политичке равнотеже и кризе у најдубљим структурним слојевима друштва.¹⁵⁷ Али како у друштву равнотежа никада није у потпуности успостављена, дејство политичког мита се огледа у деловању на постигнуту друштвену равнотежу. Стога политички мит постаје средство помоћу кога се поново враћа или успоставља поремећени идентитет. Појављује се у тренуцима слома постојећег историјског окружења и развија се у насталој друштвеној празнини. Помоћу њега се изграђује и нови облик друштвене стварности. Мит уводи ред у групу и јача њен идентитет, али има и функцију да појединца опет укључи у друштвену заједницу. (Жирарде 2000, 208–209)

VI.1. О ПРИРОДИ И НАСТАНКУ ТЕКСТОВА У ЗБОРНИКУ

За разумевање карактера, врсте извора и типа наратива који уобличавају официјелни дискурс о народним херојима од значаја је објашњење зашто и како су они настајали, које су аутори текстова дали у првом издању Зборника:

„Када само приступили раду на Зборнику народних хероја Југославије, наша основна намера била је: прикупити и средити најважније податке о животу и борби најхрабријих синова и кћери Југославије, помоћи да се за генерације које долазе сачува од заборава мноштво података о једном изваредном хероизму, о једном времену које је издигло и обогатило наше народе. И више од тога – желели смо да допринесемо да ликови наших хероја постану светли узор

157 Види у: Bottici, C., 2007. A philosophy of political myth, Cambridge: Cambridge University Press.

којима ће се васпитавати поколење младих Југословена, да постану жива врела југословенског социјалистичког патриотизма." (Петровић 1957, 1003)

Из објашњења које нам писац уводника, Александар Ранковић пружа и импресума о издвачу (Издавач „Омладина“), јасно је да се иза овог посла налази омладинска политичка организација СКОЈ, као и да су писани са намером да васпитно делују на следеће генерације Југословена, да би у њима развили „југословенски социјалистички патриотизам“.

Процес накнадног прикупљања, груписања и уобличавања података о личностима које су, у не тако далекој прошлости, оставиле траг својим херојским делима, текао је према изјавама самих аутора текстова на следећи начин:

„Изгледа чудно: у Југославији се нико пре рада на Зборнику није систематски бавио прикупљањем података о свим народним херојима наше земље (није се чак ни сигурно знало колико хероја имамо). По постојећим архивама једва се могло наћи (често веома оскудних и непроверених) података за две трећине народних хероја. За петстотина народних хероја требало је од разних организација, од породице, од преживелих другова – ратника прикупљати податак за податком – од имена до погибије. Дуг и компликован начин дописивања, разговарања и проверавања вођен је месецима (упућено је и примљено неколико хиљада писама)“ (Петровић 1957, 1003)

Скоро невероватно звучи изнети податак да се за 500 народних хероја, за нешто више од десет година након рата готово изгубио траг, и да су подаци за 2/3 народних хероја „оскудни и непроверени“, али да су накнадним интервенцијама аутора биографија допуњени и обликовани. Очигледно је да је овде реч о мртвим народним херојима. Овај брзи заборав наговештава да су биографски записи настали због промоције живих и сећања на мртве хероје. Све касније допуне података о херојима, узимајући у обзир технике које су коришћене у прикупљању података за обликовање лика „народног хероја“, могу се посматрати и као својеврсни етнографски запис, прикупљен у контакту са личностима и организацијама које имају или су створиле непосредан интерес од додира са херојем.

„У прикупљању материјала користили смо многе расположиве изворе: историске архиве Савеза комуниста, државне и друштвене архиве, архиве музеја и организација Савеза бораца, писме и изјаве комитета Савеза комуниста срезова и општина, објављене публикације и чланке, изјаве и причања појединаца – другова и рођака народних хероја. Понекад само за реченицу, за један податак, обављени су многи телефонски разговори и вођена дуга кореспонденција. Морамо рећи – све је ишло доста тешко. Од рата је прошло готово петнаест година / рођена браћа не могу више о свом брату да кажу многе важне биографске податке из рата. А колико се тек писам вратило из разних сеоских, општинских и средских комитета Савеза комуниста или Савеза бораца са по пет – шест откуцаних редова о човеку – хероју и са једном кратком реченицом на крају, која опомиње: „То је све што смо могли прикупити... Нико у срезу не зна више од овога...".“ (Петровић 1957, 1003)

Сами аутори сматрали су да је рад на писању биографија својеврстан подвиг који представља одавање заслуженог признања највреднијим појединцима чија је смрт омогућила новим генерацијама живот у слободи.

Једном записани текстови, постали су вулгата¹⁵⁸, а херојске биографије фиксиране у званичним наративима. „Када је нека историја вулгате, ми тешко разликујемо оно што се стварно догодило од онога што није могло да се не догоди, у име веродостојности тих ствари“. (Вејн 1992, 18) Непроверљивост и оскудност извора о неким народним херојима није умањила веровање у њихова херојска дела и херојски лик, нити умањила поштовање над њиховом жртвом. Једном уобличени текстови постали су стандардизоване универзалне биографије свих именованих и проглашених народних хероја. Њихове биографије су тако добиле вредност канона.¹⁵⁹ Биографије у Зборнику чине тако, својеврсни пресек

158 Антички писци историје, и све до новог века, сматрали су да је историјска истина била вулгате коју посвећује слагање духова током векова. Слога посвећује истину, углед писца и црквену традицију, сматра Пол Вејн. Историја преписивањем само добија на истинитости. Вулгата представља прихваћен текст. Vejn, Pol. Da li su Grci verovali u svoje mitove? Esej o tvoračkoj mašti (1992) Svetovi: Novi Sad.

159 Канон – реч грчког порекла, настала одређеног израза из јеврејског (“кане”) и асирског језика (“кану”) која је представљала одређену меру. Библијски закон у општем смислу рече, затим

стања, тачку у којој су испуњени захтеви за стварањем истоветних форми наратива који сведоче о испуњењу херојске мисије народа Југославије и обликовањем херојевог лика и дела. Са њима је заокружен процес хероизације ликова рата и уобличен нови херојски културни модел.

Зато ћемо се приликом тумачења ликова хероја у тексту ослонити и на теорију наратологије, односно теорију приповедних текстова (текст у којој једна истанца прича причу), према којој текстови, као извор за проучавање херојског лика омогућавају добар увид у имагинарни свет аутора и читаоца којима су они намењени. Ликови хероја биће посматрани као део „историјске легенде“, односно наратива у коме нису експлицитно описани историјски догађаји, сви актери, узроци и последице догађаја, већ се догађај везује за деловање или смрт хероја. (Jason 1971, 135) Херојски ликови смештени су у одређени историјски и географски простор, повезани са историјским догађајима и стварним особама, и издвајају херојска дела, смрт хероја и описују специфичне квалитете – изузетну снагу, посвећеност идеји слободе, братства, веру у снагу комунистичке партије и идеје, реаговање хероја у одређеној ситуацији или издвајају особину лика као кључ за њено разумевање.

VI.2. НОРМАТИВИ ЗА ИЗБОР НАРОДНИХ ХЕРОЈА

Када се говори о народним херојима као о историјској категорији, о народним херојима Југославије, мисли се пре свега на групу лица којима је ово признање додељено за активно учешће у и дела из Другог светског рата.¹⁶⁰ Они су

начела вере, црквену доктрину, списак или листу, садржај књиге, хронолошку табелу и слично. Под канонем се често у световном језику подразумева да је нешто озваничено и признато као такво са вишег нивоа и да не трпи интервенције и промене. Тако да у пренесеном значењу одређује нешто што је заштићено од промена. Често се, у разговорима са савременицима, среће мишљење да биографије народних хероја највише подсећају на хагиографије, приче из живота светаца. Обе врсте текстова одликује највиши степен прихватања веродостојности – канон.

160 Ова категорија се током свог постојања мења и у себе укључује и ликове који представљају симболичке браниоце југословенства/југословенске идеје – политичке и територијалне – у лику амбасадора Владимира Роловића, коме је орден постхумно додељен два дана, након што су

одликовани и промовисани као представници високо цењеног ратног а касније послератног и државног признања, које је обухватало доделу Звања и Ордена народног хероја. У периоду социјалистичке Југославије развијен је био државни култ народних хероја, који се огледао у његовој свеprisутности у животу становника Југославије, додељену помоћу постављања рата као кључног ослоња за живот у миру¹⁶¹, као и свечаног обележавања догађаја, личности из рата, и њиховим контролисаним упливом у популарну културу.

Звање и Орден су изрази признања, које носи симболичко значење и представља симболичке идеале којима једна група, а затим и држава, обележава своје доминантне вредности. Додела признања представља процес размене између оних који признања додељују и оних који их примају. У току овог процеса, формалним признањем потврђује се важност одређених активности. Људи се подсећају да организација која оцењује достигнуће поседује статус који поверава другима. И на крају, преко формалног признања добитници јачају своју оданост према друштвеној групи или вредностима које признање симболизује (Goode 1978, наведено из Taylor 1987).

Од званичног успостављања звања Народни херој Југославије, у току Другог светског рата, до његовог гашења и нестанка, распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, почетком деведесетих година, звањем и Орденом народног хероја одликовано је укупно 1322 личности за хероизам испољен у Другом светском рату.

припадници Хрватског народног отпора (ХНО) извршили атентат на њега, 7.4.1971. године у Амбасади у Шведској. Роловић је био учесник НОБ–а, и носилац Партизанске споменице 1941. Као и лик последњег Народног хероја Југославије Милана Тепића, мајора ЈНА, који је добио орден и признање 19.11.1991. године „за изваредан подвиг у борби против непријатеља приликом њиховог напада на касарну ЈНА у Бјеловару”.

161 Дуго је у Југославији у јавно–политичком дискурсу била у употреби синтагма „живимо као да ће сто година бити мир, а припремајмо се као да ће сутра почети рат“

За намену овог рада посматрани су ликови југословенских народних хероја кроз дискурс о народном хероју, који је формиран и коначно уобличен¹⁶², крајем педесетих година двадесетог века. Настао је као резултат описа и репрезентације свих, до тада¹⁶³, именованих и проглашених народних хероја, у херојским биографијама сакупљеним у Зборнику народних хероја Југославије. Биографије из Зборника представљају хероје преко текста и фотографија лица хероја, стварајући у тој синтези њихове херојске ликове, онако како су их видели приређивачи текстова и како су читаоцима представљали ко су југословенски народни хероји.

Оквир за анализу културне конструкције и типологије ликова народних хероја, налази се у документима¹⁶⁴, која прописују услове и правила за избор народних хероја, а посредно степен прихватљивости одређених радњи које треба да испуни лице које ће постати народни херој. Радње, стања, догађаји и најшире ратне улоге, чине оквир за херојски лик, позитивно су вредновани од стране предлагача и представљају задату норму. Оне, у форми упуства, одређују ко и под којим условима може да постане народни херој.

У погледу звања и ордена народног хероја познате су чињенице које су везане за његов настанак, изглед, време и разлоге додељивања, као и имена и званичне биографије личности које су га добиле. Доступни подаци део су званичне историографије и државне културе¹⁶⁵ социјалистичке државе Југославије. Поред тога појављују се и представе о народном хероју из заоставштине колективних сећања, која се формирају у наративима живих хероја, сабораца и савременика

162 Први пут је крајем педесетих година начињен напор шире друштвене заједнице, одличене у издавачком предузећу Омладина, а посредно у друштвено–политичкој организацији СКОЈ–у, да се на једном месту нађу и представе сви југословенски народни хероји.

163 Процес одабира и проглашавања народних хероја, углавном је завршен до средине педесетих година 20. века. До изласка из штампе првог Зборника народних хероја Југославије, 1958. године, било је проглашено 1307 народних хероја.

164 Реч је о легислативи која је уређивала услове за добијање звања и ордена народног хероја – о одлукама, указима, објашњењима, упуствима и законима, а који су доношени и ступали на снагу у периоду од 1941. – 1955. године.

165 Карактеристике ове културе су селекција и издвајање репрезентативних образаца друштвеног и културног живота као репера–одредница владајуће државне политике

хероја. Она су одраз духа времена и трпе утицаје и промене у политици и друштву.

Прва похвала за херојски чин (херојско дело) објављена је у Билтену Врховног штаба, у првим данима оружаног сукоба:

*„Изражавамо нашу похвалу партизану омладинцу који је у сукобу с немачким фашистичким окупатором код Јагодине убио из митраљеза 11 фашистичких војника и 7 ранио. Овај храбри чин нашег младог партизана заслужује највеће признање које заслужују народни хероји.”*¹⁶⁶

Анонимни партизан претеча је народног хероја, а његов херојски чин узор за партизанске борце. Одређен је и непријатељ у лику фашистичких војника. А вешто руковање оружјем и херојски чин (победа над непријатељем, његово онеспособљење – убиство и рањавање) донели су му похвалу и признање, али, чини се, не и звање народног хероја, чак ни у годинама када су се звања почасно додељивала.¹⁶⁷

У Билтену Главног штаба НОП–а јављају се и кратки извештаји под насловима: *Пали за народ смрћу хероја, Пали у борби смрћу хероја, Погинули смрћу народног хероја.*¹⁶⁸

У борби код Пјеновца 21.02.1942. године, партизани су претрпели највеће губитке у току Друге непријатељске офанзиве, ту су погинула 62 борца, међу којима су се налазила и три касније проглашена народна хероја: Славиша Вајнер Чича¹⁶⁹, Милан Илић¹⁷⁰ и Драган Павловић Шиља.¹⁷¹ Иако је забележена њихова

166 Билтен главног штаба народно–ослободилачких партизанских одреда Југославије, број 1, 10.08.1941. у Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа, Том II, Београд 1949., стр. 14.

167 Међу народним херојима из Јагодине и околине нисам пронашла ни једног хероја којем је приписано наведено херојско дело.

168 Наслови текстова из Билтена главног штаба народно–ослободилачких партизанских одреда Југославије, видети у: Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, други том, књига 1. (1949) Београд: Војно–историјски институт Југословенске армије.

169 Народни херој од 22. новембра 1944. године. Славиша Вајнер Чича, био је рањен у ногу док је истрчавао из зграде железничке станице, успео је да се довуче до оближње куће, где је,

херојска смрт и одата пошта као друговима који су „пали у борби смрћу хероја“¹⁷², звање и орден су им додељени тек каснијих година.

Тада је још један догађај издвојен и уврштен у категорију херојске смрти, то су биле борбе које су партизани водили са црногорским четницима крајем марта месеца 1942. године покрај Колашна, у којима су погинули Бајо Секулић¹⁷³ и Будо Томовић.¹⁷⁴

Звање (назив) народни херој појављује се почетком 1942. године, у *Одлуци о установљењу* (наређење) Врховног штаба (ВШ НОП и ДВ), објављеној је у Билтену Врховног штаба бр.12–13 за децембар 1941 – јануар 1942. године. Према овој одлуци звање народни херој је „*највеће признање за борце, командире, команданте и политичке комесаре, који се својим јунаштвом и пожртваностију у борби против окупатора и домаћих издајника нарочито истакну.*” (Rudež 1987, 17)

схвативши своју ситуацију, да не би жив пао непријатељу у руке, својим пиштољем извршио је самоубиство. – „пао је као јунак у борби против крвавог немачког окупатора“.

170 Народни херој од 25. септембра 1944. године. Погинуо у немачком нападу пругу, од првих непријатељских рафала. Омиљени командант Шумадијског батаљона Прве пролереске народне ослободилачке ударне бригаде „пао је са 60 својих херојских бораца код Пјеновца, јануара 1942. у борби против немачких фашистичких хорди“.

171 Народни херој од 21. децембра 1951. године. Био је рањен у првом налету напада, извршио је самоубиство да не би пао у руке Немцима. – смрт Драганчета Павловића Шиље политичког комесара Шумадинског батаљона који гине у борби „вршећи своју дужност“.

172 Из Билтена Врховног штаба (бр. 17, 18, 19 1942. године) Може се поставити питање: зашто овим погинулим партизанима није додељено признање које је непосредно пре тога установљено, иако је њихова смрт јавно означена као херојска смрт?

173 Народни херој од 11.07.1945. године, 29 година „пао је од мучког ударца четничко–колашинских изрода и слугу окупатора“. Смрт овог партизана сагледава се кроз пример који даје: „његова борба остаће светао пример црногорским партизанима, који ће знати да стоструко освете његов живот“, и постаје залог и обавеза.

174 Народни херој од 11.07.1945. године, 27 година „друг Будо, вољени руководилац храбре црногорске омладине, мучки је убијен о.г. крајем марта када је обилазио терен вршећи своју дужност. Убили су га четнички најамници окупатора.“ (Петровић 1957, 162)

Након 19–20 месеци партизанског ратовања, после битке на Сутјесци, након пет непријатељских офанзива, 15.08.1943. године, указом Врховног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, установљен је Орден народног хероја Југославије. Ова одлука, „Указ о одликовањима у народноослободилачкој борби“, практично је одобрена и потврђена на Другом заседању АВНОЈ–а у Јајцу. (Rudež 1987, 19)

Прво звање народног хероја добио је фебруара/марта 1942. године Петар Лековић, заменик команданта Првог батаљона друге народноослободилачке партизанске ударне бригаде.¹⁷⁵

*„даје се назив народног хероја заменику команданта у једном батаљону II пролетерске НОУ бригаде, другу Петру Лековићу, који је кроз читаво време од 9 месеци свога учешћа у борби против окупатора у редовима партизана показао велику храброст, пожртвованост и оданост Народноослободилачкој борби, и у којој је починио више јуначких подвига.“*¹⁷⁶

Петру Лековићу је ово признање додељено за живота. Он је био ветеран из Првог светског рата и по годинама био је и остао један од најстаријих народних хероја. У партизане је дошао са своја три сина, а погинуо је јуна 1942. године у борби.

Након погибије њему је, наредбом Врховног штаба, по други пут (7. августа 1942), присвојен (додељен) назив народног хероја. У образложењу је истакнуто да је *„назив народног хероја добио још за живота због својих јуначких подвига“*, и да је *„носећи ово признање чинио нова јунаштва и као херој погинуо код Гацка у борби са Италијанима и четницима, јуна месеца ове године.“*

Ово дупло звање или потврђивање може да укаже на битну карактеристику у појављивању првог народног хероја, његову очекиваност и препознатљивост међу члановима групе, првенствено међу борцима, што је било од значаја за политичку организацију која је хероја присвајала као свог. Иницијално, његов статус ратника

175 На предлог ВШ НОП и ДВ Југославије, а „по одлуци ЦК КПЈ“

176 Билтен главног штаба народно–ослободилачких партизанских одреда Југославије, Бр.12–13 од децембра 1941.–јануара 1942.

из Првог светског рата, већ потврђује патриотизам у националним оквирима, а порекло и патриотски чин у ком у рат води своја три сина, сведоче о патријархалности, поредку и статусу у заједници који овај лик заузима. Ово су биле неке од одлика битних за стварање симболичких веза између борбе српског народа испољене у Првом светском рату и борбе партизана, што је помогло идентификацији становништва са циљевима њихове борбе.

Тада је, истом наредбом, за народне хероје проглашено је још девет партизанских руководилаца и бораца: Саво Беловић, Анте Јонић, Раде Кончар¹⁷⁷, Шпиро Мугоша, Ђуро Петровић, Данило Солдатић, Младен Стојановић, Здравко Челар, Симо Шолаја, и одата је пошта *„свим оним многобројним борцима, командирима, командантима и политичким комесарима који су пали херојском смрћу у досадашњој борби, испунили свој дуг према народу, и тиме постали ојвековјечени за будућа поколења”*.¹⁷⁸

До установљења Ордена већ су била проглашена двадесет два народна хероја.¹⁷⁹

Настојања да се још у току рата ограничи и дефинише лик потенцијалног народног хероја, може се пратити кроз препоруке за идентификовање хероја у документима, прво Врховне команде партизанске војске, а затим и кроз послератну законску регулативу која уређује ову област. Да се ради о „заслуженим наградама“ објашњено је *борцима* у Билтену Врховног штаба:

177 Међу њима је и Раде Кончар, секретар КП Хрватске, стрељан у Шибенику маја 1942. године.

178 8 Билтен Врховног штаба Ноб–а и партизанских одреда Југославије, број 17–18–19, август 1942., У: Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа: Документи Врховног штаба НОВ и ПОЈ. том II. Књига 1. (1949) Београд: Војно–историјски институт Југословенске армије, стр. 174.

179 Са установљењем ордена сви дотадашњи носиоци звања народног хероја (укупно 22 лица), добијају Орден народног хероја. Што се тиче бораца чија смрт је у извештајима Билтена забележена под насловима: „Пали за народ смрћу хероја“, „Пали у борби смрћу хероја“, „Погинули смрћу народног хероја“, занимљиво је да су и они проглашени народним херојима али знатно касније, што може да укаже на постојање неке „мане” или недостатка код ових херојских личности или на првобитно не препознавање њиховог херојског дела.

„Проглашени су нови народни хероји и додијељени су им ордени народног хероја. Додијељени су оним људима који својом невиђеном храброшћу и неустрашивим духом оличавају нашу војску и народе, који својом смјелошћу и презирањем смрти – када се ради о судбини народа – оличавају непомирљивост наших народа према свима непријатељима народне слободе. Орден народног хероја додијељен је моралним и честитим синовима ове земље који ће својим држањем умјети и знати да достојно носе и бране тај велики орден.”¹⁸⁰

Према једној одредби из „Указа о одликовањима у народноослободилачкој борби”, Орден се додељује „за осведочена херојска дела на бојном пољу и херојско држање пред непријатељем”. Прописано је да Орден аутоматски добијају они који су до тада добили звање народни херој (што је, до тада, било 23 особе, од којих су у животу биле 2). Овим се формализује звање народни херој, и пројектује у ранг државотворних инсигнија, оних које заснивају нову заједничку државу.

Осим тога важан чинилац одликовања биле су и предвиђене „новчане бенифиције и специјалне повластице, како за носиоца, тако и за његову породицу”, које су после рата и остварене.

Октобра 1944. године донета су два документа којима су, поред намена, регулисана и друга важна питања у вези са одликовањима. Први документ, „Објашњења”, донело је Персонално одељење Повереништва за народну одбрану Националног комитета ослобођења Југославије 3. октобра и упутило га главним штабовима и штабовима корпуса.

У „Објашњењима” намена ордена је модификована и дато је објашњење коме је он намењен, па се тада за Орден народног хероја предлажу

„Најистакнутији борци и старешине, најистакнутији организатори, пионери наше војске који су пали на бојном пољу, у затворима и логорима. Предлажу се живи борци и старешине који су нарочито познати и популарни по својим

180 Заслужене награде. Билтен Врховног штаба ноб-а и партизанских одреда Југославије, година IV, септембар–октобар 1944, бр. 44–45, Видети у: Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа: Документи Врховног штаба НОВ и ПОЈ. том II. књига 1. (1949). Београд: Војно–историјски институт Југословенске армије, стр. 479.

херојским делима, који су у сваком погледу беспрекорно чисти људи, који већ данас живе у свести народа као хероји".¹⁸¹

Ово указује да за добијање ордена и звања народни херој није био довољан услов имати херојска дела, већ се захтева и одређена етичност за испуњење услова (*беспрекорно чисти људи*) што као неопходни предуслов за посебну вредност захтева и од чланова патријархалних сеоских и тзв. грађанских друштава. Овде је изведен још један значајан услов за избор народног хероја, да херој може да постане она особа која је свести народа већ прихваћена као херој. Односно да је процес селекције већ прошао, а да се признањем он само потврђује.

„Објашњења” су целовит нормативни акт о одликовањима. „Објашњења” су послата штабовима, односно јединицама НОВ–а и ПОЈ–а, а већ 14. 10. 1944. године, председник Националног комитета ослобођења Југославије и повереник за народну одбрану маршал Југославије Јосип Броз Тито доноси други, сличан докуменат под назвом „Упуства о начину предлагања и додељивања ордена.” У уводу „Упустава”, ордени се одређују као израз високе награде за личне заслуге појединаца, као и заслуге јединица у борби против непријатеља. „Упуства” се дају с циљем да ордени говоре о својој намени, тј. *„да их добију заслужни појединци, јединице и организације”* и *„да се још више подигне борбена способност наше војске”*.

При крају рата постављају се допунски услови, дају се „Упуства о начину предлагања и додељивања ордена” и полако се фокус са херојског дела, и херојског лика широко прихваћеног у народу помера ка личним заслугама појединаца и заслугама војних јединица у борби против непријатеља. Да је дошао крај рата види се по томе што се говори о заслугама и заслужним појединцима, јединицама и организацијама. И да сада процес производње хероја улази у фазу стварања престижа и статуса, односно да се наставља са избором хероја рата у времену које треба да означи његову комеморацију и слављење. Тако хероји

181 Што може да укаже да није било довољно имати херојска дела, већ да се за испуњење услова, који је поставила КПЈ, тражило да потенцијални херој (жив или мртав) нема никакву мрљу на својој личности ('беспрекорно чист лик') која би указивала на његове недолучне мотиве или недолучно понашање, као и да га је његова борбена јединица прихватала као вођу.

постају већ погинули борци, као и живи учесници рата, који су у новим околностима заузели одређене позиције у друштву. Носиоци друштвених функција, народни хероји, осим што свој хероизам носе из учешћа у рату, настављају живот народног хероја на темељима које им је направио мртви херој. Апотеоза мртвог народног хероја, које се одвија преко успостављеног државног култа, комеморација партизанским жртвама рата и подизањем споменика, ствара око преживелог хероја ореол „живог божанства”. Живи народни херој био је и учесник сведок, који је активно наставио да учествује у стварању лика народног хероја.¹⁸²

Овај период избора одликује се највишом позицијом ордена народног хероја у хијерахији Државних ордена, као и функцијом и престижом у друштву коју доноси статус народног хероја, живим народним херојима. Сада је очигледно да нова власт бира своје хероје, односно има ексклузивно право одлуке ко је најистакнутији борац, пионир, организатор народног устанка и вођа, командант и политички комесар, у јединицама народноослободилачке војске. Тако обележавајући и прослављајући хероја, она маркира и значајне догађаје из непосредне прошлости и смешта их у контекст борбе против фашизма.

Херојска смрт је први довољан разлог за ступање у ред хероја. Но није свака смрт и свачија смрт иста. Овде се јавља мотив праве и исправне смрти. „*Смрт на бојном пољу, у затворима и логорима*“ је смрт достојна хероја и светла смрт. Смрт у рату није обична смрт, она може да споји и раздвоји чланове групе који суштински обављају исту радњу, и гину на исти начин. Само случајан поредак ствари некада одређује шта значи умрети за праву ствар.

Други очигледан и довољан разлог је углед, способност вођства и положај у војној хијерархији. У „Упутствима” се тако наводи да Орден народног хероја

182 Ови хероји постају актери приче о народном хероју тек након своје смрти. Тада се њихова животна прича може посматрати у контексту херојске приче којој по историјској одређености припадају. Поједини живи хероји, каснијих година, променом односа у државној заједници, као и променом система вредности, који теку упоредо у свим Републикама, мењају своје исказе о ратном искуству партизана и мотивима догађаја, осећајући јаку приврженост вредностима своје националне заједнице. Тако они потврђују своју локалну и националну приврженост, или настављају да следе пут политичке изврности из времена социјализма.

„добијају најистакнутији јунаци наше војске, најистакнутији пионери и организатори народног устанка и народно ослободилачке војске, који су пали на бојном пољу, у затворима и логорима, или који су још живи, чија дела и имена морају бити овековечена као пример данашњим и будућим поколењима.“ У овом документу је извршено прво рангирање одликовања. (Rudež 1978, 21–22)

Први *„Закон о ордењима и медаљама Демократске Федеративне Југославије“* донет је месец дана након ослобођења земље, 12. јуна 1945. године. Закон садржи начелну одредбу према којој су одликовања знаци признања за заслуге учињене народима Југославије у рату и у миру и за изградњу Демократске Федеративне Југославије. Такође регулише питања надлежности при додељивању ордена:

„...одликовања додељује Председништво Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије на сопствену побуду или на предлог појединих министра владе; за време рата, одликовања „за војничке заслуге“ даје и министар народне одбране, а по овлашћењу председника АВНОЈ–а, и команданти армија и корпуса.“ (Rudež 1978, 29)

На основу овог закона, прве статуте донео је Президијум Народна Скупштине 3. септембра 1946. године, али не за сва до тада установљена одликовања. Поред намена и описа поједних одликовања, овим статутом била су утврђена права и обавезе одликованих (за Орден народног хероја пописане су и повластице), као и друга питања. (Rudež 1978, 29) Први статут Ордена народног хероја (1946) – овим орденом *„одликују се борци и руководиоци Југословенске армије који су се истакли беспримерним хероизмом у борби против народних непријатеља и као такви представљају оличење јунаштва, поноса и славе наше армије, који су по својим карактерним особинама чисти, светли и омиљени у армији и народу.“* (Rudež 1978, 48)

Закон о одликовањима из 1955. године, поново је унео измене за одређивање заслуга помоћу којих се идентификује и бира народни херој, тако да се сада Орден народног хероја – *„додељује борцима и старешинама ЈНА и другим појединцима који су се истакли извредним јуначким подвизима у борби против непријатеља и који служе као нарочити пример јунаштва“.* (Rudež 1978, 49)

Одлуке о проглашавању народних хероја формално су вршили: Централни комитет КПЈ на предлог Врховног штаба (до Другог заседања АВНОЈ–а 29.11.1943. године); Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије, на предлог Врховног штаба; Президијум народне скупштине СРЈ – од 1945. – 1953. године; Председник СРЈ – од почетка 1953. до 1979.

Мада је Указом о одликовању у НОБ–у из 1943. године било предвиђено да до тада проглашени народни хероји добију Орден народног хероја и да сва одликовања додељује Врховни командант на предлог Врховног штаба и АВНОЈ–а, када су стигла прва одликовања додељивало их је Председништво АВНОЈ–а на предлог Врховног команданта НОВ–а и ПОЈ–а. Одредба о томе унета је касније у текст Указа о одликовању, а објављена је фебруара 1945. године.

Одлуке о проглашавању народног хероја, односно о додељивању Ордена народног хероја и других ордена достављане су штабовима војних јединица радио – везом, објављиване су у партизанској штампи, као и преко Радио–станице „Слободна Југославија” која је емитована из Москве. Ова станица је и у току 1942. и 1943. године објављивала вести о проглашавању народних хероја.

Предлози за избор у звање и доделу ордена стизали су од стране нижег партијског руководства. Ипак, очигледно је постојао и други пут, којим су се заобилазиле ниже партијске структуре. О постојању октроисане иницијативе (утицаја одозго), приликом одлучивања о додели признања, најбоље илуструје случај накнадног убацивања Душана Стругара у групу постхумно одликованих хероја током јула 1952. године. Нису познати разлози због којих је Стругар изостављен у предлогу за проглашавање погинулих бораца Народноослободилачког рата. Из кабинета маршала Југославије је, уз његову личну сагласност, телефонским путем, тражено од секретара Народне скупштине да Стругара накнадно убаци на списак за доделу одликовања. (Petrović 2001, 125)

Из прописа који су регулисали доделу звања и ордена, могу се видети услови под којим је изабрани учесник рата постајао народним херојем. Шта се од будућих хероја очекивало и захтевало, као, и коме је било намењено ово признање. Док је у прво време херојство захтевало непосредну видљивост и опажајност, па је било предвиђено да херојство (јуначко дело) буде прихваћено од

већине, у другом кругу производње хероја важна одлика народног хероја постаје лојалност организацији због чега се као критеријум за избор уводе заслуге. Заслуге немају тако јак херојски потенцијал и не испуњавају у правом смилу мисију за коју се претпоставља да је херој има. Чини се као да је законодавац то препознао и на овом месту се и ломи рангирање овог звања и његов официјелни статус, и он силази са првог на треће место. Али у симболичком смислу као израз сигнификације рата, очигледно је да је ово признање имало легитимацијску функцију.

И поред тога херојско звање остаје обележје високе етичности њених носилаца које служи као пример и узор. Протоком времена и удаљавајући се од догађаја из рата друштво се суочавало са новим изазовима, а хероји су били ту да подрже настојања власти.

VI.2.A ОРДЕН НАРОДНОГ ХЕРОЈА КАО ЗНАК

Материјализација звања Народни херој Југославије извршена је преко Ордена народног хероја Југославије. Орден¹⁸³ је специфичан знак који заузима своје место у коду обожавања хероја. Одликовати се у нечему, има значење као и разликовати се по нечему, али првенствено у позитивном значењу и контексту. Сам чин одликовања, представља:

„почасно даривање и одавање признања за учињене заслуге/услуге владару, држави или друштву. Оно се састоји од признања које за одређене заслуге, правним актом (одлуком, указом), додељује држава и спољњег знака (знаци, инсигнија) тог признања. Одликовања¹⁸⁴ које додељује држава су ордени и медаље и споменице. (Rudež 1987, 9)

183 Орден, полисемична реч, од лат. ordo, –inis, значи ред, уређење, верско или световно удружење, које има утврђена правила (статут). Види у: Петар Скок. Етимолошки речник хрватског или српског језика, Загреб, 1984.

184 Прва домаћа одликовања настала су у Црној Гори и Србији, половином 19. века. У Црној Гори је искована прва сребрена Медаља за храброст, уместо руских медаља које су до тада

Одликовања из Другог светског рата у Југославији, појавила су се после великих битака–офанзива на Неретви и Сутјесци, 15.08.1943. године.

Ликовна решења за прва одликовања нове Југославије припремана су у Јајцу, после Другог заседања АВНОЈ–а. Требало је да одразе карактер народноослободилачке борбе и да симболишу храброст, слободу, братство и јединство југословенских народа. Идеје за ликовна решења давали су и рукуводиоци НОП–а. Скице, а затим и цртеже, израдио је Ђорђе Андрејевић–Кун, сликар из Београда, а рељеф Антун Аугустинчић, вајар из Загреба. Априла 1944. године Војна мисија НОВ Југославије упућена је у СССР. Са члановима мисије путовали су Павле Савић и Антун Аугустинчић, који је у Москву носио гипсане моделе одликовања и затим са совјетском мајсторима – граверима радио на њиховом коначном обликовању.¹⁸⁵ Модел за први тип Ордена (који је израђен у СССР–у) направио је Антун Аугустинчић, а модел за други тип Ордена урадио је Франо Динчић, вајар из Београда.

Обрасци одликовања били су готови 25.06.1944. године, када је отпочела производња у Московској ковници новца. Прва пошиљка одликовања за НОВ Југославије упућена ја авионом 8. септембра исте године, преко Калиновке и Барија. (Rudež 1987, 19) Прва испорука садржала је 218, а друга 258 Ордена народног хероја. Како је од 1942. године до краја 1944. године проглашено 67 народних хероја, јасно је да је унапред припремљена већа количина овог ордења. Тако су ордени чекали хероје, али њих није било. У току 1945. године проглашено је још 96 народних хероја, у 1946. години шест народних хероја, у 1947. години један народни херој, у 1948. години пет народних хероја, у 1949. години педесет један народни херој, а у 1950. години један народни херој.

додељиване, јуна 1841. године. Његош је већ почетком 1847. године установио ново одликовање – Медаљу за храброст Милош Обилић, која је познатија под именом Златна медаља Обилића. Ова медаља је у Кнежевини и Краљевини Црној Гори била највеће, најцењеније одликовање. (Rudež 1987, 12)

185 Према необјављеном запису Велимира Стојанића, члана Војне мисије НОВЈ у Москви. Види у: Rudež 1978, 13.

То никако није значило да је, у послератној Југославији, постојала „инфлација“ ордена и звања, већ напротив. У периоду када је дошло до наглог повећања додела других војних одликовања и признања за заслуге из Другог светског рата, проглашен је мали број народних хероја. Може се претпоставити да је рад на изградњи култа Јосипа Броза Тита, потиснуо ову врсту ратних ликова. Земља је била ослобођена и увелико се радило на њеној обнови и социјалистичкој изградњи. У овом процесу Титу, хероју без очитих херојских дела није била потребна симболичка помоћ народних хероја. Хероји, учесници рата, обавили су свој посао, ослободили земљу и „дали“ је на управљање народу. Крај рата обележен је спонтаним весељима бораца и народа и прославама са пригодним програмима.

Да ли се радило о постављеним високим захтевима за избор хероја, или је рад на изградњи лика и култа Јосипа Броза Тита, учинио хероје рата посредним учесницима у друштвеној драми? Вероватно су оба ова елемента учествовала у паду потражње за херојским ликовима. Поред тога извесно је да, за државни апарат, због догађаја 1948. године, прихватљиви модели, узорци за будуће хероје, нису више били руски хероји и партизани.

Статут Ордена народног хероја (из 1946. године) предвиђао је да се Орден израђује од патинираног злата, да буде овалног облика, да му вертикална оса буде 54мм дужине, а хоризонтална 43мм. На ивици ордена налазиле су се две пластичне гране лаворовог дрвета које је, на дну ордена, међусобно повезивала трака. Средину одличја формирали су радијални зраци различите дужине, а у њој се налазио лик борца у шињелу са пратећом иконографијом – петокраком звездом, заставом, пушком и опанцима. Имао је идентично лице и наличје и носио се на црвеној свиленој траци ширине 35мм, која је по ивицама имала танке беле пруге (Petrović 2001, 126).

Ордени народног хероја израђени у Совјетском Савезу, разликују се од послератних модела, које је израђивала фабрика „Браћа Кнаус“ из Загреба. Примерци ковани у СССР–у израђени су од 18–о каратног злата, тежине 32 грама, нешто већих димензија него примерци ордена који су израђивани у Југославији (43,7 x 59,3мм), и на њима нема сигнатуре произвођача и сигнатуре за племените

метале. Одликовања су транспортована из Загреба у Београд и смештена у згради Народне скупштине, у Канцеларији ордена. У „Депозитном дневнику” регистровано је примање и издавање ордења. Према Статуту Ордена народног хероја (1946) предвиђено је да се сви ордени погинулих и умрлих народних хероја чувају у Војном музеју у Београду.

Друштвени утицај који су имали ордени, мање је видљив од утицаја који су имали споменици, подизани у циљу обележавању палих хероја и хероизма у јавном простору. Ипак намена ордена јесте да буде препознатљив знак, који се производи да би означио херојску част, не више само у оквиру групе којој је директно познато његово херојство, већ сада хероја чије херојство превазилази границе његове заједнице. Ордени настоје да очувају херојски пантеон у времену и простору, било да се односе на приказане односе, извођаче или херојске вредности. Сви ордени и медаље имају комеморативну функцију и функцију обожавања хероја. Неки бележе славне битке, јединице, градове или саме хероје чине бесмртним. Ордени су значајни знаци и зато што могу да пренесу херојску комеморативну поруку не само кроз директни запис лица или предмета, већ и преко елаборирања алегоријског модела. (Makolkin 2000, 133–134)

Признање херојског идентитета преко Ордена фиксирано је на нивоу визуелног знака. Он упућује на елементе који су били од значаја његовим ствараоцима. На ордену народног хероја видљиво су визуелно представљени знаци хероизма: фигура партизанског борца који наступа под заставом на којој је петокрака звезда, носећи на глави капу партизанку. Борац стоји у шињелу у усправном фронталном положају, у ставу са раширеним ногама. На ногама носи опанке (личке), а панталоне су му увучене у вунене чарапе. Опасан је редеником, а на појасу му се налази заденута бомба. У десној руци држи пушку ниско позиционирану уз ногу, а у левој руци заставу, виско уздигнуту и ослоњену на бок, која лелуја изнад његове главе и спушта се у слапу иза његових леђа.

Херојева победа огледа се у ставу, лаворовом венцу и зрацима који га обасјавају/зраче из његове херојске фигуре. Видљиви су знаци његовог порекла – опанци, чарапе и капа, његове ратне улоге – пушка и бомба, као и звезда водиља под којом се реализује његово херојство.

Док су се налазили у поседу живих народних хероја, ордени су ограничено циркулисали у јавном простору, у коме се херој експонирао са својом медаљом, у пригодним приликама и на одређеним местима. Суштински је намера да хероји носе медаље, чинећи тада (херој и његов орден) једну комплетну семиотску структуру. У јавном простору, ексклузивитет овог одликовања постигнут је његовим смештањем у Војни музеј, где су ордени изложени, у простору збирке посвећене Другом светском рату, постављени у правилном распореду, преко целог једног зида просторије. У простору музеја семиотске везе ордена су контролисане помоћу ознака који одређује излагач, стављајући га на одређено место и повезујући са другим изложеним објектима.

За време трајања рата, закључно са 1945. годином, ово звање, а затим и орден добио је 151 учесник ратних операција, као и 13 странаца.¹⁸⁶ Од овог броја постхумно је одликовано њих 145. У периоду од 1946. године до 1951. године ово звање је добило 63 бораца (већина, њих 60, одликовани су постхумно). Највише ордена народног хероја додељено је у периоду од 1951. до 1955. године, чак 1093 Ордена народног хероја Југославије, и то постхумно, за 701 мртвог народног хероја и за 392 жива народна хероја.

Ранг одликовања одређивао је статус и стварну вредност коју му је држава додељивала. Када је извршено прво рангирање ордена, 1944. године, највиши у рангу ордена био је Орден народног хероја. Од 1944. године до 1946. године Орден народног хероја налазио се први у рангу међу орденима, да би се у годинама које следе, са првог спустио на треће место.

186 Ана Маколкин указује на ситуацију одликовања странаца орденом, која представља својеврсни избор друштва да познати знак избаци изван сфере уобичајене сигнификације, истовремено позајмљујући одређене квалитете од мањих и размењивих знакова, као што су новчићи, банкноте или чекови. (Makolkin 2000, 134)

VI.3. ФУНКЦИЈЕ ЛИКОВА НАРОДНИХ ХЕРОЈА

Друштва стварају, бирају и прерађују херојске ликове вођена потребом за узорним ликовима појединаца који означавају пожељне и извредне обрасце понашања и деловања у одређеним ситуацијама. Они могу да обухвате широки спектар улога и да означе – обележе дешавања и настале промене. Заузврат ови ликови испуњавају низ важних функција у друштву из кога потичу. Основне функције које хероји могу да остварују у друштву, јесу функције:

- разликовања – у којој лик хероја служи као носилац новог типа и нове друштвене улоге;
- институционализовања улога – код увођења нових улога важних за групу;
- професионализације – код давања модела за нове професије;
- пружања појединцима слике о себи – која је уједно мотивишућа;
- контроле статусом модификације – указује на исправно понашање, и
- општег доприноса друштвених типова консензусу – било да је реч о међуљудским односима или о друштву као целини. (Klapp 1962, 18–23)

Поред тога, заједница из које долази херој остварује одређену симболичку и политичку добробит захваљујући томе што је држави „дала“ хероја. Функције које испуњавају ликови народних хероја зависе од дискурса из кога се сагледава њихова ратна прошлост, тако да су се они у рецепцији становника, налазе на скали позиционирани на два супротна краја: као ликови носиоци славне херојске ратне партизанске прошлости или као ликови који преносе лажну партизанску истину, или су негде између.

Повећана потреба за херојима увек указује на испуњавање неког друштвеног недостатка преко друштвене функције које ови ликови обезбеђују својој заједници. Иако су ликови народних хероја створени да би из позиције ауторитета саопштили историјску истину и пренели колективне слике и искуства из ратних година, време када су се појављивали указује на друштвени контекст и функције које су испуњавали.

Народни хероји, потекли из ратова, носиоци су неупитног ауторитета, и симболизују ратну победу. Стога су они били важни чиниоци у изградњи идентитета државе и у политичкој симболици. Ратни учинак у смислу победе уз подршку и помоћ савезничких снага, обезбедио је покриће власти, а хероји у симболичком смислу постали су ликови којима се због тога „*дугује беспоговорна послушност*“ (Кулјић 2004, 7) [курзив И. Л.–Т.]. Наративи о ратном искуству, постали су полазна тачка у (само) идентификацији коју је спроводио велики део становништва и политичког апарата. Искуство рата постало је мерило по коме су мерени социјалистички југословенски идентитет, заслуге и статус кроз југословенско друштвено уређење, наметањем новог сета тропа на већ постојеће категорије.

Период хероизације партизанског рата и проглашавање народних хероја у југословенском друштву, неравномерно је текао више од десет година, тако да је дошло до одвјања контекста у коме су хероји деловали, борили се, од контекста у коме су они настајали. Различито време и друштвено–политички контекст у којима су настајали указује на могуће разлоге појављивања али и на функције које су имали у друштву.

Према динамици проглашења појединачних народних хероја, у односу на период када су именовани, постављене услове ко може да буде народни херој и када је неко народни херој (које уређују и одређују законски документи и друга легислатива из овог домена: Указ (1943), Објашњење (1944), Упуство (1944) и Закон (1945, 1955)), као и просторној дистрибуцији хероја, може се уочити да се у социјалистичкој Југославији десио процес хероизације и митологизације једног броја личности учесника у ратним збивањима. Ликови народних хероја вршили су различите функције у јавној сфери од времена свога настанка. Различите потребе стајале су иза настојања да се успоставе трајни херојски ликови у току трајања рата од потребе да се свечано промовишу народни хероји функционери Југославије (ФРНЈ, СФРЈ) у годинама обнове.

Да би уочили функције које су народни хероји имали у време проглашавања посматраћемо их кроз друштвено–историјски контекст времена у коме су изабрани. У односу на друштвено–историјски контекст и време у коме су

настајали, народне хероје можемо да поделимо према њиховој генералној улози коју су остваривали у друштву у времену њиховог проглашења, на:

i. хероје ратничке етике – ликове хероја који су проглашавани током рата, у периоду од 1942. до 1943. године;

ii. хероје победнике рата – ликове хероја који су проглашавани у последњој фази рата и непосредно по његовом завршетку, од 1944. до 1945. године;

iii. хероје разлаза – ликове хероја који се појављују у годинама после рата, успостављања мира, преузимања државне власти и сукоба са Информбироом – од 1946. до 1950. године;

iv. хероје сећања и изградње – ликове хероја који се јављају у току ревизије и потврђивања државне власти и дефинисања сопственог политичког и револуционарног пута – од 1951. до 1953/5. године – стварање масовног ратног партизанског хероизма из потреба испуњавања комеморативне праксе;

v. хероје браниоце тековина рата – ликове хероја који се појављују у 60–им и 70–им годинама, у времену стабилности и економског успона СФРЈ и нарастања нових етничких национализама.

i. Хероје ратничке етике репрезентују сви хероји чији се избор одвијао у почетним годинама рата. Херојски статус који се потврђује звањем народни херој, а касније и уводи као одликовање, за све добитнике овог ордена везан је за трајање рата, и учешћа у рату на страни партизана. Свест о потреби за херојима, као мотиваторима борбе, очигледан је покретач за увођење овог звања, а очекивани херојски квалитет сама смрт и блиски сусрет са смрћу. Ово је време појављивања првих народних хероја и директног признавања за препознато херојство – херојско дело и херојску смрт. У овом периоду рата, од фебруара 1942. године¹⁸⁷, када је проглашен први народни херој, до Другог заседања Авној–а 29.11.1943. године, одлуку о именовану у звање народни херој, доносио је Централни комитет КПЈ, на предлог Врховног штаба.¹⁸⁸ Народни хероји су проглашавани на основу дела и заслуга непосредно опажених и вреднованих, према створеном утиску и угледу код бораца, међу народом и у партији. Очигледно је и да је постојала дилема при избору хероја. Тако да је првенствена функција коју ови ликови врше функција *дефинисања и институционализовања истакнутих* ратних улога. У овом периоду главни циљеви борбе и ЦК КПЈ произилазе из борбених дејстава, и настојања да се успостави и одржи вођство и контрола над јединицама НОП–а, у борби и међу становништвом. За то је била неопходна је подршка локалног становништва, како кроз учешће у партизанским јединицама тако и кроз различите друге врсте помоћи (склониште, снабдевање храном, заштита на терену и сл.).

Од тридесет и шест народних хероја¹⁸⁹ који су тада изабрани у ово звање, само две су биле жене.¹⁹⁰ У моменту проглашења било је живо пет хероја, а поједини су проглашавани херојима готово одмах након смрти (студент Марковић Никола

187 Између првог проглашења народног хероја 1.02.1942. и следећег проглашења прошло је шест месеци. У том периоду десиле су се најзначајније борбе – Четврта и Пета офанзива (познате као битка на Неретви и битка на Сутјесци).

188 Последња додела звања у 1943. години извршена је 25.10.1943. године, тако да се фактички овај период продужава до краја 1943. године, али се Друго заседање Авној–а узима у симболичком смислу разграничавања идеје о држави у којој херојски ликови играју битну улогу.

189 У 1942. години бирано је шеснаест народних хероја а у 1943. години двадесет.

190 Марија Бурсаћ и Соња Маринковић добиле су звање народног хероја током 1943. године.

Нина¹⁹¹ и митраљезац Петровић Ђуро¹⁹²). Два хероја који су звање добили за живота убрзо су погинула у борби. Учешће у устанку у својим локалним срединама највидљивија је одлика седам хероја. Ово признање добијају и функционери Комунистичке партије Југославије, који су убијени у првим данима рата. Хероизам првих ратних народних хероја генерисан је у највећем броју случајева у борби (за више од половине броја именованих хероја 18+, од којих је 17 хероја погинуло у борби) и подразумева извршено једно или више херојских дела и смрт. У овом периоду заслужни борци су проглашавани за народне хероје тек након смрти. Поред умирања у борби, мученичкој смрти допало је пет народних хероја (двојица су мучена у затвору где су преминули, тројица су преминула након мучења ког су допали због издаје из својих редова), један је умро од тифуса, и двојица су преживела рат.

Убрзо након погибије на Сутјесци, 13. јуна 1943. народни хероји су постали Сава Ковачевић и Никола Марковић Нина (6.07.1943.). Орден Народног хероја додељује се „за освједочена херојска дјела на бојном пољу и херојско држање пред непријатељем“:

На предлог Штаба IV НОПУ бригаде, додељује се назив народног хероја другу Ђуру Петровићу, сељаку из Љуботиња (Црна Гора) најбољем борцу IV бригаде. Као члан КПЈ погинуо је херојском смрћу код Купреса 14. августа о. г. Друг Ђуро Петровић је био од првих дана црногорскога устанка пушкомитраљезац. У Пљевљима му је топовска граната развијела пушкомитраљез. Добио је други, и са њиме је у јуришу на Купрес косио усташке звијери док није пао и сам погођен узвикнувши: „Живјела Народноослободилачка борба, живио...” окрену се на леђа и издахнуо.¹⁹³

191 Проглашен је за народног хероја само дванаест дана након погибије.

192 Постаје народни херој само неколико дана након што је у последњој борби на Купресу „јуришао испред строја пуцајући из митраљеза, засуо бункер бомбама...и пресекао га непријатељски митраљески рафал...у тренутку кад се усправио да зове командира и своје другове напред“ (Петровић 1957, 614)

193 Билтен Врховног штаба. бр. 17–19, август 1942. Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (други том). Војно–историјски институт Југословенске армије, Београд 1949. година.

Док су у категорију *херојског држања пред непријатељем*, разврстане смрти хероја, партијских функционера, који су живот изгубили, након што их је непријатељ заробио и утамничио, или који су извршили самоубиство у борби да не би живи пали непријатељу у руке.

ii. Хероји победници рата представљају све хероје који се појављују од периода формирања нове организације партизанске власти и предлога новог државног уређења на територији Југославије, која започиње још у ратним условима¹⁹⁴ до ослобођења маја 1945. године. То је период у коме је КПЈ ослободила, освојила и обновила Југославију (јануар 1944 – мај 1945). (Павловић 2008, 219)

Након повлачења Италијанске војске из рата партизани су обезбедили боље наоружање, добили савезничку помоћ и започели свој пут ослобађања и освајања земље. Након Техеранске конференције (28.11.–3.12.1943.) изгледало је да су све карте биле на страни Тита и партизана. Ипак нема поузданих података колико је тачно било бораца у партизанским јединицама. У фебруару/марту 1944. Немци су процењивали да је број партизана нешто преко 100.000, од чега се 80.000 налазио у НДХ, док су сами партизани тврдили да их је између 200.000 и 300.000 (Павловић 2008, 219). У Југославију су, изнурену борбом за ослобођење и грађанским ратом, након споразума са Јалте, ушле снаге Совјетског Савеза. Земља је била разорена, бомбардована и од непријатеља и од савезничких снага. Уништене привреде и десеткованог становништва. Након III Заседања АВНОЈ–а (7.08.1945.) Комунисти су ушли у Привремену народну скупштину, заједно са посланицима из последњег југословенског парламента из 1938. године који се нису компромитовали сарадњом са окупатором. Њен задатак је био да припреми расписивање и спровођење првих послератних избора за уставотворну скупштину која ће одлучивати о будућем друштвеном и државном уређењу Југославије. Новембра 1945. године одржани су избори. Кандидати Народног фронта добили су преко 90% гласова. Посланици Уставотворне скупштине су 29. новембра 1945. године једногласно усвојили декларацију којом се укида монархија, и проглашава Република. Држава је добила ново име: Федеративна Народна Република

194 Од Другог заседања АВНОЈ–а (29.11.–30.11.1943.) Оснивање „партизанске владе“ имало је јак утицај на становништво у Босни.

Југославија. 31. јануара 1946. године изгласан је нови Устав. ФРНЈ је постала заједница равноправних народа са шест Република – Србија (са две аутономне покрајине – Војводином и Косовом и Метохијом), Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Македонија.

У овом периоду тиња криза западних граница са Италијом, у области града Трста, која је завршена 9. јуна 1945. потписивањем споразума у Београду. У периоду власти Привремене народне скупштине донет је Закон о аграрној реформи и колонизацији.¹⁹⁵ Одузета је имовина Краљу Петру II Карађорђевићу и свим члановима династије и забрањен им је повратак у домовину. Земља је била у тешком економском стању, помоћ становништву стизала је само од УНРЕ.

У земљи је владала својеврсна анархија, са једне стране опијеност услед победе а са друге стране још увек су се водиле борбе са остацима непријатеља. То су и године обрачуна партизанске власти са припадницима тзв. предратне буржоазије, који је вођен под геслом обрачуна са народним непријатељима. Међу становништва мешао се осећај победе и пораза, еуфорије услед ослобођења за једне, неизвесности и страха за друге. У овој фази нова народна власт одуђује се најхрабријим и најзначајнијим борцима и личностима из НОБ–а и додељује им велики број одликовања и признања.

Народна војска је добила рат и на савезничком ослободилачком таласу Народни хероји Југославије постају и држављани из других савезничких земаља (СССР–а, Албаније, Италије, Мађарске и Пољске) који су се борили са партизанима у последњим акцијама за ослобођење земље. У овом период тринаест совјетских официра, три из Албаније и по један из Италије, Мађарске и Пољске добили су звања и орден Народног хероја Југославије.

Током 1944. године проглашено је двадесет седам народних хероја, у години ослобођења 1945. проглашено је осамдесет осам народних хероја, док ће у 1946. њихов број значајно пасти и додељено је свега шест ордена.

195 Овим Законом је одузета земља велепоседницима, црквама и манастирима и свима који су имали изнад одређеног земљишног максимума и давана је беземљашима. Немачко становништво је протерано из Војводине, а на њихова имања дошли су колонизатори из Лике, Баније, Кордуна, Црне Горе и Македоније.

У 1944. години шест народних хероја добили су ово звање убрзо након смрти, а седам хероја одликовано је за живота. Остали одликовани хероји током ове године изгубили су живот у ранијим годинама рата. До Десанта на Дрвар одликована су три народна хероја, док је други циклус одликовања започео новембра 1944. године, након ослобођења Београда. У овој години ниједна жена није добила признање за своје херојство. У борби гине шест хероја, у заседи три, од мучења и стрељана живот губе три хероја, самоубиство су извршила два хероја и од последица несрећног случаја умиру четири народна хероја.

Народни хероји постајали су организатори устанка по налогу партије¹⁹⁶, аутентичне локалне вође народног отпора који су касније примљени у чланство КПЈ (неки и постхумно)¹⁹⁷, предратни комунисти револуционари¹⁹⁸ и највиши партијски функционери.¹⁹⁹ Хероизам је генерисан најпре признањима за организовање оружаног отпора, смрћу у борби са непријатељем, али и за целокупно стратешко руковођење и победу у рату. Председништво АВНОЈ–а додељује Звање народног хероја Југославије Јосипу Броз Титу 19. новембра 1944. године, готово годину дана након што је изабран у чин Маршала. Како се опсег његових улога ширио тако је и његово херојство одређено мешавином ратних, политичких и новоостварених државничких улога:

„Тито је као изваредан стратег, политичар и државник довео до победе Народнослободилачки рат и Револуцију у Југославији.“ (Петровић 1957, 100)

Све су сложенији херојски ликови. Хероје репретезентују њихова дела која захтевају храброст, вештину и знање:

„Ујесен 1943 године, у окршају код Какња, као заменик командира чете са неколико другова. Бошко се провукао у непријатељску позадину, изазвао забуну у непријатељским редовима и допринео пребацивању осталих јединица преко реке. Посебно се истакао у Подлуговима, недалеко од Сарајева. Са шест другова по мркој ноћи је прегазио набујалу Босну и ухватио домобранску

196 Милан Илић Чича, Филип Кљајић Фића, Славиша Вајнер Чича

197 Мико Поштић, Васиљ Гаћеша, Милош Кљајић, Лазар Штековић

198 Светозар Марковић Тоза, Маријан Бадел, Иван Лавчевић Лучић, Жарко Зрењанин Уча

199 Франц Розман Стане, Иво Лола Рибар, Јосип Броз Тито

патролу. Од ње је изнудио знаке распознавања, тако да је после тога без велике муке заробио 95 непријатљских војника. Учествовао је и у познатој акцији на аеродрому Рајловац, код Сарајева. У тој акцији Крајишници су уништили 35 немачких авиона и велики ратни материјал. У борби код Фојнице десет пута је у току једне ноћи јуришао на непријатеља.²⁰⁰ (Петровић 1957, 333)

„Изводио диверзантске акције, створио диверзантске батаљоне – који су рушили пруге, мостове, станице, тунеле, магацине, слагалишта, дизали у ваздух аутомобиле, авионе, итд. Никакве страже и обезбеђења нису представљали препреку за „летеће“ диверзанте. Харишеви²⁰¹ подвизи су снажно одјекивали у народу. О њему су стваране легенде. Нарочито је постао легендаран после операције код Цапрага, ујесен 1943. године. Ту је велики број немачких официра и војника нашао смрт.“ (Петровић 1957, 253)

Херојском се означавала смрт која је наступила у току вршења дужности и након што је херој извршио свој задатак:

„Друг Јанко Премрл погинуо је херојском смрћу. Иако је био смртно рањен, он је и даље остао на положају руководећи борбом док непријатељ није био разбијен и протјеран. Слава народном хероју Јанку Премрлу!“²⁰²

„Пошто је његова дивизија пробила последњи непријатељски обруч у непријатељској офанзиви крајем 1943. године, и када су прошле све опасности, немачки авиони су изненада бомбардовали село у коме се налазио Штаб Двадесет седме дивизије: Павле²⁰³ је погинуо од експлозије бомбе која је погодила зграду.“ (Петровић 1957, 234)

200 Каралић Бошко, поручник. Народни херој од 25.09.1944. године

201 Иван Хариш Громовник, генерал-мајор. Народни херој од 25.09.1944. године

202 Билтен главног штаба народно-ослободилачких партизанских одреда Југославије, број 37, 38, 39, фебруар, март, април 1944. у: Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа, Том II, Београд 1949., 402. Јанко Премрл, Народни херој од 18.04.1944. године.

203 Павле Горанин Илија, политички комесар Двадесет седме дивизије, Народни херој од 15.05.1944. године.

„За време надирања Немаца према Ужицу Душан²⁰⁴ је имао задатак да штити повлачење осталих партизанских снага. Вршећи ту дужност јуначки је погинуо на Кадињачи, 29. септембра 1941. године, заједно са целим радничким батаљоном Ужичког партизанског одреда.“ (Петровић 1957, 294)

„У нападу на усташе јануара 1942. као командир Треће чете, Милош Кљајић, први је јуришао са пушкомитраљезом у рукама. Чета је уништила усташки гарнизон, заузела жандамерску станицу и запленила многобројно оружје.“ (Петровић 1957, 348)

У 1945. години осамдесет осам Југословена, међу којима су биле четири жене, постају народни хероји. Девет хероја одликовано је за живота.

На предлог Врховног команданта, одлуке о одликовањима Орденом Народног хероја Југославије доносило је Председништво Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије²⁰⁵. Биле су описног карактера и давале су кратку карактеристику новоименованим народним херојима, означавајући карактер њиховог херојског доприноса. Тако су, на пример, народни хероји именовани за:

- *„освједочена херојска дјела на бојном пољу и херојско држање пред непријатељем“;*
- *„осведочена херојска дела на бојном пољу – у борби противу заједничког непријатеља, немачких освајача“;*
- *„показана херојска дела на бојном пољу, изванредну храброст и пожртвованост у борби против заједничког непријатеља СССР–а и Југославије – Хитлерове Немачке“;*
- *„за осведочена херојска дела, умешност у командовању и нарочите заслуге у борби за ослобођење наших народа“;*

204 Јерковић Душан; командир ужичког партизанског одреда, под његовим руководством Ужички партизански одред ослободио је 1941. године Ужице. Народни херој од 15.05.1944. године.

205 Одлуке о именовању народног хероја доносило је Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије, на предлог Врховног штаба, мада у првим Билтенима Врховног штаба уз одлуку о проглашењу пише да је донета „на предлог Врховног команданта НОВ и ПОЈ Маршала Југославије Јосипа Броза Тита“.

• „за умешност у командовању, специјалне подвиге, показану храброст и нарочите заслуге за народ“.²⁰⁶ [курзив И. Л.–Т.].

Из образложења се јасно види да предлагач разликује херојски допринос кроз категорије херојског дела, херојског држања, храбрости, вештне командовања, специјалних подвига и категорије заслуга за народ. Од првобитне намере предлагача да се истакну најхрабрији и најпожртвованији борци, командири и политички комесари, звање прелази у престижно одликовање намењено партизанским руководиоцима и командантима.

У овом периоду ово одликовање прима и најближи сарадник Јосипа Броза и једна од најзначајнијих личности КПЈ у току рата, Александар Ранковић²⁰⁷, по одлуци Председништва антифашистичког већа народног ослобођења Југославије. Његов херојски допринос, према одлуци проглашвача, представљала су „осведочена херојска дела на бојном пољу“, „херојско држање пред непријатељем“ и „велике заслуге у организовању и руковођењу Народним устанком и Народноослободилачким покретом до данашњег победносног завршетка“.²⁰⁸

Првим послератним скупштинским изборима изабрана је Народна скупштина и проглашена Република (новембра 1946. године). Тиме је потврђена власт комунистичке партије и исправност револуционарног пута и озваничена синергија народа, партије и армије. Народ је похрлио на тргове и улице. Узвикивало се „Живео Тито херој!“. Почасна топовска паљба поздравила је рађање нове државе. У Народном позоришту у Београду била је организована свечана централна

206 Билтен главног штаба народно–ослободилачких партизанских одреда Југославије, број 44–45, септембар–октобар 1944. у: Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа, Том II, Београд 1949.

207 Александар Ранковић, у току рата члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Народни херој од 4.07.1945. године.

208 Билтен главног штаба народно–ослободилачких партизанских одреда Југославије, број 44–45, септембар–октобар 1944. у: Зборник докумената и података о народноослободилачком рату Југословенских народа, Том II, Београд 1949.

прослава. Хор је извео песму „Хеј Словени“, затим симфонијску поему „Весник буре“ и на крају историјско–херојску драму „Матија Губец“.²⁰⁹

Херој овог периода је херој ослобођења и настанка Друге Југославије, херој ослободилац. Према времену избора види се како проглашење хероја прати кретање партизанске војске на територијама које се ослобађају од непријатеља.

Функција коју врше ови хероји треба да укаже на испуњење циља борбе – освајање слободе, добијање помоћи и подршке најзначајнијег војног и политичког савезника СССР–а и преузимање власти преко истицања значајних улога (војни команданти и комесари) које преузимају живи народни хероји. У овом периоду сигурно је да је снага и харизма политичког лика народног хероја највећа. То се види из одлука којима се Тито и високи комунистички руководиоци одликују Орденом и добијају звање Народни херој Југославије. Шта је могло снажније да делује на ратом измучени народ од слике партизана ослободилаца који победоносно, уз војнике Црвене армије ослобађају Београд и друге југословенске градове. Сlike руских војника и партизана на тенковима, генерала Жданова и Пека Дапчевића који на коњима пролазе кроз ослобођени град, остају трајно у колективној меморији. Ово у борби остварено браство са руским борцима исказано је и кроз Орден народног хероја Југославије, тако да се функција херојских ликова овог периода изражава кроз *пружање појединцима слике о себи* као победницима рата и првим савезницима једне од најјачих светских армија.

iii. Хероји разлаза се појављују након што је прошао победнички занос због завршетка рата, а наставила се суочавања и обрачуни нове власти са унутрашњим и спољашњим непријатељем у периоду од 1948. године до 1950. године. Наступио је период херојске тишине, у коме се најпре смањује број додељених ордена и врши селекција и уклањање неодговарајућих личности из НОБ–а због разлаза са СССР–ом. Начињен је драстични напор да се умањи Совјетски утицај у народу и у партији.

Нови талас проглашавања хероја и доделе ордена покренут је након доношења резолуције Информбироа (1948. године) која је означила разлаза са СССР–ом.

209 <http://www.vreme.co.rs/cms/view.php?id=334401> бр 635. 6.март2003

Сукоб са Инфобироом довео је КПЈ у озбиљну кризу на спољашњем и на унутрашњем плану.²¹⁰ У 1948. години проглашена су само четири народна хероја. То су били Владо Багат, Петар Боројевић, Момчило Мома Станојловић и Фрањо Клуз. Проглашавањем ових хероја Партија је поручивала да се није одрекла своје улоге у рату и да су њени думети и улога већи него што су јој поручивали савезници. Од 1949. године почињу да се поново додељују Ордени народног хероја, а крајем године орден је постхумно додељен већој групи бораца.

Након почетне изненађености и последица које су уследиле у економској и политичкој сфери након раскида односа са СССР–ом²¹¹, југословенско руководство јаче наглашава улогу истакнутих бораца и револуционара у борби за ослобођење и именује педесет једног народног хероја. Ово је преломна година у којој је КПЈ, на Трећем пленуму ЦК КПЈ (децембра 1949. године) наговестила нова схватања о путевима и методама социјалистичке изградње у Југославији. Дошло је до радикалног заокрета у идеолошкој сфери и отворио се простор за афирмацију сопствених искуства. Императив је стављен на редефинисање и оживљавање револуционарног идентитета Партије (Димић 1988, 185). Од затечених тековина нарочито је требало обратити пажњу на идејно наслеђе прошлости. Три елемента – окретање ка изворној народној револуцији, преиспитивање периода изградње социјализма, прихватање тековина прошлости, требало је поставити на нове основе (Димић 1988, стр. 243).

210 Овај сукоб значио је прекретницу у политичкој оријентацији Партије, која је довела и до преиспитивања и смањивања совјетских културних утицаја. Иако је у прво време КПЈ покушала да сукоб превазиђе тако што је још доследније и више пропагирала совјетску теоретску мисао и подстицала ширење совјетског културног утицаја и идеологије сматрајући то сопственим револуционарним интересом. Сазревање свести о „тоталном сукобу“ и прелазак КПЈ из дефанзиве у идеолошко–политичку офанзиву против стаљинизма на плану културне политике огледало се у тражењу нових идеја основа културе, стваралаштва и просвете.

211 Сукоб са Инфобироом довео је до економске блокаде и кризе у односима са Совјетским Савезом. Амбициозно постављен петогодишњи план доживео је неуспех. У скромном буџету земље растао је само војни буџет. Низак стандард грађана додатно је погодила стравична суша 1950. године. Помоћ у виду хране, новца и војног наоружања је дошла са Запада. Све ово је утицало на Тита и руководство да отпочну либерализацију земље.

Стога није необично ни то што је током ове године највише народних хероја, њих тридесет, проглашено децембра 1949. године (14. и 15. децембра 1949. године), у сусрет дану Југословенске армије, након смерница датих на Трећем пленуму ЦК КПЈ.

Ово је значајно са позиције изградње лика народног хероја. Редефинисане су тековине рата, а избор херојских личности тражи се у револуционарно – ратној прошлости.²¹² Избор херојских личности одговарао је тренутку и носио политичку и комеморативну поруку. Оживљавао је сећања на истакнуте личности из Другог светског рата, и истовремено је морао да испуњава услов да су ове личности „политички коректне“, да не изазивају забуну и контроверзе у партији и код становништва, као и да пошаљу јасну поруку за коју страну се одлучити, домаћу КПЈ или Комунистичку партију Совјетског Савеза. Шта више занимљив је избор хероја, међу којима је један жив херој који се 1948. године вратио са школовања у СССР–у (Радивоје Јовановић Брадоња), један херој који је преминуо на лечењу у Москви 1946. године (Радоје Дакић) и један који је сменивши након загонетне погибије (убиства) Арсу Јовановића на месту заменика начелника Генералштаба ЈА, умро од упале плућа 29. 04.1949. године (Славко Родић) у тридесетој години живота. У овом периоду проглашен је један од касније највише митологизованих народних хероја – Стјепан Филиповић Стево. Колико је на избор хероја утицала тренутна политичка ситуација говори чињеница да су проглашени народни хероји из Словеније²¹³ повезани са новом нарастајућом кризом око Трста. Њихово присуство у јавном дискурсу требало је на симболички начин да разреши дилему чији је Трст, ако су за њега борили и животе дали југословенски народни хероји. Поред тога једини именовани херој у 1950. години, Јово Капичић носио је сенку Голог отока.

212 То није било једноставно спровести због пометње која је настала у КПЈ. Стаљинову линију бранили су Сретен Жујовић и Андрија Хебранг који су због тога касније искључени из КПЈ. Док су у покушају да пређу на територију Румуније ухваћени генерал–мајор Владо Дапчевић и Бранко Петричевић Кађа, а генерал–пуковник Арсо Јовановић убијен.

213 Народни хероји Томажић Јосип Пино и Шибелја Антон Стејнка погинули су у Трсту. Првог су стрељали италијански фашисти на почетку рата децембра 1941., а други је погинуо у борби за ослобођење Трста у пролеће 1945.

Хероји разлаза сведоче о вештој манипулацији власти која поново актуализује питање херојских дела, смрти и заслуга истакнутих партизанских бораца и команданата чије су смрти представљају очигледне примере посвећености партизанској борби. На тај начин настоји да скрене пажњу са чистике које прави у својим редовима, одржи изворну револуционарну страну своје борбе и поврати веру у оправданост жртви за слободу. Партија је са једне стране бирала и славила ратне хероје, одавала им заслужену почаст, док се са друге стране брутално и у тишини обрачунавала са својим противницима. Без трага су нестајали дојучерашњи ратни другови.

Распршиле су се илузије о браству југословенске и совјетске војске, о равноправности и партнерству две комунистичке партије и двојице вођа – Тита и Стаљина. Свет је ушао у хладни рат, а партија која је водила државу „ухватила се у коштац“ са надолazeћим проблемима. Требало је нахранити становништво, изградити земљу и по сваку цену, одржати веру у револуционарно–прогресивно деловање партије. Предводици у рату, то су требали остати и у миру. Притсак СССР–а и других земаља Варшавског блока на Југославију, током 1949–1951. године претио је да прерасте у војни сукоб, практично чинећи да сарадња са Западом постане једина алтернатива.

Функција коју врше ликови народних хероја овога периода како у односу на предлагаче, тако и у односу на становништво је функција *контроле сећања статусом модификације*. Партија је, преко изабраних личности, подсетила да су највећа вредност у рату добровољно дати млади животи партизанских бораца за слободу. Херојева улога и жртва у рату била је залог и гарант исправног деловања партије у новонасталој ситуацији.

iv. Хероји сећања и изградње обележавају период који је наступио од почетка педесетих година XX века, када се потврђује званично колективно сећање на Други светски рат и када долази до масовног проглашавања нових народних хероја Југославије. Највећи број југословенских народних хероја, преко хиљаду, звање је стекло у овом периоду. Хероји настају из потребе државе и партије да се обележе и достојно прославе значајни датуми из рата али и због репрезентације и потврђивања стабилне државне и војне власти. Одата је пошта мртвим херојима и

признате су херојске заслуге и новостечени друштвени статус живим народним херојима. Однос живих и мртвих народних хероја био је готово један према два, на једног живог народног хероја, проглашавана су два мртва хероја. У години јубилеја 1951, десет година од почетка рата и подизања народних устанка проглашено је триста педесет осам народних хероја, године 1952. сто хероја, док је сећање на офанзиве генерисало шесто тридесет три народна хероја. Након тога у годинама које следе њихов број је готово занемарив: у 1955. проглашена су два народна хероја, од 1962–1971. проглашена су три хероја, у 1973. проглашено је девет народних хероја и у 1974. години један народни херој. У налету одомаћења рата и револуције одаје се почаст првим фашистичким жртвама, руководиоцима КПЈ, чиме је означен њихов значај и статус у новој држави.

У години прослављања десетогодишњице устанка, 1951. години, највише хероја је проглашено током јула (5. јула – педесет седам народних хероја) и децембра (20. децембра – двеста тридесет девет народних хероја). Прва група проглашених хероја сместила се између Дана борца – 4.07. и Дана устанка у Србији – 7.07. и имала је комеморативну функцију, сећања на борце и команданте из рата. Десетогодишњица формирања Прве пролетерске ударне бригаде, децембра 1951. године, била је повод преименовања Југословенске армије у Југословенску народну армију и обележавања Дана ЈНА. За ту прилику именована је до тада највећа група народних хероја (20.12. – двеста тридесет девет хероја, 21.12. – један херој, 22.12. – два хероја). Међу одабраним личностима, шездесет пет одликованих официра и функционера ФРНЈ представљају живе народне хероје. Добијање Ордена и звања народног хероја Југославије је истовремено њихова промоција јер су живи хероји учесници и сведоци првог реда. Стајући „раме уз раме“ са мртвим херојима, преживели борци сада са статусом народног хероја, показују да је рат за њима, али и да ће бранити у рату стечени мир сада у новим заузетим позицијама. Од сто проглашених народних хероја у 1952. години, живих је било шездесет. То указује да су мртви хероји добили нове функције у културном сећању. Први пут је промоција постала битна готово као комеморација.

Долази и до првог одузимања ордена. Због разилажења са Партијом, орден је одузет Сави Станојевићу. Станојевић је одликован 6. 12. 1944. а орден му је одузет 1952. године, након чега је на Голом отоку провео 7,5 година. Неколико година касније орден је одузет и Миловану Ђиласу.²¹⁴

Највише народних хероја проглашено је 1953. године у новембру месецу, пред јубилеј десет година од стварања Федеративне Југославије, на Другом заседању Авној-а. Само у овом месецу проглашено је триста четрдесет девет народних хероја. Други повод за проглашавање народних хероја било је обележавање датума устанка, па су сукцесивно, по датумима проглашени народни хероји: у јулу месецу двеста пет народних хероја и у октобру шездесет један народни херој. Од проглашених шесто четрдесет два народна хероја живих прималаца ордена било је двеста четрдесет.

Када се погледају датуми када су проглашења вршена и број проглашених хероја, уочава се да хероје генеришу поводи за које се избор врши. Тако су заслужни генерали²¹⁵ ово признање добили, заједно са мртвим херојима, 20.12.1951., црногорски хероји 10.07. и 13.07.1953., хероји из Србије 6.07. и 07.07.1953., а 21.07. и 22.07.1953. хероји из Словеније, и 24.07.1953. хероји из Хрватске и Босне и Херцеговине. Хероји из Македоније 11.10.1951 и 11.10.1953. године. Обележавање Дана устанка у свакој Републици, добило је тако јасне обресе и истакнуте ликове. Јасна је намера предлагача да се фиксирају одређени датуми и да народни хероји постану део празничних ратних ритуала.

Херој се јавља као одговор на друштвену ситуацију и прилике. Настаје као израз спремности КПЈ да се искуства рата и револуције равномерно свима расподели преко ликова њених најзначајнијих учесника. Ипак омасовљење овог ордена није допринело његовом одржању на првом месту у рангу ордена. У државној

214 Милован Ђилас (1911–1995) Орденом народног хероја одликован је 27. новембра 1953. године. Одлуком Војног суда, ово као и сва друга одликовања, одузета су му 14. октобра 1957. године.

215 Од 1951. године велики број генерала и других старешина Југословенске Армије добија Орден народног хероја, са чиме су стекли право да им се испред имена пише Н.Х. (народни херој), као и све остале привилегије које су припадале херојима. Од 1951. до 1953. више од 50% генерала добило је овај орден. (Dimitrijević 2003, 299)

хијерархији ордена важност овог ордена умањена, те он „пада“ са првог на треће место. Испред њега су се нашли новоуспостављени Орден југословенске велике звезде и Орден слободе, који се до тада налазио на другом месту.²¹⁶ Статус који овај орден заузима, како у државној хијерархији тако и у друштву, може да укаже на процес преношења херојског значења са једне на другу друштвену групу, или ширење обима његовог распрострањања.

Народни хероји су Зборницима класификовани према територијалној припадности у односу на Авнојевску републичку поделу.²¹⁷ Број проглашених народних хероја приказан је према месту рођења хероја у постојећим Републикама и покрајинама. То је суштински и практично омогућавало да свака Република има своје значајне мртве и живе народне хероје који су укључивани у пригодне прославе при обележавањима значајних датума. Тако је број народних хероја приказан по републичкој припадности био: из Словеније 161 народни херој, из Хрватске 282 народна хероја, из Босне и Херцеговине 278 хероја, Србије 259 хероја, Црне Горе 244 и Македоније 66 народних хероја.

Иако се држава руководила практичним територијалним принципом при избору народних хероја, њихова каснија шира популарност зависила је од њихове исказане и процењиване способности за жртву највишем постављеном идеалу, идеалу непогрешивости партије (КПЈ). У историјско – херојској апотеози издвојени су колективни херојски догађаји – битке и офанзиве, али и индивидуални примери херојског жртвовања за коначну победу и нову Југославију. Као значајни херојски догађаји (који генеришу појављивање народних хероја) издвајају се устанци – за сваку републику посебно, офанзиве и илегални партијски рад у градовима. Несумљиво да је најзначајнији херојски догађај који је славила Југославија, била битка на Сутјесци, позната у историографији и као Пета офанзива или операција „Шварц“. Ова битка сматра се

216 Rudež, Исто., 40 – 41.

217 Принцип додељивања признања „по кључу“ функционисао је и на другим местима и областима живота у којима је партија настојала да што равномерније распореди функције и заслуге. Овај принцип подразумевао је распоред функција кадровима из свих делова земље вођен принципима равномерне републичке и етничке заступљености.

једном од прекретница у Народноослободилачкој борби. Трајала је месец дана и у њој је узело учешће 22.148 бораца, од којих је њих 258 одликовано Орденом народног хероја. Орден је добило и 16 партизанских бригада које су се посебно истакле у битци. Од 7454 погинулих бораца 45 је проглашено за народне хероје. Ипак, у југословенској митологији Народноослободилачког рата, хероји ове битке остали су засењени једним херојем који је представио сву трагику и величину страдања партизанских бораца, командантом Савом Ковачевићем.

Функције које врше ликови народних хероја у овом периоду су двојаке, са једне стране улога ликова мртвих народних хероја служила је да се прошири и утврди опсег колективног сећања, док је у случају живих народних хероја била у функцији политичке *професионализације* армије и високих државних функција. Стога не изненађује да је део живих хероја овога периода биран према заслугама. Изабрани хероји имали су и функцију општег доприноса друштвених типова консензусом преко широког усвајања основних херојских типова – хероја браниоца – ослободиоца и хероја жртве – мученика.

v. Хероји браниоци тековина рата појављују се као спорадични ликови у годинама које су следиле уз ликове народних хероја који су се интегрисали у друштво учествујући у васпитавању нових генерација и пружајући дискретну структурну подршку животима политички све несвеснијих грађанки и грађана. Потрага за стандардом и бољим животом, који су донели планска привреда и страни кредити, отвореност граница, усвајање потрошачког менталитета, положај Југословенске социјалистичке државе на размеђу путева између социјализма совјетског типа и западног капитализма, већи уплив етничких националиста у политички живот, допринели су да ликови народних хероја из Другог светског рата постану симболички производ времена са променљивим значењима.

У периоду од 1955. до 1976. године додељено је још шеснаест ордена Народног хероја Југославије за петнаест хероја. У 1955. години два ордена, 1968. године један орден, 1971. и 1972. године по један орден, 1973. године девет ордена и у 1974. и 1976. години поново по један орден. Председник Југославије Маршал Јосип Броз Тито још два пута добија ово одликовање, 15.05.1972. и 16.05.1976. године, и постаје једини троструки Народни херој Југославије. Два дана након

рањавања југословенског амбасадора у атентату у Штохлому (у којем је изгубио живот) Тито је одликовао Орденом народног хероја Владимира Роловића. У процесу умиривања хрватских националиста, српских либерала и покушају спречавања нарастајућих националиста и националних тензија, пред доношење новог Устава земље, 1974. године, ордени су током 1973. године додељени Спасићу и Машери, официрима Краљевске морнарице за херојски чин дизања у ваздух војног брода, током кратког Априлског рата. Први пут након рата одликовање је додељено припадницима Краљеве војске, за патриотски чин, након кога је уследила смрт оба официра. Њихова смрт, узимајући у обзир околности и положај који су заузимали, може се тумачити као смрт у одбрани домовине а не у одбрани народа и Партије. Исте године орден добијају и четворо хероја из Истре и три са Косова и Метохије. Последња и најмлађа партизанска хероина Милка Боснић, постаће народни херој Југославије 17.05.1974. године.

Ова фаза хероизације обележила је враћање на ранији херојски дискурс који је већ бивао потрошен, те је покушана његова обнова коришћењем вишеструко митологизованог лика Јосипа Броза Тита и увођењем нових ликова и догађаја у херојске наративе о Другом светском рату. Циљ ових интервенција био је очување непромењеног стања па су ликови имали функције *контроле статусом модификације* и *доприноса друштвених типова створеном консензусу*. То стање се, међутим, није дуго могло одржати. Неуспео покушај да се југословенском доживотном председнику и маршалу Јосипу Брозу Титу и четврти пут додели орден и потврди звање народног хероја, означава крај митологизације Другог светског рата у Југославији.

VII. ДЕКОНСТРУКЦИЈА ЛИКОВА НАРОДНИХ ХЕРОЈА

VII.1. КОНТИНУИТЕТ РАТНИЧКЕ ТРАДИЦИЈЕ

У ликовима првог народног хероја и прве народне хероине, налазе се елементи који ове ликове асоцијативно повезују са ратничком традицијом балканских народа. Први изабрани народни херој и народна хероина представљају и парадигматичне примере ликова из ратног контекста, те они на извешан начин одражавају и представу која је постојала међу борцима о идеалном мушком и женском лику ратника и ратнице. Лик српског сељака и српске сељанке, који се боре за одбрану родне груди и сопствених живота у вихору рата, потпуно свесних „шта им ваља чинити“. Ови ликови наслоњени су на старији слој ликова који преносе искуства ратника из Првог светског рата, и ранија ратна искуства, а могу се довести у везу и са епско–митским ликовима из српске традиције.

Лик Петра Лековића представио је зрелог хероја (47 година), вирилне снаге, ратоборног, искусног и храброг. Он је херој који не познаје страх, зна шта ради и улива сигурност. Његов лик представља хероја браниоца.

Каменорезац из Ужичке Пожеге, политички активан у комунистичкој партији Србије од 1938. године, са непознатим ранијим политичким опредељењима и циљевима, нашао се у борби против непријатеља и бившег режима. У партизане је ступио на самом почетку устанка, са три сина. Прекаљени учесник из Првог светског рата за одбрану од непријатеља донео је „пушку коју одраније чува“.

Одлучан је и нема милости према непријатељу. Исказао се већ у првом окршају са Немцима код Горобила:

„Наоружан карабином и бомбама, сам се пребацио до зграде у којој су били Немци, бацио бомбе кроз прозор, брзо дојурио до врата, развалио их снажним ударом ноге и с упереном пушком упао унутра са громким покликом: „Предај

се”. Мислећи да је зграда сасвим опкољена од партизана, престрављени Немци су дигли руке. Кад су нагомилали оружје насред собе, Петар их је истерао напоље, постројим и питао: „Командант?” Риђ, крупан Немац се издвојим из гомиле. Петар је прислонио карабин на раме и повукао ороз...” (Петровић 1957, 414)

Каже се да су његова дела и његов лик инспирисали народ да ствара легенде о њему. Своју смелост и одлучност преносио је на друге борце. Зато је за живота заслужио херојски статус и херојско звање.

Његова смрт може да се мери са умирањем трагичких епских хероја. Петров батаљон се грозничаво борио са Италијанима и четницима, без предаха целе ноћи. У свитање, летњег дана, оставши без муниције, кренули су да се повлаче уз брдо. На зачељу је остао Петар да голим рукама одваљује стене и баца на непријатељски стрељачки строј. Ту је и пао, штитећи батаљон, са рукама на стени сав изрешетан куршумима.²¹⁸ (Петровић 1957, 414)

Његов лик дочарава патријархалног домаћина, још увек снажног, сељака - борца, одлучног да ако треба свој живот и животе својих синова положи за узвишени циљ одбране земље. Херојем га чине херојско понашање, херојска снага и херојско дело. Он на извештан начин репрезентује континуитет херојске борбе српског народа. Сасвим сигурно је избор лика првог партизанског народног хероја била повезана са одобравањем бораца и није могао да одступа од норме. Због тога је његов лик, у ратном вихору, служио као пример ко су и како се боре партизански борци.

Прва хероина НОР-а била је Марија Бурсаћ (19 година), девојка из села Каменице, код Дрвара. Ова млада девојка, заједно са сестром и два брата, склањајући се од усташког терора нашла се међу устаницима крајем 1941. године. Најстарија од деце, од ране младости преузела је тешке сеоске послове. У седамнаестој години, када је рат почео, „била је веома снажна и лепа девојка“.

218 О смрти овог хероја развила се почетком осамдесетих година једна локална прича у Ужичком крају, која сведочи о промењеном статусу херојског лика. Према овој верзији Петар Лековић је погинуо од метка којим му је непријатељ погодио бомбу коју је носио.

Организовала је омладину и жене да сакупљају одећу и храну за партизанае, дочекивала је уморне борце, прала им одела и рубље. Млада, увек ведро, насмејана и распевана заслужила је симпатије и љубав својих сабораца. А омладина је са Маријом одушевљено ишла у акције.

Почетком 1942. године добила је прво велико признање, другови су је примили у СКОЈ. То јој даје крила, од тада је са још више жара и полета учествовала у помагању НОП–у. У јесен 1942. године основана је прва омладинска радна бригада, а Марија је постала заменик комесара у једној чети. Она је пример неуморног позадинског радника и борца. Научили су је да чита и пише, и изабрали у средско руководство Антифашистичког фронта жена. Крајем 1942. године добила је друго велико признање – примљена је у КПЈ.

Али њене жеље су биле веће, „желећи непрекидно да даје више за Народно–ослободилачку борбу, она упорно захтева од другова да јој допусте да оде у борбене партизанске јединице.“ Када је почетком 1943. године основана Десета крајишка бригада, Марија добија дужност болничарке у једној чети, и ускоро је у целој бригади постала позната по својој неустрашивости у борбама и топлој, сестринској бризи и пажњи према рањеним друговима. У многим борбама и окршајима учествовала је као борац и бомбаш.

Средином 1943. године се разболела и након што се мало опоравила вратила се у јединицу. Убрзо по повратку њена бригада је добила задатак да на Пркосима, између Врточа и Кулен Вакуфа, ликвидира низ јаких непријатељских утврђења. Марија није могла замислити да на те јурише чета пође без ње. Тако се, још слаба од болести, једног дана нашла пред бетонским фашистичким бункерима. Батаљон је неустрашиво јуришао на непријатељске положаје. Понета тим јуришем Марија је водећи десетину бомбаша осетила невиђену снагу. Ишла је из јуриша у јуриш, приближавала се највише бункеру и сваком својом бомбом погађала прави циљ. Два бункера била су уништена њеним бомбама и бомбама њене десетине. Са свих страна косили су непријатељски рафали. Тада је поред ње пао један партизан. Марија га је подигла и покушала да изенсе са бојног поља. Али једна граната предухитрила је неустрашиву партизанку. Марија је била тешко рањена Другови су је понели на носилима, а она је запевала омиљену партизанску песму: „*Наша борба захтијева кад се гине да се пјева...*” Цела бригада бринула је неколико дана

над животом храбре и омиљене другарице. А она је и тих дана, кад је већ видела да је смрт неизбежна, непрекидно бодрила и храбрила другове говорећи им како борба коју су повели тражи жрве које треба подносити храбро и са песмом. Са песмом на уснама је и подлегла ранама у новембру 1943. Године. Храброст и неустрашивост ове двадесетогодишње девојка обележили су поносом Дрвар и читаву Босанску Крајину.²¹⁹

Лик младе девојке, која у рат уноси елементе полета, разигране енергије вере и бриге за животе својих сабораца, пример је хероине помагача („пепелуге“ – у Клаповој класификацији) и младе ратнице, која не поседује ратничко искуство. Њена смрт је пример херојске смрти. Кроз лик Марије Бурсаћ смрт добија друго значење, она није више неочекивана, страшна и непредвидива, зато што има смисао и циљ. Одлазак у партизане изменио је Марију Бурсаћ, омогућио јој је да извршава различите задатке и савлада улоге. Тако она прелази пут од помоћника, сакупљача и неговатељице до предводника. Њена трансформација одвија се у два правца:

- професионализација улоге, од неговатељице и помагача у улогу болничарке и промена статуса која захтева усвајање одређених знања и вештина, али је у исто време одговарајућа улога за жене у рату, и
- улога борца и бомбаша – где до изражаја долази окретност, вештина, спретност, што њен лик уводи у свет мушкараца.

Марија је прототип партизанке, девојке борца, којој ратне околности омогућавају да посматра живот са друге стране, и да у будућности и слободи за коју се бори и коју верује, пронађе нови смисао свога живота. Она је симбол нове жене – партизанке која кроз борбу достиже једнакост са мушкарцима борцима. Њена херојска улога је улога девојке бомбаша, неустрашиве и смртоносне, снажне, пуне живота снаге и радости. У овој улози она остварује свој пуни потенцијал за преношење најважније поруке. Марија Бурсаћ је херој полета и оправдавања свих ратних смрти у име жртвовања за партизанску борбу.

Кроз романсирану ратну поетику, писац и песник Бранко Ћопић, у песми „Марија на пркосима“ отелотворио је лик чобанице – партизанке као

219 Ибид, стр. 112–113.

југословенски национални симбол. Ова позната песма, била је покушај да се у југословенску иконографију, слично француској Маријани, уведе лик девојке ратнице:

О теби пјевам, Маријо с Каменице, / девојко – ратнице из батаљона, / што си под титовку свила плетенице / и срцем кренула противу бетона.

Симболика њене смрти и рођења државе дати су у једној песничко-митској слици:

А кад је на трећи бункер наступила, / смрт је шинула из тамна гнијезда / и соколици поломила крила – / над Каменицом се откинула звијезда. / Посљедње свитање гледају јој очи / и задња пјесма из срца се точи: / Запјева о своме првом Илићдану, / када је свето бреме понијела, / поклонила му младост – ко драгану; како је у зоре оштре и смрзнуте, / новорођенче драго, Домовину; / стезала на груди нетакнуте / и често јој пјевала Партизанку, / челичну и росну успаванку.

Хероину ће смрт затећи у лету, у цвету младости, и она ће са неба пасти као откинута звезда. На самрти она пева из срца, о свом првом додиру са хришћанским светитељем св. Илијом²²⁰, који се овде јавља као партнер – драган, и о Домовини, као о новорођенчету, коју је безгрешно зачала, штитила у оштрим и смрзнутим зорама и певала јој успаванку, песму Партизанку. Њена смрт ће, у визији песника, прорећи рађање нове државе. Тако је хероина Марија, створена у имагинацији песника спојила хришћанску веру, ратно искуство и комунистичку идеологију.

VII.2. ВЕСНИЦИ НОВОГ ЖИВОТА – ХЕРОЈИ МАЊИ ОД ПУШКЕ

Једна од битних карактеристика мита о народним херојима Југославије јесте брзо и лако усвајање и одомаћивање њихових ликова у меморији становништва. Сматра се да се процес усвајања ликова хероја најбрже одвија преко ликова деце и

220 Хришћански светац Св. Илија симболизује борбу за веру и чудесно узнесење у небо и истовремено је датум рођења хероине Марије Бурсаћ. Он је у народу познат као *Илија Громовник* и његова улога у народу се везује за ново преображење.

жена хероја. Они су агенси који суровој стварности ратовања додају трагичну и блиску компоненту. Док је у друштву улога ратника очекивана од мушкарца, дотле се не очекује код жена и деце. Они су део интимног, породичног света који чини основну јединицу друштва и који се брижно чува.

Ликови деце народних хероја представљени су у ликовима деце бораца, курира, бомбаша у партизанским јединицама, која су у рату изгубила детињство, а била присиљена да прихвате једну другачију стварност у којој су изједначени са одраслима, ако не по својим способностима за борбу, онда према спремности за умирање. Њихов боравак међу партизанима представљен је кроз однос посебне бригае, пажње и љубави, коју су добијали од старијих. Њима су поверавани лакши задаци, али су се они увек трудили и настојали да се изједначе са правим борцима у пословима рата. Њихове истакнуте ратне херојске улоге су курир, бомбаш и борац. А њихово ратно достигнуће научена вештина ратовања, руковања оружјем, пушком, митраљезом и бомбама, као и стечена спремност да убију и буду убијени. Ратничке вештине и присвојена судбина ратника у супротности су са веселом дечијом природом. У лику детета борца срећу се слике детета о коме се брину старији борци и преносе му вештине ратовања са дететом које „игру“ рата износи као и сви други борци. Бомбаша су били обично најмлађи борци, окретни и вешти, који ову своју жртву свесно подносе. Идеализовани ликови малих бомбаша, Бошка Бухе, Саве Сирогојна, Милована Миловановића Лунета и др., имали су значај у Југословенској херојској мартологији посебно због успеха који су остваривали у раду са основношколском децом.

Код суочавања са њиховим хероизмом, прво што се осети јесте сажаљење над чињеницом да је огроман број деце и младих људи, био суочен са екстремним и безизлазним ситуацијама у којима су се блиско сусретали са смрћу и где је често смрт била једини излаз. Када се нађе у таквим ситуацијама свако дете је херој.

Поводом Четрдесетогодишњице борбе над фашизмом изашао је Зборник „Дјеца хероји“ (Indić 1985). У њему су скупљене и репрезентоване биографије ових „малих“ народних хероја. Осамдесет два народна хероја улазе у категорију деце народних хероја, према класификацији аутора зборника, због тога што су на почетку ратних дешавања у Југославији 1941. године, имали између дванаест и осамнаест година. Према подацима које даље пружају аутори овог Зборника,

омладинска организација Савез комунистичке омладине Југославије (СКОЈ) је почетком 1941. године имао 30.000 чланова, да би током рата овај број нарастао до 400.000 чланова, од којих је 100.000 омладинаца страдало у рату. Управо због тога је цела организација СКОЈ–а одликована 1948. године орденом народног хероја Југославије „за велика дела и масовни хероизам“. (Инђић 1984, 14)

Омладина је имала значајну улогу током Другог светског рата и након рата у годинама успостављања легитимне власти КПЈ. Млади борци чинили су окосницу партизанског покрета, са чак 75% његовог чланства. Преко половине водећих кадрова у рату имали су испод двадесет шест година а чак деведесет посто народних хероја проглашених до 1951. године имало је испод двадесет три године. Половина народних хероја отишла је у рат са мање од двадесет пет година. (Bilandžić 1985, 88)

Утврђујући шта чини први критеријум за стицање статуса детета народног хероја, може се установити да је, што се тиче година који хероје сврставају у ову категорију, стање било следеће:

На почетку рата 1941. године, један народни херој имао је дванаест година, два народна хероја имала су тринаест година, пет народних хероја четрнаест година, десет народних хероја имало је петнаест година, деветнаест народних хероја имало је шеснаест година, а највећи број народних хероја, њих четрдесет пет имало је седамнаест година. Значи да је више од половине деце народних хероја било на прагу уласка у зрело доба. Граница година која их је делила од већ истакнутих и искусних бораца и команданата била је мала.²²¹

Према месту рођења највише деце народних хероја, њих осамнаесторо било је из Хрватске, шеснаесторо из Босне и Херцеговине, шеснаесторо из Србије, дванаесторо из Македоније, једанесторо из Словеније, петоро из Војводине и четворо из Црне Горе. У току рата погинуло је педесетдеветоро деце народна хероја, и то двоје на самом почетку рата 1941. године, петоро у 1942. години, петнаесторо у 1943. години, тридесетједно у 1944. години, и шест 1945. године.

221 Црногорски руководећи корпус у војсци и у комунистичкој партији, након завршетка рата, имао је између 17 и 35 година (89%) а само је 11% било старије од 35 година.

Након рата двадесет троје ратне деце, понело је орден и уживало привилегије народног хероја Југославије.

Каквим су се пословима бавила деца народни хероји и шта их чини посебним. Само једно дете народни херој обављало је кућне послове (као најамни радник/ца) и било политички неорганизовано. Дванаест младих народних хероја бавило се земљорадњом, од њих су петоро били или су током рата постали чланови СКОЈ–а. Двадесет пет малих хероја били су радници, а четворо од њих већ су били чланови КПЈ–е, док је осам хероја било учлањено у СКОЈ–а. Двадесет и један херој били су ђаци, и то један члан КПЈ–а и тринаест чланова СКОЈ–а. Значи да је 28% деце народних хероја било укључено у неки вид политичке активности, пет чланова КПЈ и двадесет шест чланова СКОЈ–а, у периоду пре пубертета.

У току рата њихови ратни послови (функције) били су следећи: девет бораца, четири командира одељења, два командира ударних група, три командира вода, један командир политички делегат вода, шест командира чета, два политичка комесара чета, један четни болничар, девет команданта батаљона, два политичка комесара батаљона, пет заменика политичких комесара батаљона, један обавештајац, један секретар рејонског комитета, један члан општинског комитета КПЈ, два члана окружног комитета КПЈ, један члан обласног комитета КПЈ, један члан општинског комитета СКОЈ–а, један секретар средског комитета СКОЈ–а, један члан окружног комитета СКОЈ–а, један секретар бригадног комитета СКОЈ–а и члан покрајинског комитета СКОЈ–а.²²²

Ликови најмлађих хероја представљени су као архетипски ликови младих ратника у којима су сакупљене све најрепрезентативније ратничке особине. У лику младог борца назначене су одлике митолошких ратника „девојачке стидљивости“ и „огњеног духа“:

„Батаљон га је звао Војо²²³ – тепао му – причао о њему са заносом и поносио се њиме. Бригада је знала за осамнаестогодишњег, стидљивог младића, као

222 Петровић 1957, стр. 265–266.

223 Војин Палексић, 18 година, погинуо у бици на Сутјесци, народни херој од 21.12.1951. године.

девојка, огњеног духа, ћутљивог, љутитог борца и страшног бомбаша Трећег батаљона.“ (Indić 1985, 69)

Преко прича о партизанском животу и борбама, настајали су ликови ове ратне драме, и стварао се мит о заједничком ратном искуству. Мит се овде формира преко заједничких повезујућих наратива који евоцирају успомене, буде осећај јединства и око које су се слагали учесници у рату. Садржај мита биле су теме које су покретале људе у разним фазама рата, као и у годинама после рата: отпор окупатору, заједничка борба, храброст, хуманост, другарство, издаја, жртва, слобода, и сл. Све ове теме помагале су да се ратна дешавања преко дефинисаних улога пренесу у један други наративни корпус и исприча прича о рату и херојству малих бораца.

Дете је отац човека, а каква су деца били народни хероји и које су пожељне особине имали, преносе описи ликова деце народних хероја:

„Јелица²²⁴ је од детињства била чедна и мирна, скромна и веома одговорна у извршавању обавеза у породици и школи. Више су је познавали по њеном држању него по учењу, иако је била међу најбољим ученицима у основној школи. Када је завршила основну школу у свом селу, родитељи су је уписали у Никишић у домаћинску школу.“ (Indić 1985, 41)

„Од ране младости био је темпераментан и врло жилав, активан у игри и забави. У основној школи и касније, све више је био самоуверен и смион. У дјечијим играма, желио је да буде бољи од других у пењању уз дрво и бандере такође; у пливању, скакању у воду, хрвању, тгрчању, итд. Уживао је у дружењу са вршњацима, али и старијим од себе. Обавезе у школи извршавао је на једноставан начин: само онолико колико је требало. Био је веома бистар и спадао међу најбоље ђаке у основној школи, привржен родитељима, бројној браћи и сестрама и занимању породице.²²⁵“ (Indić 1985, 72)

„Од ране младости остављао је утисак мирног, повученог и скромног, али сналажљивог и мудрог дјечака. У основној школи, породици, затим међу вршњацима и касније међу борцима брзо се сналазио, прилагођавао и уклапао у

224 Јелица Машковић, 17 година, народни херој од 20.12.1951. године.

225 Рифат Фрењо, 20/21 годину, народни херој од 24.07.1953. године.

*сваку средину. Истицао се учењем и помагањем породици у обради оскудне земље и чувању стоке. Послије основне школе наставио је да одржава добре другарске односе са вршњацима и страијим ђацима, који су наставили школовање. За вријеме школских распуста од њих је добијао да чита напредну литературу, коју је заволио врло рано. Дружио се са многим напредним омладинцима и омладинкама, међу којима је већ било скојеваца и комуниста. Заједно са њима укључио се и учествовао у појединим акцијама у даниловградском подручју. Почетком 1940. године примљен је у СКОЈ. Тада је имао свега 16 година живота.*²²⁶ (Indić 1985, 77)

Све описане одлике личности требало је да укажу на посебне квалитете и зрелост деце хероја, која им је омогућила да постану свесни и одговорни део друштва још у раној младости. Због тога је Мајда Шилц²²⁷ „од малена зрачила оптимизмом“ и „била полетна и вриједна у свим пословима, одлучна у ријешавању животних, а касније и друштвених проблема“. (Indić 1985, 183)

Мала разлика у годинама између деце бораца и њихових команданата наговештава да између њих није било великог генерацијског јаза. Посебно ако се узме у обзир да је ступање у статус одраслих наступало знатно раније на селу него у граду.

Код ликова деце хероја наведен је велики утицај који су на њих имали старији саборци. Посебно је истицана васпитна улога коју је партија имала у случају деце народних хероја:

Обрен²²⁸ је као „веома вредан ђак основне школе волео да чита књиге. Под утицајем напредних другова оријентисао се на читање напредних писаца. У селу је радила секција „Сељачко коло“ која је имала библиотеку са великим фондом. Постао је члан библиотеке и њен најактивнији читалац. У „Сељачко коло“ укључивали су се и напредни људи међу којима и чланови КПЈ, СКОЈ-а и симпатизери. Држали су предавања, организовали дискусије и на тај начин утицали на политичка кретања у „Сељачком колу“ и у Банатском Карађорђево

226 Веселин Ђуровић Ага, 18/19 година, народни херој од 27.11.1953. године.

227 Мајда Шилц, 18 година, народни херој од 19.06.1953. године.

228 Обрен Јањушевић Артем, 18 година, народни херој од 07.07.1953. године.

и околини. Обрен је био укључен у све то и веома млад слушао предавања истакнутих комуниста, који су долауили у његово село. Све то је утицало на јачање патриотизма ни љубави према домовини.“ (Inđić 1985, 187)

Дружење са прогресивном омладином у граду још више је позитивно утицало на напредне погледе и природне особине Живка Љујућа. То је допринело да се лако укључи у омладинске акције, тим прије што је уживао добар углед. Живко је био примјерен и у свом родном крају. Због свега тога, он је средином 1941. године примљен у СКОЈ. (Инђић 1985, 37).

Захваљујући великом другарству и великој пажњи бораца, а највише васпитној улози Комунистичке партије, од физички слабог и заосталог уличног дечака, већ почетком 1943. године израстао је у једног од најбољих бораца и бомбаша Друге пролетерске бригаде. За малог, живахног и увек ведрога и расположеног скојевца Сирогојна²²⁹ није било тешких, неостваривих задатака. Готово свака борба Сирогојнове јединице била је и његов јуначки подвиг. (Петровић 1957, 304)

Постоји још један елеменат који, за разлику од прекаљених ратника, имају деца борци. То је способност да се играју. Упркос рату и прераном одрастању, нису престали да се играју. Ова деца – борци започињу живот у рату и прерано га и лако губе. Док се у првим интерпретацијама и рецепцијама ликова деце бораца наглашава њихова рана зрелост, па деца хероји немају посебан херојски статус, у каснијим годинама (70–их и 80–их година ХХ века) њихови ликови су романтизовани у наративу и званичном дискурсу, почев од биографија деце хероја, до дечије књижевности, филмова и серија о партизанима. У њихове биографије уводе се описи лика који наглашавају њихову „дечију природу“, чиме ће се још јаче истаћи животна ситуација у којој су се нашли, предодређеност/предестинација лика и необичност њиховог ратног херојског подухвата:

„Од раног детињства Бошко²³⁰ је био немиран и радознао, бистар и сналажљив, окретан и самоиницијативан и одлучан да уради све што се њему свиђало. Завиривање у бунаре, птичија гњезда и жбуње; посматрање

229 Сава Јовановић Сирогојно, народни херој од 24.07.1953. године.

230 Бошко Буха, 16/17 година, народни херој од 20.12.1951. године.

међусобних борби бикова, коња, вепрова и керова; ходање за ловцима и слично, биле су сталне прекупације нејаког Бошка. Укључивао се и у послове приликом обраде земље и чувања стоке. У школи је веома добро учио и извршавао све обавезе у основној школи. Желио је да буде бољи ученик од осталих, као и у другим играма и забави са вршњацима. У свему томе обично је успијевао. И поред тога што је био одличан ученик и природно бистар, родитељи нису могли да га пошаљу да настави школу, јер то нису могли због слабих економских услова. Остао је код куће да се бави редовним пословима сиромашне земљорадничке породице. То је потрајало све до почетка НОР-а.“ (Inđić 1985, 85)

Опис најмлађе хероине рата Милке Боснић, сасвим је фиктиван и контрадикторан. Настао је највероватније посматрањем њене старе фотографије и стварањем пригодног лика врло младе девојке коју је уобличио и формирао рат и комунистичка партија.

„Рођена је 1928. године у малом селу Врточе код Дрвара, Социјалистичка Република Босна и Херцеговина, у сиромашној радничко – земљорадничкој породици. Била је веома бистра и окретна. Њен мирни изглед и равнодушан поглед скривали су у њеном бићу пожртвовање, одлучност и храброст. Још од малих ногу кретала се одважно по завичајним ливадама и пропланцима, па се и тада разликовала од својих вршњака. У основној школи је била марљива, примјерног понашања; привлачила је пажњу својим лијепим изгледом и поштовањем старијих. Поред одличног учења и одговорног извршавања и других обавеза, рано се укључивала и у кућне послове. Након завршетка основне школе, непосредно пред рат похађала је први разред грађанске школе у Дрвару, а уочи априлског рата имала је тек 12 година. Као дијете пратила је крупна збивања настала расулом краљевске војске – повратак дрварчана из расутих војних јединица и скривање оружја и војне опреме, долазак усташа, домобрана и окупаторских јединица у Дрвар. Слушала је тихе разговоре чланова своје многобројне породице и комшија о комунистичкој партији и о устанку. Чула је и прве устаничке пуцње 27.јула 1941. године, приликом разбијања усташко –

домобранског гарнизона и ослобођења дрвара. Милка²³¹ је све то упијала и „записивала“ снажније него што је то иначе, уобичајено од дјече њеног узраста.“ (Indić 1985, 167)

Херој помагач Милка је стасала радећи за партизана и НОП. Постала је курир Команде мјеста и члан СКОЈ-а. Израсла је у лијепу дјевојку, ни по чему се није разликовала од многих старијих девојака од себе. У лакој ходи скраћивала је дужину корака и није скидала поглед са тенка. У једном тренутку, Нијемац јој је пириријетио пушком, Милки се стезало срце, али је наврло презир и пристизала снага, и одлучност и храброст да направи оно што нису урадили они који су већ прошли поред тенка и тенкиста. Када је прошла поред тенка, издвојила се и снажним корацима кренула према тенку, зграбила ћебе и повукла к себи. Изненађеним тенкистима поново је пуцао поглед дуж пута који води из Дрвара у правцу Шиповљана. Ђурашковић је додао гас и пустио кочнице, а Јелача притиснуо обарач. Иза тенка, који је кренуо с тенкистима из готове смрти, дизала се прашина.

Док су тенкисти излазили из смрти, Милка је већ лежала у крви. Када су Нијемци видели да им је измакао тенк са посадом, пошто је Милка с њега свукла војничко ћебе, кренули су према њој и ножевима на пушкама искасапили су је на очиглед велике групе дрварчана. Милка је била свесна да ће према њој њемачки војници тако поступити, али, и поред тога, она није могла да остави беспомоћне другове у тенку. Овај изузетан подвиг Милке Боснић најснажнији је израз укупне морално–политичке снаге народа и омладине Дрвара и оданости своје нацији, другу Титу и Комунистичкој партији Југославије.“ (Indić 1985, 170–171)

Милка је спасла тенк и његову посаду и од обичне девојке постала народна хероина која се свесно жртвовала за војнике – тенкисте. Посебно долази до

231 Милка Боснић, најмлађи народни херој Југославије, народни херој од 17.05.1974. године – поводом обележавања тридесетогодишњице уништења нацистичког ваздушног десанта на Дрвар. Није сасвим јасно зашто није раније добила орден за свој херојски чин, поготово у због чињенице да њено дело није остало не забележено, као и да је о њеном херојском подвигу почетком педесетих година снимљен документарни филм.

изражаја њено јавно свесно жртвовање, које као да је слало поруку новим генерацијама да, иако рат нису запамтили, буду спремни на жртве.

Иако је њен лик уведен у колективно сећање документарним филмом из 1951. године, проглашена је за народног хероја Југославије 17. маја 1974. године.

Какве су функције имали ликови деце хероја? Њихово издвајање из општејугословенског херојског дискурса као посебне категорије условљено је развојем и ширењем омладинске културе. Иако је држава подстицала рад са младима кроз различите врсте наставних и ван наставних активности и колективно их окупљала на парадама и слетовима који су репрезентовали оданост вођи, Маршалу Титу, изгледало је као да их поп култура одваја од изворне револуционарно–ослободилачке идеје на којој је почивало југословенско друштво. Зато су деца народни херој, осим што су били повезани са контекстом рата, требало да означе континуитет и непрекинути извор нових патриотско–револуционарних снага, извор одакле се попуњава пуна борбена спремност југословенске народне армије и да нагласе које посебне квалитете очекује од својих бораца. Како очигледно наративи о рату нису више могли самостално да допру на прави начин до младе публике, прибегло се укључивањем наратива о херојима у револуционарно–патриотску популарну музику. Рок балада „Иво Лола“ Корни групе (1973) и револуционарна поп химна „Рачунајте на нас“ Раног мраза (1978) биле су начин да се кроз музику покуша да поврати револуционарно јединство младих Југословена.

VII.3. РАТНИЦЕ И МУЧЕНИЦЕ – ХЕРОИНЕ НАРОДНОГ РАТА

Институција народног хероја у партизанску митологију увела је жене народне хероје. Велики одзив и учешће жена у народноослободилачким одредима били су не планирани и неочекивани. На почетку рата партија није имала јасну политику о примању жена у народноослободилачке одреде. Поједини команданти, као командант Првог шумадијског одреда Милан Благојевић, су се противили пријему жена у одред (Шкодрић 2015, 318). Женском проблематиком у рату бавила се партијска организација, руководства одреда, па чак и врховни

командант. На састанку партијске организације у Београду, заузет је став да жена може да буде комесар. Ипак, првенствена улога која је била намењена партијским активисткињама била је улога везе, курира и неговање болесника и рањеника. Криза партизанског покрета током 1942. године утицала је на промену политике пријема жена у одреде. Јосип Броз је, у писму Едварду Кардељу и Иви Лоли Рибару, константовао да има више захтева жена да иду у одреде и да је решено да се оне примају не само као болничарке, већ и као борци (Шкодрић 2015, 324). Одредима су приступале жене и девојке које су биле егзистенцијално угрожене, било да су биле чланице и симпатизерке Партије или жртве терора. Њихова борба, започела је као борба за сопствени живот и животе најближих. Жене су масовно узеле учешће у Другом светском рату. Подаци говоре да је 100.000 жена учествовало у Народноослободилачкој војсци. То је чинило однос 1 жена на 10 мушкараца, а негде је овај однос растао и до 1 на 8. 8.5% женске популације Југославије убијено је или је умрло у ратним годинама (Cook 2006, 656). Седамдесет посто жена учесница у НОБ–у имало је испод 20 година, и већина их је била српске националности (Jancar – Webster 1990, 48–49). Највише жена учесница рата долазило је са села, али је и много младих, образованих жена било привучено визијом ослобођења. Долазиле су из редова КПЈ и СКОЈ–а. Партизанке мотивисане другарством и осећањем сврхе уносиле су полет у војне акције Народноослободилачког покрета.

Из рата су изашле политички оснажене, са сопственом организацијом Антифашистички фронт жена (АФЖ). Након рата, оне су постале важна еманципаторска снага новог друштва. Ликови жена народних хероја сведоче о њиховом присуству у друштву, о улогама која су преузимале током рата и професијама које су освајале након рата. Политички ставови комунистичке партије преношени су женама послератне Југославије преко организације Антифашистички фронт жена. Основан је 1942. године са задатком да укључи жене у борбу коју су водили комунисти против националног и друштвеног тлачења, а престао је са радом крајем педесетих година XX века. Женском питању у земљи која је пре рата имала 90% неписменог женског становништва и питању једнакости требало је прићи на такав начин да „активира жене да учествују у

општем народном животу и у влади, не као представнице жена већ као *најбоља деца народа*.²³²

Жене партизанке биле су носиоци различитих ратних улога. Најчешће су борци, болничарке, курири, бомбаши, ређе политички комесари и команданти. Велико присуство у јединицама ноп-а и активан политички утицај након рата довели су до појаве жена народних хероја. Из рата су изашле као модернизоване „нове жене“ којима је ново социјалистичко друштво наменило нове улоге. Нова жена долазила је из народа и била је спремна на активно учешће у новом друштву. Жене народни хероји само су, по мишљењу својих савременика, најбоље представнице из овог у свему изваредног женског ратног подхвата.

Ко су биле типичне жене – ратници у партизанским јединицама? Иван Шибл, илегалац и ратни командант и народни херој, у свом дневнику описује партизанке: *„То су већином сељачке девојке, Славонке и Козарчанке, све још врло младе. Пјешаче у нашој колони, боре се на положају, јуришају на утврђена упоришта непријатеља; заједно с осталим борцима прве борбене линије подносе све напоре партизанског живота.“* (Šibl 1960, 186)

Звање народни херој додељено је 91 жени, од којих су 73 погинуле у току рата, и једна након рата. У току 1941. године погинуло и умрло је девет жена народних хероја, током 1942. деветнаест, у 1943. двадесет пет, 1944. осамнаест и 1945. једна жена народни херој, док једна жена живот изгубила након рата. Прва звања Народни херој Југославије понеле су 1943. године Марија Бурсаћ и Соња Маринковић. Током 1945. године пет жена проглашено је народним херојима, у 1949. три жене, 1951. године деветнаест жена, 1952. године седам жена, 1953. године педесет жена, док је 1968., 1973. и 1974. године по једна жена добиле ово одликовање. Највише жена народних хероја проглашено је из Србије – двадесет осам (из централне Србије двадесет, из Војводине шест, из Косова и Метохије – две), из Хрватске седамнаест, из Словеније шеснаест, из Босне и Херцеговине десет, из Црне Горе и Македоније по осам жена, и четири жене рођене ван Југославије.

232 Đilas, Milovan. Izgledi na razvoj AFŽ (1948) Žena u borbi, 3–4, HDA, AFŽ–7.

Словенија је имала највише жена народних хероја међу припадницима неке од Југословенских нације и у односу на укупан број проглашених народних хероја у овој Републици. Више од половине жена народних хероја из Словеније биле су активне у политичком раду, агитацији, административним пословима и пословима везе (12). Једна је била командир женског вода од 11 партизанки, само једна није била члан КПЈ већ симпатизер и помагач. Једна је изгубила живот ван територије Словеније у логору у Аушвицу (Тонка Чеч Олга). Прва жена из Словеније која је одликована орденом била је Мајда Шилц 1945. године млада партизанка, делегат Словеније на Другом заседању УСАОЈ–а одржаном априла 1944. у Дрвару (у Словенију се вратила почетком јуна), која гине у борбама против немачко–домобранских снага 14.07.1944. године. Након тога четири Словенке биће одликоване орденом 20.12.1951. године, у 1952. две, да би се последњи и највећи циклус одликовања десио у 1953. години када је одликовано тринаест Словеначких хероина. Највише их је живот изгубило након што су допале затвора у којима су мучене, а затим и стрељане.

Прва жена која је за живота добила Орден народног хероја била је Спасенија Цана Бабовић, политички радник, прва српска потпреседница владе, 1952. године. У време када је бирана за ово признање била је министар у влади Народне Републике Србије. Исте године још су две жене добиле ово признање за живота, Албина Мали – Кочевар и Вукосава Мићуновић, и тако се уврстиле у ред живих народних хероја. У 1953. од педесет жена проглашених народних хероја Југославије, четрнаест је орден добило за живота.

Као и у случају осталих добитника ордена већина жена народних хероја била је млада. Најстарије жене које су добила ово признање имале су, почетком рата 1941. године четрдесет пет година. Док је најмлађа партизанка била Милка Боснић, која је када је рат почео имала тринаест година, а када је погинула шеснаест. Она је и последња партизанка којој је додељено ово признање 1974. године.

Ликови жена народних хероји појављују се у неколико типолошких варијанти – модела, као:

1) девојке са села које се током рата еманципују кроз улоге ратнице – борца, до које долазе ступајући у војне партизанске јединице. То су типични ликови Марије

Бурсаћ, Кљајић Миланке, Персе Босанац и др. Младе хероине у рату доживљавају трансформацију, од девојчица до неустрашивих ратница:

„Добро се сјећам дана кад је Боса ступила у батаљон. Пред нама у штабу стајале су двије дјевојчице. Праве смијешне дјевојчице дјечијих лица и дугих штркљастих ногу до листова прекритих широким сељачким рокљама. Обје имају танке кестењасте плетенице, налик мишијим репићима.“ (Šibl 1960, 186)

„Тукла се мала Боса у свим окришајима, јуришала и бацала бомбе, гађала из пушке и аутомата и никада ни једном борцу није пало на памет да јој се наруга што је женско и што има танку кестењасту плетеницу, попут мишијег репића. У Седамнаестој се јунацима не ругају! Боса није више мала дјевојчица и не носи платеницу. Израсла је у крупну, снажну дјевојку и носи кратко одрезану косу као и све друге партизанке. Прави је ратник, по храбрости равна најхрабријима, и то у бригади Николе Демоње, Радојице Ненезића, Милана Јоке, млана Сврабића и Николе Сужњевића.“ (Šibl 1960, 186)

Кљајић Миланка²³³, седамнаест година из Старог Села код Петриње, била је прва девојка са Баније која је узела пушку у руке и дошла у партизане. Од 1942. године била је у Трећем батаљону Седме бригаде седме дивизије. Пре акције на Дрвар била је десетар, а касније и водник. О храбрости Миланке Кљајић изашао је 1943. године чланак у једном од бројева листа Антифашистичког фронта жена „Жена данас“, у коме су наведени њени херојски подвизи. Са својом десетином храбро и одважно јуришала је на домаку топова. У акцији на Мајуру Миланка се истакла тиме што је убила немачког капетана. У Волињи Миланка је јуришала на непријатељске бункере. Неколико пута је као вођа бомбашке групе учествовала у извршењу специјалних задатака који су јој били поверавани. Нарочиту храброст показала је у својој последњој борби, јануара 1943. године. На бојишту код Метле и Јошавице положаји су прелазили из руку у руке. Седма бригада имала је три јуриша један за другим. Миланка је била на челу свог вода. У последњем јуришу, пала је на неколико метара од непријатељског рова у који је намеравала да ускочи. (Петровић 1957, 349)

233 Кљајић Милка, народни херој од 27.09.1953. године

2) ученица или студенткиња из града које учествују у илегалним акцијама и борбама равноправно са својим саборцима мушкарцима (нпр. Дара Драгишић, Љубица Геровац, Елпида Караманди, Милка Керин, Славка Клавора, Милка Куфрин, Нада Матић, Даница Милосављевић, Нада Наумовић, Вера Благојевић, Драгица Правица, Лепа Радић, и др.)

„У суровим и тешким временима људи брзо сазревају и ојачају и Анета²³⁴ се тако, већ после првих окршаја брзо прекалила и стасала у искусног, неустрашивог борца и вештог ратника. У свим борбама се истицала, у неким посебно. У једном окршају с Бугарима 1942. године, када је њена јединица била присиљена на повлачење, Анета је примјетила рањеног друга који је остао на положају. Девојка се вратила на бојиште, извукла рањеника, затим узела његов миртаљез и наставила пуцати, штитећи тако другове који су се повлачили. Један Бугарин је покушао да је ухвати живу. Анетини саборци похитали су да јој помогну, али је девојка већ била обавила посао: и „храбри“ Бугарин и још неколико војника лежали су мртви недалеко од наизглед мртве партизанке.“ (Вјелић, Сvirčić 1980)

3) радница или службеница, дугогодишња чланица Партије, активисткиња, револуционарка, у ликовима: Олге Чеч, Белич Малчи, Јелене Ћетковић, Ђурђелине Димић Ђуке, Резике Драгар, Драгице Кончар, Вукице Митровић. Љубице Одацић, Љубице Поповић, Надежде Пурић, Анђе Јовановић Ранковић, Кате Думбовић – Ковачић, Овадије Естреје, Вере Јоцић, Вере Ацеве, Мајде Шилц, и др.

Анђа Јовановић Ранковић²³⁵ била је текстилна радница, дугогодишња активна чланица КПЈ (од 1928. године), супруга члана Врховног штаба НОВ и ПОЈ, народног хероја Александра Ранковића. Хапшена пре рата. Рат је затиче у Београду, где ће Анђа као члан Рејонског комитета КПЈ за Београд учествовати у организовању диверзантских акција и у њима учествовати. У јесен 1941. године стиже на ослобођену територију где делује као партијски радника на терену све до повлачења партизанских снага из Западне Србије. По формирању Друге

234 Јелисавета Андрејевић Анета, ученица, народни херој од 9.10.1953. године.

235 Народни херој од 06.07.1953. године

Пролетерске бригаде, марта 1942. године постаје заменик политичког комесара чете.

„Тиха и скромна, Анђа је била врло храбар и дисциплинован борац“. „Погинула је јуна 1942. године, у једном крвавом сукобу са четницима близу села Думића, код Гацког. Четници су изненадили Четврти батаљон Друге пролетерске бригаде. На једној чистини настала је оштра борба. Пало је педесет партизана, међу њима и Анђа. И у овој последњој борби Анђа се изваредно борила – сама је ликвидирала читаву групу четника. Анђа је била супруга Александра Ранковића Марка.“ (Петровић 1957, 681–682)

„И погинула је слиједећи досљедно своје животно опредељење да увијек треба међу првима бити тамо гдје је најтеже: пала је крај митраљеца штитећи одступницу својим друговима.“ (Bjelić, Svirčić 1980)

4) образоване жене, интелектуалке – учитељице, лекари, професори, агрономи: Софија Маринковић Соња, Вида Јанежић, Рада Миљковић, Олга Петров, Дринка Павловић, Смиља Покрајац, Милица Павловић Дара, Селвира Томажини, Вида Томшич, Милица Вучетић, и др.

„Када је земља окупирана, Селвира Томажини²³⁶ се свом снагом бацила на помагање Народноослободилачког покрета истичући се нарочито политичким радом међу женама и омладином. Формирала је у гимназији у Косовској Митровици актив Савеза комунистичке омладине Југославије. Због таквог рада ухапсио ју је Гестапо 1942. године. На путу до железничке станице она је, у присуству великог броја радника из Трепче и осталих људи клицала комунистичкој партији и Народноослободилачкој борби. Због тога су је одмах вратили назад у затвор и стрељали.“ (Петровић 1957, 806)

5) жена са села и домаћица која преузима улогу заштитника партизана, партизанске мајке, чак и у ситуацијама када су животи чланова њене породице угрожени. У ликовма: Добриле Ојданић, Милице Вучинић, Софије Ристић, Виде Маглајић, Даринке Радовић, и др.

236 Народни херој од 27.11.1953. године

Софија Ристић²³⁷, домаћица, 44 године из Опленца, мајка петоро деце, телотворује лик хероине – мученице. Њена кућа је од новембра 1942. година била седиште Штаба Првог шумадијског одреда „Милан Благојевић“, стециште партијских руководиоца, курира, бораца и рањеника. Бринула се за исхрану и смештај рањеника. То је наставила да ради и када јој је муж погинуо 1943. године. Била је и курир.

„Софија није била члан Партије. Па ипак, та честита и одана сељанка, иако није имала све услове да шире схвати Народноослободилачки покрет, осећала је његов основни смисао – борбу за слободу – својим радом га је задужила веома много. Као мајка петоро деце и удовица она је несебично извршавала разне задатке кријући у кући не само људе него и партиски и војни материјал.

Погинула је јуначки. Четници су преко једног заробљеног партизана обавештени да се у њеној кући налазе склоништа. Она је за то сазнала али није побегла. На дан погибије поделила је куририма и рањеницима храну и саопштила им да ће тог дана вероватно бити ухапшена. Али рекла им је да могу бити спокојни, јер их она неће издати. Четници су је страховито мучили на очиглед њене уплакане и избезумљене деце. Софија је ћутала и све одрицала. Остали су безуспешни покушаји наговарања да призна где су склоништа. Остала је упорна у одрицању. На крају, четници су је заклали.“ (Петровић 1957, 692)

Слика жене која се жртвује за рањене партизане и умире наочиглед своје деце појављује се као један од најјачих мотива оданости партизанској борби. Самохрана мајка петоро деце која бира да заштити рањенике пре него сопствену децу, архетип је мученице која полаже свој живот за живот у слободи, истовремено дајући најснажнију лекцију својим потомцима да се живот обнавља кроз крвну жртву. Њен живот је унапред осуђен на смрт али се њена вера преноси потомцима.

Ликови жена народних хероја долазе из неколико сфера деловања. У њиховим ликовима прелама се више ратних улога, које се често паралелно развијају, некад сукцесивно смењују и нису нужно везани за напредовање у статусу и положају.

237 Народни херој од 19.10.1953. године.

То сведочи о нестабилном статусу жена бораца у партизанским јединицама али и о обављању више различитих послова и задатака у исто време.

Најчешће улоге жена хероја су:

а) Жене партизански борци, ратнице

Представљају девојке и младе жене које се налазе у саставу партизанских јединица и које се „раме уз раме“ боре са мушким борцима. Њихове улоге у рату су борац и бомбаш. Жене ратнице свој статус доказују у борбама дајући пример свим осталим борцима како се бори. Борба је вид доказивања неустрашивости и вештине хероја. Она гарантује да је херој вршио или учествовао у херојским делима. Код жена народних хероја статус борца се стиче и/или осваја. Он је прави доказ равноправности полова. Као и код хероја мушкараца херојска је смрт у борби.

Готово митски лик девојке борца била је народна хероина Дара Драгишић²³⁸ рођена у Сарајеву, одрасла и школована у Пећи. Ова необично смела гимназијалка, била је стално изложена опасностима и читаво време мета прогона окупаторских власти. Њен лик је пример како су се кроз југословенску партизанску херојску преламале кључне унутар државне кризе и како се кроз лик хероја тражило њихово разрешење. У првој биографији из зборника 1958. године приказана је као „ један од најхрабријих бораца (Прве македонске бригаде) бригаде“. У наративу је наглашена њена храброст и неустрашивост, због чега је прозвана „Ударник“.

„Дара Драгишић се нарочито истакла у борбама на Кленовцу, Кићеву и Буковику. Када је 22. јуна 1944 године са десетином пошла у противнапад, у борби са балистима и немачким фашистима била је тешко рањена код села Зображдија на Караорману. Од те ране десна рука јој је остала неспособна. Погинула је херојском смрћу на месту Каљај – Дода – Љума, на Албанској територији, док се са пиштољем у руци борила са бандитима злогласног издајника Мухарема Барјактара.“ (Петровић 1957, 168)

Друга херојска биографија из 1980. године, открива нам још неке аспекте лика Даре Драгишић и стварне улоге коју су вршили ликови народних хероја. Сада се

238 Народни херој од 09.10.1953. године

налазимо пред девојком посебних способности, које ће јој још за време рата донети популарност обичног народа у мешовитој етничкој средини. Њен нови херојски квалитет је вештина да у национално мешаној средини тумачи Титове поруке косовским комунистима. Њен лик преноси политичку поруку, негде заосталу са партијских саопштења:

„Неуморно и упорно радити међу албанским становништвом, нарочито сиромашним, и доказивати му потребу оружане борбе против окупатора, јер то значи уједно и борбу против сваког повратка на оно старо, јер то значи борити се за истинску слободу албанског становништва на Косову и Метохији. Онај страх од повратка на старо треба код тих маса разбити тиме што ће се оне убједити да се једино у заједничкој борби са осталим народима Југославије, који се исто тако боре против оног старог, може албански народ на Косову и Метохији спасити од поновог поробљавања од великосрпске хегемонистичке клике... Основна ваша задаћа... јесте стварати јединство против окупатора и те петоклонашке великосрпске клике, као и против оне београдско – барјактарске феудалне клике, која се товоже залаже за велику Албанију а, у ствари, служи окупаторима, као што је 20 година служила великосрпским хегемонистима.“ (Vjelić, Svirčić 1980)

Њена храброст добила је другачији и питомији оквир, није више опасна ратница са пиштољем која јуриша на албанске бандите. Она је лепа, насмејана девојка са непријатељских потерница, којој је због партијског рада и због тога што већ била позната непријатељу, партијско руководство дозволило да уђе у Шарпланински одред. Борбе са албанским квинслизима и Италијанима показале су херојство партизанке Даре. Њено херојство је у разборитости, одмереном понашању и непоколебљивости и опевано је на три језика: српскохрватском, македонском и албанском. (види у: Vjelić, Svirčić 1980)

Као борац и члан СКОЈ–а Равијојла Јанковић Рава²³⁹ служила је од првог дана као пример јунаштва и неустрашивости. Увек је била весела и ведра, у сваку партизанску јединицу је уносила много ведрине и расположења. Када је преко 4000 непријатељских војника новембра 1941. године напало партизанске

239 Јанковић Равијојла Рава, народни херој од 20.12.1951. године

положаје, које је бранила и Семизовачка чета, Равијојла је била међу првим партизанима јуришницима. Десетог децембра исте године неустрашиво је јуришала на непријатељске бункере у нападу на Вареш. Сличне примере јунаштва показала је у маршу Првог ударног батаљона на Озрен (априла 1942. године), а нарочито приликом првог ослобођења Тузле (1943. године). Тада је под најжешћом артиљеријском ватром не положајима сама превила четрдесет три рањеника и сама, одбијајући нападе непријатеља, спасла животе већем броју рањених другова. Погинула је храбро на самом врху Романије, новембра 1944. године, у огорченој борби са усташама. Тада је већ имала „Партизанску споменицу 1941“ и Орден за храброст. Сахрањена је скромно на месту на коме је херојски пала, на највишем врху Романије, код Црвених Стијена. (Петровић 1957, 281)

У свим местима која је пролазила у току Народноослободилачке борбе и у свим јединицама у којима се борила, Вера²⁴⁰ је била веома цењена због своје храбрости и оданости Народноослободилачкој борби и Комунистичкој партији. Свуда је личним примером показивала како се треба борити против непријатеља.

Вера је учествовала у многим огорченим борбама. Нарочито се истакала у борбама које је кумановски партизански одред водио на Дренку, против јаких четничких снага (око 500 – 600 људи), које су настојале да га униште карајем 1943. године. Вера је тада била заменик политичког комесара одреда. Та борба са четницима трајала је цео дан. Вера од почетка до краја није напустила свој истурени борбени положај јуришајући и борећи се неустрашиво. Слично херојство показала је и у борби са бугарским фашистима у селу Пелнице, на реци Пчињу, у јануару 1944. године, затим у борби код Ристовца. У тој борби била је теже рањена.

У борби код Страцина она прва јуриша на бугарске ровове. Ту је поново тешко рањена, али до последњег даха храбри своје борце подносећи без јаука болове. После пет дана подлегла је ранама. Била је једна од најхрабријих жена партизанки и један од способних политичких руководилица у партизанским одредима који су се борили у Македонији. (Петровић 1957, 301)

240 Коцић Вера, народни херој од 20.12.1951. године

б) Жене помагачи – болничарке, неговатељице и заштитнице

Народни херој, Јаворина Савка Саша²⁴¹ била је борац, медицинска сестра и политички комесар. Учествовала је у борбама са четницима на терену Козјака и непрекидним борбама бригаде на путу ка Јегејској Македонији. Од Козјака до Кукуш Планине, који је трајао 25 дана, бригаде је водила 30 борби. У врло тешким условима, у непрекидној борби, читава бригада је показала изваредан хероизам, а Саша је била оличење тога хероизма. (Петровић 1957, 286 –287)

Антонија Куцлар²⁴² сељанка из Лесног Брда у Словенији, мајка десеторо деце, пример је хероине заштитнице.

„Све што је имала жртвовала је за Народноослободилачку борбу. Њен муж и сви њени синови били су од првих дана борбе активни; њена кућа постала је жариште оружане борбе. Антонија је чинила све да би помогла Народноослободилачки покрет, кувала је и спремала храну за теренске активисте и илегалце, за партизанске извиђаче и курире. Сви су се у њеној кући осећали сигурно и добро. У време италијанске офанзве у Доломитима, маја 1942. године, Антонија је прехрањивала целу партизанску чету. Двадесетшестог августа исте године италијанска војска опколила је село и посебно Куцлареву кућу. Осам Антонијиних синова и две кћери побегле су тада у партизане, њеног мужа Куцлара стрељали су неколико метара од куће, а зграду запалили. Антонију Куцлар спровели су у Љубљану и после мучења и малтретирања стрељали (21. септембра) код Светог Крижа.“ (Петровић 1957, 394)

Уз ликове „еманциповане партизанке“ и „предане комунисткиње“ појављују се ликови „заштитнице – хранитељке“, која се јавља као колективна „партизанска мајка“.²⁴³

241 Јаворина Савка Саша, народни херој од 09.10.1953. године.

242 Народни херој од 21.07.1953. године.

243 Важан лик у епском и народном стваралаштву је лик мајке јунака. Она је херој, зато што је родила хероја и заједници дала хероја. У друштву ужива посебно поштовање и пијетет због изгубљеног сина хероја. Изгледа као да смрт хероја ратника „мири“ (доводи у исту раван) патријархалну и матријархалну културу.

в) Жене курири

„У подне 26. јануара 1943. године, када је Малчи²⁴⁴ носила илегалан материјал, скривен у џаку брашна, ухапсили су је фашисти који су већ од раније имали податке о њој.“ (Петровић 1957, 44)

Конобарица Зорка²⁴⁵ из Новог Места, заједно с власником гостионице, Марјаном Новаком, *„одржавала је складиште свих потрепитина, које су биле упућиване партизанима у Доломитима. Заједно с осталим запосленицима гостионице, сваки дан је преносила мање количине материјала у кантама за млеко“*. (Петровић 1957, 688)

г) Жене политичке раднице – агитатори, организатори

Прве жене партизани у Краљевачком одреду била су Јовичић Олга Рита²⁴⁶ и њена другарица. Тада је имала двадесет година. По доласку у одред постала је руководилац агитације и попаганде, одлази у села, држи политичке говоре, просвећу је и политички уздиже сеоске жене. Она је била прва жена политички комесар у Првој чети Четвртог батаљона краљевачког одреда, већ од формирања Прве пролетерске бригаде. Предњачила у је свему: у физичкој издржљивости, јунаштву, и у бодрости и ведрини коју је требало одржавати у јединици. Због тих особина била је и омиљена код бораца. Погинула је у борби за Прозор. Једног јутра дуго је разговарала са женама муслиманкама села Дуге, где је батаљон био смештен. Хтела је да убеди те жене да перу рубље борцима. Када се враћала на положај своје јединице, однекуд је испаљен митраљески рафал и она је пала погођена са три метка. Другови су је пренели у Дуге. Ускоро је подлегла ранама. (Петровић 1957, 318)

После формирања Мачванског партизанског одреда Вера²⁴⁷, студенткиња медицине, активно је радила са женама Подриња. Налазила се на челу актива жена и руководила је културно–просветним одбором који је окупљао жене –

244 Белич Малчи, народни херој од 27.11.1953. године.

245 Зорка Регацин, народни херој од 27.11.1953. године.

246 Јовичић Олга–Рита, народни херој од 20.12.1951. године.

247 Благојевић Вера, народни херој од 06.07.1953. године.

антифашисте. Када се Мачвански одред повукао из Србије, Вера је остала на терену Подриња да настави партијски рад. (Петровић 1957, 61)

Берус Анка²⁴⁸, члан КПЈ од 1934. године, учествовала је на припремама устанка. У првим данима окупације она је један од организатора акција у Загребу уперених против окупатора и усташа. По одаску на слободну територију, руководила је Покрајинским одбором Народне помоћи, одржавала везу између илегалних партијских радника у Загребу и партијских организација Народноослободилачке војске. Као инструктор ЦК КП Хрватске за Хрватско приморје под веома тешким условима радила је на ширењу Народноослободилачког покрета у Хрватској и Приморју, Истри и Горском Котару. Била је такође на одговорним партијским дужностима у Лици, Кордуну, Банији и Славонији.

Све задатке Партије у то време извршавала је са великим успехом, у августу 1942. године била је кооптирана у Политбиро ЦК КП Хрватске, а годну дана касније упућена у Северну Хрватску да руководи политичким радом на ширењу Народноослободилачког покрета и на организацији народне власти све до октобра 1944. године, када је по одлуци ЦК КП Хрватске прешла на рад у Обласни комитет КП Хрватске за Далмацију. (Петровић 1957, 51)

Као члан Среског комитета Партије за Неготински срез Вера²⁴⁹ је радила на стварању народноослободилачких одбора и партијских организација у Крајини. У том позадинском партијском раду ухватили су је недићевци јуна 1943. године, у селу Трновцу, код Зајечара. (Петровић 1957, 668)

Борећи се слободу народне хероине политички активисти, оличавале су принцип оданости партији, која је такође подстиче и подржава у тим активностима. Жене политички комесари само су корак до руководеће војне улоге – команданта у некој од војних формација Народноослободилачког покрета.

д) Жене команданти

Керин Милка²⁵⁰ студенткиња, са Савињским батаљоном учествовала је као водник у многим борбама. Када су бригаде напале јако немачко утврђење у

248 Берус Анка, народни херој од 24.07.1953. године.

249 Радосављевић Вера, народни херој од 05.07.1951. године.

250 Керин Милка, народни херој од 21.07.1953. године.

Пођурју, и када после деветочасовне борбе нису успели да га освоје, Милка се привукла са боцама бензина, убацила их кроз прозор и запалила утврђење. Када су Немци, маја 1944. године, опколили њен батаљон на Менини Планини, она је повела батаљон у борбу и сама држала одступницу док се и последњи борац није извукао из обруча. У славном Штајерском походу, када су јединице Четрнаесте дивизије ослобађале Горњу Савињску Долину; Милка је погинула у тешкој борби за Лубно у двадесет другој години живота. (Петровић 1957, 341)

Нетипично женска особина неустрашивост у борби код младих ратница изазивала је коментаре савременика. Да се корен храбрости нове, „народне борбене жене“, налази у њеном пореклу веровао је Светозар Риттиг, жупник цркве св. Марка у Загребу и учесник НОБ–а: *„Нова, народна борбена жена, показала је невидени женски хероизам који имаде свој коријен негдје дубоко у прадједовској предаји и расном наслеђу, када се цијели народ борио за крст часни и слободу златну.“* (Жуб, II, 1945, 12 –13: 4 –6)

Активно учешће жена у Народноослободилачком рату подржано је изузетно великим бројем жена народних хероја. Њихови ликови су репрезентација њихових ратних судбина. Више од половине жена народних хероја живот је изгубило након заробљавања, утамничења и мучења. Тиме се стављало до знања да су упркос спремности на акцију жртве рата жене „слабији пол“. Жене народни хероји, преко улога у које преузимају у рату, отелотворавале су борбу за равноправност и еманципацију жена у Југославији, посебно набројније групације учесница рата жена и девојака са села. И док се крајем педесетих година код ликова жена хероја наглашава њихова крхост и борбеност, жарка жеља да буду ратнице и једнакост у извршењу задатака са друговима–борцима, у осамдесетим истиче се њихова женска природа, сналажљивост и лепота. Преко својих херојских типова и основне улоге борбе за слободу народа ове хероине оличавале су јединство и једнакост у борби, веру и посвећеност ауторитету партије и спремност на жртву за виши циљ.

VII.4. ТРОСТРУКИ НАРОДНИ ХЕРОЈ – МИТ О НАРОДНОМ ХЕРОЈУ ТИТУ У СЕНЦИ КУЛТА

Иако признати, одликовани и слављени, због својих ратних дела и заслуга, народни хероји нису достигли славу и популарност „првог међу херојима“, Јосипа Броза Тита. Народни херој, Маршал Јосип Броз Тито представљан је као харизматични вођа, комуниста „посебног кова“, одани војник своје партије, одважни визионар који је смело ступао у војне акције и сукобе, вешт преговарач, одговоран према народу и вођа који ужива неподељену љубав и оданост народа. Сматрало се да је он био легендарни командант који је партизане мудро водио и довео до победе и главни креатор Југословенске револуције. Током рата налазио се на челу Врховног штаба и предводио ратну епопеју кроз седам офанзива до коначне победе. Звање и орден народног хероја Југославије додељено му је три пута: први пут 19. новембра 1944. године, други 15. маја 1972. године и трећи пут 16. маја 1977. године. Време када му је први пут орден додељен смешта га у категорију хероја победника рата, заједно са совјетским официрима који су учествовали у ослобађању Београда и земље. Друга два ордена додељена су му из разлога потврђивања стеченог статуса и учвршћивања култа. Једини је Народни херој Југославије који је три пута добио овај орден. По типу коме припада његов херојски лик он је херој вођа, а по мисији коју је послат да изврши револуционар и спаситељ.

Митолошки и легендарни лик Јосипа Броза, настао је уз култ Јосипа Броза. Култ вође спаситеља, оличен у лику Јосипа Броза Тита, стваран је постепено. Историчар Коста Николић запазио је две фазе у изградњи Титовог култа. У првој фази изградње култа, у периоду од 1941. до 1949. године, формиран је ауторитет војсковође и државника, уз ослонац на Стаљинов ауторитет. У његовој другој фази (која је трајала до краја његовог живота), истицана је Титова, лична харизма и јачао је култ вође партије и државе (Николић 2006, 33). Овај култ је настао деловањем Титове најближе околине, „којој је био нужен такав вођа“, али и самог Јосипа Броза. Изворно, сматра Николић, овај култ је био идеолошки, а тек је у каснијим периодима стекао је елементе „месијанства“. Овај однос се временом

променио, захваљујући обожавању и уздизању Тито је постао толико јак и недодриљив, да је био преображен у неку врсту божанства. (Николић 2006, 33)

Према сведочењу његових најближих сарадника, идеја за стварање Титовог култа, „родила“ се у јесен 1942. године „на састанку под буквом, у некој планини“. На састанку, коме су присуствовали Тито, Ранковић, Кардељ и Ђилас, ову идеју изнео је Ђилас: *„Ми недовољно популаришемо Тита: морамо да имамо вођу, човека за којег се везују масе. Војсковођу. Секретара партије. Онако како Руси имају Стаљина. „Отада смо почели да стварамо култ Тита. После је то узело стихијске размере. *Рато Дугоњић, секретар ЦК СКОЈ–а, предложио је да се дан његовог рођења слави као Дан Младости и да му за тај дан омладина Југославије носи итафету са честиткама и поздравима.“* (Добрица Ћосић. Пишчеви записи 1969-1980. Београд, 2001, 238. Види у: Николић 2006, 35)

Титово устоличење као вође почело је уочи Другог заседања АВОНЈ–а, 28. новембра 1943. године, када је Словеначка делегација предложила да се Тито прогласи за Маршала. (Николић 2006, 35). Од тада званично почиње да се негује и примењује *„култ Тита као хероја, творца и спаситеља ослободилачке борбе чија је снага била митолошка, пророчанска и харизматска“*. (Николић 2006, 41)

Тито је из рата изашао као победник, као херој. Његова победа била је подржана савезничком помоћи и он им се за то и симболично одуживао (споменици, војна гробља, доделом одликовања, и сл.). Низом активности, појављивањем пред народним масама и јавним говорима, вешто користећи значајне датуме и празнике у којима су се обележавале годишњице партизанског и народног рата, стваран је Титов култ.

На Великој антифашистичкој скупштини народног ослобођења Србије, одржаној од 9. до 12.11. 1944. године у Београду, на Коларчевом народном универзитету, Михајло Ђурић, инжењер из Сурдулице, јавно је предложио да се Титу додели назив народног хероја. Предлог је изазвао овације присутних учесника и инспирисао новинара дневних новина ("Политика") да напише надахнут извештај:

„Још Мијаило Ђурић није изговорио до краја реченицу, а скупштина је већ схватила, и то срцем и душом, шта се предлаже. Као пламен букнула је радост на свим лицима, а руке су се као застава подигле у извредном одушевљењу. Оно

је било громко и трајно. Људи и жене, сељаци и сељанке, наша војска, сви на ногама, непрекидно бурним тапшањем, поздрављали су овај предлог. Читава дворана у једном даху, у једном многољудном гласу, проламала се од узвика: Тито, Тито! Да се одмах претвори у нови поклич: – Херој Тито, херој Тито! Никад до сад у Београду, ни на једном скупу, ни на једном месту није Србија изразила толико љубави ниједном сину своје земље. „²⁵¹

Милован Ђилас сведочи о атмосфери „необуздане радости“ која је пратила овај чин, и која је делимично изгледала као гротеска али је у себи имала нешто религиозно. Титово устоличење као оца нације Југословена и свеприсутног вође пратило је општеномодно обожавање, карактеристично за харизматски тип владавине, које као да се увећавало без обзира на потезе које је повлачио, изазивајући страдања и патње, чак и својих најближих сарадника. Док се са једне стране величао ратни вођа, са друге је придаван велики значај улози Тита као фигуре и репрезентације власти. Створена је слика о војсци оданом, раскошном, галантном, војном и државном вођи – команданту у рату и миру.

Признат у земљи и иностранству и подржан херојским статусом, Титов култ давао је легитимност режиму. Он је био крајња инстанца која је вршила избор народних хероја, чиме је добио функцију првог међу херојима праведног – ослободилачког рата и народне револуције. То је пратило уверење да је вољени вођа бесмртан а његово дело неуништиво. Јосип Броз постао је човек са визијом, смелошћу и личном храброшћу који је непогрешиво руководио земљом обезбеђујући њеном становништву мир и благостање. Свака јавно изречена сумња у створени лик била је строго санкционисана.

Култ вође, првог међу херојима, прати више тематских наратива, који у збиру граде митске конструкције лика Јосипа Броза Тита (наратив о војсковођи, о храбром герилском команданту, Тито херој спаситељ, Тито светски државник, и др.). Сви ови наративи служили су као врста измаглице која ће дуго година југословенским народима приказивати Тита као једну од митских ратних и политичких фигура међународне политике.

251 Историјско заседање Велике антифашистичке скупштине, „Политика“, 12. новембра 1944, 1. преузето из: Николић 2006, 35.

Лик ратног команданта Јосипа Броза, стваран у ратним и послератним годинама, кретао се у распону од „друга Старог“ до „вође спаситеља“. Чињеница да је Тито по годинама био дупло старији²⁵² од већине својих бораца, већ му је обезбеђивала ауторитет. Лик команданта као „друга Старог“, који шаље чланове партије у све крајеве земље да подижу устанак и одлучно води борце преко гора и планина, кроз битке до одлучујуће победе, уводи у ратну митологију слику прекаљеног комунисте, талентованог политичара и одважног војног команданта.

Лик народног хероја Јосипа Броза Тита у биографији из Зборника дат је детаљно и представља његову изабрану политичку предратну биографију, одговарајуће епизоде и функције које обавља у рату, као и државничку биографију након рата. Наратив у биографији објашњава позицију Тита на почетку рата и каква је његова мисија и историјска улога:

- На почетку рата Тито се налази у Загребу, где га затиче напад Немачке на Југославију. На дан уласка Немаца Загреб, ЦК је на својој седници решио да се већина чланова пробије пешке у Босну, Црну Гору, Србију и Словенију ради преузимања у своје руке рада око припрема Партије и народа за устанак;
- Тито се налази на челу Војног комитета који је формирао ЦК, нешто касније, крајем јуна, претворен је у Врховни штаб;
- под Титовим руководством донета је историјска одлука 2.07. 1941. о отпочињању оружане борбе у Југославији;
- Од јула до септембра Тито из Београда одржава везе са читавом земљом. Половином септембра прелази на ослобођену територију, идући преко Сталаћа, Чачка и Ужичке Пожеге. 2.09.1941. на саветовању војних и политичких руководилаца у Столицама, створен је Врховни штаб НОПОЈ и главни штабови по покрајинама;
- Тито је, у име ЦК КПЈ, 22.12.1941. године, формирао прву регуларну јединицу нове војске – Прву пролетерску бригаду, 1. марта 1942. – Другу пролетерску бригаду, а у јулу 1942. – Четврту пролетерску бригаду. Новембра 1942. године формиране су дивизије и први корпуси, од 1943. године – формира се низ корпуса, а 1944. године – формирају се армије;

252 Рођен 1892. године, Тито је на почетку рата имао 49 година.

- Тито, налазећи се на челу ЦК КПЈ, руководи политичком борбом, окупљајући на заједничкој платформи све родољубиве и напредне снаге Југославије, стварајући на тај начин широк народноослободилачки покрет;

- На ослобођеној територији у Бихаћу на његову иницијативу формиран је АВНОЈ (Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије) који је на свом Другом заседању у Јајцу 29.11.1943. године постао врховни законодавни и извршни орган власти нове Југославије;

- Као председник НКОЈ–а, врховни командант НОВ и ПОЈ и маршал Југославије (од другог заседања АВНОЈ–а) Тито је као изванредан стратег, политичар и државник довео до победе Народноослободилачки рат и Револуцију у Југославији. Само од јануара 1943. године до јуна 1944. године НОВ и ПОЈ издржали су четири тешке непријатељске офанзиве – четврта, пета, шеста и седма офанзива....Све су оне вршене на ударне јединице око Врховног штаба – после дугих припрема и са великом бројчаном надмоћи. Последња од њих, комбинована ваздушним десантом и свим родовима војске, извршена је директно на Врховни штаб у Дрвару, 25. маја 1944. године. (Петровић 1957, 100)

- Тито се са ВШ и Националним комитетом преместио на острво Вис. Одатле он чини посету у Италији савезничком команданту Средоземља генералу Вилсону и команданту Осме армије Александру. Августа 1944. године састаје се у Напуљу са британским премијером Черчиллом. Крајем септембра одлази авионом за Москву на разговоре са Стаљином о заједничким војним операцијама. Марта 1945. године, изабран је за председника Владе нове Југославије која је образована на основу одлуке савезничке конференције на Јалти. (Петровић 1957, 100)

Народни херој Тито је репрезентован као покретач, главни иницијатор и вођа, као неко без кога не би могле да се уједине народне масе. Стиче се утисак да је он, као човек из народа, радник и пролетер са дугим револуционарним стажом, једнак са осталим борцима зато што он тако жели, а не због жеље његових сабораца. Он је приказан као предводник али и сапутник, човек чија ће снага, вера и визија инспирисати борце и народне хероје. На том путу издваја се по хуманости и бризи за борце и народ, што га и доводи у позицију „херојског вође“ (види у: Schwartz 1983) Овај однос је повратан и „друг Стари“ постаће највредније благо о коме

брину грађани нове Југославије. Тита је увек карактерисала посебна врста повезаности са народом. Поједини аутори сматрају да је ауторитет који се градио око његовог лика „*заменеживао... потиснуту харизму патријархалног домаћина, краља, а донекле и „бога“*“ (Куљић 1998, 302)

У периоду док је настајао Титов култ, у првој фази од 1941. до 1949. год., приметно је да укупан број проглашених народних хероја није велики (двеста девет народних хероја). Тачније, да је далеко мањи него што је било планираних и искоманих ордена за народне хероје, а да је у 1950. години када је додељен само један орден народног хероја²⁵³, ово признање наизглед изгубило значај.

Однос који се успоставља са народом важан је за разумевање Титовог култа. У прво време њему су приписани сви ратни успеси, а однос са вођом је присан. Касније је његов предратни и ратни пут фиксиран у мит, са пуно нејасних и могуће нетачних података, што је лик Тита, још за живота, додатно мистификовало. Партија је, преко државе увела култ и ритуалне процесије, параде које су обележавале ратне датуме и успехе нове власти, а које је народ пратио уз елементе идолопоклонства. Чини се да је забрана и повлачење религије из јавног и приватног живота грађана, а релативна егалитарност свих учесника процеса омогућила бујање нове секуларне религије југословенског комунизма.

Мит о Титу као првом међу народним херојима у герилском, партизанском рату ослања се на његову активност током рата. Лик митског народног хероја спасиоца Тита ослања се на дивергентну митску структуру, у којој се овај херој појављује вршећи различите сложене радње. Њему су приписане заслуге за покретања народног отпора, вођење народне борбе против непријатеља, отпор и борбу против народних издајника, стварање нове армије и победу над окупатором. Снага његовог ратног херојског лика почива на путу који је прошао и местима које обележава као први вршилац, или инспиратор радњи и догађаја.

253 Орден и звање Народни херој Југославије додељен је 10.07.1950. године, тадашњем генералу УДБЕ, министру Унутрашњих послова црне Горе, Заменику министра Унутрашњих послова ФРНЈ (функција са које је обављао командне дужности везане за Голи оток), Јову Капичићу. Иако је званично одликован за своје доприносе Народноослободилачкој борби извесно је да се овде радило о његовој делатности после рата у миру и улози коју је имао дисциплиновању кадрова револуције.

Иако је народни херој Јосип Броз Тито био тек само један од преко 1300 хероја њега ће од других хероја раздвојити положај који је заузимао у друштву и масовно обожавање које га је пратило. Харизматичност²⁵⁴ његовог лика одолевала је свим променама „имица“ и он је на државном нивоу, као ретко који владар модерног доба постао „суперстар“. Лик и дело маршала Тита пратиће обимна продукција наративне и визуелне грађе. Он постаје инспирација бројним ствараоцима, песницима, писцима, сликарима. Песме о Титу носиће посебан набој и на приступачан начин изражавати однос са следбеницима. Настале у различитим временима исказивале су пре свега оданост и афективну везаност народа за вођу. Ратна корачница „Уз маршала Тита“²⁵⁵ (аутора: текст Владимир Назор, музика Оскар Данон) настала за потребе Другог заседања у Јајцу 1943. године требала је да прикаже снагу и ратно јединство југословенских и совјетских партизана, али је, већ при првом извођењу у Јајцу 1943. године строфа „Уз Тита и Стаљина, два јуначка сина..“ спонтано прекрштена у „Уз маршала Тита јуначкога сина...“ Раскид са Стаљином, уз све потресе које је носио у држави Титу је, парадокслано, само учврстио ауторитет. Хероизован и мистификован, вољени вођа био је симбол државе и армије.

Лик народног хероја Јосипа Броза Тита пратили су наративи о предодређености, политичком деловању и мисији коју одиграо у спасавању КПЈ. Он је позициониран у југословенској култури као лик хероја са посебном мисијом, који је већ прошао један животни пут и циклус пун искушења, која су га прекалила и припремила да као вођа партије и државе обезбеди њеним народима благостање. Способан да преузме одговорност и вођство, неустрашив и посвећен херој, чији су драгоцене живот својим животима бранили борци – партизани. Долази у ред архетипских хероја вођа и проповедника – типа Мојсија, надахнутог и профетског

254 Харизма је стање повезаности са следбеницима. Харизматичност херојског лика морају да потврде поштоваоци или заједница која га следи.

255 Ми дижемо чело, / Ми крочимо смјело / и чврсто стискамо пест! // Род прастари сви смо, / а Готи ми нисмо./ Славенства смо древнога чест./ /Тко друкчије каже,/ клевете и лаже,/ нашу ће осјетит пест!// Све прсте на руци,/ у јаду и муци,/партизанска сложила је свијест.// Па сад, кад и треба,/ до сунца до неба,/ високо ми дижемо пест!“

тумача историје свога народа (Југословена), хероја који пре свега дела Речју
(Види у: Жираде 2000, 83–89).

VIII. ТИПОЛОГИЈА ЛИКОВА НАРОДНИХ ХЕРОЈА

Херој као носилац лика огледа се кроз тип хероја који репрезентује. Типолошка анализа лика народног хероја заснива се на најистакнутијој улози коју народни херој остварује у наративу који га описује. Народни хероји представљају личности које делују у одређеном току времена, на изваредан начин и тако репрезентују радње, особине и понашање које чине окосницу лика хероја. У херојској биографији описана је улога, или више њих, коју херој има пре рата, за време рата и након рата (за живе хероје), личне особине, статус, односи са другим народним херојима, аспирације и веровања. Све ово хероју обезбеђује видљивост и препознатљивост, или како Орин Клап наводи *боју и опажајност*²⁵⁶ лика. Народни хероји, репрезентовани кроз лик, јесу културни производи који су становницима социјалистичке Југославије пружали објашњење *лика и дела* народног хероја. Сви елементи у наративу који учествују у грађењу ликова народних хероја део су мастер наратива о херојској народној, партизанској борби. Дискурс који они творе није потпуно проверљив, појављује се као производ сећања, сликовит је и асоцијативан. Он такође репликује већ утврђене обрасце.

Након прегледа свих херојских биографија, народни хероји су класификовани према претежној улози коју су остварили у друштвеној драми Другог светског рата, у следеће доминантне типове: херој бранилац – ослободилац, херој мученик и херој вођа.

1. Тип хероја браниоца – ослободиоца. Ови хероји представљају типичне ликове ратника – борца, који се боре за своју земљу, а њихова херојска дела и херојска смрт остају у завештању заједници из које су потекли. Они на најубедљивији начин, кроз своја дела, исказују патриотизам. Протоком времена на њиховим

256 Квалитет лика који Клап означава као „боја“ у функцији је појачавања имагинације и повећања интереса за хероје. Означен је врлином онога што херој чини или његовом упечатљивом личношћу. (Klapp 1948, 137)

ликовима могу да настану легенде и митови о хероју спасиоцу краја, народа, па и нација.

2. Тип хероја мученика обележавају ликови хероја који, због свјих активности у току рата, трпе различите облике мучења, након којих губе живот. Основни мотиви који се срећу у лику овог хероја су телесна патња, мученичка смрт и идеја због које страдају. Хероји мученици репрезентују ликове ратних жртава, чија смрт је насилна и изнуђена. У оквиру овог типа хероја појављује се подтип хероја самоубице.

3. Тип хероја вође, јавља се кроз ликове команданата различитих војних формација, који у борбу воде борце, кроз победе и поразе, или кроз ликове политичких комесара (идеолога), освешћених хероја за које борба за ослобођење од непријатеља има и један виши смисао. Њихова улога у борби је просветитељска и контролна. Они имају посебан задатак да преносе осталим борцима поруку партије и премосте јаз између Врховног штаба и бораца, и тако сачувају изворне идеје своје партије.

У оквиру ових главних типова међу ликовима народних хероја појављује се и неколико подтипова. На пример, код ликова хероја бранилаца – ослободиоца – може се приметити да је код једног броја ових хероја више изражена улога браниоца, а код других ослободиоца; као под типови јављају се још и ликови са особинама хероја осветника и вештог хероја. Хероји осветници појављују се као ликови код којих је као примарни мотив борбе наведена освета непријатељу због претрпљеног губитка и бола (најчешће члана породице). Тип вештог хероја рефлектовао се кроз ликове хероја који поседују различита високоспецијализована знања, умећа и способности што им је омогуило да из борбе изађу као победници. Подтип хероја без херојског дела, јавља се као херој код кога се, из херојске биографије, не могу јасно уочити елементи – херојског дела, а често ни херојске смрти. Те се не може јасно да одреди у којој категорији се налази, јер не испуњава ни једну од видљивих радњи и/или функција у односу на борбу или револуционарну идеју чији је носилац била Комунистичка партија.

Због природе ратних дешавања и учешћа хероја у више херојских акција, као и због чињенице да је у времену проглашавања, велики број народних хероја био жив и, још у току рата преузео командне функције, могуће је да се у лику једног

хероја нађе више улога и више типова. Ипак, обично један тип остаје доминантан према створеном утиску унутар ширег наратива о херојској борби народа. Сви хероји без обзира на своје предходно животно, професионално и ратно искуство, у рату стичу нова искуства и добијају нове улоге. Ове улоге, фиксирани у наративу о народном хероју такође су један од чинилаца који боји лик хероја.

VIII.1. ХЕРОЈИ БРАНИОЦИ – ОСЛОБОДИОЦИ

Најприсутнији типови хероја који се у рату јављују јесу ликови хероја браниоца и хероја ослободиоца. Према класификаци Орине Клапа, основна одлика хероја браниоца – ослободилаца, јесте улога спасиоца. Херој долази да спасе особу или групу од опасности или невоља (беде, туге, бола, несреће) које јој прете. Овај тип хероја заступљен је у животу и у фолклору. Његов митски еквивалент је „змајубица“ (Klapp 1949, 21). У биографијама народних хероја могу се издвојити оба типа хероја, као и комбинације ова два типа, у зависности какви су му мотиви приписани, изведеног херојског дела као и циљева где и за шта се херој бори. Основни мотиви који обележавају ликове ових хероја налазе се исказани у херојском делу – извођењу и/или херојској смрти. Ова два елемента представљају највише тачке у херојевом деловању. Насилан завршетак живота означава да је херој обавио свој задатак, а заслужено признање омогућава да његов лик пређе у легенду и колективно сећање. Лик народног хероја браниоца – ослободиоца почива на архетипу ратника.

Архетип лика ратника, борца, у епским наративима исказује се, како је приметио Милер (Miller 2000), кроз елементе потраге, херојског става, односа хероја и оружја, херојског „гласа“ и смрти, који сведоче о херојству, статусу и части епског ратника. Готово идентични елементи налазе се у биографијама народних хероја Југославије. У наративима који описују народне хероје у херојским биографијама, уочава се да се код типа хероја браниоца – ослободиоца, наратив формира око следећих елемената:

- i. херојске мисије – потраге;
- ii. опажајности – „боје“ хероја;

iii. херојског оружја;

iv. херојског дела; и

v. смрти хероја.

i. Херојска мисија

Мисија народног хероја огледа се у задатку који је послат да изврши, било да је реч о личном пориву или вољном служењу. Како је примарни задатак ових народних хероја била оружана борба са окупаторима, одбрана становништва и територија, и коначно ослобођење државе и народа од непријатељске окупације, страха и смрти, функције које испуњавају могу се означити као одбрамбена и ослободилачка. У односу на територију на којој се налазе и коју бране њихов задатак одбране почиваће на примарном праву одбране по рођењу и секундарном праву држављанства. Тако би се у категорији хероја браниоца нашли хероји који су бранили свој крај (област, регију) од агресије и одмазде окупатора и хероји који су бранили ослобођене територије. Типични представници хероја браниоца јесу ликови народних хероја који су ушли у борбу због одбране локалног становништва од непријатељске одмазде. Ликови хероја браниоца – ослободиоца повезани су у динамичку целину у односу на историјски наратив. Испуњење мисије или смрт у току вршења мисије наговештава да херој има универзалну сврху. У зависности од активности и акције коју херој спроводи, препознаје као херој бранилац или као херој ослободилац:

„Увек се истицао јунаштвом и храброшћу, нарочито у борби за Пљевља. Тада је наставио борбу иако је био тешко рањен. Посебно се истакао у борби са четницима у Прекобрђу и на Штавњу (априла 1942). У тој борби преузео је од четника мост на реци Сјеверици и бранио га омогућивши свом батаљону да пређе реку. Истакао се и у борбама на планинама Трескавици и Битовњи, затим у бици за Прозор. Тада је међу првима упао у град и италијанске ровове. Познато је његово јунаштво у борбама код Коњица, Фојнице, Крешева, Невесиња, у пробоју кроз Сутјеску и у великом броју других акција које су током 1943. и 1944. године водиле јединице у којима се налазио. ... У својој храбрости и одважности није се могао обуздати. Био је увек на челу своје јединице, па и у

*часу када је заједно са многим својим саборцима положио живот за ослобођење Београда“.*²⁵⁷

Тако херој у једном делу свог ратовања може да буде бранилац, док у другом из дефанзиве прелази у офанзиву и постаје ослободилац. Ове типичне херојске улоге одређују се према учешћу хероја у догађају. Хероји у чија херојска дела спада подизање устанка, ослобађање територија и градова, јесу хероји ослободиоци. Хероји који бране територије и становнишво, али и Врховни штаб су хероји браниоци. Учешће хероја у Офанзивама може бити одбрамбено и ослободилачко, у зависности од карактера борби, али и од улоге коју херој преузима у некој од фаза Офанзиве.

Хероји се затим јављају као миритељи локалног становништва различитих народа и вера. Ово је посебно изражено код народних хероја који делују у или су пореклом из етнички мешовитих средина. Ова херојева делатност долази до изражаја када народни херој преузме улогу просветитеља и заштитника својих сународника, показујући на свом примеру добру вољу, флексибилност, приврженост, другарство и љубав према припадницима другог народа и/или вере, што те ликове чини медијаторима. Улога који ови хероји преузимају је залагање за братство и јединство. Стога је секундарни задатак који је поверен овим херојима мисија уједињења и братског просветљења народа Југославије.

Тако се народни херој, Тршо²⁵⁸, осим што је био повратник и један од главних организатора устанка у Санџаку, нарочито залагао за стварање јаким партијских организација и развијање братства и јединства између православног и муслиманског становништва Санџака као и на стварању првих оружаних партизанских група. (Петровић 1957, 110)

Касим Хаџић²⁵⁹ поред тога што је, након окупације земље, радио на припремама за устанак у Босанској Крајини, од првих дана устанка *„нарочито се истицао у раду на јачању братства и јединства народа Босанска Крајине у којој су*

257 Ђуровић Милисав, Народни херој од 20.12.1951. године, ибид., стр. 203.

258 Народни херој Бурџовић Рифат – Тршо, херој од 25.11.1944. године

259 Народни херој од 26.07.1949. године.

усташки злочинци уништавали Србе и покушавали да створе непрестив јаз између Срба, Хрвата и муслимана.“ (Петровић 1957, 250)

Јахић Фадил²⁶⁰ није био само добар организатор и руководилац одреда, неуморно је радио и на политичком плану окупљајући народ око Народноослободилачког покрета и јачајући братство и јединство народа. Као муслиман кретао се по српским селима, борио се заједно са Србима и на тај начин показивао муслиманском становништву којим путем треба да иде. Српски сељаци са Мајевице, који су Фадила ценили и поштовали као јунака, испевали су о њему песму која се певала као знак сећања на његова јунаштва. (Петровић 1957, 274)

После ослобођења Дрвара и Оштреља, Васо²⁶¹ је добио задатак да ради на сређивању стања на ослобођеној територији. Нарочито се истакао у спровођењу линије Партије на учвршћивању братства и јединства, а то је у првим данима борбе у Босанској Крајини било врло актуелно, а поготову у Оштрељу у коме се налазила колонија Хрвата. На том задатку је и погинуо, августа 1941. године, од групе четника који су већ од првих дана повели братоубилачки рат. (Петровић 1957, 337)

Према оном што раде у својој репрезентацији очекивана мисија народних хероја биће одбрамбена, ослободилачка, уједињујућа, просветитељска и револуционарна.

ii. Опажајност – боја хероја

Хероји се препознају и по истакнутим особинама које ће му дати јединственост и видљивост. Физичке и психичке особине по којима је херој познат боје лик хероја и дају му посебан квалитет. Све особине хероја усмерене су на јавно препознавање и стога су конзистентне са његовом улогом. Опажене и издвојене личне особине сугеришу публици о врсти улоге коју ће лик извести. Такође могу да упуте на даљу класификацију ликова хероја на специфичне херојске подтипове. Тамо где извођење херојске улоге зависи од поседовања одређене личне особине, може се рећи да урођене особине помажу настанак хероја. Особине које најјаче издвајају, *боје* лик народних хероја су: физичка снага,

260 Народни херој Јахић Фадил Шпанац, херој од 13.03.1945. године.

261 Народни херој Клечевић Васо, херој од 27.11.1945. године.

херојско држање, херојски глас, човечност, храброст, озбиљност, младост и ведрина.

Физичка снага и издржљивост су особине које се прижељкују код хероја, посебно у изравном, директном сукобу, зато што готово сигурно доносе победу. То је особина хероја типа Херкула. То није честа особина, а истакнута је највише код народних хероја пореклом из сеоских средина. Репрезентована је кроз примере у којима се народни херој бори са непријатљем „прса у прса“, када својим телом ствара препреке и покреће предмете које други борци не могу. Народни хероји који су поседовали ову особину су Петар Лековић, Раде Кондић, Рагиб Циндо, и сл.

„У нападу на Јајце, 5. новембра 1942. године, Миле²⁶² је јуришао испред своје десетине на непријатељски бункер и био теже рањен у груди. Није одмах тражио помоћ, већ је наставио да се бори и тек после заузимања бункера јавио је да је рањен. Два месеца касније вратио се из партизанске болнице у своју јединицу. Иако још није био сасвим излечен, рана му није сметала да се бори пуном снагом. Он је, може се рећи, био рођени борац.“ (Петровић 1957, 407)

„У првој борби против Италијана близу Кључа, јануара 1942. године, Триво²⁶³ је као водник Првог вода Браварске чете, онако крупан и јак, скочио међу Италијане, хватао их голим рукама и давио. У борби за ослобођење Приједора, маја 1942, са својим водом он је први чамцем прешао преко реке и организовао одбрану према Љубији у селу Чаракову, читав дан одбијајући јурише усташа.“ (Петровић 1957, 406)

Изглед, став, понашање, држање у борби, и друге издвојене и описане особине, представљају важне квалитете који сведоче о разликовању народних хероја као узорних партизана, бораца, од ликова бораца који су припадали другим војним формацијама. Зато биографски наратив треба да пружи одговор „какав је херој? „ У наративима о херојима јаче су истакнуте одлике хероја тако да створени ликови преносе слику и поруку о у свему посебним, изузетним појединцима који

262 Латиновић Миле, земљорадник из села Бравској, Кључ, Босна и Херцеговина. Народни херој од 24.12.1953. године.

263 Латиновић Триво, народни херој од 24.07.1953. године

учествују у рату, утичу својим херојским држањем на морал и ратнички елан код својих сабораца.

Иако је већ био у годинама (тада је имао 47) и окружен углавном млађим борцима, Синадин²⁶⁴ никада није посустао или заостао. У свим борбама био је међу првима – увек хладнокрван и храбар. Био је снажан и висок, изразитих маркантних црта лица – појава која одаје снагу и улива сигурност и поверење, благ и топао према људима, али неустрашив и бескомпромисан према непријатељу. (Петровић 1957, 507)

Једна од црта које су издвојене код хероја јесте његов глас. Јак, продоран глас служи као подстрек у борби, има стимулативно својство, али је он такође и средство које ће борцима пружити сигурност и утеху:

У борбама на планини Мањачи (септембра 1942. године), које су се водиле из дана у дан са четницима и Немцима, Милун²⁶⁵ је често предводио читав батаљон. Када је полазио на јуриш, обично је својим продорним гласом позивао свога друга Јешу из Четвртог батаљона. Тај његов позив био је сигнал на који је читав батаљон кретао у напад. И не само сигнал, већ и потстрек, нешто што је уливало поверење и сигурност код бораца. (Петровић 1957, 269)

Човечност²⁶⁶ је особина која се захтева од правог ратника. „Чојство и јунаштво“ сплетени су у нераскидиву целину у кодекс понашања динарских људи, описана је у књизи Марка Миљанова „Примјери чојства и јунаштва“, насталој крајем XIX века. Јунаштво је у динарским патријархалним заједницама морална категорија само када га прати чојство (човечност). Пример човечности па и необичног пријатељства које се рађа из рата, одређен је као првенствено лична особина, а не као створена норма:

Колико је знао да мрзи непријатеља, Милун је толико умео да буде и пажљив према човеку, макар он потицао из непријатељских редова. У борби на Јаворку, 1 маја 1943. године, он је заробио италијанског новинара, који се није борио

264 Синадин Миленовић, народни херој од 20.12.1951. године

265 Ивановић Милун из околине Берана. Народни херој од 27.11.1953. године

266 Најкраћа дефиниција чојства била би: Јунаштво је када слабије браниш од јачих; чојство је када слабије браниш од себе.

против партизана. Њих двојица су се брзо спријатељили, па је Италијан сасвим остао код партизана. Када је Милун био по други пут тешко рањен, Италијан га је носио од положаја до болнице. (Петровић 1957, 269)

Не само човечност већ и ведрина, спремност да поведе борце у борбу и улије им сигурност, самопоуздање и храброст одлика су ових хероја.

Стојан²⁶⁷ је био *„ведар, врло храбар, спреман да пође тамо где је најтеже; увек је први јуришао на непријатеља уносећи у редове својих бораца сигурност, самопоуздање и храброст. Био је један од најпознатијих команданата у Србији.“* (Петровић 1957, 429)

Ако је херој је поносит и правдољубив таква су и његова дела. Сениша је *„по природи био тих, повучен, веома поносит и правдољубив“*.²⁶⁸ (Kačavenda, Živković 1982, 26)

Народни херој Бирта Мојица Зец је *„показивао велику бригу према људима, а био је и носилац ведрог борбеног духа у јединицама“*. (Петровић 1957, 54)

Чак и када народни херој наступа сам, он не губи веру у победу и појављује се као одметник (слично локалним хајдучима) чији су лик и дело познати локалном становништву:

„Неустрашив и храбар, жива духа, Благоје²⁶⁹ је био испуњен вером у победу па чак и у најтежим ситуацијама. Често је сам силазио са планине и на друму заробљавао недићевце, или је вршио неку другу акцију о којој се после причало по селима.“ (Петровић 1957, 366)

Изузетне особине које херој има, само су добра основа да постане добар омладинац и користан члан омладинске партијске организације – СКОЈ–а:

*„О њему се говорило да га је природа надарила озбиљношћу, храброшћу, одговорношћу сналажљивошћу и другим врлинама.“*²⁷⁰ (Инђић 1985, 37).

267 Стојан Љубић, народни херој од 09.05.1945. године.

268 Николајевић Сениша, народни херој од 20.12.1951. године.

269 Благоје Костић, народни херој од 05.07.1952. године.

270 Живко Љујић, Народни херој од 20.12.1951. године.

Витална херојска потенца народних хероја је њихова младост. У моменту страдања двадесет пет хероја имало је између петнаест и деветнаест година, а триста шездесет осам хероја између двадесет и двадесет шест година (Kačavenda, Živković 1982, 594) Њихов хероизам постаће тачка ослонаца нових власти. У херојској митологији социјализма владало је уверење да је жртва коју су хероји дали својим младим животима дата за ослобођење и ново друштво социјалне правде.

Код старијих народних хероја, којих је било најмање²⁷¹, недостатак који су им доносиле године, који могао осетити у колебању – мањку вере и смањењу физичке снаге, надомештао се из других извора:

*„Кроз његово дело осведочена је истина нашег доба – коме народ удахне своју веру и Партија улије снагу, томе старост не смета да постане херој.“*²⁷²
(Петровић 1957, 264)

Формула *вере* и *снаге* користи се заједно као неопходан елеменат за појаву народних хероја. Наглашено је да херојско дело представља одраз и истину свога доба, и да чак и они културолошки предодређени да не постану хероји могу то да постану ако своју веру црпу из народа а снагу из Партије. Суштински формула се разрешава кроз инверзију ова два појма тако да се народно веровање у мистичну снагу хероја удружује са реалном политичком снагом послератне Комунистичке партије Југославије. Стварни утицај који је имала Партија почивао је на два извора: на комунистичкој идеологији и на партијској организацији која је вршила селекцију хероја. Тако да у пренетом значењу ови елементи мењају места и представљају народне хероје који су снагу црпели из народа а веру добијали преко парола и директива Комунистичке партије.

iii. Херојско оружје

271 У категорији “старих” народних хероја класификовани су народни хероји од 45 године живота. Њих је, према статистици из Зборника, било 79. У овој категорији једино се налази податак да не постоји евиденција када су погинули за чак 35 хероја, а да их је 10 страдало после рата. (Kačavenda, Živković 1982, 594)

272 Дела и завештање – натпис на гробу народног хероја Југославије Илић Милана „Чиче Шумадијског“ у Аранђеловачком парку, народни херој од 25.09.1944. године.

Херој свој митолошки статус стиче и кроз своје оружје. Однос хероја и оружја је још једна одлика по којој се препознају епски хероји. Оружје је понос ратника и са њим ће се у борби готово идентификовати. Оружје рата пушке, митраљезе, бомбе и тенкови, чине важан елемент у дефинисању лика народног хероја и дају му неопходну професионалност. Партизан је морао да савлада вештине руковања оружјем да би постао борац. У партизанској херојској саги, бомбаши и митраљесци су посебно омиљени ликови. Њихово лично оружје постаје део њиховог лика и учествује у сигнификацији хероја. Херој који вешто рукује оружјем изазива дивљење и страх, а оружје му обезбеђује средство помоћу кога стиче снагу. Херој који се репрезентује уз оружје добија полет и херојску потенцију. То ствара специјални однос који ови хероји граде са оружјем. Оно се чува, воли и одржава. Ствара се посебна веза хероја према оружју. Пушка је продужетак борца и због тога носи његово име:

„Од самог почетка борби Зејнел Ајдини Тоша²⁷³ показивао је примерно јунаштво и храброст. Био је пример борцима како се чува и воли оружје. Преживели борци, његови другови из тих дана причају да је изнад свега волео своју пушку. Имао је „збројовку“ коју је увек чистио. Пушка се увек светлела и сијала као пред парадом. На њеној цеви исписао је свој партизански надимак: Тоша”. (Петровић 1957, 7)

Чини се као да пушка, у рату, вреди више од живота њеног власника. Пушкомитраљез се налази на највишој лествици на листи херојског оружја које је коришћено у рату. Улога пушкомитраљесца „боји“ херојски лик посебном херојском потенцијом и снагом. Херој који рукује митраљезом осим снаге поседује готово мистични ореол. Он га не користи у заседи, већ као средство које му обезбеђује атрибуте предводника и огњеног ратника.

„У борби код Дане, близу Рибнице, Мартин се прикрао до италијанског митраљесца. Стао је изненада испред њега и проговорио на италијанском. Италијан је покушао да га убије. Али Котар²⁷⁴ је хитро скочио, истргао му из

273 Зејнел Ајдини Тоша, 32 године, студент филозофије, Тупало, Медвеђа. Народни херој од 9.10.1953. године.

274 Народни херој Котар Мартин Марјан, 21 годину, пекарски помоћник, Велики Бан, Ново место, Словенија. Народни херој од 13.09.1952. године.

руку митраљез и окренуо га на непријатеље које је тукао смејући се.“ (Петровић 1957, 370)

„Јефто²⁷⁵ је са својим пушкомитраљезом улетео дубоко у италијанске редове. Том приликом био је погођен рафалом. У тако тешком тренутку једном руком држао је мецима изрешетан стомак, а у другој је носио митраљез и полетео друговима. Његове последње речи биле су: „Другови чувајте ми митраљез.“” (Петровић 1957, 83)

Слика борца у јуришу који храбро предводи своје борце са тешким митраљезом у рукама једна је од легендарних, често екранизованих слика из рата. Пробијајући се из обруча, у битци на Сутјесци, погинуо је и легендарни командант Сава Ковачевић.²⁷⁶

„Према његовим јединицама наступале су три италијанске дивизије и јачи делови немачке СС дивизије „Принц Еуген“. Уз натчовечанске напоре Сава, са својим борцима одбија многобројене нападе далеко бројнијег непријатеља. Непријатељ је нападао са свих страна са циљем а уништи партизанске снаге на простору Пиве и Таре. После пробоја на Сутјесци и покрета наших снага на север, непријатељ је поново успео да затвори обруч око Савоне дивизије на Сутјесци. Ситуација је била извредно тешка. Сава је био опкољен са својом дивизијом. Са његовим борцима налазило се преко три хиљаде тешких рањеника. У таквој ситуацији када се радило о бити ли не бити, Сава преузима са својом дивизијом јуриш на непријатељска утврђења код села Крекова. Водила се борба на живот и смрт, једна од најжешћих у Народноослободилачком рату. Савини војници заузели су прво ред бункера ликвидиравши непријатељске посаде. У једном тренутку Сава је преузео непријатељски митраљез, окренуо се својим борцима и викнуо: „За мног, јунаци!“ У јуришу на следећи ред бункера, пао је смртно погођен. На крвавом попришту Сутјеске остао је легендарни јунак – командант Сава.“ (Петровић 1957, 378)

iv. Херојско дело

275 Народни херој Бошњак Јефто, херој од 24.07.1953. године

276 Народни херој од 06.07.1943. године.

Учешће хероја у херојском делу или извођење херојског дела потврђује његову предодређеност и херојски потенцијал. Хероји се у херојском делу јављају као учесници у индивидуалном херојском делу, где је херој директни извршилац херојског дела у коме учествује сам или са једним или неколико сарадника или као учесници у колективном херојском делу. Херој је учесник у колективном херојском делу у својству команданта или у својству учесника – борца.

„У партизанској патроли која је мотрила усташке покрете, био је Демоња²⁷⁷ са отирафљеном бомбом. Изненада је наишла група усташа. Демоња се није збунио. Бацио је бомбу, побио неколико, а остали су побегли. Демоња је донео три нове пушке у партизански логор Василија Гаћеше.” (Петровић 1957, 155)

Дугалић²⁷⁸ је са групом бораца упао у станицу и ухватио живог стражара, који је обезбеђивао воз пун непријатељске војске; у пометњи која је настала, после кратке борбе, предало се око 120 непријатељских војника и била је уништена композиција са две локомотиве. Сличан подвиг направио је и приликом напада на Ливно, јула 1942. Године када се са групом бомбаша пробио до страже жандамеријске станице, убацио бомбе кроз прозор и тако ликвидирао око 20 непријатељских војника. (Петровић 1957, 179)

Милош Дујић²⁷⁹ се нарочито истако у борби на комуникацији Бањалука – Јајце. Тада је препливао Врбас и пренео пушкомитраљез који је непријатељ у бекству оставио на цести. Том приликом се са пет другова пребацио у позадину непријатеља, сачекао колону, уништио три камиона и седамнаест непријатељских војника. Приликом напада на усташе у Дебељацима, сам је уништио дванаест усташких војника. (Петровић 1957, 182)

Једном приликом Јусуфова²⁸⁰ десетина је добила задатака да преко Саве ступи у везу са куриром који је требало са Мајевице да донесе извештај. Међутим десетину су напали Немци. Али Јусуф се није повукао све док није извршио задатак. Бацио се у воду и под кишом куршума успео је да преплива до друге

277 Никола Демоња, народни херој од 19.06.1945. године.

278 Момчило Дугалић, народни херој од 05.07.1952. године.

279 Народни херој од 20.12.1951. године.

280 Јусуф Џонлић, народни херој од 20.12.1951. године.

обале реке. На договореном месту узео је извештај од курира и исте ноћи поново препливао Саву и донео извештају у штаб. (Петровић 1957, 208)

Божо Билић Марјан²⁸¹ вршио је прве борбене акције са оружаном групом. Дочекивао је непријатељске колоне и уништавао их скачући први на камионе и тенкове. Више пута је био опкољен јаким четничким, италијанским и усташким снагама, али се увек вештим маневром без великих губитака извлачио и опет задавао тешке ударце непријатељу. Учествовао је у ликвидирању четничког команданта Книнске Крајине Паје Поповића. (Петровић 1957, 53)

Данило Дамјановић Данић²⁸², командир Прве чете Батаљона „Марко Орешковић”, посебно се истакао у борби на Сијановом Кланцу. Ту је батаљон убио и заробио око двестотине Италијана. (Петровић 1957, 149)

Милисав Дакић²⁸³ био је водник партизанске чете. Маја 1942. године на Петровој Гори у три обруча која је направило 20.000 усташа и других непријатеља нашла су се два батаљона са 700 бораца. Милисав је као командир чете успео да изврши пробој у близини Биљега, да заплени три пушкомитраљеза и двадесет карабина, да зароби двадесет усташа и жандарма и извуче своју јединицу.

У нападу на Слуњ, 14. новембра 1942. године, Милисављев батаљон је у наглom јуришу уништио 12 бункера на свом сектору и вештим манервисањем улетео у град створивши панику у непријатељским редовима. (Петровић 1957, 149–150)

Антон Дежман Тончек²⁸⁴, сам је јуришао на немачке положаје на Буковом Врху, уништио је неколико фашистичких војника и запленио два митраљеза. Нарочито се истакао у познатој борби са Немцима код Драгжожа, јануара 1942. године. Борба је трајала неколико дана. У њој се Тончек прославио као митраљезац и најхрабрији борац. У тим борбама пало је више стотина Немаца. Била је то једна од највећих победа на Горењској. (Петровић 1957, 157–158)

Почетком јула 1942. године одред (Мосогорски одред) добија задатако од четврте оперативне зоне НОВЈ да брани положај на путу Рупотине – Солин и да

281 Народни херој од 20.12.1951. године.

282 Народни херој од 27.11.1953. године.

283 Народни херој од 12.07.1949. године.

284 Народни херој од 15.07.1952. године.

спречи спајање италијанских снага из Сплита и Примирја са усташким снагама. У тој акцији на 76 партизана Мосогорског одреда напало је око 5000 италијанских војника. Љубо Думичић²⁸⁵ је показао већ тада изваредну храброст и сналажљивост. Само у тој борби он је издржао најжешћу ватру, са још двојицом бораца одбијао напад за нападом, уништио више италијанских војника и фашистичких црнокошуљаша. Захваљујући добрим делом Љубу Думчићу, италијанска колона није успела да се пробије. То је омогућило ликвидирање усташа код Ливна. (Петровић 1957, 183–184)

На цести Прача – Горажде чета Рагиба Џинда²⁸⁶, која је бројала свега осамнаест људи, добила је задатак да штити болницу. Само у току једног дана чета је одбила десетак јуриша у којим је учествовало неколико стотина Немаца. У једном од тих јуриша борба је вођена прса у прса. Борци Рагибове чете помешали су се са Немцима, настало је гушање и борба на живот и смрт. Један немачки војник убио је партизанског пушкомитраљесца и узео његов пушкомитраљез покушавајући да из њега отвори варту. Рагиб је прискочио, једним ударцем убио Немца и вратио пушкомитраљез. На бојном пољу остало је само тог дана више од стотину Немаца. Од осамнаест бораца Рагибове чете погинуло је девет, четири је било рањено, али је положај био задржани и болница сачувана. (Петровић 1957, 209–210)

Јула 1944. године Махмут Ибрахимпашић Машо²⁸⁷ постављен је за политичког комесара једног батаљона пете козарске бригаде, са којом је кренуо из Босне за Србију. Приликом форсирања реке Босне код Жепча, где је у огорченој борби са Немцима погинуо командир бригаде Раде Кондић, Махмут је, кад ми је понестало муниције, голим рукама нападао на Немце и отимао им оружје. У тренутку када је једног задавио био је рањен у груди. (Петровић 1957, 263)

285 Народни херој од 24.07.1953. године.

286 Народни херој од 05.07.1951. године.

287 Народни херој од 15.11.1944. године.

Крајем 1943. године, у једној борби прса у прса, Глиша Јанковић²⁸⁸ је отео тешки митраљез из руку непријатеља. Такав је остао до краја свог живота: смео, храбар, неустрашив. (Петровић 1957, 282)

У фебруару 1942. године требало је ликвидирати групу од девет четничких официра у селу Коврену. Тај задатак је поверен тада већ познатом партизанском команданту Првог ударног батаљона Миловану Јелићу.²⁸⁹ Он је кренуо у акцију са једним водом. Сам је упао у четнички штаб и са отшрафљеним бомбама позвао четнике на предају. Немајући другог избора четници су се предали. (Петровић 1957, 292)

Херој уживају подршку своје најближе породице, он није сам већ своју борбу и своје идеје дели са својим ближњима. Породица је његов подстрек, али и разлог за његово неустрашиво држање и херојско понашање, она је извор његовог херојског надахнућа. Херој је увек поносан и необично храбар, чак и у ситуацијама када изгуби своје најближе. Он никада не одустаје, иде до краја.

Милан Чакширан²⁹⁰, земљорадник, из Кордунског Љесковца, Двор, Сисак, није био комуниста, али је био велики патриота. Пушку коју је 1941. године добио у војсци, донео је кући и наговорио остале сељаке да не предају непријатељу оружје јер им може затребати. Када је септембра 1941. године створен партизански одред у Љесковцу на Кордуну, Милан је први са својим братом, који је касније погинуо у Четвртој офанзиви, ступио у одред. Био је необично храбар. Није хтео да се прихвати ниједног другог задатака осим напада на непријатељска утврђења и бункере. Његови другови говорили су да је Милан отео непријатељу 22 пушкомитраљеза. По својим подвизима био је познат не само у другој ударниј бригади и Осмој ударној дивизији, већ и у народу свога краја, који је препричавао његова јунаштва.

Од његове ближе и даље родбине погинуло је у Народноослободилачкој борби четрнаест мушкараца. Његов отац, мајка, жена и троје деце убијени су 1942.

288 Народни херој од 27.11.1953. године.

289 Народни херој од 27.11.1953. године.

290 Народни херој од 20.12.1951. године.

године, а брат му је погинуо као борац Друге бригаде Осме ударне кордунашке дивизије.

Погинуо је јула 1943. године у нападу на Цетинград пошто је освојио четири непријатељска бункера. Орден који се чува у Војном музеју у Београду у ствари је признање хероизму читаве породице Чакширан, чији ниједан члан није доживео коначну слободу.” (Петровић 1957, 127)

Колективно херојство често је у наративима о народним херојима. Херој се јавља као део веће целине са којом заједно делује и односи победу. Ово је честа карактеристика код хероја команданата, предводника чија се дела најбоље виде и препознају кроз деловање групе коју предводи:

Почетком 1942. године Данило²⁹¹ је са групом специјално послатих другова знатно допринео да се створи већа четничка јединица у Србу. Као командир Прве чете Батаљона „Марко Орешковић“ посебно се истакао у борбама на Сијановим Кланцу. Ту је батаљон убио и заробио око две стотине Италијана. (Петровић 1957, 149)

Другог јануара 1943. године батаљон Милоша Кљајића²⁹² напао је непријатељско утврђење Крашић, које је бранило око 700 добро наоружаних војника. Непријатељу је, поред тога, почела стизати помоћ из Карловца. Милош је са својим батаљоном одбијао све нападе тенкова и јаких пешадијских снага. Он је и сам јуришао на тенкове са својим бомбашима. Када је пала ноћ преостале усташе покушале су да се бекством извуку из Крашића. У огорченој борби која је непрекидно трајала дан и ноћ уништено је око 300, а заробљено око 200 усташа. (Петровић 1957, 349)

Прегледањем биографија народних хероја уочава се да су они посебни у још нечему. Без обзира из које средине да долазе и какво им је предходно борбено искуство, сви хероји који су се борили у партизанима добијају искуство руковођења и напредују кроз војну и политичку хијерархију. У рату преузимају улоге команданата или политичких комесара.

291 Данило Дамјановић, народни херој од 27.11.1953. године.

292 Народни херој 06.12.1944. године.

У првим данима окупације Милисав²⁹³ је прикупљао оружје и спремао народ на устанак. Када је формирана прва партизанска чета, постао је њен водник. У првој половини маја 1942. године Петрова Гора била је крваво поприште: 20000 усташа и других непријатеља стегло је у три обруча два батаљона са 700 бораца. Милисав је као командир чете успео да изврши пробој у близини Бљега (Петровић 1957, 149–150)

Љубо Думчић²⁹⁴, из села Подстриани код Сплита, истакао се изванредном храброшћу и умешним руковођењем у акцијама против Италијана и усташа у Далмацији. Посебно се истакао почетком јула 1942. године, када је добио задатак да са својом јединицом брани положај Рупотине – Солин и спречи надирање Италијана из Сплита, преко Сиња ка Ливну. Са својих 76 партизана у тродневним борбама успео је да заустави планирани продор непријатеља. (Петровић 1957, 183–184)

„Као политички комесар Прве чете првог батаљона Шесте источnobосанске бригаде, у току Пете непријатељске офанзиве на Сутјесци“, Рагиб²⁹⁵ је са својом четом „потпуно разбио један немачки батаљон на Вучеву. Била је то једна од најтежих борби Шесте источно босанске бригаде. У жестоких окршајима са непријатељем тада је из строја избачено више од половине бораца Првог батаљона“. (Петровић 1957, 210)

Херојска је борба „прса у прса“ са Немцима у којој ће снага и вештина партизанима донети очекивану победу а непријатељу велике губитке.

Новембра 1943. године Војо²⁹⁶ је извршио највећи подвиг. Код Кадиног Села, на Романији, 800 Немаца напало је у саму зору Ивановићев батаљон (Први батаљон Мајевичке бригаде). Развила се жестока борба. Низали су се јуриши и противјуриши. После петочасовне борбе, оценивши да је погодан тренутак за одлучан напад, Војо је са батаљоном пошао на јуриш према Немцима. Партизани су се измешали са непријатељем. Настала је борба прса у прса. Немци су били

293 Милисав Дакић, народни херој од 12.07.1949. године.

294 Народни херој од 24.07.1953. године.

295 Џиндо Рагиб, Народни херој од 5.07.1951. године.

296 Ивановић Војо, народни херој од 27.11.1953. године.

потпуно збуњени и поражени. У тој жестокој борби Немци су изгубили око 130 војника. (Петровић 1957, 265)

После повлачења главних партизанских снага са Озрена, Исмет²⁹⁷ је са делом својих бораца ушао у састав Шесте источnobосанск бригаде. И у тој бригади остао је као политички комесар једне чете. У то време нарочито се истиче у борби против четничких снага у Малешевцима. Почетком 1942. године четници са Мојевице, Посавине, Требаве и Озрена, укупно око 3500 људи кренули су у напад са намером да униште Шесту пролетерску источnobосанску бригаду и три батаљона сремских партизана. Али четници су и ту претрпели страховит пораз. Њихово упориште је ликвидирано. Погинуло их је било 180, а заробљено око 800. У последњем јуришу на ровове непријатеља, са бомбом у руци, испред групе бомбаша које је повео у напад, пао је и Исмет, један од најпознатијих и најпопуларнијих партизана Источне Босне. Погинуо је у двадесетдругој години живота. (Петровић 1957, 329–330)

Анте Келава²⁹⁸ се истакао у борби код Будња. У тој борби борци Десете херцеговачке бригаде, заједно са Четвртом црногорском бригадом, до ногу су потукли делове једне немачке дивизије. После те победе и опкољавања Немаца код Врбнице, Херцеговци су држали положаје Стабно–Смрековац да би остале јединице могле да наставе да гоне непријатеља. Херцеговци су се јуначки понели. Пуна четири часа пели су се уз једну косу дугу два километра. У тој борби на Кравим Брдима, на Волујку, Келава се у стрељачком строју са својим одељењем нашао свега педесет метара испред Немаца. А својим стрелцима пошао је на јуриш и сломио први напад непријатеља. Херцеговци су били малаксали од умора и глади – за време четрдесетодневних непрекидних борби пили су само воду и јели по који комад меса. Четрдесет бораца јуначки је пало у том боју. Крвава брда су заиста постала крвава. (Петровић 1957, 338–339)

У другом сукобу, када је колона усташа и Немаца кренула од Санског Моста преко Грмеча ка Босанској Крупи, Крајишници су код Еминоваца уништили 150 Немаца и 500 усташа и том приликом запленили шест топова и 40 митраљеза.

297 Исмет Капетановић, народни херој од 20.12.1951. године.

298 Анте Келава, народни херој од 27.11.1953. године.

Кешо²⁹⁹ се храбро понео и у борбама око Прњавора против усташа и четника, затим код Јошавке, на Влашићу код Травника, код Тешња, Турбета, Витеза, Прозора, на Батовни, код Бугојна, Купреса, Рајловца, Лепенице и Какња. (Петровић 1957, 344)

v. Херој и смрт

Мотивим херојеве смрти могу да укажу на потенцијал и карактер херојског лика. Донекле се поклапају са начинима умирања али их дефинише и комплексност и исход дела, као и однос са другим ликовима. Код тумачења смрти хероја треба узети у обзир карактер и тип непријатеља као и вид, начин сукобљавања са непријатељем. Сукоб и борба коју народни хероји воде са непријатељем који ће довести до смрти хероја одвијају се у односу на непријатеље странце и непријатеље сународнике. Карактеришу их различити стереотипи о непријатељима, разлози непријатељства, степени нетрепеливости, да ли су непријатељи удружени против хероја или се борба одвија одвојено са сваким од непријатеља појединачно, да ли се ради о смрти услед сукоба у борби, заседи, непознатом узроку (залуталом метку) и сл. У односу на вид и резултат изведеног дела смрт хероја може да представља пораз, успех и подвиг.

а) Херојева смрт представља пораз када наступа због неспоразума, сукоба две партизанске групе или је непријатељ невидљив (или када нема непријатеља), када је део колективног пораза у бици, освете, издаје:

„Погинуо је августа 1943 године у једном сукобу који је из неспоразума избио између две партизанске групе.”³⁰⁰

„Погинуо је 5. јула 1943. године, обилазећи положаје у тек ослобођеном Зворнику.”³⁰¹;

„Погинуо је у борби на Сутјесци. Кад је, смртно рањен, пао командант Сава Ковачевић, Ага³⁰² је био крај њега. Неки другови су га позвали да се повуче са њима; Ага им је одговорио: „Идите ви ако вам се иде. Ја ћу да светим свог

299 Кесић Мирко Кешо, народни херој од 23.07.1952. године.

300 Стеван Ђорђевић Новак, село Радичево, Зајечар, народни херој од 14.02.1949. године.

301 Филип Кљајић Фића, народни херој од 25.09.1944. године.

302 Веселин Ђуровић Ага, народни херој од 27.09.1953. године.

команданта.” И остао је крај свог мртвог команданта засипајући бомбама непријатеља који је надирао. И светио га је све док неколико часова касније није и сам храбро положио свој живот. (Петровић 1957, 206–207)

Пао је херојски у једном од онаквих окршаја какве је највише волео – хватао се у коштац са непријатељем, борио се прса у прса, на живот и смрт. Имао је Раде Кондић³⁰³, тада двадесет осам година;

Међу многима који су задржавали непријатеља на Златиборском друму (29.11.1941.), пао је и Желимир Ђурић.³⁰⁴ Покошен је ватром из немачких тенкова, који су погазили по ливадама око шездесет рањеника без руку и ногу.

Милан Илић Чича³⁰⁵, погинуо је јануара 1942. године код железничке станице Пијеновац, у Источној Босни, у борби против немачког смучарског батаљона. Са њим је пао и други Чича, славни командант Романијске бригаде, народни херој Славиша Вајнер и још 59 пролетера које је смучарски батаљон неочекивано и муњевито напао. (Петровић 1957, 264)

Милун³⁰⁶ је погинуо у Петој офанзиви на дужности заменика команданта Треће чете Првог батаљона Друге пролетерске бригаде. Био је рањен и као рањеник пренет у болницу. Приликом бомбардовања болнице, немачка авионска бомба пала је право на Милуна и потпуно га разнела. (Петровић 1957, 268–269)

Радисав³⁰⁷ гине августа 1943. године у Фочи. Боравећи у једној кући у Фочи по специјалном задатку био је изненада опкољен и нападнут са сто четника. Није се предао, водио је борбу све док није погинуо. (Петровић 1957, 290)

Смрт ће наступити након издаје и борбе до последњег даха:

Као илегалан партијски радник, дошао је Радуде Јеврић, новембра 1942. године у село Грачаницу са још једним другом. Заноћили су у једној кући. Домаћин је, међутим, кришом обавестио четнике који су већ дуго настојали да га ухвате.³⁰⁸

303 Народни херој од 13.03.1945. године.

304 Желимир Ђурић Жељо, народни херој од 14.02.1949. године.

305 Народни херој од 25.09.1944. године.

306 Народни херој од 24.07.1953. године.

307 Народни херој од 06.07.1953. године.

308 Народни херој од 27.11.1953. године.

Опколили су кућу јаким снагама и позвали двојицу илегалаца да се предају. Међутим, они су јурнули из куће покушавајући да се пробију из обруча. Радуле је полетео према четнику који је држао пушкомитраљез намеравајући да му га отме. Утом су прискочили други издајници. Радуле се са њима борио до последњих даха. (Петровић 1957, 291)

б) Херој у смрти односи победу када – предводи и омогући победу својим борцима, нанесе велику штету непријатељу, наступа за узвишен циљ:

Капелан Богдан³⁰⁹ командант партизанског Драгачевског одреда погинуо је са песмом на уснама, првих дана новембра 1941. године у Ужичкој Пожеги. Неколико дана раније у селу Брајићима је био склопљен споразум између представника Врховног штаба НОПОЈ и Штаба Драже Михајловића о заједничкој акцији против Немаца. Партизани су одмах упутили четницима 500 пушака и 24.000 метака. Међутим четници су већ спремали подмукли напад на целу ослобођену територију и на само Ужице. Тај напад је пропао, али су партизани водили тешке борбе са четницима у Ужичкој Пожеги. Партизани, огорчени подлом четничком издајом, неустрашиво су јуришали. Међу првима је био Богдан Капелан, већ истакнути партизански командант. Партизани који су учествовали у томе нападу причали су касније да је Богдан јуришао певајући. Али био је смртно погођен. Партизани су, међутим, и поред драгоцених губитака, тога дана ослободили Ужичку Пожегу и Горњи Милановац, а затим кренули даље на Равну Гору, у потеру за издајницима. (Петровић 1957, 326)

Смрт у одбрани живота врховног команданта:

После Пете офанзиве, Марко Јокић³¹⁰ из села Вођенци, Бихаћ, постављен је за команданта Дрварско–петровачког одреда. Пре десанта на Дрвар (25. маја 1944. године) налазио се на курсу при Врховном штабу НОВ и ПОЈ. За време десанта рекао је: „Другови, данас ваља погинути. Друг Тито се мора спасити!” И полетео је без страха. У првом налету заробио је шараци ликвидирао доста непријатељских војника. Али у тој драматичној борби и сам је храбро погинуо са

309 Народни херој од 24.07.1953. године.

310 Народни херој од 24.07.1953. године.

многим својим друговима, који су похитали да одбране свог Врховног команданта и Врховни Штаб. (Петровић 1957, 297–298)

У јуришу, у борби против четника на Трешњевику 1942. године, испред своје јединице гине Милић Кељановић Унамуно³¹¹ из села Коњуши код Андријевице, студент, револуционар. Војевао је прилично кратко време, али је показао беспримерну храброст. Био је први у јуришима и нападима против далеко бројнијег непријатеља, на тај начин подстицао је и борце свога одреда. (Петровић 1957, 340)

Од рана нанетих у борби у којој је убио непријатеља умро је маја 1942. године Филип Јанковић.³¹² Партизани су сазнали где се налази четнички штаб.³¹³ Филип је предводио групу која је требало да га нападне и неопажено се привукао скровишту. Када је бацио прве бомбе, из куће је излетео четнички комадант поп Кековић, млад, угојен и снажан човек. Он се одмах ухватио у коштац са старим и већ исцрпљеним партизаном Филипом. Стари јунак из два светска рата прикупио је последње снаге и у борби на живот и смрт успео да убије четничког команданта. У тој борби био је тешко рањен у руку и у стомак. Но упрокос томе ишао је напред са својом четом која је ускоро ушла у састав Четврте пролетерске бригаде. Филипове ране биле су тешке, али он о њима није говорио, никада није јаукнуо. Остао је на ногама до последњих дана јула 1942. године. Тада је подлегао ранама. (Петровић 1957, 280)

Мотив смрти на крају битке, када је извесно да је битка већ добијена:

Одмах после тога Ђуровић³¹⁴ је са својим батаљоном кренуо у напад на Биоче на коме се налазио ојачан италијански батаљон. И у тој борби непријатељ је просто био смлављен. Поред 400 заробљених Италијана и богатог плена у оружју, непријатељ је тада оставио на бојишту и десетак брдских топова. У том окршају Ђуровић се херојски понео. Убио је више непријатељских војника и официра, али

311 Народни херој од 20.12.1951. године.

312 Народни херој од 27.11.1953. године.

313 Народни херој од 27.11.1953. године.

314 Народни херој од 20.12.1951. године.

је на крају и сам пао у тренутку када је победа за коју се тако храбро и неустрашиво борио већ била добијена. (Петровић 1957, 204)

в) Херојска смрт равна је подвигу када борба у којој херој учествује доноси победу, када се бори до последњег даха и када херој вољно даје живот верујући у успех акције и идеје.

Марта 1942. године, 800 усташа извршило је офанзиву на партизански логор у Беговачи (Гарешница, Кутина). Одбрану логора сачињавао је Кончаров вод од 20 партизана. У логору је било много народа: стараца, жена, деце и извезлица из села Скедереваца. Иако опкољен од усташа, вод је омогућио народу да се извуче из обруча. За време борбе Марко Кончар Бура³¹⁵ био је на најистакнутијим местима; када је поред њега погинуло неколико бораца, он је сам бранио од непријатеља цео ватрени простор. Био је рањен у ногу, пао је и из лежећег става убио још четири усташе. Борио се док га митраљески рафал није пресекао преко груди. (Петровић 1957, 360)

У борби са четницима и недићевцима који су напали ослобођено Пријеполје погинуо је херојски народни херој Гојко Друловић. Иако са онеспособљеном десном руком, повео је групу јуришника и бомбаша на утврђени четнички положај и под самим утврђењем пао смртно погођен³¹⁶. (Петровић 1957, 175)

У борбама на Грашкој Грапи, на Похорју, у току једног дана Мавсар Ладо³¹⁷ одбио је седам немачких јуриша. У последњем јуришу и сам је јуначки погинуо у двадесетој години живота. (Петровић 1957, 480)

Михаило Ђурић³¹⁸ гине херојском смрћу на мосту код Врхопоља. Покушао је да запали мост и да онемогући одступницу непријатељу. Вршећи ту опасну акцију био је смртно рањен. Прикупивши последњу снагу узвикнуо је својим борцима: „Напред, другови, мост морамо запалити.” (Петровић 1957, 200)

315 Народни херој од 23.07.1952. године.

316 Народни херој од 20.07.1951. године.

317 Народни херој од 27.11.1953. године.

318 Народни херој од 09.09.1942. године.

Бирта Мојца³¹⁹, из села Гакова, Грубишко поље. Био је весео, дружељубив и присан са људима, носилац ведрог борбеног духа у јединици. Погинуо је приликом напада на Лудберг, 30. јуна 1944. године. Мојца је са две своје чете продро кроз бодљикаву жицу у усташке ровове и упао у сам град. Усташе су га отсекли противнападом. Када су се остале партизанске снаге – услед надмоћности непријатеља – повукле, отсечени борци са својим командантом – иако су знали да ће изгинути – нису се предали, већ су се цео дан јуначки борили против 3000 усташа. Сви су, сем неколико бораца који су се пробали, херојски изгинули. Међу последњима јуначки је погинуо и командант батаљона Мојца Бирта. (Петровић 1957, 54)

За разлику од спектакуларних, готово драмских херојских смрти, код ликова народних хероја срећу се и другачије смрти хероја у којима херој умире на различите начине у не херојским ситуацијама.

Даме Филиповски³²⁰ је погинуо несрећним случајем на војној дужности, крајем јуна 1945. године. (Петровић 1957, 220)

Несрећним случајем 7.11.1944. године, испитујући лично дејство новодобивеног оружја од савезника, тешко је рањен *Франц Розман Стане*. „*Енглески минобацач, који је управо стигао његовим борцима, проузроковао је неколико несрећних случајева. Розман је дошао да извиди исправност минобацача. Испалио је три мине. Прве две експлодирале су правилно, трећа је застала и експлодирала у цеви.*” Хитно је оперисан али без успеха, преминуо је истог дана.*каже да је до последњег часа давао инструкције својим јединицама. Због изваредне храбрости, дугогодишње револуционарне активности, и због непобичних војничких способности показаних у НОР–у, Розман је само четитри дана после погибије проглашен за народног хероја Југославије.* (Петровић 1957, 698)

При доласку у ослобођени Београд, 23.10.1944. године, удавио се у Дунаву народни херој генерал Иван Милутиновић³²¹.

319 Народни херој од 05.07.1951. године.

320 Народни херој од 01.08.1949. године.

321 Народни херој од 06.07.1945. године.

У партизанској хероизи често се наилази на мотив заједничке смрти најчешће два а некада и више хероја, као и на мотив херојског жртвовања најближих чланова породице хероја (од којих ће неки касније и сами постати народни хероји).

„У јесен 1944. године постављен је за командира тенковске чете Петог корпуса. За време напада на Травник, као командир тенковске чете водио је читав дан борбу са Немцима и усташама. Када му је нестало муниције и тенк се покварио, Лазар се кроз непријатељске редове пробио без тенка. Партизани су овладали целим градом, остала је неликвидирана само још касарна у којој се налазило 500 – 600 усташа. Са народним херојем Петром Мећавом³²², Лазар је са другим тенком неколико пута обишао касарну и баи у часу када је пронашао место одакле би се могло успешно нападати, тенк је стао, покварио се. Непријатељ је у том отворио ватру из касарне на тенк и тако смртно погодио двојицу партизанских хероја – Марина и Мећаву.“³²³ (Петровић 1957, 451)

„Са својим другом Зораном Ђорђевићем, Котлица³²⁴ се борио до последњег метка. Последњом бомбом извршили су самоубиство да не би непријатељу пали живи у руке.“ (Петровић 1957, 370)

Посматрано из митског дискурса, херој се у смрти други пут доказује. Умирање хероја потврдиће његов живот и борбу и одредити да ли је херој у свом лику наступио као победник или поражени.

VIII.1.A. ХЕРОЈИ БРАНИОЦИ

У подкатегорији хероја браниоца може се међу ликовима народних хероја издвојити више херојских ликова који су носиоци овог типа. Ова категорија препознаје се у контексту опште ратне ситуације и као резултат активности народног хероја у насталој херојској прилици. У историјском контексту ови

322 Петар Мећава, народни херој од 27.07.1945. године.

323 Марин Лазар, народни херој од 23.07.1952. године.

324 Богдан Котлица, народни херој од 13.07.1953. године.

хероји се крећу током рата и делују на подручију свога краја или регије и организују, наоужавају и пружају заштиту становништву. Улазе у борбу, вођени мотивима одбране народа и земље. Непријатељи са којим се суочавају налазе се на домаћем терену и то су страни окупатори и домаћи издајници. Истакнути су као ликови и личности који стичу, уживају љубав, поверење и дивљење код својих сабораца и шире. Регрутовани су из затеченог, домаћег становништва. Јављају се као индивидуални хероји, велике људске снаге. Одликује их храброст и неустрашивост, које исказане у борби, утичу на јачање борбеног жара и подизање борбеног морала код осталих бораца и локалног становништва. Своју снагу и вештину често захваљују стеченом искуству у предходном рату. Ако се ради о ветеранима из предходног рата са богатим ратним искуством, онда они представљају додирну тачку са ратницима из ранијих ратова који су се борили за своју земљу. Као изразити хероји браниоци јављају се словеначки и македонски народни хероји који током рата нису напустили границе своје територије. Поред тога хероји браниоци представљају хероје који од непријатеља бране и дају живот за ослобођене територије (ужичку републику, бихаћку републику, и сл.).

После првог усташког покоља, 1941. године, када је народ његовог краја побегао у планине, Саво Беловић³²⁵ (Планина Хргуд, Босна и Херцеговина) је окупио најхрабрије младиће и са неколико пушака остао на прилазу селу да спречи злочинце који су пошли да убијају Србе и пале села по Хргуду. Са шачицом храбрих момака натерао је усташе у бекство. Од тог времена његова чета се непрекидно повећавала и водила борбе против непријатеља у Јужној Херцеговини. Погинуо је приликом чишћења усташке територије од Љубиња према Неретви у тренутку када је повео своје борце на усташке шанчеве. После погибије пренесен је и сархањен на Хргуду – својој родној планини на којој је одрастао и започео борбу за слободу. (Петровић 1957, 45)

Окупација земље затекла је Благоту Мићуновића³²⁶ (Велстово, Цетиње) на дужности секретара партијске организације на Чеву. Позив партије на устанак је одушевљено прихватио. Свим снагама бацио се на припремање оружаног отпора

325 Народни херој од 07.08.1942. године.

326 Народни херој од 05.07.1951. године.

у свом крају: сакупљао је оружје, оснивао партиске организације, формирао Чевску чету и постао њен командир. Нешто касније постао је командир Чевско–вјеличке чета. У зору, тринаестог јула, неустрашиво је упао у један гарнизон италијанских окупатора. Прва борба, смелост и јунаштво партизана, нарочито Благоте Мићуновића, изненадили су и уплашили италијанске фашисте и њихове сараднике, а народу су подигли веру у властите снаге. Погинуо је херојски као командант батаљона у борби против четничких издајника – 22.03.1942. године. (Петровић 1957, 492–493)

После априлског слома Југославије, активно је учествовао заједно са истакнутим комунистима у организовању народног устанка на Козари. Деловао је нарочито на територији свог среза и стекао је велике заслуге за масовно учешће народа Босанско–Дубичког среза у Народноослободилачкој борби. Драгоје Мијатовић Шварц³²⁷ (земљорадник из Међувође, Босна и Херцеговина) погинуо је као јунак у битци код Мраковице (Козара) у којој је био уништен читав усташко – домобрански батаљон. А народ је почео да пева песме о њему и да га назива својим херојем. (Петровић 1957, 499)

Новица Домазет³²⁸ жандарм из Влаховића, Љубиње, Требиње, одбија да служи под окупатором и врћа се из Ниша наоружан у своје место. Није био члан КПЈ. Са братом Миланом, окупљао је људе и припремао за пружање отпора усташама. Долазак окупатора у нашу земљу и ужасни покољи усташа над невиним српским живљем у његовом крају натерали су га да одмах узме пушку и да сељаке из збегова Ситнице окупи у оружану борбу против насилника. Новица је однео прву победу над Немцима у Херцеговини. Народ га је изабрао за командира Влаховићке чете. Био је велики јунак – често је био опкољаван и налазио се у безизлазним ситуацијама. Али увек му је успевало, захваљујући пре свега његовом великом јунаштву, да спасе и себе и другове. Једном приликом је у задњи час умакао из куће кроз прозор. Тада је био рањен. Други пут се пробио само са ножем у рукама, а трећи пут је отворио ватру на читаву четничку бригаду и искористио тренутну збуњеност непријатеља да се извуче. Приликом

327 Народни херој од 05.07.1951. године.

328 Народни херој од 26.07.1945. године.

продирања у Невесињско Поље, у тешким борбама на Зијемљу и Пориму, погинуо је у ноћном јуришу. Новица је био велики јунак. На Пориму је ликвидирао италијански бункер; није хтео да се сагне пред Италијанима – бацао је бомбе стојећи. Кад су борци видели да им је погинуо командант, јуришали су и освојили положај. (Петровић 1957, 164–165)

У првим данима народног устанка Михајло Чворо³²⁹, земљорадник, из села Миошић, Рогатица, Босна и Херцеговина, подизао је људе свог села на оружану борбу. У борби за Рогатицу Чворо је на прузи Сарајево – Вишеград, код Подграба напао колону домобрана који су журили да пруже помоћ гарнизону у опкољеној Рогатици. После борбе која је трајала цео дан, Михајло је са својим водом побио 20, а заробио 25 домобрана, и запленио три митраљеза и 20 коња натоварених муницијом. (Петровић 1957, 137)

У првим данима устанка на терену Гатачког среза, усташе су чиниле нечувене злочине; села су горела једно за другима, а народ био остављен самом себи. Коста Бјелогрлић³³⁰ (Липник, Гацко, Требиње) је тада био пример како треба бранити народ и борити се против окупатора и његових слугу. Са групом сељака сачекао је усташе које су дошле да запале село и успео да их одбије наневши им тешке губитке. То му је донело велики углед међу сељацима његовог краја. (Петровић 1957, 59 –60)

Младен Стојановић³³¹, лекар из Приједора. Потиче из свештеничке породице. У предвечерје фашистичке агресије на нашу земљу, ставио се у службу радничке класе и општеном народног антифашистичког покрета. После капитулације усташе су га ухапсиле. Знао је шта га чека у усташкој тамници. Смишљао је како да побегне. Једном приликом је у затвору запалио хрпу сламе, искористио панику која је тада настала и успео да побегне и да се дочепа Козаре на којој је са народним херојем Османом Карабеговићем, Велимиром Стојнићем и Јосипом Мацаром Шошом дизао народ на оружани устанак. (Петровић 1957, 743)

329 Народни херој од 20.12.1951. године.

330 Народни херој од 24.07.1953. године.

331 Народни херој од 07.08.1942. године.

Чим је почео устанак у Херцеговини, Јефто Бошњак³³² (Подосој, Билећа, Требиње) се прикључио устаницима. Ступио је у прву партизанску чету која је формирана у његовом крају. У борбама које је његова јединица водила показао је велику храброст. Био је увек на најтежим местима у борби. У тешким борбама које су Херцеговци водили у правцу Метковића и Неретве, у једном противјурису, Јефто је са својим пушкомитраљезом улетео дубоко у италијанске редове. Том приликом био је погођен рафалом. (Петровић 1957, 83)

Када је на Банији букну устанак, Стеван Дошен³³³ је међу првима ступио у Банијски партизански одред. Смео и борбен још од прве акције, Стеван је брзо постао водник, а онда и члан Комунистичке партије Југославије. Командант бригаде „Матија Губец”. Истакао се у борби са Бобановом „Црном легијом” код Расине, улето 1944. године. Бобанови су напали положаје Бригаде „Матија Губец”. Налазећи се на челу бригаде Стеван је прешао у против напад, непријатељ је био брзо разбијен и уништен. У овој борби Стеван је показао велико јунаштво. Гонио је непријатеља све до Копривнице и задавао му озбиљне ударце. Када су Черкези напали на положај Дошенове бригаде на железничкој станици код Подравског Клоштера (Копривница), све док Стеван није био тешко рањен, нису могли заузети станицу. Иако тешко рањен, Дошен није напустио место команданта све догод је могао да говори и комадује. Умро је истог дана пред крај борбе. (Петровић 1957, 166)

Легендарни јунак из Влаховића (Глина, Сисак) био је Васиљ Гаћеша³³⁴, земљорадник. Средином јула 1941. године под његовом командом било је тридесетак сељака наоружаних старим кременачама, кубурама, ловачким пушкама и понеком војничком пушком. Већ у ноћи 23. јула Гаћеша је са својим сељацима нашао станицу Грабовац и општинску зграду, разоружао жандарме и

332 Народни херој од 24.07.1953. године – Врховни штаб прогласио је Бошњака за народног хероја још 1942. године и ову вест је пренела радио станица “Слободна Југославија”. Стицајем околности то проглашење није регистровано, тако да је Јефто поново проглашен народним херојем 1953. године.

333 Народни херој од 20.07.1951. године.

334 Народни херој од 06.12.1944. године.

запленио дванаест карабина. Отада се Гаћешино име прочуло по читавој Банији. (Петровић 1957, 224)

Када је плануо устанак у Србији, кројачки радник Радомир Дражевић³³⁵ (Дренова, Таково), иако већ у годинама (1887), узео је из склоништа свој пушкомитраљез, који је још носио као најбољи борац Таковског пука у Балканском рату, и са три сина прикључује се првим партизанима. Погинуо је после пете офанзиве, приликом непријатељског бомбардовања партизанских положаја. Његова два сина такође су храбро пала у НОБ–у, а трећег су убили четнички издајници. (Петровић 1957, 171)

Данило Ђокић³³⁶ земљорадник, Дедовци, Рогатица, Босна и Херцеговина, члан КПЈ од 1938. Када су фашисти припремали инвазију на нашу земљу, Данило је довео у Срајево групу момака са Романије и тражио да их као добровољце приме у војску да бране своју земљу од фашистичких освајача. Одмах после капитулације активно учествује у припремама за устанак на Романији. Ступио је у прву партизанску групу, коју је на Романији формирао народни херој Славиша Вајнер Чича. Данило је заједно са Чичом и са другим комунистима у том крају формирао прве партизанске одреде и допринео ширењу устанка. Само за неколико дана он је са још два друга разоружао жандарме у Сјеверском, код Рогатице, уништио десет непријатељских камиона на друму и на неколико места порушио железничку пругу. После тога Данило је постављен за командира Романијске партизанске чете. Са својом четом направио је низ подвига са свега тридесет бораца, у јесен 1941. године, упао је у Соколац и неколико дана се јуначки борио против читаве бојне усташа. Тај његов подвиг имао је у народу великог одјека. Новембра 1941. године, када су усташе из Сарајева продрле ка Романији и заузеле Орлову Стијену, Данило је добио задатак да их нападне. Тога дана он се са још једним другом привукао до самих непријатељских бункера и засуо их бомбама. Из тог окршаја сам се вратио, друг му је пао пред бункером. После неколико дана, док је обилазио са Чичом романијске партизанске положаје

335 Народни херој од 20.12.1951. године.

336 Народни херој од 06.09.1942. године – један од првих народних хероја. Први погинули херој проглашен 1942. године.

на Црвеним Стијенама, Данило је из заседе смртно погођен у чело. (Петровић 1957, 187)

После капитулације Југославије Саво Ераковић Страхиња³³⁷ (подофицир из села Добротић, Прокупље) дошао је у своје село и ступио у везу са организаторима НОП-а у крају: Ратком Павловићем Ћићком, Војином Брајовићем Вуком и другима. Марта 1944. године четнички корпуси Кесеровића и Калабића изненада су упали на партизанску ослобођену територију у селима Широке Њиве, Статовац, Ђурђевац и Ргаје. Друга јужноморавска бригада, под командом Страхиње Ераковића, кренула је усиљеним маршом у правцу Ргаје (Ргајске Чуке) и деветнестог марта заузела положај. Командант је издао наређење да се ватра не отвара док се непријатељ сасвим не приближи. Када су четници дошли веома близу Страхиња је командовао паљбу. За неколико минута четничке снаге биле су на свим положајима разбијене, до ногу потучене и делимично разбијене. Само на Ргајској Чуки борба је дуже трајала. Страхиња је хитро напустио командно место и појурио на вис. Преузео је команду над два батаљона и извршио напад на четнике. Зграбио је пушкомитраљез и из стојећег става пуцао на гомилу четника. Његов пушкомитраљез је постао главна тачка партизанског отпора. Непријатељ је сву своју ватру концентрисао на њега, киша куршума летела је према њему. Тако је изгубио живот Сава Ераковић Страхиња. (Петровић 1957, 216)

Миленко Хацић³³⁸ је био лекар у Сврљигу, пре рата припадник Земљорадничке странке. Године 1941. потпуно се определио за Народноослободилачки покрет и са члановима Окружног комитета Комунистичке партије у Нишу најактивније је радио на припремама за устанак и на формирању Сврљишког партизанског одреда. Погинуо је децембра 1941. године, када су јаке немачке снаге уз помоћ недећевих и четничких издајника опколиле Сврљишки партизански одред. (Петровић 1957, 251)

Када је рат почео Радисав Јанићијевић³³⁹, из Белог Поља, Чачак, је био активни наредник југословенске војске. После капитулације дошао је у своје село и одмах

337 Народни херој од 09.09.1953. године.

338 Народни херој од 27.11.1953. године.

339 Народни херој од 06.07.1953. године.

се повезао са партијском организацијом. Учествовао је у прикупљању оружја и у другим припремама за устанак. Када је формирана Таковска чета Чачанског Ноп–а, јула 1941. године постао је њен борац. (Петровић 1957, 289)

Душан Јерковић³⁴⁰ из Огара, учитељ. Априлска катастрофа га је затекла у селу Факовићима, у Сребреничком срезу. Док су официри југословенске војске наређивали војницима да положе оружје, Душан је предузимао нападе на Немце, уништава немачке камионе, дизао дух отпора против непријатеља. После 22. јуна 1941. године, када су немци Напали Совјетски савез, отишао је у партизане и истовремено у Рачанском срезу, где је раније био учитељ организовао сељаке за борбу. Погинуо је штитећи повлачење партизанских снага из Ужица, на Кадињачи, 29. новембра 1941. године, заједно са целим Радничким батаљоном Ужичког партизанског одреда. (Петровић 1957, 294)

Анте Јонић³⁴¹ је одрастао у Сплиту. Његова револуционарна делатност започиње још у доба предратног терора и диктатуре. Својом смелашћу и одважношћу у штрајковима стекао је симпатије сплитске омладине. У време када је окупатор ушао у нашу земљу, Анте врши припреме за одбрану и сакупља оружје и муницију. Из тврђаве на Грипама односи све што се може понети: бомбе, пушке и други ратни материјал. У првим данима окупације био је изложен прогонима. И поред тога, он неуморно ради на организовању отпора и стварању партизанских јединица. Био је командир прве сплитске чете. А затим командант Првог далматинског батаљона. Гине у борби са непријатељем који се пробијао од Сиња према Ливну преко Вагња, коју је његов батаљон водио три дана. (Петровић 1957, 299)

После Прве немачке офанзиве Радован Јовановић³⁴² (Прељина, Чачак) је остао на терену Чачанског округа, интензивно је радио на стварању нових партијских организација, на мобилизацији и слању нових бораца у партизанске одреде. Радио је на обнови Чачанског партизанског одреда. Погинуо је 1944. године у близини Горњег Милановца у борби са четницима. (Петровић 1957, 311)

340 Народни херој од 25.09.1944. године.

341 Народни херој од 07.07.1942. године.

342 Народни херој од 20.12.1951. године.

Ратомир Јовић Душко³⁴³ железнички службеник на станици „Црвени Крст” у Нишу. Постао је курир за одржавање везе са покрајинским комитетом КП Србије, све до провале, августа 1942. године, када напушта Ниш и одлази у Врањански партизански одред. Када се одред расформирао, отишао је у Црну Траву и прикључио тамошњим партизанима наставивши да се бори. Почетком 1943. године постављен је за секретара Среског комитета Партије за Моравски срез.

И поред страховитог терора окупатора, захваљујући добрим делом неуморном и пожртвованом раду Ратомира Јовића, народ Моравског среза масовно је прилазио НОП–у и помагали су партизане. У јесен 1943. године сви одрасли мушкарци и доста жена из села Каменице отишли су у партизане. Нешто касније читава села из овог краја Србије ступила су у НОБ. Непроцењиве заслуге у томе имао је и Ратомир Јовић. Погинуо је у сукобу са четничким издајницима у Чуковорцу вршећи специјалну дужност партизанске везе између овог дела Србије и Београда. (Петровић 1957, 315–316)

Милош Коматина³⁴⁴ из села Доње Ржанице, Беране, повезује и легитимише ратно искуство из Балканских ратова са партизанским искуством. Оличење старог ратника. Појављује се у више улога: као борац, илгалац и одметник у личном сукобу са четницима. Прикључио се народном устанку већ од првих дана. У првим борбама, у нападу на Плевља, показао је велико јунаштво и велику храброст, по којима је био познат из Балканских ратова. Ускоро је постао истакнути борац Прве пролетерске бригаде. И поред својих година јуначки је подносио све напоре, све док 1942. године није промрзао и био враћен у позадину. Кад се опоравио, кренуо је са Беранским батаљоном и прошао са њим кроз многе битке у Санцаку. А када се батаљон повукао за Босну, Милош је отишао у бивши Берански срез и прикључио се групи илгалаца. У другој половини 1943. године, 8 августа, по одобрењу партиског руководиоца дошао је у село Веничку. Четници су сазнали за његов долазак, опколили су кућу и позвали га на предају. Колико им је било стало да ухвате старог Коматину сведочи и чињеница да је у том нападу

343 Народни херој од 09.10.1953. године.

344 Народни херој од 07.07.1942. године.

учествовало и неколико четничких команданата, међу којима и командант једног корпуса, неки Саичић. (Петровић 1957, 357)

Василије Копривица³⁴⁵ земљорадник из села Копривице, Велимље, Никшић. Од почетка се укључио у НОП и активно учествовао у организовању прве герилске групе у своме селу. При повлачењу Ловћенског одреда, крајем маја 1942. године, на сектору Вилуси – Велимље, по налогу Саве Ковачевића, пробио се ноћу са једним одељењем кроз четничке положаје, заробио бацач и једну групу четника и омогућио да се одред који је био јако изнурен повуче у правцу Голије без губитака. За овај успех похвалио га је Сава Ковачевић, његова храброст и снажљивост дошле су до изражаја када се Трећи батаљон Пете црногорске бригаде сам пробијао за Западну Босну. Погинуо је у борбама за ослобођење Невесиња, штитећи оступницу бригади на Кљунама. Задатак је извршен, али је у том сукобу Копривица смртно рањен. (Петровић 1957, 363)

Мотиви којим су представљене активности хероја браниоца су оружана одбрана, мотив одбране становништва у збеговима, рањеника и војних болница, одбрана одступнице јединици у повлачењу, и сл. У категорији ових хероја улазе ликови првих народних хероја Петра Лековића, Саве Беловића, Новице Домазета, као и лик првог црногорског хероја Шпира Мугоше, и др. Осим упечатљивих ликова индивидуалних хероја браниоца, у ову херојски тип могу се сместити и народни хероји који током рата нису напуштали територију своје Републике. У овој категорији се налази највише народних хероја из Македоније и Словеније, који су ратовали и погинули на територији своје Републике.

345 Народни херој од 20.12.1951. године.

VIII.1.B. ХЕРОЛИ ОСЛОБОДИОЦИ

Нешто другачији од лика хероја браниоца је лик хероја ослободиоца иако се често ови ликови преклапају. Хероји ослободиоци представљају хероје који кроз битке и акције ослобађају (привремено или стално) територију од непријатеља. Херој ослободилац је тип хероја који долази из далека, или се из далека враћа кући, да својим деловањем ослободи и спасе поробљене и угњетене. Он је пандан и други у пару херој бранилац – ослободилац, издвојен посебно због своје способности да покреће, креће се и савладава дуг пут и тешке препреке, које се појављују као изазови пред њим док напредује у борби, ослобађајући насељена места и људе. Зато се као теме које прате овај лик јављају покрет, јуриш, пробој, улазак заточени град, прелазак тешких физичких препрека (планински венци, кањони, дуги маршеви у екстремним условима, и сл.) које га воде до крајњег испуњења мисије. За овај тип хероја везују се дуготрајни напори и настојања, високи циљеви и идеје.

Међу ликовима народних хероја овај тип хероја обележавају хероји који су били команданти и борци, припадници партизанске војске, поготову елитних Пролетерских бригада. Највише народних хероја репрезентовано је кроз лик хероја ослободиоца. Честа улога му је улога борца, бомбаша, митраљесца, диверзанта, који се излажу ризику да погину у свакој акцији. Неустрашивост и напредовање у борби су његове главне вредности. Сваки улазак у борбу за њега представља игру се смрћу и супростављање смрти. Најистакнутији је у лику народног хероја шпанског борца. Ратни мотиви који се јављају у представљању ових хероја су супростављање окупатору – позив на борбу и подизање устанка, ослобођење територија, пробој фронта, ослобођења места и регија, и сл.

Прво дело ових хероја је подизање устанка. Устанак означава моменат супростављања и отпора безумном насиљу и злу које угрожава животе становника краја, области и државе, са крајњим циљем ослобођења од страних окупатора. Датуми устанка прослављани су у свакој југословенској Републици као најзначајнији успех комунистичких активиста – агитатора који су устанка извели. Позив на отпор, устанак, представља активност и дело које приличи хероју који се

бори против окупације и угњетавања. Устанак представља буђење и позив. Када обичан човек осети позив, да се супростави и стане у одбрану другог човека са којим не дели свакодневне, везе и односе, он прилаже захтев за универзално схваћеном слободом као првим условом живота који је достојан човека. Међу народним херојима Југославије велики је број народних хероја којима је приписано учешће у подизању устанка, припреме, акције и борбе везане за ову почетну фазу која ће означити политичку иницијацију комуниста међу народ и укључивање у рат партизана првобораца.

Филип Јанковић³⁴⁶ рудар (рударски радник) из Јанковић Крша, добровољац повратник из Америке. Учествовао у Балканском и Првом светском рату. Три пута одликован за храброст и јунаштво. После капитулације земље, Филип снабдева оружјем себе и своје синове. Тринаестог јула налази се међу првим устаницима, а затим и у првим борбама за ослобођење свога краја.

Као старији човек и јунак из ранијих ослободилачких ратова, својим држањем позитивно је деловао на народ у околини Цетиња, где је био познат, цењен и поштован. У народу је остала легендарна успомена на четири партизана Филиповића (оца и три сина) који су се увек борили заједно. Имали су тешки митраљез и пушкомитраљез од којих се нису одвајали и са којима су неустрашиво ишли из борбе у борбу. (Петровић 1957, 280)

Најпознатији лик хероја устаника у Другом светском рату, био је Живорад Јовановић Жикица Шпанац. Лик студента из Ваљева, шпанског борца³⁴⁷, који је на Ивандањском вашару у Белој Цркви „*маленом селу плодне Рађевине и бунтовне Србије*“, на ипровизованом народном збору пред кафаном, испред

346 Народни херој од 27.11.1953. године, сахрањен на гробљу народних хероја на Горици – Титоград.

347 Његова бунтовност произилази из општег, универзалног узрока. Разумевање и саосећање са светом и човеком који трпи неправде имају само изабрани, они набољи и најплеменитији међу људима. Одлазећи у шпански грађански рат, иако је родитељима рекао да иде на студије у Француску, он оставља мајци писмо у коме јој доје објашњење за свој поступак:

„Мајко, ја нисам могао остати слеп и глув за болове и дозиве човечанства. Ја то нисам могао! Ја волим човека, ти си ми удахнула ту љубав. Разуми то и, молим те, опрости ми што сам ти нанео бол. Теби и оцу...“

велике липе, позвао присутне на „борбу против свих окупатора и издајника наше земље“ у име Комунистичке партије Југославије. У сумрак, када је Жикица са својим друговима партизанима пошао са збора, „топло испраћен од народа“, десио се догађај који ће обележити сва каснија тумачења и ући у симболику устанка. На самом крају збора, у сумрак, пристигла су два жандарма и кундацима почели растеривати окупљени народ. Жикица, који је већ био одмакао уз поток, вратио се на место збора. Ту су га жандарми опазили и повикали да баци оружје и подигне руке у вис.

„Млади партизан, несвршени студент филозофије и прекаљени шпански борац, узвратио је другим повиком: – Доле оружје!

Један жандарм је повукао ороз пуне пушке. Метак је прохујао поред Жикичине главе. Први политички комесар Прве рађевске партизанске чете хитро је клекнуо и прецизним погоцима усмртио обојицу издајника.

– Тако ће проћи свако ко дигне руку на наш народ – рекао је Жикица, покупио оружје убијених жандарма и похитао за својим друговима. “ (Петровић 1957, 313)

Догађај је симболички означен као „испаљена пушка“. Овај термин у колективном сећању српског народа већ је имао значење позива на устанак и борбу против страног угњетавача. Чин убиства жандарма, сународника који су вршили посао заштите јавног реда и мира, ипак у условима окупације, и у име нежељених представника власти, требало је да представља убиство које је извршено за и у име народа. Овај чин тумачен је уз помоћ пратеће парадигме хероја заштитника народа (народног трибуна, заступника и заштитника кога срећемо у лику хероја Робина Худа, Марка Краљевића, и сл.), која се већ дуго користи као одредница херојског држања лика у друштвима која нису развила правни систем. У ратним околностима помера се граница непријатеља, тако да непријатељ постаје и свако, ко је вршећи свој посао, упућен на главног непријатеља, окупатора. Представљен као симбол устанка овај херој ће испуњавати своју функцију дуго након своје смрти.

Жикица је наставио свој ратни пут у Србији, као политички комесар чете, командант батаљона, политички комесар батаљона и члан Командне Групе одреда

Западне Србије, нешто мање од годину дана након овог догађаја. Погинуо је у пролеће 1942. године у селу Радановцу, у борби против недићеваца и четника.

Проглашен је херојем 6.07.1945. године, када је рат завршен, на годишњицу догађаја који је одабран да представља симбол почетка оружаног устанка народа Србије, и симболично целе Југославије. Истовремено овај догађај је означио и почетак грађанског рата у Србији. Тако да се лик хероја Жикице Шпанца у крајњој рецепцији истраживача³⁴⁸ јавља као херој трикстер – вешт херој, који се налази на граници између хероја и негативца.

У пост херојском дискурсу наратива о народном хероју Жикици Јовановићу Шпанцу, појављује се и елементи који указују да је он због стечене популарности у народу, био непожељан тадашњем политичком руководству и да то представља прави разлог његове смрти.

Највећа група хероја који су генерисани устанком су народни хероји из Црне Горе, готово сви од 244 црногорска народна хероја имају у својој биографији податак да су припремали и учествовали у устанку 13. јула 1941. године.

Тако је Вукман Крушчић³⁴⁹ (правник из села Поље, Колашин) био један од најпопуларнијих организатора устанка у Колашинском срезу.

„Приликом распада бивше југословенске војске окупљао је војнике и говорио им да не бацају оружје, јер ће борба тек почети.“ „Био је на челу јуриша за ослобођење Колашина, а затим је, иако тешко рањен у ногу, учествовао у походу на Пљевља; са групом бораца неколико часова водио је борбу услед окупираног града. (Петровић 1957, 396)

Када су почеле припреме за устанак, Милутин Лакичевић³⁵⁰, студент из Доње Мораче, код Колашина, је руководио војном обуком омладине у граду. На

348 Узимајући у обзир стварни, а не конструисани херојски статус који је отелотворен опреко његовог лика унутар заједнице за коју је дао живот. Његова смрт није оставила такав утисак као дело по коме је остао познат.

349 Народни херој од 12.07.1949. године. Студент Правног факултета у Београду и члан студентског покрета. Заједно са Иво Лола Рибаром, Рифатом Бурџевићем, и другима, учествује у студентским демонстрацијама. И револуционарним акцијама на Теразијама, на Славији, код Вуковог споменика и у радничким квартовима Београда.

почетку устанка изабран је за заменика комаданта Комског одреда. Руководио је борбом и захваљујући добрим делом његовим војничким квалитетима град је заузет истог дана када је и започета операција за Колашин. (Петровић 1957, 405–406)

По повратку у родни крај након Априлског рата, пред почетак устанка Божо Лазаревић³⁵¹, официр из Пипера, Титоград, прикупљао је оружје, организовао јединице и обучавао људство. Као командант Вељебрдског сектора изводио је прве акције у нападу на Подгорицу (Петровић 1957, 409)

Ристо Лекић³⁵², искусан борац, револуционар, пошао је тринаестог јула у последњу одлучну борбу. Са најбољим патриотама ступио је у партизане. Налазећи се на разним дужностима – од борца, преко руководиоца политодола у Првој пролетерској и Првој далматинској бригади (августа 1942) до руководиоца политичког одељења Четврте политичке бригаде – Лекић је прошао кроз многе тешке борбе. Велико јунаштво и високу способност партизанског руководиоца показао је нарочито у борбама на Пљевљима, на Дувну, Ливну, Прозору, Неретви и Сутјесци. Јуначки је пао јуна 1943. године у селу Миљевини. (Петровић 1957, 411–412)

Лазар Лопичић³⁵³, ученик из Горњег Цеклина, Цетиње, чим је у Црној гори плануо устанак, и он, у својој непуној осамнаестој години, ступа у партизане и већ у првој борби са Италијанима на Кошћелама бива запажен као храбар борац. Када је основан Ловћенски партизански одред, Лопичић је ступио у Батаљон „Тринаести јул“, у коме је био пушкомитраљецац. (Петровић 1957, 421)

350 Народни херој од 10.07.1952. године. Учествовао у Априлском рату као наредник–ђак. Његова чета се није расула, већ се повукла под пуном ратном спремом коју су војници однели кућама. Истакао се у неколико већи борби са четницима. Са једном четом штитио је одступницу када су се партизанске снаге повлачиле из Црне Горе за Босну. У тој борби је и погинуо тукући непријатеља из стојећег става. (Петровић 1957, 405).

351 Народни херој од 27.11.1953. године.

352 Народни херој од 10.07.1953. године.

353 Народни херој од 13.03.1945. године.

Тринастог јула 1941. године цела породица Мирка Лучића³⁵⁴, земљорадника из Купинова, Подгорица, пошла је у борбу. (Петровић 1957, 425)

Са читавом породицом учествовао је Алекса Максимовић³⁵⁵ (студент из Горњег Поља, Никшић, повратник из Војводине) првих дана устанка у разоружавању жандамерских станица у Горњем Пољу. (Петровић 1957, 438)

Поред мотива устанка, мотиви који се срећу у лику хероја ослободиоца су: кретање, пробој обруча, савладавање препрека и заузимање непријатељских положаја; ослобођење територија, места и градова; напад и ослобађање градова на локалном подручју деловања народног хероја;

Симо Баровић³⁵⁶, земљорадник из села Бандићи, Даниловград. Учествовао је у многим борбама, али се нарочито истакао у два биткама: у борби за Ливно и у нападу на Вилића Гувно. У време напада на Ливно, децембра 1942 године, Симо је био десетар... Ливно је било опасно жичаним препрекама. Да би се омогућио напад Другом батаљону, требало је најпре савладати препреке. Заједно са народним херојем Душаном Стругаром, командиром Треће чете, Симо се – упркос смртној опасности – привукао жици и исекао је. Затим је кроз тај пролаз провукао своју десетину и први ушао у град. После тога истим путем пробио се читав Други батаљон. Када је батаљон ушао у град, морао је да се забаракадира у кућама које је заузео. Под усташким плотуном требало је отимати камен по камен да би се направило утврђење и осигурао опстанак. Симо је био међу најсмелијима. И поред страховите непријатељске ватре успео је да донесе материјал за утврђивање више него једна десетина. Читавог дана истицао се храброшћу и прецизним гађањем непријатеља, био је као и дотад најбољи стрелац у Другом батаљону. Приликом усташких јуриша, који су се читав дан ређали један за другим, Симо је стално узимао пушкомитраљез од пушкомитраљесца, излазио на најистуреније место и остајао све дотле док се усташе не би поново повукле у бункере. У најкритичнијем тренутку борбе партизани су били готово остали без

354 Народни херој од 10.07.1952. године – Као командант једног болничког ешалона за време битке за рањенике прешао је Неретву, Прењ и Херцеговину, а затим доживео и преживео епопеју на Сутјесци.

355 Народни херој од 13.07.1953. године.

356 Народни херој од 20.12.1951. године.

иједног метка. А приближавала су им се оклопна борна кола. Симо је тада учинио изненадан подвиг. Изишао је из куће (у пакленој непријатељској ватри то је значило готово сигурну смрт), скочио на борна кола и из њих изнео два пушкомитраљеза и хиљаду пушчаних метака. Ситуација је била спасена. Партизани су наставили да се боре све дотле док није била остварена позната кратка заповест Врховог команданта – „Ливно мора пасти.”!

У борбама на Вилића Гувну Симо је показао сличну неустрашивост. Тада се била битка на живот и смрт, за спас 3000 тешких рањеника, који су се налазили испод самог брда у Прозору. Непријатељ је био вишеструко надмоћнији. У првим немачким плотунима на растојању од 20 до 50 метара пало је око 20 пролетера. Настало је за тренутак колебање код бораца Прве и Друге чете. Немци су све јаче засипали ручним бомбама и шарцима. Симо, тада командир вода, држао је свој вод око себе. На команду команданта батаљона, Симо је на челу свога вода, са бомбама у рукама, полетео и извршио противнапад на непријатељске положаје. То је омогућило сређивање Прве и Друге чете и задржавање положаја. Борба се наставила на растојању од 20 до 50 метара. Наставили су се напади и противнапади и са једне и са друге стране. Симо је целог дана бацао бомбе. Ишао је од борца до борца, купио бомбе или их узимао од оних који су погинули. Напунио би џепове и руке бомбама и онда иза буковог шибља и стабала вешто и хитро се привлачио немачким положајима и засипао их. Поново се враћао, опет купио бомбе и опет бацао на немачке положаје. И поред опомена команданта батаљона да то не чини јер ће погинути, он је наставио говорећи: „Нећу, не бојте се, ја сам брз и мали па се лако и неприметно провлачим.” Симо је на Вилића Гувну бацио преко сто бомби на непријатељске положаје. Али у тој борби је и погинуо, у тренутку када су непријатељски положаји били заузети и рањеници спасени. (Петровић 1957, 49)

Мотив кретања и савладавања препрека развија се у лику хероја ослободиоца. Он даје динамику и акциону димензију лику:

Када је Југославија окупирана, Крсто Бајић³⁵⁷ студент филозофије из Берана, одлази из Београда у свој родни крај и заједно са осталим комунистима почиње да

357 Народни херој од 13.03.1945. године.

припрема народ за устанак. У тим припремама он се истиче као неуморан политички радник, а у првим борбама против непријатеља и као храбар борац. Убрзо је постао политички комесар Првог батаљона у Првој пролетерској бригади, а почетком 1944. године и политички комесар Треће крајишке пролетерске бригаде. Са тим јединицама учествовао је у многим борбама широм земље. Истакао се нарочито у борбама за Пљевља 1941. и Ливно у Четвртој непријатељској офанзиви. Приликом форсирања Дрине, априла 1943. године први је, с пиштољем у зубима, препливао готово замрзнуту реку и у борбама које су се развиле ванредном пожртвованошћу допринео је да његова јединица изврши тешке задатке. Тај његов подвиг омогућио је затим успешно пребацивање и осталих партизанских јединица. (Петровић, 1958, 29–30)

Мотиви ослобођења територија, места и градова у биографијама ликова народних хероја дају динамику прошлим ратним збивањима и појачавају утисак о јачини сукоба и борби:

Милош Бајовић³⁵⁸, из Баљака код Билеће, у току 1942. године као борац Десете херцеговачке бригаде истакао се у борби на Купресу – приликом освајања Злосела – најјаче усташке базе у Купрешком пољу, затим у борбама које је бригада водила у Централној и Западној Босни: у ослобађању Јајца, у гоњењу четника и усташа на Влашићу и у ослобођењу Жепча; ту је смело јуришао на непријатељска бетонска утврђења на реци Босни. Као пушкомитраљезац Милош је прошао све борбе у Четвртој и Петој непријатељској офанзиви и био пример храбрости у батаљону. (Петровић 1957, 27–28)

Марјан Билић³⁵⁹, радник, шпански борац (Цивљани, Сплит), гине је у борби за ослобођење Јајца, новембра 1942. године, као командант Прве далматинске ударне бригаде НОВЈ–е. (Петровић 1957, 53)

Народни устанак затекао је Милисава Ђуровића³⁶⁰ у Никшићкој Жупи. На позив КПЈ ступио је у редове бораца за слободу и пушку коју је тада узео у руке испустио је тек октобра 1944. године, када је пао у жестокој и победонсоној борби

358 Народни херој од 24.07.1953. године.

359 Народни херој од 20.12.1951. године.

360 Народни херој од 20.12.1951. године.

за ослобођење Београда. У својој храбрости и неустрашивости није се могао обуздати. Био је увек на челу своје јединице, па и у часу када је заједно са многим својим саборцима положио живот за ослобођење Београда. (Петровић 1957, 203)

Затим ту су и мотиви напада и ослобађања градова на локалном подручју кретања и деловања народног хероја:

Ратко Павловић Ћићко³⁶¹, правник и економиста из села Бериља, Прокупље, шпански борац. Укључио се у припремне акције за народни устанак искористивши своје стечено искуство за формирање партизанских одреда у Топлици. Постао је први командант Првог партизанског одреда у Топлици. Под његовом командом Топлички одред извео је октобра 1941. године велику операцију – ослобађање Прокупља. Вештим и изненадним маневром опкољавања град је био заузет без иједног губитка, иако су га браниле много надмоћније снаге непријатеља. Заплењено је много оружја и муниције, одред је омасовљен новим борцима и снажно је ојачао. Већ идућег месеца извршене су нове крупне операције – ослобођен је богати рудник Леце у Јабланици, затим Лебане, Блаце и друга места у Топлици.

Када су се партизанске снаге после прве непријатељске офанзиве повукле из Западне Србије у Босну, одреди из области Јужне Мораве остали су на свом терену и наставили борбу до ослобођења.

У првој половини 1942. године, када с непријатељ хвалио да је Србију очистио од партизана, Топлица у којој се налазио Ћићко – није престајала да се бори. Летели су и даље непријатељски возови и камиони, гинули су окупатори свих боја. Када је непријатељ скупивши велике снаге покушао да уништи топличке партизане, Ћићку је успело да спасе знатан део снага из непријатељских обруча и да тако настави борбу.

Јуначки је погинуо 26.04.1943. године, у великој бици код Стразимировца. Погођен је са три метка док је стојећи у првој линији командовао партизанским снагама у борби против бугарских окупатора. (Петровић 1957, 600)

361 Народни херој од 09.05.1945. године .

У току 1942. године, Никола Бјелица Бреда³⁶² се истакао у борбама за Јајце, Влашиће и Жепчу. Испољио је јунаштво приликом ослобођења Прозора, 1943. године, као и у борбама са Италијанима у долини Раме и Неретве. (Петровић 1957, 59)

Мотиви истицања и доказивања храбрости која се испољава кроз репрезентацију у нападу праћену будним оком бораца бригаде друге националности:

Бенић Мијо³⁶³, колар из Мрежничких Новица, Карловац, прикључио се партизанима крајем 1941. године и постао борац прве чете Првог батаљона Другог кордунашког одреда. Његов долазак у одред позитивно је одјекнуо, јер он је био Хрват и радник, а у одреду су се налазили углавном Срби. Већ у првој борби код Доњих Дубрава истакао се у јуришу на жандамеријску касарну; тада је – највише његовом заслугом – заробљено 14 непријатељских војника. Запажен је и у опсади гарнизона у Вељуну, где је са својим водом спречио пробијање јединице која је ишла у помоћ опседнутом гарнизону. Када је формирана Прва пролетреска чета Хрватске и Мијо се нашао у њој вршећи дужност командира све до своје смрти. Одмах по формирању чете извршен је напад на усташку посаду у селу Сичи. Погинуо је маја 1942. године у борби са Италијанима код Плашког налазећи се с једном десетином своје чете у пратњи Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда Хрватске. Чета се сукобила код Латасовог Брда на мосту који је требало прећи. Пуцајући митраљезом из стојећег става Мијо је био смртно погођен. Својим храбрим држањем и руковођењем у тој борби доста је допринео да се омогући пролаз и зароби четрдесет Итглијана, седам митраљеза, двадесет осам пушака и други материјал. (Петровић 1957, 45) Прелазећи са рањеницима реку Дрину из Босне у Србију 1943. године, док је бригада од балвана правила прелаз преко реке, топовска граната смртно је ранила Алексу Дејовића³⁶⁴. Лекарима су интервенисали и отсекли му ногу. Када се пробудио из несвестице Алекса је рекао: „И са једном ногом се може ратовати”. Али гангрена га је мучки напала. Храбри комесар Друге пролетерске пао је у бунило из кога се више није вратио из свести. Умро је бунцајући о прелазу

362 Народни херој од 27.11.1945. године .

363 Народни херој од 24.07.1953. године.

364 Народни херој од 30.04.1943. године.

бригаде преко Дрине. Истог месеца проглашен је за народног хероја Југославије. Тада је имао 21 годину. (Петровић 1957, 152)

Петар Драпшин³⁶⁵, шпански борац, из Херцеговине, у првим данима рата постаје један од организатора народног устанка. У фебруару 1945. године Драпшин је као командир Четврте армије учествовао у ослобођењу Далмације, Хрватског Приморја, Истре и Трста. Нарочито се истакао у борбама за Трст у коме су биле концентрисане јаке непријатељске снаге. Ту је био заробљен и уништен велики број непријатељских војника. Борби за Трст су предходиле успешно руковођене и извршене операције: десант на Истру, ослобођење Тржича и Горице. (Петровић 1957, 172)

Милан Ћуп³⁶⁶ се још у првим данима Народноослободилачког рата истакао као врло хабар борац. Милан је врло често у току борби на коњу улетао шмајсером и бомбама у немачке редове наносећи им губитке, а онда се опет муњевитом брзином враћао назад свој јединици. Немци су поседовали његову фотографију. Чак су и својим авијатичарима давали да би га запазили и уништили на положају. Пошло им је за руком да га ране, али Ћуп није хтео да иде у болницу, већ је наставио да се бори. Направио је низ подвига у борбама код Сарајева, на Романији, код Бугојна, Јајаца, на Мањачи (ту је не скривајући се од авиона који су митраљирали пуцао на њих из митраљеца и један оштетио), затим на Неретви, код Зенице, Бањалуке, Доњег Вакуфа, Турбета, Сиња, Коњица, Чајничка, Плеваља, Колашина, Жабљака, на Зеленгори и у многим другим местима у разним крајевима земље. Погинуо је као командант бригаде, јуна 1944. године у Седмој непријатељској офанзиви на Зец Планини. (Петровић 1957, 143)

Бирта Мојца Зец³⁶⁷ из Гакова, Грубишно Поље, Дарувар, Хрватска. Учествовао је, као командир чете, у нападима на усташка упоришта: Вировитицу, Гарешницу, Чаглин, Воћин, Ђурђеновац, Бијелу Кулу, као и у борбама око Дарувара, на

365 Народни херој од 27.07.1953. године. На првим изборима 1945. године кандидован за народног посланика, али је исте године, несрећним случајем погинуо као командант тенковских јединица ЈА. Према службеној верзији, пиштољ којим је руковао је случајно опалио и усмртио га. Према другим изворима починио је самоубиство.

366 Народни херој од 20.12.1951. године.

367 Народни херој од 05.07.1951. године.

Равној гори, у Пожешкој котлини, у Мославини и Подравини. Као припадник 17. бригаде, учествовао је у низу борби у Хрватском загорју, које су довеле до масовнијег суделовања народа тог краја у НОБ–и и прониеле славу партизанских јединица. Истакао се, као заменик батаљона, крајем 1943. године, у биткама у Мославини, у близини Гарешнице. На челу 3. батаљона, суделује у многим борбама у Хрватском загорју, Пригорју, Мославини, Подравини, Славонији... Он и његов батаљон постају чувени, нарочито после напада на непријатељско упориште Златар и аеродром Куриловац код Велике Горице. Врхунац славе постиже у нападу на Чаглин, у котару Славонска Пожега, гнездо остатака купрешких усташа, када батаљон, под његовим водством, потпуно уништава усташку бојну. Храбро и успешно је руководио нападима у Батињанима и Горњој Вријески, затим на усташка и немачка упоришта Вировитицу, Воћин, Нашице, Ђурђеновац, Чаглин, Лудбрег. Без губитака напада Врховце, усред лета 1943. године. (Петровић 1957, 54)

і. Хероји испоруке и освете

Као подтип хероја браниоца–ослободиоца могу се у појединим херојским ликовима уочити одлике хероја испоруке и освете. Овде се ради о херојима који у биографији имају мотиве који повезују херојско дело са осветом и испоруком и обично индивидуална херојска дела. Освета је најчешће лични чин борца и подстакнута је насилним губитком најближих чланова породице, док је испорука индиректна освета, извршена у име другог лица и повезује се са ликвидацијом непријатеља и издајника.

Поред осталих задатака које је увек добро извршавао, Драган Церовић³⁶⁸ је у јесен 1941. године добио задатак да са још једним другом ликвидира издајника и шпијуна Кошћака, који је отерао у смрт доста родољуба. Драган је и тај задатак вешто извршио; по дану, усред града ликвидирао је свирепог издајника. (Петровић 1957, 119)

368 Народни херој од 10.07.1953. године.

У марту 1942. године по налогу Партије, Милорад³⁶⁹ је са још два друга ликвидирао штаб четничког команданта Павла Ђуришића, који је тада био смештен у Баран–Селу, непосредно уз италијански гарнизон. Њему је био поверен задатак да ликвидира шпијуна и злочинца Дубак Милисаву, који је под заштитом Италијана пљачкао и палио села и интеририрао становништво. Милорад је и овај задатак успешно извршио осветивши тиме многе недужне људе. (Петровић 1957, 301)

Подвиг Воја Масловарића³⁷⁰ било је убиство италијанског агента Томице Ђукића, 1941. године у Иванграду. Воја је скројио смео план. Обукао је чобанско одело, три дана је свакодневно улазио у град тражећи прилику да изврши задатак. Трећег дана у подне наишао је Ђукић из општинске зграде у Харемима праћен петорицом италијанских карабињера и петнаесторицом својих ближњих рођака, који су, наоружани, сачињавали његову телесну гарду. Воја се приближио издајнику, упитао га за нешто и док се Ђукић прибирао да одговори, смели партизан је истргао испод сељачког гуња револвер и сручио неколико метака у издајничково чело. Стража је била ошамућена, збуњена. За трен ока Воја је ишчезао. Започела је закаснела пуцњава. Објављена је узбуна и опсадно стање у граду... Народу је лакнуло. Из села у село преносиле су се приче о неустрашивом партизану, који је усред бела дана и усред гарад пуног војске скинуо главу најчувенијем окупаторском агенту. (Петровић 1957, 469)

У току Четврте непријатељске офанзиве Душко³⁷¹ је био пошао да обиђе своју породицу. Успут је наишао на једну партизанску групу, која је опколила моторизовану непријатељску колону. Душан се ту зауставио и замолио команданта Колунцију да му дозволи да и он учествује у борби. Најјача ватра на партизане долазила је испод једних оклопних кола. Та ватра је најједном престала. Када је изненађени командант погледао шта се дешава, видео је Душана како се привукао са леђа Немцима који су се налазили испод оклопних кола и из непосредне близине засипао их ватром из свог оружја. Када је колона била уништена, Душан је наставио пут кући, али тамо од породице није нашао никога.

369 Јованчевић Милорад, Народни херој од 29.12.1951. године.

370 Народни херој од 12.07.1949. године.

371 Душан Кошуткић, Народни херој од 01.02.1946. године.

Усташе су му биле побиле целу продицу: оца, мајку и троје нејеке и недужне деце. Душан се вратио у јединицу и са још већом мржњом према непријатељу наставио да се бори. На Травнику је 1944. године водио групу бомбаша у напад на усташку касарну. Захваљујући његовој неустрашивости, само у тој борби било је побијено и заробљено неколико стотина усташа. Као командир чете у селу Бенаковцу, код Босанске Крупе, напао је крупну немачку јединицу. И у тој борби Душан и његови борци побили су и заробили више десетина немачких војника. (Петровић 1957, 369)

Пре одласка у партизане Марко Кончар Бура³⁷², из Пакраца, вршио је разне диверзантске акције, растурао летке итд. Извршио је напад на познатог усташког крволока, таборника у Пакрацу Петра Немета. Напад је извршен у болници у самом Пакрацу. Поред батаљона усташа прошао је Бура улицама до болнице око 11 часова пре подне. У болницу је ушао прошавши поред двојице стражара, попео се на први спрат и ушао у собу у којој је лежао Немец. Неке жене су га опазиле и препознавши га почеле да вичу. Немец се уплашио и бацио под кревет. Кончар му је хладнокрвно пришао, испалио неколико метака у њега и изашао у ходник, уверен да га је убио. (Немец је био само тешко рањен) Настала је паника. Бура се хладнокрвно спустио до излазних врата, пуцао је на стражара у дворишту и ранио га. Тада је са својом дружином кренуо према центру Пакраца. У граду је такође настала узбуна. Руља усташа трчала је према болници. Успут су сусрели Бур, он се пребацио преко једне баште и побегао у правцу Брда, куда је пут водио према партизанском логору. Та смела акција је врло повољно одјекнула у том крају. (Петровић 1957, 360)

После ослобођења земље Мијо Керовић Гуја³⁷³ није оставио пушку, наставио је да се бори против остатака осружаних непријатељских банди, које су се криле по шумама. Таквих мањих групица – остатака усташа и четника – било је у првим годинама после ослобођења у разним крајевима наше земље. Оне су се скривале по шумама да би избегле казну која их је чекала. Подмукло, из заседе, нападале су представнике органа безбедности и власти у појединим местима, нарочито

372 Народни херој од 23.07.1952. године.

373 Народни херој од 05.07.1951. године.

селима. У једном таквом сукобу 1946. године Керошевић је као официр органа за заштиту погинуо у Источној Босни. Имао је тада тек двадесет шест година. (Петровић 1957, 341–342)

Овај тип и подтипови народних хероја – браниоци, ослободиоци, осветници репрезентоваће стварне личности бораца, учесника рата и њихове препознате и у херојском коду времена, издвојене карактеристике. Оне су формирале значење које је у једном делу описивало какво је било исправно понашање, деловање партизана у борби док су се у другом давала упуства како треба да буде деловање/понашање ратника у борби против непријатеља. На тај начин пренета порука интегрише се у меморију групе и поједнаца усвајајући правила понашања ратника и главне одлике непријатеља које он треба да савлада.

ii. Вешти хероји

Вешти хероји – хероји поседују знања, вештине, сналажљивост, спретност и брзину које користе у извођењу херојских дела. Херојска дела изводе самостално и зато некада изгледа као да воде свој сопствени рат са непријатељем. Незаобилазни су и врло драгоцени учесници рата. Обавија их вео мистичности. По неким акцијама могу се довести у везу са хајдучима. Нису класични борци и војници.

Иван Хариш „Илија Громовник“³⁷⁴ ступио је у рат по повратку из Шпанског грађанског рата. Пре тога је револуционарно искуство стицао у Јужној Америци. Најпре је био организатор диверзантске секције, а затим и командир групе диверзантских одреда Главног штаба НОВ и ПО Хрватске. Прикупљао је експлозив, одабирао борце и обучавао их за извођење диверзија. Нападао је изненада непријатеље и наносио им велике губитке. Под његовим руководством рушени су железнички мостови, пруге, станице, тунели, магацини, дизани су у ваздух возови, камиони, уништавани авиони на аеродромима. Иванове акције деловале су као гром из ведрога неба, због чега га је народ прозвао „Илија Громовник“.

374 Народни херој од 25.09.1944. године.

Једном је Змагу³⁷⁵ стављено у задатак да на сектору Биље нападне главно складиште хране и кланице у Горици. Змаго је обукао униформу италијанског официра и пошао на извршење задатка. Тада је убио четири Немца и зародбио тежи камион са приколицом, у коме су се налазиле четири тоне масла, две тоне саламе, једна тона сланине, много војне опреме и муниције. То је било драгоцено за партизане који су у тим стварима оскудевали. Другом приликом, опет преобучен у униформу Италијанског официра, продро је у штаб немачке команде у Видему (Италија) и изнео важне скице главних немачких војних објеката. Сличне акције извео је и у Бутрији (Италија), Чадежу и Горици и на многим другим местима. Много пута се облачио у униформу италијанског или немачког официра и тако извршавао задатке које је иначе било немогуће извршити. Појављивао се усред градова и гарнизона, усред непријатељских штабова и команди и вешто ишчезавао, пре него што би непријатељ ишта сазнао. (Петровић 1957, 152–153)

Авдо Ћук Рецо³⁷⁶, учитељ из Босанске Дубице. Политички комесар Осме крајишке НОУ бригаде. Крајем септембра 1941. године направио је велики подвиг. По задатку оперативног штаба за Босанску Крајину отишао је са домобранским пуковником Најбергом и још једним официром у Босански Нови. Са њима је била договорена испорука оружја за партизанске јединице (оружје је било смештено у магацину недалеко од партизански положаја; чувао га је само један домобрански војник). Исценирано је као да је Авдо спасао домобранске офицере из партизанског затвора и да је са њима побегао. Из Босанског Новог Ћук је једанпут излазио на слободну територију, а затим се поново вратио у град. После осам дана његовог боравка у Босанском Новом, Немци и усташе су приметили варку. Авдо се једва спасао бекством. Несмотреношћу и непажњом домобранског пуковника Најбергера, а и извесним његовим отезањем, тај задатак није до краја извршен, а Најбергер је ухапшен у Загребу и обешен. (Петровић 1957, 144)

375 Растислав Делпин Змаго Народни херој од 04.09.1953. године.

376 Народни херој од 23.07.1952. године.

Маја 1942. године, Симица Драгић³⁷⁷ отишао је на дужност секретара Среског комитета Партије за Костајнички срез. На тој дужности остао је све до смрти. Био је вешт и неустрашив борац, кретао се по селима без обзира што су се у њима налазиле непријатељске посаде. У сељачком радном оделу, са мотиком или косом на рамену ишао је кроз непријатељску позадину, дизао морал народу, окупљао симпатизере и активисте и истовремено вршио извиђање непријатељских снага и положаја. Једном, јула 1942. године, Симица је са још три друга био откривен на штали у селу Стрмен и опкољен од десет жандарма. На позив, за предају, Симица је по власнику штале, који је био преговарач, поручио жандармима да не нападају, или ће он са својим друговима нападати. Жандарми су се повукли да би сачекали појачање. Симица је за то време успео да се са својим друговима повуче. (Петровић 1957, 169)

Једном су усташе и Италијани напали и попалили Зијамет. Сакупили су народ по хрватским селима и водили га са собом у акцију. Повели су и Стипа³⁷⁸. Успут, Стипо је од једног познаника усташе узео пушку, застао је иза колоне која је на Калину водила борбе и искористивши тренутак када га нико није видео убио усташког команданта, познатог крволока и стожерника Николу Јуришића. Леш је сакрио, а усташама је рекао да је Јуришић погинуо. Настала је паника, усташе су почеле да беже, а Стипо је продужио на Зијамет партизанима. Као доказ да је убио Јуришића предао је партизанима стожерникову капу, прстен и пиштољ. (Петровић 1957, 188)

Још као дечак Матео³⁷⁹ је почео да ради у напредном покрету. Године 1920. учествовао је у демонстрацијама које је организовала Социјалистичка странка против појаве фашизма у Италији под којом је тада била Истра. Активни предратни антифашиста. У пролеће 1943. године одведен је у логор у Италији. После капитулације Италије, док су га Немци спроводили за Немачку, искочио је из вагона, вратио се у Истру и отишао у партизане. Био је веома способан и сналажљив у извођењу диверзантских акција. Бенуси је дигао у ваздух 22 воза, 5 великих железничких мостова, више камиона, фашистичку зграду у Ровињу,

377 Симица Драгић, народни херој од 27.11.1953. године.

378 Стипо Ђерек, народни херој од 24.07.1953. године.

379 Матео Бенуси, радник из Ровиња. Народни херој од 27.11.1953. године.

уништио велики број стубова за водове високог напона и толико постао познат да је у своме крају називан „Истарски Илија Громовник”. Посебно се истакао у борби на цести у Лимском каналу 1944. године. Тада је спасао групу другова и митраљез. Исцрпљен у рату услед болести умро је на Војномедицинској академији у Београду 1951. године. (Петровић 1957, 48)

Изненадне, смеле и снажне акције са ударним групама (заседе, изненадни и смели напади, диверзије, упади у непријатељске обруче и упоришта), биле су најомиљенији начин борбе Васа Ђурђевића³⁸⁰. (Петровић 1957, 199)

Благоје Костић Црни Марко³⁸¹ из Великог Суводола био је познати борац Кукавичког партизанског одреда. Након разбијања одреда остао је на планини Кукавици, са групом другова, и наставио да се бори. Често је сам силазио са планине и на друму заробљавао недићевце, или је вршио неку другу акцију о којој се после причало по селима. Након формирања Првог јужноморавског одреда, Благоје је постављен за командира чете у Лесковачком батаљону. А у јесен 1943. године постао је командант батаљона (заменивши дотадашњег команданта батаљона народног хероја Стојана Љубића). Са једном групом партизана успео је да усред окупираног Лесковца убије шефа Специјалне полиције. (Петровић 1957, 366)

Априла 1941. године Немци су заробили Ђура Косановића³⁸² и потерали у Немачку. Ђуро им је успут побегао и дошао у своје родно село. Одмах је са својим млађим братом Миланом почео да прикупља оружје и муницију за устанак. Помагала им је мајка Марица и још три брата. За неколико дана сакупио је девет пушака, четири бомбе и 700 метака муниције. Заједно са браћом – Миланом и Симом, организовао је први партизански логор у Јасенку, постао његов командант и позвао свије другове из околних села на устанак. Многи су му се прикључили и почеле су прве борбе против усташких постаја. Следеле су акције: са групом од шест бораца напао је и уништио усташко–домобранску групу

380 Народни херој од 20.12.1951. године

381 Народни херој од 05.07.1952. године.

382 Ђуро Косановић – земљорадник из Јасенка, код Огулина. Народни херој од 05.07.1951. године.

у Тисовцу; затим је упао у жандармеријску станицу ухватио и разоружао посаду (њих осамдесет); априла 1942. године водио је борбу са усташама у Кривом Путу. У свим борбама Ђуро се истицао необичним јунаштвом. (Петровић 1957, 367)

Гојко Крушка³⁸³, гимназијалац са Цетиња, Црна Гора. Потиче из службеничке породице, основну школу и седми разред гимназије завршио је на Цетињу. Члан СКОЈ–а постао је 1939. године. Након избијања устанка у Црној Гори, обављао је задатке које му је постављала Партија: сакупљао храну и материјал који је потребан за покрет, податке о непријатељу и разносио летке. По задатку Партије почео је 1942. године да ради у обавештајној служби. Тако је и ступио у четничку омладинску организацију. На тај начин сакупљао је податке о раду и намерама непријатеља и достављао их градском руководству Партије. На том задатку је био откривен и ухапшен 24.12.1943. године са групом омладинаца. У затвору је био подвргнут тешком мучењу, након кога је осуђен на смрт вешањем. Истога дана 13.01.1944. године по подне, обешен је јавно. (Петровић 1957, 392)

Од доласка у Корушку почиње серија херојских подвига Антона Окогара³⁸⁴, почиње да се ствара легенда у народу целе корушке о изузетној личности борца. Један од првих значајних војних успеха у Корушкој био је напад корушког батаљона на Межице, 3. априла 1943. године. Окогар је убио стражара пред немачком командом, а потом заробио војнике у Команди. Батаљон је извео више успешних акција у Межичкој долини и у околини Ајзенкапела. У једној од акција Окогар је упао у кафану у којој се налазила група немачких војника и официра и рафалима из аутомата убио их. После овог успеха, извео је више успешних акција у Целовцу. Велики подвиг је направио када је са шест другова, упао међу непријатељске војнике у Жељезним Капљама, и у приватним становима заробио два немачка генерала. Окогар је присилио генерале да му предају камион пун оружја. У борби на похорју, код Шматрног, био је тешко рањен и опкољен од око 200 непријатељских војника, (јединица је успела да се повуче, али не и да извуче рањеног Окогара и једну болничарку, која је била с њим). Прихватио је борбу која је трајала целе ноћи. Захваљујући храбрости, вештини и присебности, успео

383 Народни херој од 20.12.1951. године.

384 Народни херој од 22.07.1953. године.

је да бомбом пробије обруч непријатеља и да се извуче. Преболео је и ове ране, као и ране које је током НОР–а добио још шест пута. Искусан, храбар, предузимљив и способан борац, прешао је ратни пут од борца до команданта бригаде. (Kačavenda, Živković 1982, 42)

VIII.2. ХЕРОЈИ МУЧЕНИЦИ

Своју изузетност народни хероји потврђују и у смрти. Смрт хероја је чин којем се приписује одређено значење. Док су херојска победа у битци и смрт хероја највише тачке у наративима о херојској борби за слободу народа, мученичка смрт хероја највише је што херој може дати групи којој припада. У начину умирања хероја – мученика постоји учешће тријумфа. Хероји доказују своју „непобедивост“ чак и у поразу, а смрт се, парадоксално, види као победа живота и идеје за коју се херој бори.

Реч *мученик* потиче из грчке речи *μαρτυρ*, „сведок“ која је прешла у Латински а одатле даље у романске језике. Уобичајеније коришћење овог појма развило се у Хришћанској заједници у другом веку нове ере, а односи се на прогон, патњу и смрт за своју веру.³⁸⁵ Мученици пружају примере жртвовања за групне циљеве. Они изнад свега симболизују лојалност и оданост некој вишој идеји. Идеал мученика репрезентују Исус, Ганди, Линколн, Јованка Орлеанка, и сл. Мучеништво је репрезентовано драматичним сликама која га обележавају, почев од пасивне, незаслужене патње, углавном због неког циља до добровољне патње, која доказује лојалност онога који пати. Ликови мученика су важни симболи у друштву који регулишу моралност у заједници и који могу да подстакну друштвене покрете.

Хероји мученици обично умиру за одређени принцип против супериорног непријатеља или прогањани од стране моћних тирана. Херој, ће умрети племенито, борећи се за принцип, издан од стране својих пријатеља (сународника)

³⁸⁵ У одређивању мученика треба правити разлику између мученика, жртве и „жртвеног јагњета“.

и савладан од стране непријатеља. Овај идеал ишчекивања моћно делује при формирању легенди о популарним херојима. (Klapp 1949, 22) Херој мученик је друштвени архетип о коме настају посебни наративи који се фокусирају на индивидуалне чиниоце, институционално тлачење и физичку патњу. (DeSoucey 2008, 100–101) Може се издвојити пет карактеристика смрти која се може сматрати мученичком смрћу:

- 1) она одражава ситуације отпора и прогона;
- 2) избор да се умре, који те особе праве, аутори наратива сматрају неопходним, племенитим и херојским;
- 3) изгледа као да те особе вољно иду у сусрет смрти, и у неким случајевима завршавају тако што ће се извршити самоубиство;
- 4) често постоји идеја о индиректној добити као о резултату њихове патње и смрти;
- 5) очекује се оправдање и нека врста награде после смрти, што често представља примарну мотивацију за избор смрти. (Droge, Tabor 1992, 75).

Мученици се јављају као полисемични симболи доступни за репутационо предузетништво³⁸⁶ у различитим друштвеним контекстима. Наративи о мученичкој смрти истакнутих ликова, према теорији репутационог предузетништва, имају за циљ да изазову жељено понашање, генеришу колективне идентитете и убеди потенцијално равнодушну публику у вредности и уверења које настоје да промовишу. Заједно са концептом прихватања смрти због нечијих уверења и из предузетничких разлога, садржаних у телу, херој мученик се разликује од осталих хероичких архетипова, као што су случајна жртва, херој или издајник. Отелотворени, истакнути учесник рата, представља ресурс за интересне групе које желе да пруже конкретне доказе о исправности и праведности узрока борбе. (Klapp 1954, Loades 1970) Кроз споменике и комеморације, хероји

³⁸⁶ Репутационо предузетништво представља начин на који се ствара и обликује лик хероја. Репутација је конструкција друштвено препознатих особа које су повезане са дељеним ликовима и идентифицирајућим маркерима, и које су уграђене у друштвене и историјске односе. (Fine из: DeSoucey 2008, 100)

мученици реализују и прерађују културну моћ тела изван тренутка смрти, чинећи тако мученика физички присутним и вредним памћења.

Жртвовање се јавља као вредност и принцип политичке борбе још у Француској револуцији, а било је доминантна вредност у вредносном систему који прати Октобарску револуцију. Статус и ореол мученика приписиван је бројним револуционарима. Запажено је да повећање броја примера револуционарног жртвовања у Стаљинистичкој хагиографији коинцидира са повећањем жртвовања у Совјетској политичкој пракси, тачније са интезификацијом партијских чистки. (Clark 2000, 177)

Смрт хероја заштитника је догађај који се дуго памти, често више него исход битке. То можда објашњава зашто је један од највреднијих атрибута хероја или херионе драматична смрт, посебно она смрт која се може тумачити као мученичка, положена за добробит целе заједнице, државе, народа. Смрт на начин који одражава жртвовање за виши циљ, према мишљењу Вилијама Сатера (Sater 1973, 1988), помаже да се направи равнотежа између личног идентитета и идентитета државе и одржава непромењено политичко стање (*status quo*), због тога што је жртвовање једна од оних врлина које власти ретко показују.

Из прегледаних биографија народних хероја, селекујући их према предложеним критеријумима смрти хероја мученика има сто четрдесет три, док је број хероја који су извршили херојско самоубиство педесет један.³⁸⁷ Најчешће се ради о ђацима и студентима, припадницима СКОЈ-а, илегалцима који су извршавали важне задатке за партију и партизанску борбу у току рата. Више од половине броја постхумно одликованих жена народних хероја³⁸⁸ (четрдесет четири од седамдесет четири) налази се у категорији хероја мученика, а њихова мученичка смрт у најтешњој је вези са њиховом предходном активношћу. Из Зборника народних хероја, посебно селекујући типове хероја према ономе што хероји чине у свом лику и каква им је херојска смрт, издвојени су ликови народних хероја који се могу сматрати представницима типа хероја мученика. Критеријуми по

387 Официрима Спасићу и Машери орден је постхумно додељен након више од тридесет година од догађаја за који су одликовани. Одликовани су 1973. године.

388 Орден народног хероја додељен је 91 жени, а само њих 17 одликовано је за живота.

којима су издвајани ликови хероји типа хероја мученика представљени су преко следећих услова или стања:

1. Херој мученик је сваки народни херој који умире, од последица јаке тортуре или физичког мучења, након страшног злочина сакаћења или убиства извршеног хладним оружјем. Међу народним херојима јављају се два под типа ових хероја:

а. херој који трпи дуготрајну тортуру, мучење и сакаћење док не издахне;

б. херој који је жртва насилне и бруталне агресије непријатеља у којој губи живот сакаћењем.

Овде се херој појављује као прави, директни мученик. Смрт хероја наступа као последица насиља над телом хероја. А тело хероја постаје медиј који емитује снажну поруку. Истовремено оваква смрт представља и директну везу са умирањем хришћанских светаца и мученика који су умирали за веру.

У првом случају се ради о смрти у изолацији, која је истовремено страшна али невидљива. Док је у другом екстремно насиље које изазива смрт хероја чин који се одвија пред публиком и тако постаје јавна претња.

Хероју ће мучитељи успети да сломе тело, али неће успети да сломе дух. Његова смрт је резултат намере непријатеља да преко њега уништи његове другове и породицу. Мучење је зверско, свирепо и има за циљ да изнуди тајну, информацију коју херој поседује. Најчешће лик хероја своју жртву прихвата свесно и добровољно, чиме ће као и Христ, прихватити своју судбину за добробит целог друштва. Смиреност са којом подноси своју жртву долази из два извора: личне храбрости хероја и вере у снагу и неуништивост Партије.

Студенткиња из Загреба, Рајка Баковић³⁸⁹, са целом својом породицом била је активна у организацијама радничког покрета. Учествовала је у мартовским демонстрацијама, а касније и у припремама за устанак на острву Брач. У јесен 1941. враћа се у Загреб где наставља илегалан партијски рад. Извршава курирске послове, путује и разноси материјал до Београда и других градова. Учествоје у ударним акцијама омладинских група (паљење стадиона у Загребу). Ухапшена је заједно са сестром и братом у свом стану, ноћу 20.12.1941. године. Подвргнути су

389 Народни херој од 24.07.1953. године.

мучењима. Сестре су ноћу мучене, а дању одвођене у трафику да би откриле полицији партјске везе. Све је било узалуд. Нису никога откриле. Након неколико дана страшног мучења, Рајка је превезена у болницу у Виноградској улици, где је умрла од последица мучења. (Петровић 1957, 36)

2. Херој мученик је сваки народни херој који умире насилном смрћу извршеном од стране непријатеља а која наступа након тешког и/или дуготрајног мучења. Најчешће је реч о смрти стрељањем а нешто ређе вешањем.

Смрт настаје као разрешење ситуације и ослобађење од тортуре. Она је посредована, јавна, али је последица уклапања хероја у групу анонимних ликова, са којима се изједначава али од којих се разликује као ималац тајне. Њихова главна карактеристика је конспирација – чување и неодавање важних информација. Ови хероји се идентификују и репрезентују огроман број непознатих на сличан начин уморених жртава рата. Оваква смрт је најчешће смрт жртве, а не мученика или хероја, зато су се међу херојима мученицима који умиру на овакав – не херојски начин, нашли и ликови хероја чије ће држање у одсудном тренутку, пред смрт, исказати став и посвећеност народној борби. Најпознатији ликови народних хероја који умиру оваквом смрћу су Стјепан Филиповић³⁹⁰, Лепа Радић³⁹¹ и Чедомир Љубо Чупић³⁹². Драматичку њихове смрти додатно су осликавале фотографије ових хероја начињене непосредно пред смрт и након ње. Њихова именовања долазе након ратничког и ослободилачког хероизма и након одвајања од совјетског утицаја. Тиме су и фотографије постале први извор за документовање народног хероизма и преносилац идеје о изузетности жртве. Ови стварни и документовани хероји сведоче о личностима које нису изгубиле храброст и присебност пред злом и које су се супроставиле вером да ће народ препознати Партију као спасиоца и похрлити у њено окриље. Овде је коришћен хришћанско мартиролошки модел према коме су изузетни појединци, носиоци више свести део колектива који се налази пред променама на које ће утицати након њихове мученичке смрти.

390 Народни херој од 14.12.1949. године.

391 Народни херој од 20.12.1951. године.

392 Народни херој од 10.07.1953. године.

Заједно са неколико хиљада жена и деце, на почетку Четврте офанзиве заробљена је и Лепа Радић, седамнестогодишња девојка из Бистрице, код Бањалуке. Савладали су је у борби са Немцима и везали. При спровођењу у тамницу издвојена је из групе зато што је тражила да се народ не злоставља. Два дана касније изведена је на вешање пред неколико хиљада жена и деце. Пре него што су јој намакли омчу на врат викнула је: *„Живела Комунистичка Партија и партизани! Бори се народе за своју слободу, и не дај се зликовцима у руке. Мене нека убију – имаће ко да ме освети!”* На губилишту су јој говорили да ће јој поклонити живот ако каже ко су руководиоци и комунисти међу заробљеним народом. Лепа им је одговорила: *„Ја нисам издајник свога народа, они ће се сами открити када буду унишћивали зликовце као што сте ви!”* (Петровић 1957, 662)

Ништа мање драматичне и симболичне нису смрти Стјепана Филиповића и Љуба Чупића. У књижевној интерпретацији лика Стјепана Филиповића, он са стиснутим песницама и рукама подигнутим у вис, поручује окупљеном народу: *„Доле Хитлер, доле фашизам, живео Совјетски Савез!”* и *„Немојте само гледати. Ударите гадове. Вадите зарђале пушке. Ако будете само посматрали, гадови ће нас једног по једног убијати.”*³⁹³ Рођен у Опuzену, код Метковића, детињство и младост провео у Мостару, затим у Срему и Крагујевцу где је учио електричарски и браварски занат. Тамо се и прикључио радничком покрету. Због учешћа у демонстрацијама и радничким акцијама 1940. године протеран је у своје родно место. Тада постаје члан Комунистичке партије. Пред окупацију земље враћа се у Крагујевац, где је био активан у месној партијској организацији, затим је по партијском задатку прешао у Ваљево. Радио је на припремању оружаног устанка, на оснивању партизанских јединица. Када је запретила опасност да ће бити ухваћен прелази у Ваљевски партизански одред. Своју активност у партизанима почиње као заменик командира чете. Због херојског држања у борби код Лајковца, писмено га је похвало Врховни командант. Постаје командир чете Тамнавско–колубарског одреда, а затим командант батаљона. Немачки окупатори ухватили су га изненада и одвели у затвор у Ваљеву. Након неколико месеци

393 Лазих, Жика. Стјепан Стево Филиповић, народни херој, симбол отпора фашизму: Подигнутих руку пркосио злу, Илустрована Политика, октобар 1960. <http://www.yugopapir.com/2013/07/stjepan-stevo-filipovic-narodni-heroj.html>

мучења у којима се Стево херојски држао, „када немачки окупатор и домаћи издајници нису могли ништа да извуку од њега, наредили су да се стреља.” (Петровић 1957, 222)

Касније се више пажње поклања причи коју је о хероју Филиповићу испричао Ненад Стефановић књижевнику Жики Лазићу. Он ће кроз сведочење из „прве руке“ пренети нове карактеристике лика хероја и учврстити веру да се радило о човеку - комунисти посебног кова. Стефановића су заробили заједно са Филиповићем и његова прича говори о понашању овог хероја пред немачким командантом.

„– Једног дана, постројили су нас, заробљене партизане пред немачким мајором Паулом. Обратио нам се тумач:

– Мајор Паул наређује да сви комунисти иступе корак напред.

Пред строј је иступио само један човек. То је био Стево Филиповић.

Још док смо били у затвору комесар Филиповић је рекао да њега познају и да ће он рећи ко је. Остали нека ћуте. На питање какву је дужност вршио у партизанском одреду, Стево је одговорио тумачу:

– Реците му да сам вршио дужност политичког комесара одреда.

Мајор Паул се интересовао зашто је Стево Филиповић постао комуниста.

– Реците му да би и он постао комуниста да је постављао громобране на фабричким димњацима за десет динара дневно.

Мајор Паул је кратко размишљао, а онда се обратио постројеним заробљеним партизанима:

– Значи, само је он комуниста, само је он признао оно што јесте.

Строј је ћутао.

– Наређујем да нико не сме да такне комесара Филиповића и само он има права да прима пакете од куће. Остале препуштам вама, имате права да их саслушавате како нађете за сходно, рекао је војницима.

Неколико дана после тога, после гладовања, стигла је вест да је од куће дошао пакет за Стеву. У том тренутку комесар је лежао, на слами међу

борцима и тихо разговарао, храбрећи их. Гладни људи су подигли главе, једино је Стево остао миран. Тихо је рекао:

– Нека један друг прими пакет и храну подели на једнаке делове за све.

*Он никада није могао да мисли на себе, јер је исувише мислио на друге.*³⁹⁴

*Одлазећи на стрељање тражи од својих другова да буду храбри када их буду стрељали. „Немојте да покажете да наша смрт значи њихову победу.”*³⁹⁵

Пришао је вешалима, мирно стао на клупицу и погледао окупљени народ. Није дао да на неког домаћег падне љага због његовог погубљења и одбио је да му жандарм стави омчу око врата. Сам је то учинио. Присутни проф. Мандић записао је говор:

*“Другови и другарице, српски народе! Хитлеровске хорде продрле су у твоја села и твоје градове; оне испијају крв, муче те затворима и концентрационим логорима, гоне те да радиш до изнемоглости у рудницима и фабрикама које снабдевају фашистичке зликовце... Пљачкају те, стрељају те у масама, биолошки те уништавају и духовно сатиру...”*³⁹⁶

Прича ће даље сведочити о снажном утицају које је имало његово иступање на окупљено становништво поткрепљујући је тврдњом да је због реакције коју су изазвале његове речи, егзекуција над херојем извршена 15 минута раније. То је и моменат када се шапатом изговара заклетва да ће га осветити. У сећање на хероја, Стевови другови и симпатизери из Ваљева, посадили су по једну воћку.³⁹⁷

Сећање на овог хероја чврсто је утемељено у Социјалистичкој Југославији. Његова смрт била је документована фотографијом хероја неколико тренутака пре вешања. Први споменик Стјепану Стеви Филиповићу откривен је у Ваљеву 1961. године, а други у Опuzену 1978. године.

394 Ибид.

395 Ибид.

396 Ибид.

397 Ибид.

3. Херој мученик је сваки народни херој који извршава херојско самоубиство, када је изванредан његов пораз и заробљавање или смрт.

Посебан тип херојског лика мученика је херој који извршава херојско самоубиство у тренутку када схвати да неће жив изаћи из неке ситуације. Обично се наводи да се херој убија „да не би жив пао непријатељу у руке“. Смрт настаје као врста излаза, разрешење ситуације у којој се херој налази и израз је личне воље хероја.

Овај начин умирања сматра се добровољним. У античком свету био је прихваћен, чак и слављен у Грчко–Римском друштву, међу Јеврејима и раним Хришћанима, све док Аугустин није радикално изменио схватање овог начина умирања. Добровољна смрт, сматрала се под одређеним околностима херојском или чак обавезном, сматрају Дрог и Табор (Droge, Tabor 1992, 75). Резултат ових схватања довео је до тога да није лако било повући линију између мучеништва и добровољне смрти. Разлика почива само у личном опредељењу. У Грчкој су само питагорејци и неоплатонисти били против добровољне смрти, а Библија је никада није забранила. Свети Аугустин је, у 4. веку, драстично променио ставове раних хришћана о добровољној смрти. Ослањајући се на Платона, а не на Библију он је тврдио да само Бог може да раздвоји тело од духа. Тако је добровољна смрт, овим раздвојена од „мучеништва“ постала „проклета и одвратан злочин“. (Droge, Tabor 1992, 179) Истражујући друштвене основе самоубиства Емил Диркем је увео у друштвене науке концепт „херојског самоубиства“ као један вид алтруистичког³⁹⁸ типа самоубиства. (Durkheim 2005 [1897], 199) Револуције и

398 Алтруистичко самоубиство једно је од четири типа самоубиства које дефинише Емил Диркем. Прва два типа фаталистичко и аномично самоубиство повезаће са вишком или недостатком друштвених правила. Док ће друга два типа егоистичко и алтруистичко самоубиство повезати са недостатком или са вишком друштвене интеграције. Према Диркемовој теорији самоубиство аномичног типа – догађа се када нормативне вредности заједнице губе обавезујућу моћ (у случају друштвених криза, промена власти и сл.) тако да индивидуе губе смернице по којима би поступале; егоистично – када су појединци одвојени од своје заједнице и лишени осећаја да друштвене норме имају за њих неко значење; алтруистична – када се појединац одриче сопствене користи и поистовећује са “вишим” потребама групе и фаталистичка – када заједница доминира над појединцем, и постоји притисак у погледу дисциплине и атмосфера моралног или физичког деспотизма. (Durkheim 2005 [1897])

ратови донели су нове увиде о херојском самоубиству. Француски историчар Алберт Собул дефинисао је херојско самоубиство као чин који врши револуционар када утврди да је револуционарни покрет претрпео слом, не желећи да преживи пропаст својих револуционарних нада. Владимир Дедијер ће проширити овај концепт настојећи да у ову категорију укључи што више погинулих партизана – комуниста, увођењем појма *индиректно херојско самоубиство* које ће обухватити доста неоређену одредницу да „револуционар даје свој живот за циљеве револуције и бори се све до своје погибије”. (Дедијер 1983, 2019–2020) Ово би требало да појасни да су југословенски револуционари – партизани у рату направили избор и одредили револуцију као главни циљ борбе, као и да оправда сва могућа тумачења херојског самоубиства као не херојског чина.

Научна истраживања у домену психологије и психијатрије утицала су на разумевање и промене у начину виђења самоубиства, као и на промене закона и на промене у религијској пракси. Римокатоличка црква 1983. године укинула је одлуку да самоубице не могу бити сахрањене на црквеним гробљима уз обред, док Православна хришћанска црква још увек самоубиство третира као смртни грех према богу, ближњима и себи а самоубице не сахрањује уз обред.

Хероји који извршавају херојско самоубиство у највећем броју случајева нису били подвргнути непријатељском мучењу и тортури, али су је очекивали уколико би исход био њихово заробљавање. Иако њихова смрт долази као разрешење настале ситуације, она је ипак изнуђена њиховим очекивањем и представља чин саможртвовања који наступа пре очекиваног убиства или мученичке смрти. Ситуације у којима се херој налази пред смрт и мисија коју извршава могу да понуде одговор да ли је смрт алтруистичка, односно да ли је изнуђена у име неке више идеје и/или групе.³⁹⁹

Међу народним херојима који су извршили самоубиство разликују се категорије из које долази херој (партизани и илегалци), ситуације у којима су се нашли (битка,

399 Из тога се једино могу издвојити случајеви када је до самоубиства хероја дошло у несвесном стању, услед рањавања, болести и нервне растројености. Ове смрти које су наступиле у тренуцима несвесности не могу представљати херојев свестан избор, нису везане за догађај који ће хероја ставити у ситуацију избора и не рефлектују жртвовање за циљеве борбе.

заседа, обруч, заробљеништво) и избор оружја (ватрено оружије или бомба). Избор који херој врши готово увек настаје у ситуацијама борбе, када се херој не може више да се брани, и обично у ситуацијама када се херој налазио сам или са саборцем/другом у безизлазној ситуацији.

Ђонових Бранко⁴⁰⁰, штампарски машиниста и Јовић Слободан⁴⁰¹, словослагач, погинули су 29. јула 1944. године у Београду у борби са агентима Специјалне полиције. Откривени и опкољени успели су да спале сав материјал који се налазио у илегалној штампарији КПЈ и извршили су заједничко самоубиство последњим метком из својих пиштоља. (Петровић 1957, 190, 317) Њихова предходна трогодишња делатност, а још више смрт под откриљем рада за Партију означени су као херојско самоубиство и то у својој најексплицитнијој алтруистичкој форми која сведочи о животу посвећеном активностима на пољу пропаганде у условима фашистичког терора и омогућавање спровођења идејне борбе КПЈ. Готово истовремено 1946. године они стичу звање народних хероја.

VIII.2.A. ТЕЛО КАО ИЗВОР ЗНАЧЕЊА

Дејство ликова мученика огледа се у односу који публика успоставља према телу мученика. Физичко тело хероја мученика појављује се као репрезентација и концепт, али и у рецепцији, као „извор идентитета и значења“ који даје емоционалну тежину идејама смрти и жртвовања.⁴⁰² Контрола над телом настаје из међуодноса културе и политике у коме се тело мученика понаша као медијум културе (DeSoucey 2008). Захваљујући елементима наглашеним у наративима о овом типу хероја: телесност (физичко тело) и увођењем у начине смрти, он изгледа више присутан него остали хероји.

Суровост непријатеља огледала се у спремности на крајњу интервенцију сламања духа и уништења тела. Његов бес, прорачунатост, спремност и

400 Ђонових Бранко, народни херој од 30.04.1946. године.

401 Јовић Слободан, народни херој од 30.10.1946. године.

402 Због тога, репутационални предузетници користе тело као медијум, у политичке, верске, и културне сврхе.

способност да наноси бол, али и немоћ пред херојевим отпором указују на чињеницу да непријатељ није непобедив. Символичка улога коју добија физичко тело хероја мученика огледа се у његовој способности за репродукцију, репрезентацију, регулацију и ограничавање.⁴⁰³ Што је се непријатељ суровије обрачунавао са ликовима хероја мученика то су хероји у друштву стицали вишу репутацију.

Конструкција лика хероја мученика у наративу, одвија се преко симбола и радњи које су концентрисане око тела мученика. У биографски опис народног хероја укључени су елементи који се односе на тело, време и смрт.

Мучеништво народних хероја дато је у градацијама вида употребљеног насиља и времена трајања насиља, што појачава осећај изложености стварном терору и идентификацији са херојевим болом. Описи, чак и наговештаји, скрнављења тела ових хероја, приказују судбину хероја мученика кроз градације патње и бола, као све страшнију и суровију. И док тело страда, отпор хероја мученика све је јачи а дух живљи. Њихове убице су деперсонализоване и јављају кроз лик мучитеља – немаца, фолскдојчера, четника, усташа, балиста, и других, што чини форму институционализовања злочина. Кроз приказ тела мученика, дата је физичка форма узрока смрти, вредности и систем веровања, те тело хероја мученика тако служи као конкретан репутациони симбол страдања са којима се суочавају поштоваоци.

Време је још један од елемента који доприноси идентификацији са ликовима хероја мученика. Време смрти увек побуђује људску пажњу и разумевање и фундаментално узнемирава емоције. Телесна патња коју доживљава херој–мученик појачава се протоком времена и слабљењем тела. У наративу је коришћено неодређено, одређено (кратко–дуго) и непоменуто време:

403 О односу тела и друштва видети у: Bryan Turner (2008) [1984] *The body and society*. Sage: London. Тарнеров пионирски рад поставио је основе за велики број различитих истраживања и за даљи развој теорије. Уочио је да у при анализи односа тела и друштва треба уочити у каквом се односу налазе четири Р – Reproduction, Representation, Regulation and Restraint, односно – репродукција, репрезентација, регулација и ограничавање.

- „После страшног мучења које је херојски издржао умро је под батинама.“⁴⁰⁴
- „После страшних мука, које је издржао, умро је децембра 1941. не проговоривши ни речи.“⁴⁰⁵
- „На крају је заробљен, мучен док није издахнуо.“⁴⁰⁶
- „После неточасног непрекидног зверског мучења, издахнуо је у затвору не одавши никога.“⁴⁰⁷
- „Спровели су га у логор „Свилара“ у Панчеву, мучили га цело поподне и целу ноћ. Пошто није проговорио ни речи, озлојађени гестаповци су га на зверски начин убили.“⁴⁰⁸
- „Саслушавана је и мучена непрекидно пет дана, све док није под мукама јуначки издахнула.“⁴⁰⁹
- „...тешко рањеног, ухватили су га фолксдојчери, однели у немачку команду и почеи одмах да га саслушавају, страховито су га мучили и тукли, издахнуо је у мукама.“⁴¹⁰

Други фактор који говори о јачини насиља је тип или начин уморства хероја мученика:

404 Лисак Јанко, 29 година, радник, Доња Стубица, Хрватска, члан КПЈ од 1935, уморен 1943. године. Народни херој, од 5.07.1952. (Петровић 1957, 416)

405 Матејић Милош Мрша, текстилни радник – ткач, Кестеновац, Кистиња. Члан КПЈ од 1926. Народни херој, од 16.07.1951. (Петровић 1957, 478)

406 Пајић Винко, 39 година, земљорадник, Сплит. Члан КПЈ од 1939, убијен крајем 1941. године код Слуња. Народни херој, од 24.07.1953. (Петровић 1957, 586)

407 Ковачевић Војин Војо, 28 година, службеник и ванредни студент, Даниловград. Члан КПЈ од 1937. године, уморен у затвору у Загребу 2.09.1941. године. Народни херој, од 14.12.1949. године (Петровић 1957, 379)

408 Кулић Марко обућарски радник, Грахово, Шавник, уморен јула 1941. године у логору „Свилара“ Панчево, 27 година. Народни херој, од 27.11.1953. (Петровић 1957, 402)

409 Белич Малчи, 35 година, радница, Љубљана, убијена 1943. године. Народни херој од 27.11.1953. (Петровић 1957, 44)

410 Милосављевић Јован Јоца, 22 године, студент медицине, Багдрен, Светозарево. Члан КПЈ од 1938. године, уморен 8.08.1941. године у Јагодини. Народни херој, од 6.07.1953. године (Петровић 1957, 510)

- „Разбешњене усташе су је на крају бациле кроз прозор трећег спрата и тако убиле“⁴¹¹
- „После вишедневног зверског мучења убијен је 9.07.1942. да би сакрили свој злочин, бугарски агенти су га бацили кроз прозор трећег спрата полицијске дирекције и протурили вест о Димовом самоубиству“⁴¹²
- „Жарки је свирепо уморен – није стрељан као остали из његове групе, већ је жив закопан на свој двадесети рођендан“⁴¹³
- „...уморен је веома свирепом и грозном смрћу – жив је набијен на колац.“⁴¹⁴
- „Четници Николе Калабића, након што су га заробили, и тукли, покушавајући да од њега извуку признање везали су га ланцима за ражањ и тако пекли“⁴¹⁵
- „После страховитог мучења убили су га на свиреп начин – отсекли су му главу, предали је Италијанима, а његово тело бацили у пећину“⁴¹⁶
- „Живом су му изрезали петокраку на образу и мучили са све док није у грозним мукама умро“⁴¹⁷

411 Драгица Кончар, 27 година, радница, Удбина, Госпић. Чланица КПЈ од 1938. године. Народни херој од 23.07.1953. (Петровић 1957, 359)

412 Димов Цветан, 32 године, кројачки радник, Скопље. Члан КПЈ од 1933, уморен 1942. године у затвору у Скопљу. Народни херој, од 29.07.1945. (Петровић 1957, 160)

413 Барнић Недељко Жарки, 20 година, трговачки помоћник, Меленци, Петровград (Зрењанин), уморен 13.09.1944. године. Народни херој, од 6.07.1953. (Петровић 1957, 38)

414 Довација Мустафа, браварски радник, Сарајево, курир главног штаба Босне и Херцеговине. Народни херој, од 5.07.1951. (Петровић 1957, 166–167)

415 Ђурђевић Живан, 52. године, земљорадник, Балиновић, Ваљево. Пре рата симпатизер КПЈ, од пролећа 1942. године његова кућа постаје седиште Окружног комитета КПЈ, курир, веза са Ваљевом. Уморен 1943. године на Дебелом Брду. Народни херој од 27.11.1953. (Петровић 1957, 199)

416 Кесић Мила Бићо, 26 година, радник, Грачац, Госпић. Члан КПЈ од 1940. године, уморен априла 1942. у околини Грачца, Први политички комесар батаљона „Гаврило Принцип“. Народни херој од 27.11.1953. (Петровић 1957, 343)

417 Митрић Јоже Зидар, 32 године, грађевински радник, Љубљана. Члан КПЈ од пре рата, уморен 10.11.1944. Народни херој, од 27.11.1953. (Петровић 1957, 523)

• „Над рањеним Стајком четници су извршили грозно зверство. Извадили су му очи. Издахнуо је у тешким мукама.“⁴¹⁸

• „Бугарски полицајци су га страховито мучили; вадили су му очи, секли уши, боли га бајонетима и не извуковши ни речи признања на крају су га убили.“⁴¹⁹

• „Откривши склониште у коме се налазио Пипо италијански фашисти сустрпали рањенике у камионе и потерали их у команду. Још у путу су их толико испребилали да су били потпуно крвави. Пипа и још два друга су нарочито зверски мучили: тукли су их чекићима, забадали им морске јежеве у лице, забијали им чавле углаву, резали им уши, носеве...“ Пипо⁴²⁰ се херојски држао, бодрио је и друге позивајући их да не одаду остала склоништа.

• „Секли су му комаде меса, били га камама, извадили су му очи, парали утробу...“⁴²¹

У неравноправној борби која се води између хероја и деперсонализованих или стереотипизираних непријатеља, у којој је смрт извесна и где страда физичко тело хероја мученика, он ипак није пасиван. Херој постаје актант који, у безизлазној ситуацији у којој се налази, преко низа активности води симболичку борбу са непријатељем. Он је чувар тајне, а његова снага је у завету ћутања. Још неколико мотива улазе у описе лика хероја–мученика, и то су: херој је мученик без имена, херој је пркосан, херој чува част, херој жели смрт, партија је спасилац и смрт је порука.

і. Херој је чувар тајне

Херој, чува тајну и не одаје је, по цену свог живота. Тајна је важна информација која може да доведе до битне промене у статусу непријатељ. Често не говори

418 Митровић Страхиња Стајко, 20 година, зидар, Тузла, (20.02.1942.). Погинуо је почетком 1942. године у борби са четницима. Народни херој, од 20.12.1951. (Петровић 1957, 527)

419 Нацев Киро Петак, 23 год., радник, Куманово, Македонија. Члан КПЈ од 1936.године, (умире у јесен 1942.). Народни херој, од 20.12.1951. године. (Петровић 1957, 550)

420 Павлић Стјепан Пипо, 26 година, техничар, Теслић, Добој/Макарска. Члан КПЈ од 1941., уморен почетком 1942. Народни херој, од 27.11.1953.године. (Петровић 1957, 597)

421 Богдановић Војислав Сељо, 40 година, земљорадник, Раброво, Пожаревац, уморен 1943. године. Народни херој, од 27.11.1953. године. (Петровић 1957, 70)

ништа, и тајну брани ћутањем. Као залог или доказ ћутања појављује се информација да није ништа рекао, па чак ни своје име. Тајном штити своје најближе али тајна је и моћно оружје у рукама мученика и његових сарадника које ће послужити да се уништи непријатељ. Својом добровољном смрћу он ту тајну односи у гроб. На тај начин херој мученик прави избор између своје смрти и живота других људи, између избора да продужи свој живот и избора да његови другови буду пронађени, ухваћени и убијени. Тако настаје трансцедентно стање у коме се разрешава и оправдава његова улога. Херој кроз мучеништво прелази пут који ће га водити, не како би могло да изгледа на први поглед из неизвесног живота у сигурну смрт, већ из добровољне смрти у нови живот. На овај начин долази до инверзије из смрти у живот, а не из стања неумирања, одржавања у животу у стање смрти због издаје. Те је у коначном исходу његова једина опција која га води до статуса хероја замена сопственог живота на земљи за бесмртност у херојском пантеону.

• *„Истрага је против ње предузимала најстрашније репресалије да би изнудила признање о њеном раду и везама, као и о раду њеног супруга.“*⁴²²

• *„Шеф немачке полиције обећао му је да неће бити стрељан ако ода базе одреда и његове илегалне сараднике у насељима.“*⁴²³

Не одајући тајну херој достиже статус важног заточеника, кога је близина извору тајне начинила посвећеним и посебним. Његова снага је у завету ћутања. Хероји мученици не желе да разговарају са мучитељима. Да ли по својој вољи или по упутству Партије народни хероји су се у затвору понашали као стоички ратници – без обзира на пол и тренутно физичко стање. Ћутање је вид отпора којим се доказивала унутрашња снага хероја и спремност на жртву.

„Крајем јесени 1941. године, пала је последњи пут у руке полицији. Поново је зверски мучена, али су записници спремљени за њено саслушање остали празни.

422 Драгица Кончар, супруга секретара ЦК КП Хрватске, народног хероја Радета Кончара. Народни херој од 23.07.1953. године. (Петровић 1957, 359)

423 Барнић Недељко–Жарки, 20 година, трговачки помоћник, Меленци, Петровград (Зрењанин) уморен 13.09.1.944. Народни херој од 6.07.1953. (Петровић 1957, 38)

Вукица је, као и много пута раније, херојски подносила сва мучења не признавши ни једну једину реч. Убрзо после хапшења зверски су је убили у затвору⁴²⁴.

„Једног мајског дана 1942. године, када се широм земље све више распламсавала Народноослободилачка борба, на Бањици су одјекнули плотуни, угаснуо је један млади живот – двадесетједногодишња Олга Петров⁴²⁵ је стрељана, а са њом је покопана и тајна коју полиција није могла да открије.” (Петровић 1957, 643)

ii. Херој је мученик без имена

Вредности које херој поседује и које га симболички издвајају су неокаљана част и сопствено име. Име се јавља као скривени идентитет. У животу име обележава личност, порекло и везе. Одустајање хероја од сопства, представља још један од начина заштите другова – револуционара. Разоткривање хероја мученика почиње са његовим именом.

„*Можете ме убити, усташки гадови, али са вама нећу ни да разговарам*“⁴²⁶. То је било све што су усташе од ње чуле. Нису јој ни име сазнали. Три дана после заробљавања Анка је мучењем уморена.⁴²⁶ (Петровић 1957, 14)

iii. Херој је пркосан

Супростављање и пркос су радње којим се призивају скривене силе да пруже помоћ хероју. Он не тражи милост, иако је свестан да ће умрети. Пркос долази из поноса и указује да је херој другачији, племенитији и узвишенији него његови целати. Херој има мисију и настоји да је испуњава до краја живота. Херојева

424 Вукица Митровић–Шуња, 29 година, текстилна радница, Свети Стефан, Београд, диверзант–илегалац у Београду, уморена 1941. године. Народни херој од 9.05.1945. (Петровић 1957, 537)

425 Олга Петров, народни херој од 27.11.1953. године.

426 Анка Буторац, 39 година, радница, Лика /Загреб, супруга Благоја Паровића (1942. године – 37 година, непрестано прогањана и хапшена, окупацију дочекала у логору Лепоглава, при селидби из логора у логор побегла и пребацила се у Загреб. У Загребу је боравила десетак дана, док није успостављена веза за пребацивање у партизане. На путу за Банијски одред њена група илгалаца из Загреба наишла је на усташку заседу код села Велико Крчево. У насталој борби Анка је била рањена и заробљена. Усташе су је одвеле у Костајницу, где је подвргнута испитивању и мучењу. Три дана после заробљавања Анка је мучењем уморена. Народни херој, од 14.12.1949. године. (Петровић 1957, 14)

другост имплицира статус и разликовање, али даје и револуционарни ореол овим ликовима.

Жарки је одговорио пркосно: „*Не тражим милост од целата*“ и плуноу му у лице. Због изваредно пркосног држања, Жарки⁴²⁷ је свирепо уморен – није стрељан као остали из његове групе, већ је жив закопан на свој двадесети рођендан. (Петровић 1957, 38)

iv. Херој чува част

Ликови хероја мученика показују солидарност са страдањима својих сународника коју исказују не обазирјући се на могућности личног спасења. На овај начин они ће одбранили сопствени интегритет и част.

Када су Немци и Љотићевци понудили Павловић Милоју директору женске учитељске школе у Крагујевцу, да се издвоји из строја ђака и грађана одређених за стрељање, он је такву понуду презриво и одлучно одбио. Одговорио им је да је његово место у строју и да хоће до краја да дели судбину својих ђака. Са њима је и стрељан 20.10.1941. у Крагујевцу. (Петровић 1957, 597)

v. Херој жели смрт

Деветнестогодишња Јелисавета⁴²⁸, након што је издржала сва зверства и мучења плувала је у лице непријатељу и захтевала да је стрељају, довикујући им:

„Убијте, фашистичке слуге, доћи ће дан освете, не можете нас све уништити, платићете стоструко када се на вас подигне кука и мотика... Партија нас води, наша ствар је слобода, а ви – пљачкате и убијате.“
(Петровић 1957, 3)

vi. Партија као спасилац

Позивање на ауторитет Партије изражен је као мера очајничког отпора и пркоса. Некада чак није јасно да ли се радило о вери у победу Комунистичке партије или последњем изражавању ината усмереном према политичким и идеолошким непријатељима.

427 Барнић Недељко Жарки, види напомену бр. 347.

428 Јелисавета Андрејевић Анета, ученица, народни херој од 9.10.1953. године.

Када су Богдановић Војислава Сељу⁴²⁹, земљорадника из Раброва, Пожаревац, заробили четници и подвргли најзверскијем мучењу у коме су му секли комаде меса, боли камама, извадили очи, парали утробу, он је остао стоички миран, чврст и непоколебљив. Пркосећи издајницима он је *„последњим речима које је могао изговорати величао је Народноослободилачку борбу и Комунистичку партију и изражавао своју веру у њихову победу”*.

Херојска смрт круна је херојске и партиотске активности коју је Сељо показивао у Народноослободилачкој борби; она је учинила да се он у очима народа овог краја постане легендаран и славан јунак. (Петровић 1957, 70)

vii. Смрт је порука

Као посебан херојски квалитет мученика, у херојским биографијама, издвојено је херојско подношење мучења, пркос и супростављање мучитељима, али и јасно изражена и послата порука. Порука се појављује у виду писма – поруке или речи – гласа поруке. Порука – писмо послата је најближим члановима породице, мајци, оцу, браћи и сестрама. Поруке говоре о стању у коме се налазио заточени херој, хероина. У њој се најближим члановима породице даје објашњење зашто херој мученик одлази у смрт и шаљу се последњи поздрави:

“Драги моји, примите много поздрава. Јављам вам да су моји часови ташки, али ја их морам поднети за Истину. Стално добијам ударац за ударцем. Падам у несвест, али у тим мукама трпи моје само тело.

Драга мама, желела бих да вас видим само још једном, јер сте ми једина утеха били ви и моја драга Милка. Суђено ми је да у мукама умрем. Али, радије умирем него да на моју част падне љага...

Поздравите све и не заборавите ме. Ваша одана Малчи⁴³⁰.” (Петровић 1957, 44)

Једнога дана 1943. године у Мостару један од ухапшених, не могавши да издржи мучења, издао је Љубу Брешана⁴³¹. Ухватили су га и мучили 15 дана – дању и ноћу без резултата. Затвореник који га је издао послао му је писмо у коме му је

429 Народни херој од 27.11.1951. године.

430 Народни херој од 27.11.1953.

431 Народни херој од 05.07.1951. године.

поручио да је за њега боље да се призна, Љубо му је написао својом крвљу: „*Само се кукавице предају, само кукавица може да буде издајник.* „ Убрзо је стрељан, а његово херојско држање одјекнуло је далеко и ван родног му Мостара и хиљадама браца улило нову снагу да истрају у тешкој борби до коначне победе. (Петровић 1957, 91)

Речи поруке, садрже глас хероја који је изговорен и јасно артикулисан пре смрти хероја, без обзира у каквом је херој тренутном стању. Порука даје објашњење херојске жртве и пружа смернице за даље деловање.

Измрцвареног и рањеног партизана Мику (Сретена Младеновића) стрељали су четници 12.04.1942. године. На стрељању Мика је викнуо: „*Удрите, удрите! Другови ће нас осветити, победа је наша!*“ (Петровић 1957, 530)

Секли су му комаде меса, били га камама, извадили су му очи, парали утробу. До последњег даха Сељо⁴³² је остао чврст и непоколебљив. Проксећи издајницима, „*последњим речима које је могао изговарати величао је Народноослободилачку борбу и Комунистичку партију и изражавао своју веру у њихову победу*“. (Петровић 1957, 70)

Пино Будицин⁴³³, ухапсили су га фашисти у близини Ровиња 7.02.1944. године. Стрељан је на обали луке Валдибора, 8.02.1944. године. Пре стрељања имао је још толико снаге да каже фашистичким злочинцима: „*Од сваке капи моје крви никнут ће стотину партизана.*“ (Каџавенда, Џивковић 1982, 124)

Док су га тукли у затвору, Павлић Стјепан Пипо⁴³⁴ узвикивао је пароле о Комунистичкој партији и слободи. Последње речи су му биле: „*бијете нам тело, али нам дух никада нећете убити*“. (Петровић 1957, 597)

„*Ја ћу и мртав остати борац покрета, а ан моје место доћи ће хиљаде нових бораца*“. Поручио је у полицији, тешко рањен, Светозар Марковић Тоза, након чега је осуђен на смрт и обешен у Новом Саду фебруара 1943. године. (Петровић 1957, 455)

432 Војислав Богдановић Сељо, 40, земљорадник, Раброво, Пожаревац. Народни херој од 27.11.1951. године

433 Народни херој од 26.09.1973. године.

434 Народни херој од 27.11.1953. године.

„Не бојте се, другови, комуниста је тврђи од камена.” бодрио је другове Ђорђе Зличих Цига⁴³⁵. (Петровић 1957, 886)

„Ако ми паднемо, они који иза нас остану живеће боље”, поручила је Вида Јанежич⁴³⁶ пред стрељање. (Петровић 1957, 279)

Рајдојка Лакић⁴³⁷ је одбила да усташком суду у Сарајеву поднесе молбу за помиловање и тада је презриво одговорила. „Нећу да молим! За Партију сам живела, за њу ми није жао ни да умрем!” Стрелана је октобра 1941. године на Врацу код Сарајева. Имала је 23. године. (Петровић 1957, 403)

„Ја сам комуниста и то ћу и да останем” – биле су последње речи пре него што је у мукама, пред оцем, издахнуо Благоја Страчковски.

Миленко Брковић, обућарски радник из Кутине (Хрватска) узвикивао је пред народом „Зар не видите да вам се ближи крај, фашисти?” септембра 1941. Год док су га „искрвављеног и изубијаног” агенти спроводили зајечарским улицама. (Петровић 1957, 94)

Са њеног стрељана, на Бубњу 1942. године, остала је једна фотографија. Њено име су носиле једна улица и женска стручна школа у Нишу. И на стрељању Анета се држала неустрашиво. Није хтела да окрене леђа убицама како су јој наређивали. Уздигнутих руку, гледала је у цеви немачких митраљеза и узвикивала: „Живела Комунистичка партија, живела слобода, смрт окупаторима!” (Петровић 1957, 3)

viii. Сећање на хероја мученика

Сећањем се ликови хероја преносе наредним генерацијама и постгенерацијама. Оно може да изрази херојски допринос али и очекивања која свака генерација има у односу на хероја. Зато сећање није никада фиксирано, подложно је митификацији и променама. Хероји мученици, заједно са осталим народним херојима нашли су се на пантенону бранилаца Југославије и оставили траг у бројним меморијалијама из времена социјалистичке Југославије.

435 Народни херој од 05.07.1951. године.

436 Народни херој од 21.07.1953. године.

437 Народни херој од 08.06.1945. године.

Мученичка смрт ће народне хероје поставити на олтар антифашистичке борбе и револуције, а њихову смрт посматрати као жртву свесно дату за живот у новом друштву. Ове вредности пренете су у мит о народном хероју који је служио и за обезбеђивање легитимитета политичке власти, обезбеђујући валидност става да је легитимна власт оних који су се борили и који су највише жртава поднели.

Код ликова народних хероја мученика, комуниста и скојеваца, испољавају се два везана принципа – борба за идеје комунизма и борба за очување групе.

VIII.3 ХЕРОЈИ ПРЕДВОДНИЦИ - ВОЂЕ

Готово сви именовани народни хероји партизани имају у својим херојским биографијама неку одредницу која их сврстава у категорију предводника – вође. Овде се не ради толико о типу хероја, мада је издвојен у посебну категорију, зато што хероје већ херојска дела и херојска смрт класификују у типове браниоца–ослободиоца, осветника, вештог хероја, мученика, и др., већ више о симболичкој категорији битној за одређивање херојске позиције. Сви живи послератни народни хероји налазе се у овој категорији, тако да изгледа као да су се њихове послератне улоге надовезале на постигнуте ратне. Ови хероји заузели су различите позиције у оквиру историјско – наративног дискурса о Другом светском рату, у коме се крећу и испуњавају различите задатке. Повезани су са неколико карактеристичних ратних и послератних улога. Истакнуте улоге народних хероја предводника – вођа у рату биле су улоге команданта, заменика команданта, политичког комесара и заменика политичког комесара. У миру ће они постати официри Југословенске армије и друштвено – политички радници. Главни задатак им је био да предводе борце, заштите становништво од непријатеља, и правилно, идеолошки усмеравају борце. Ова категорија хероја јасно је позиционирана у нормативима за одређивање и избор хероја, јер представља *„највеће признање за борце, командире, команданте и политичке комесаре, који се својим јунаштом и пожртваностију у борби против окупатора и домаћих издајника нарочито истакну.“* (Rudež 1987, 17)

Увид у ратно вођство и ликове који предводе ратне јединице и операције важна је информација за рецепцију и доживљавања рата. Они ће заузети истакнуто место у колективном сећању, и њихова непогрешивост морала је да остане неупитна, а њихови ликови харизматични и дуго да трају. Ликови хероја предводника – вођа, имају већ најављено херојство у свом лику, јер потиче већ од функције старешинства коју у рату обављају.

Концептуалне границе између хероја и вође су нејасне, делимично зато што би требало у анализи узети у обзир мотивацију, а делимично зато у херој прихвата свој пут и самостално улази у сукоб и борбу, док предводник – вођа инспирише и предводи друге на њиховом путу. Да би боље разумели позицију ове категорије, покушаћемо да разјаснимо шта представља *херојско вођство*. *Херојско вођство* представља облик доминације која евоцира осећаје поверења и поштовања у контексту судбоносних догађаја, кампања и у друштвеним покретима. Ови хероји се не поштују само због ауторитета и личних особина које имају већ због тога што ће своје особине користити да би мобилисали људе на извредне напоре за променом или одржавањем постојећих културних вредности и институција. (Schwartz 1983, 19) Особина ликова хероја предводника – вођа је да стварају репутацију, а следствено томе и ауторитет. Доминантност ових ликова у друштвеном контексту прво ће указати на потребу за стицањем или одржавањем репутације, затим на активност проглашивача да репродукује идеалне типове хероја предводника – вође који ће стварати репутацију. Поред тога на њихову хероичност утицали су и ставови које су југословени имали о рату.⁴³⁸

Међу ликовима народних хероја предводника – вођа, генерално постоје три групе, за које би се, због претежне улоге коју су остваривали, могла одредити мотивација на општем – симболичком нивоу. Мотивација се може дефинисати према задацима и циљевима које су обављали вршећи своје улоге као борбена, контролна и револуционарна.⁴³⁹ То су улоге:

1. *Хероји команданти,*

2. *Хероји комесари, и*

438 Пре заједничког учешћа у рату народи Краљевине Југославије нису имали предходно заједничко ратно искуство борбе на истој страни, нити је био развијен култ југословена.

439 То би представљале тзв. циљно – рационалне улоге.

3. Хероји политички радници.

1. *Хероји команданти* требало би да дају праве примере предводништва и да имају огроман утицај на борце, њима се верује и поверава живот, они су трагачи, браниоци и ослободиоци. Окупљају и старају се о борцима, предводе војску. Активни су од првих дана рата, од припрема и учешћа у устанку и борбама кроз које воде своје једнице. Били су комунисти или скојевци или локални борци против терора и одмазди непријатеља. Њихова претежна мотивација је борбена.

Током трајања рата за народне хероје проглашено је, од 97 именованих лица припадника НОВ и ПО, 78 лица из категорије хероја предводника, и то 42 команданата, 8 заменика команданата, 8 командира чете, 6 водника, 11 политичких комесара и 3 заменика политичких комесара. По завршетку рата, маја 1945. године живо је било 16 народних хероја припадника НОВ и ПОЈ-а. Сви су у рату имали командне функције, а само су петорица ушла у рат са предходним војно-ратним искуством, било као шпански борци (Хариш, Семич, Броз) или предратни официри Југословенске армије (Милојевић и Станојевић). До краја 1945. године од проглашена четири жива народна хероја (Ранковић, Радовановић, Лазаров, Дапчевић) тројица су били команданти.

Сигурно да је ореол победника и харизма⁴⁴⁰ ратника која је још мирисала на барут и крв, изазивала страхопоштовање код становништва и бораца. Стајали су равноправно уз совјетске команданте Црвене армије, совјетске и југословенске хероје. Из рата су ови хероји изашли као живи идоли.

До 1950. године проглашена су још само три жива народна хероја, и то од 1946–1948. године један – Петар Боројевић, и у периоду 1948–1950. године два – Радивоје Јовановић и Јово Капичић. Ратни ауторитети су слабили, а питања живота у садашњости и у будућности у коју је друштво требало да одведе партија добијала су на значају.

Њихови ликови отелотвориће пожељне особине нових руководилаца: лично вођство, неустрашивост, издржљивост, посвећеност, ауторитет. Непосредно

440 Макс Вебер је објаснио да харизматски ауторитет, по дефиницији живи веома кратко након појављивања, да се затим рутинизује и институционализује и неминовно прелази у један од два друга типа ауторитета – традиционални или правни.

лично вођство и иницијатива пожељне су и препознате карактеристике код ових хероја:

„По одлуци Врховног штаба НОВ и ПОЈ даје се назив народног хероја другу Симовић Милану⁴⁴¹, командиру Витешке чете Романијског партизанског одреда. У току петомјесечне борбе, у којој је лично учествовао и био у првим редовима, организовао је рушење жељ. пруге Сарајево – Вишеград и тако је онеспособио за више од 10 мјесеци.“

Један број првих партизанских команданта дошао је са предходним искуством из Краљеве војске, ипак му се као прва референца и херојска карактеристика рачуна способност да иступи први и да води примером:

У одреду су Синишу Николајевћа⁴⁴² дочекали с извесним неповерењем, јер је дошао без партијске, односно партизанске везе. Међутим, његово учешће у борбама на Руднику и у Посавини брзо је распршило неповерење у бившег краљевог поручника. У одреду је постао командир чете 2. батаљона. Увек је био у првим редовима у борби и јуришу, први добровољац када су се извлачили рањеници. Принципијелан и одлучан, храбар и осећајан, необично стрпљив и изваредно спретан у односу са људима, био је један од највољенијих и цењених војних руководилаца у одреду. Једном речју био је командир и друг за којег су борци били спремни све да учине. (Качавенда, Живковић 1982, 26)

Међу овим ликовим се нашли су се и хероји шпански борци, који су своје ратничко и идеолошко искуство прекалили на бојиштима Шпаније. Од 250 шпанских бораца који су учествовали у рату, 63 добило је звање и орден народног хероја, и то 34 постхумно, а 29 за живота. Команданти прве четири армије 1945. године били су шпански борци – Пеко Дапчевић (Прва армија), Коча Поповић (Друга армија), Коста Нађ (Трећа армија) и Петар Драпшин (Четврта армија).

Ово је категорија која показује да се до највиших звања и признања стиже сопственим залагањем у борби и доказивањем, зато није било ретко да истакнути борци постану заменици командира и командири. Цене се и преме својим ратничким и људским квалитетима, према алтруизму и послушности. То су

441 Народни херој од 06.11.1942. године

442 Народни херој од 20.12.1951. године.

особине које ће им утрети пут и упутити даље. Још у току рата они се усавршавају, уче и напредују:

На дан формирања 1. пролетерске бригаде – 21. децембра 1941. године – нашао се Дедеић Бошко⁴⁴³ (Шитарница, Мојковац) горостасни момак, већ опробани и истакнути борац, у строју прве регуларне јединице нове народне армије. Он ће у строју 1. ловћенског батаљона, корачати њеним славним путем до новембра 1942. године, и допринесити победама, слави и угледу ове јединице. На ратном путу 1. пролетерске, преко Медвеђе, Рогатице, Гласинца, Подроманије, Видрића, Средњег, Округлице и Звијезде–планине, Бошко је био изузетан борац и истакнути пропагатор братства и јединства наших народа. Његов однос према народу, политичка активност, а нарочито то што је носио дугу црну браду и понегде био представљан као православни свештеник, донели су му надимак Поп, по коме је остао познат и популаран. Истакао се готово онолико пута колико је борби и водио. Захваљујући његовој издржљивости и упорности, многи другови су издржали Игмански марш, а поједине је спасио од сигурне смрти. Када је, 26. фебруара 1942, његов батаљон кренуо у напад на италијанско – усташко упориште Улог (на Неретви), он се у импровизираној жичаној корти први пребацио преко набујале реке. Потом долазе борбе за Жупу и друга места, у којима је неустрашиво јуришао и служио као пример. Новембра 1942. године, према одлуци Врховног штаба, упућен је на дужност у НОВ Словеније. Растанак је био дирљив. Батаљон се опростио од свога Попа, јунака и друга, личности челичне воље и дивне, топле душе. Бошко је без поговора извршио одлуку, али је тужна срца оставио 1. пролетерску, с којом је прошао многе тешке окршаје. У Словенији је био командант батаљона. И тамо, у новој средини, показао је беспримерну храброст, самопрегор и умешност у командовању. Батаљон је имао запажене успехе, а Бошко је убрзо постао вољен и цењен онолико колико и у 1. пролетерској бригади. Септембра 1943. дошао је у Јајце, у Официрску школу Врховног штаба. Тада је добио прилику да поново загрли своје другове из 1. пролетерске бригаде. После школе коју је завршио као један од бољих, поново враћен у Словенију и постављен за

443 Народни херој од 10.07.1953. године.

заменика команданта 18. словеначке Базовишке бригаде. Касније, у јесен 1944. године, постављен је и за команданта ове јединице.

Његујући традицију партизанских руководилица, имајући увек пред очима примјере најистакнутијих, желећи да да све што човек може дати, у јуришу је међу првима, у повлачењу међу посљедњима, искусан и предусретљив старјешина, човек пун љубави за своје борце. То је и њему и бригади донијело многе успјехе. У једном од јуриша, у јесен 1944, тешко је рањен, и у болници на планини Војичици близу Идрије подлегао је ранама. (Петровић 1957, 153)

По директиви Окружног комитета Партије у Тузли Хусеин⁴⁴⁴ је, по подизању устанака остао у Тешњу да организује партијски актив. Марта 1942. године изашао је на ослобођену територију. Захваљујући његовом политичком раду, Тешањ, настањен претежно муслиманским живљем, дао је 30 првоборца, а народ овог краја, који је масовно пришао покрету, дао је касније Народноослободилачкој војсци стотине бораца. У борби код Тешића, која је Хусеину била ватрено крштење, показао велику храброст. Истакао се и у борби против четника на Јелаској. После велике битке на Мотајици, јуна 1942. године, са далеко надмоћнијим непријатељским снагама, Хусеин је са 80 бораца препливао саву и пребацио се у Славонију. Постављен је за команданта једног пролетерског батаљона и са својим друговима је учествовао у многим борбама славонских партизана. Посебно се истакао у борбама за Лепоглаву и на Гали. Погинуо је септембра 1942. године у Словенији у изненадно сукобу са непријатељском заседом. (Петровић 1957, 258)

Јанез⁴⁴⁵ је почео да ради за НОП од лета 1941. године, снабдевајући партизанске јединице оружјем, муницијом и осталом робом. Маја 1942. године ступио је у партизане. Био је најпре водник у школском логору код Подлипоглава, а убрзо је постао и командир у „Гупчевој Бригади“. Истакао се у борбама око Требељног, у разоружавању белогардиста у Сухој Крајини, у борби за Ајдовац, Доб и Прекрижје у Хрватској. У овим борбама је и тешко рањен па је провео више месеци на лечењу у болници. У време рањавања био је заменик команданта

444 Хоцић Хусеин Хусо, народни херој од 27.11.1953. године.

445 Хрибар Јанез, народни херој од 27.11.1953. године.

Другог батаљона „Гупчеве бригаде“. У лето 1943. године вратио се и постао командант Трећег батаљона. До капитулације Италије водио многобројне борбе нападајући непријатељске комуникације и италијанска упоришта. После капитулације Италије, постао је командант Гупчеве бригаде и истакао се у нападима на Ново Место, Тршку Гору и у борбама које је водио у Нотрањској, и околини Требљенога, у Сливници, Грахову и у нападу на Штампетов мост. У јесен 1944. постао је командант Петнаесте, а нешто касније и Осамнаесте дивизије. На тој дужности остао је до ослобођења земље борећи се у тешким борбама са белогардистима и Немцима у Сухој Крајини, у четвородневној борби за Опчине... и у завршним операцијама за ослобођење земље. После рата остаје у служби у Армији, пензионисан у чину потпуковника ЈНА. (Петровић 1957, 259)

2. *Хероји политички комесари*⁴⁴⁶ су хероји идеолози, задужени за морал и политичко усмеравање бораца у војним јединицама НОП-а. Заједно са борцима деле искуства ратовања. Дужности политичких комесара прецизиране су на Саветовању у Столицама⁴⁴⁷ код Крупња (26. и 27. септембра 1941) од када им

446 Политички комесари јављају се први пут у Француској револуцији (1789–1799). Задатак им је био да учвршћују војну организацију и да је бране од антиреволуционарних мисли и акција припадника свргнутог режима. На иницијативу Владимира Илича Лењина, Црвена армија добија 1918. године војне комесаре. Политички комесари у Црвеној армији обављали су политичко–васпитни рад, одржавали везе са народом и контролисали рад војних стручњака преузетих од царске војске. Ова функција је постојала и у Мађарској Црвеној армији 1919. године, у кинеској револуцији, и у Шпанској републиканској армији. Током Другог светског рата политичке комесаре добиле су јединице Народне војске Југославије, бугарске, италијанске и албанске партизанске јединице, и касније у Грчкој, Кореји и Алжиру.

447 На саветовању у Столицама – присутно је било око 20 руководиоца из свих крајева Југославије, осим из Црне Горе, Македоније и Војводине. На Саветовању је између осталог утврђено да се војни кадрови морају изграђивати унутар постојећих партизанских јединица. Пооштрени су захтеви за дисциплином и моралом. Осим тога расправљало се о обавештајној служби, одржавању веза и снабдевању партизанских одреда. Усвојен је јединствени партизански поздрав – стиснутом песницом и амблем – црвена петокрака са националном заставом. Све то је учињено са намером да партизански одреди постану права војска. Истакнута обележја и јавно ношење оружја, по међународном ратном праву, требало је да партизанима обезбеде статус ратујуће стране, иако је то окупатор упорно негирао.

обавеза постаје „старање о дисциплини и моралу у партизанским јединицама“. Претежна мотивација њихове улоге је контролна.

Нижа по хијерархији налазила се извешна функција заменика комесара, са великим фактичким овлашћењима које ће добро обављати тек ако та овлашћења не злоупотребљавају. Из ове позиције заменик комесара био је у обавези да се осећа одговорним за све што се у јединици догађало – и за успехе и за промашаје – рекао је Мирко Тепавац, објашњавајући позицију заменика политичког комесара коју је током рата вршио:

„Партизански заменик комесара има „јавна“ овлашћења скромнија од његових фактичких одговорности... Заменик комесара (по позицији – четврти) у штабу је одговоран да јединица морално издржи, да верује у циљеве, у смисао жртвовања које подноси војник... да усклади личне и војничке одосе међу борцима и старешинама, а нарочито да се стара о понашању војске према становништву... и лични пример – изнад свега: међу првима у нападу, међу задњима у повлачењу. Сит, само ако су сви нахрањени... Заменик комесара партизански „свештеник“ и ратник, истовремено!“ (Теравац 2012, 130-131)

Предходни активизам и политичко искуство били су пожељни предуслови за политичког комесара:

У септембру 1941. године за секретара Среског партијског комитета Андрејевачког среза постављен је Делетић Бранко⁴⁴⁸, правник, из села Грачанице, Андријевица. Свим снагама радио је на обнављању, омасовљењу и консолидацији партијских организација на терену, чији је рад био поремећен избијањем устанка и одласком скоро свих старих комуниста у партизане. Организовао је и оружане групе и отпремао их у партизанске оружане јединице. Када је крајем 1941. године прешао у војску, постао је најпре политички комесар Комског одреда, а затим, одлуком покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, политички комесар Андријевачког батаљона. За време кратког војевања учествовао је у неколико борби. Показао је ванредно јунаштво и упорност. Априла 1942. године опколили су га четници изнад засеока Токов Лаз, код села Краље, близу Андријевице.

448 Народни херој од 12.07.1949. године.

Убијен је после огорчене борбе, коју је водио до последњег метка. (Петровић 1957, 154)

Као студент Бајић⁴⁴⁹ Слободан је припадао напредном омладинском покрету и примљен је у КПЈ. Често гоњен од полиције долазио је два–три пута у Шидске Бановце и држао политичке говоре ђацима и студентима из места. Био је врло популаран партиски радник, нарочито у Војводини. После многих борби повукао се са главнином партизанске војске из Србије. Учествовао је у многим биткама; развио се у изврсног партијског и политичког радника. Године 1943. био је већ политички комесар Главног штаба Народно ослободилачке војске и партизанских одреда Војводине и члан Пк КПЈ за Војводину. Августа 1943. године присуствовао је формирању Прве војвођанске бригаде. Кратко време после тога погинуо је у околини Бијељине упавши у четничку заседу. (Петровић 1957, 26)

Окупација је Филипа Кљајића⁴⁵⁰ затекла у Београду. По налогу партије започео је припреме за организовање устанка у Србији. Као члан Главног штаба србије, јула месеца 1941. године обилази партизанске одреде, учвршћује их и сам учествује у првим акцијама истичући се необичном храброшћу, несребчношћу и ретком сталоженошћу. Кљајић је био први политички комесар Прве пролетерске бригаде, формиране 22.12.1941. године. Тада је имао двадесет девет година. С Првом пролетерском прошао је Босну, Херцеговину, Црну Гору и један део Далмације учествујући у многим борбама.

Он такође осликава лик идеалног политичког и војног руководиоца *„Фића је био један од оних људи који су сву одлучност и смелост умели да пренесу и на друге. Племенит и присан у односу са људима, уживао је свеопштуру љубав и поштовање бораца и народа. Погинуо је 5 јула 1943 године обилазећи положаје у тек ослобођеном Зворнику.“* (Петровић 1957, 350–351)

449 Бајић Слободан Паја, студент филозофије, из Шидских Бановаца, син свештеника. Народни херој од 05.07.1952. године.

450 Филип Кљајић, обућарски радник, из Петриње, Хрватска. Члан КПЈ од 1936. Народни херој од 25.09.1944. године.

После завршетка студија Вук Кнежевић⁴⁵¹ је радио неко време у Загребу, тада је завршио партијску школу, а затим је био упућен у Македонију као инструктор ЦК КПЈ. По повратку из Македоније, у свом селу постаје секретар партиске организације. Овде дочекује окупацију и устаничке дане. Руководио је спаљивањем општинских архива у Жабљаку; тада је окупљеном народу одржао говор позивајући га борбу. Од почетка устанка одржавао је конференције и састанке са комунистима и партиотима. Уочи самог устанка пренео је директиве покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору о отпочињању оружаних акција, а тринаестог јула узору руководио је разорувањем жандамериске станице у Његобуђи. Као најхрабрији међу устаницима постао је политички комесар устаничког батаљона у Шаранцима. Када је услед великог терора и деловања издајника устанак у Црној Гори преживљавао тешке дане, Кнежевић је неуморно радио на подизању народног духа, на организацији и јачању партизанских јединица. Погинуо је првог децембра 1941. године као заменик политичког комесара Језеро–шаранског батаљона у великом нападу на Пљевља у тренутку када је јуришао пред својом трећом четом. (Петровић 1957, 352)

3. Хероји политички радници. Међу херојима предводницима налази се још једна група, то су хероји чланови различитих партијских структура, чија се активност огледала у утицају који су вршили, у организацији, у раду политичких одбора и тела. Претежна мотивација њиховог лика је револуционарна.

Идеални лик овог типа хероја је млади комуниста/скојевац који поседује велику глад за доказивањем и мењањем света око себе. Он се образује и формално, али је значајније његово неформално образовање које му даје партија на различитим местима његовог боравка и деловања. Овај херој се учи о револуцији из примера социјалистичке совјетске револуције, шпанског грађанског рата, али и у домаћим злогласним затворима (Лепоглава, Сремска Митровица, и др.) где се кали, допуњује и проверава своја знања. Током рата, њему су намењени задаци – подизања устанка и политичка агитација.

451 Кнежевић Вук, Шаранци, Дурмитор, правник. Члан КПЈ од 1934. Народни херој од 05.07.1951. године.

После априла 1941. године Будимир Томовић⁴⁵² је радио је на спровођењу задатака КПЈ: припремао је омладину за оружани устанак, тако да је она 13. јул дочекала спремна. Истовремено је радио на подизању општег оружаног устанка, на стварању партизанских одреда, учествовао је у раду Острошке скупштине народних представника Црне Горе и Боке.

У данима тешких борби изнурених партизанских јединица са надмоћнијим окупаторско – четничким снагама, у пролеће 1942. године, Будо неуморморно обилази терен и јединице. Посећује омладинске састанке, говори и бодри, развија дух поверења и наде код оних који су клонули. Са надама на лепше дане живео је у време највећих искушења, надама је жртвовао и свој живот. Погинуо је у пролеће 1942. године на путу из Васојевића у Колашин где је требао да се повеже са јединицама народног хероја Баја Секулића. Погинуо је заједно са својим пратиоцима док је покушавао да се пробије кроз непријатељски распоред. (Петровић 1957, 809)

Милан⁴⁵³ је био веза између Окружног комитета КПЈ за Нову Градишку и ЦК КП Хрватске у Загребу. Постоје две званичне верзије његовог херојског дела. Прва из 1957. каже да је због свог политичког рада био хапшен и да је мучен. Држао се „херојски пред непријатељем говорећи отворено усташама да су обична банда кољача и паликућа.“ Радио је интезивно са затвореницима. „Објашњавао им циљеве Народноослободилачког покрета. Покушао је да организује бекство око 400 затвореника, већином Срба. Најзад му је тај план успео. Разоружао је стражу, отворио све затворске ћелије, позвао затворенике и са њима побегао у партизане.“ (Петровић 1957, 810)

По другој верзији Милана су 24.12. 1941. године, ухапсили усташе у Новој Градишки. У затвору је био подвргаван мучењу, али је истовремено планирао бег. У ноћи 14.04.1942. године, разоружао је затворску стражу, отворио ћелије и, заједно са седамнаест затвореника, пребегао на слободну територију. После тога

452 Правник из Подгорице, Црна Гора. Члан КПЈ од 1935. године, члан ЦК СКОЈ–а. Народни херој од 11.07.1945.године.

453 Милан Томић, студент права из Церника, Нова Градишка, Хрватска. Народни херој од 20.12.1951. године.

је добио надимак *Слободан*. Био је политички комесар Осамнаесте славонске бригаде, члан Окружног комитета КПХ за Нову Градишку, партијски руководилац Осамнаесте славонске бригаде и већник ЗАВНОХ–а. Погинуо је у борби као мајор НОВЈ крајем 1944. године у селу Руче недалеко од Сиска. (Народни хероји Југославије 1975)

Међу народним херојима политичким радницима истакнуто место припада Иви Лоли Рибару (Иван), правнику и студенту филозофије. Широко образован, динамичан и свестран интелектуалац из угледне породице, био је личност за коју се сматрало да ће бити нови партијски вођа. Да би га приближили улози народног хероја аутори зборника пронашли су непоходну повезницу са његовим образовањем и народним интересом. Лола је *„путујући по земљи, читајући наше класике и народну књижевност (...) у себи развио велику љубав према нашим народима и њиховој борби за слободу.“* (Петровић 1957, 691)

Од 1937. год био је секретар Централног комитета СКОЈ–а, што је представљало најачи и најпрогресивнији део партије. На тој дужности остао је до погибије.

Његова делатност била је револуционарно – организациона, радио је на изградњи СКОЈ–а, одлучно се борио за учвршћење јединства југословенске омладине, био је покретач напредне омладинске штампе, и особа од великог утицаја међу југословенском омладином – *„преко те штампе одређивао је задатке омладинског покрета Југославије, обезбеђивао широку перспективу развитка и борбе младих.“*

И у рату је његова функција организациона и пропагандна. По директивама Врховног штаба одлазио је у многе крајеве земље и помагао организовање оружаног отпора. Два пута је одлазио у окупирани Загреб ради решавања крупних партијских задатака. Већ на почетку рата постао је члан Врховног штаба.

Занимљиво је како се према овом хероју односи званични социјалистички имагинаријум. Кроз биографију којом је представљен његов херојски лик јасно је истицана улога овог хероја али и положај који остварује у партијској хијерархији, он није самосталан организатор и делатник, већ све што ради обавља по директивама генералног секретара КПЈ Јосипа Броза Тита. Као његов изсланик он одлази у Загреб да реши партијске задатке, успешно остварује његову општу

замисао у погледу стварања платформе за широко окупљање антифашистичке и родољубиве омладине Југославије (УСАОЈ) и успешно реализује „начелне ставове генералног секретара и ЦК КПЈ у погледу рада са омладином.“

Аутори наратива навешће затим да су његова широка популарност и активност допринели мобилизацији стотина хиљада младића и девојака за активно учешће у НОБ–у и Револуцији.

Овај очигледно утицајан револуционар погинуо је уочи стварања нове Југославије, 27.11.1943. године на Гламочком пољу, погођен бомбом из непријатељског авиона. Смрт га је зауставила да оде у иностранство као први представник нове Југославије. (Петровић 1957, 691)

Његова смрт остаће обавијена велом тајне и мистерије, а он ће као лик каснијим генерацијама послужити као модел за оживљавање новог модерног партијског револуционарно – романтичног лика комунисте.

У партизанској херојској митологији Другог светског рата међу изабраним народним херојима Југославије, појављују се и ликови хероја из чијих се званичних биографија не могу уочити елементи херојског дела, херојског вођства или херојске смрти, или се ради о херојима који су добро започели свој херојски пут, али их је смрт омела у испољавању хероизма. Најчешће се ради о партијским радницима који нису пронашли своје место у партизанима, немају руководеће активности, обављају послове агитације и пропаганде, не налазе се у првим редовима, и слично. Чине их ликови хероја без херојског дела и неостварени хероји.

Ликови хероја без херојског дела обично обављају ниже партијске улоге и задатке, и не појављују се као носиоци и извршиоци херојског дела. Код њих ће често изостати и учешће у колективном херојском делу, па ће навођење заслуга и доприноса заменити овај херојски квалитет. Улога партијског позадинског радника често је улога хероја без херојског дела. Њему ће се зато придодати херојска смрт

Вељко⁴⁵⁴ је још у гимназији постао члан СКОЈ–а. Уписао се на студије технике у Београду, где је наставио своје политичко деловање. Примљен је затим у чланство КПЈ. Учествовао је у штрајку београдских студената октобра 1940. године. Радио је у партијској техници Окружног комитета партије Београда. Због рата вратио се у родно место, где је уз помоћ партијске организације успео да се пребаци у Никшићки партизански одред. У првим данима устанка изабран је за политичког комесара Прве чете „Ђуро Ђаковић“. Прва акција у којој је учествовао била је борба код Борба код Гацка против усташа и Италијана. Отада је његова чета придодавана као помоћ за извршење одговорних задатака. Штури подаци о његовом ратовању указују на његову функцију, више него на борбе у којима је учествовао. После треће офанзиве, остаје на територији Никшића. Касније је одређен за политичког радника у околини Никшића. Радио је као скојевски руководилац, био члан Окружног комитета СКОЈ–а, затим и члан Покрајинског комитета Савеза комунистичке омладине Југославије за Црну Гору.

Ратни допринос овог хероја описан је као: *„У најширим слојевима младих људи и активиста Вељко је био познат као упоран и истрајан радник, који се необично много залагао на ширењу организације СКОЈ–а, организовања омладине и њеном активном учешћу у свим формама борбе против непријатеља. У Покрајинском комитету СКОЈ–а за Црну Гору Вељко је остао све до 1944. године.“* (Петровић 1957, 505)

Ипак, изгледа да су му највеће заслуге биле послератне: *„По ослобођењу, припала му је дужност да, као функционер ОЗН–е учествује у борбама против остатака непријатељских група. Затим је био руководилац Одељења за агитацију и пропаганду ЦК КП Црне Горе и директор листа „Побједа“.* (Петровић 1957, 505)

Приприсани квалитети одражавају мирне и стабилне личности, готово невидљиве, без којих ништа не би функционисало. Њихова главна особина је издржљивост и подношење напора без поговора:

454 Вељко Милатовић студент технике из Никшића, Црна Гора. Народни херој од 27.11.1953. године.

Карло⁴⁵⁵ је активно учествовао радничком покрету од 1925. године. По прогледу шестојануарске диктатуре, ухапшен и осуђен на две године робије коју је издржао у Сремској Митровици. Био је активан у партијском раду. Све своје снаге посвећивао је организационом сређивању и учвршћивању партијских организација Мостарске области. У његов допринос спадају успешне акције мостарског пролетеријата у периоду од 1931–1941. године. Јула 1941. године ступио је у партизане и борио се до смрти. Био је истовремено члан Окружног комитета Комунистичке партије за територију Фоча – Калиновик и политички комесар батаљона. Његова је заслуга, у великој мери, што је Пети батаљон Десете херцеговачке бригаде (чији је он био један од комесара) – у току Четврте и Пете офанзиве био један од најбољих батаљона. Никад се ни на шта није жалио. Маршеве, глад, зиму подносио је без поговора. Нарочиту храброст и руководећу способност показао је у Четвртој офанзиви у бици за Прозор и у борби за Коњиц; његова јединица држала је истакнути положај на који је непријатељ дању и ноћу веома снажно јуришао, али га није освојио све док Батко није погинуо (фебруара 1943. године). (Петровић 1957, 41–42)

Неки су већи део рата провели вршећи партијско – позадински рад.

Мирослав Јовановић⁴⁵⁶ из Пожаревца, студирао је права у Београду. За време студија пришао је напредном студентском покрету и био активан у њему. Од 1939. постаје члан Комунистичке партије. Поред активности међу студентима, по директивама Партије радио је и у удружењу поштар. Након провале у партијској организацији 1940. године морао је да пређе у илегалу. Када је почео устанак у Србији ступио је у Космајски партизански одред и у њему остао до краја 1941. године. По повлачењу партизанских снага из Србије, остао је на терену да настави позадински партијско–политички рад. До пролећа 1943. године био је члан Среског и Окружног комитета Партије Београдског округа. Под веома тешким условима, уз свакодневене прогоне и опасности, извршавао је партијске задатке: организовао и омасовљавао партиске организације, растурао пропагандне партијске материјале, окупљао људе и припремао их за учешће у

455 Батко Карло, бравар из Сарајева. Народни херој од 05.07.1951. године.

456 Народни херој од 06.07.1953. године.

Народоноослободилачкој борби. У пролеће 1943. године постао је секретар Месног комитета Партије у Крагујевцу и члан Среског комитета Партије за Крагујевачки срез. Крајем јуна исте године постао је политички комесар првог шумадијског ударног батаљона, а септембра месеца – политички комесар Трећег батаљона Прве шумадијске ударне бригаде. После неколико борби погинуо је вршећи ту дужност. Као партијски позадински радник Мирослав је показао изваредну смелост и одлучност; у опхођењу са људима био је присан и дружељубив. Због тога је био веом цењен и вољен у народу. (Петровић 1957, 205)

У овом доста одређеној категорији хероја, појављује се једна група хероја чија улога предводника, није до краја исказана или је прерано прекинута. То су хероји стари комунисти који гину на самом почетку рата (нпр. Божидар Аџија, Бранко Крсмановић и др.). Ликови народних хероја, предратних комуниста, револуционара који гину на самом почетку рата могу се посматрати се као неостварени хероји. Очигледно је да су ово одликовање добили због свог предратног политичког и партијског ангажмана. Према почетним карактеристикама лика ови ликови испуњавају бар један од услова за хероја, те се може рећи да имају потенцијал за народног хероја, али су прерано преминули, тако да нису стигли да га испоље. Ови хероји чинили су идеолошко језгро партизанског покрета и везу са изворном КПЈ која се формирала и деловала у Југославији. То су хероји чије деловање је битно за континуитет партије, али не и за учествовање у току и исходу рата. Иако се у свом потенцијалу они јављају као хероји који имају високе предиспозиције за лик, ови хероји су хероји без херојског дела, а њихова смрт је најчешће мученичка смрт различитог репутационог набоја.

Божидар Аџија⁴⁵⁷, правник, политичар, публицист. Члан Центалног комитета Комунистичке партије Хрватске од њеног оснивања (августа 1937. године). Због свог политичког деловања више пута је хапшен и затваран. Рат је дочекао у затвору Керестинец. Априла 1941. године усташе су у преузеле логор за интернацију комуниста од југословенске жандамерије у Керестинцу, са

457 Народни херој од 26.07.1945. године.

затвореницима. У знак одмазде за атентат над усташким агентом, стрељан је у групи комуниста у парку Максимир, 9.07.1941. године. (Петровић 1957, 5)

Бранко Крсмановић⁴⁵⁸, шпански борац, Доња Мутница, код Параћина, Србија, члан главног штаба НОВ ПОВ за Србију, погинуо 08.08.1941. године на Космају. Његов ратни допринос огледа се у активном учествовању у стварању првих српских партизанских јединица–Беличке чете, крагујевачког одреда, а посебно Првог и Другог шумадијског одреда. Погинуо је августа 1941. године на путу са Космаја у Ваљевски одред, у сукобу са жандармима (Петровић 1957, 393)

Нико⁴⁵⁹ је погинуо као секретар Среског комитета КПЈ за Цетиње 31.10.1941. године – „убио га је један издајник“. Пао је у првој години борбе, на почетку устанка који се тек тада и распламсао широм читаве земље. (Петровић 1957, 696)

Ову су категорију препознавали и проглашивачи означавајући ове народне хероје као *„борце који нису доживели да своју љубав према Комунистичкој партији и својим народима потврде у оружаним окршајима против непријатеља.“*

458 Народни херој од 9.05.1945. године.

459 Нико Роловић, правник из Црмнице, Бар. Народни херој од 10.07.1953. године.

IX. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

У раду *Антрополошки приступ проучавању народних хероја: културна конструкција и типологија херојских ликова* начињен је покушај да се повежу историјски и антрополошки приступ у сагледавању културне категорије народни херој Југославије. Народних хероји су истраживани кроз различите врсте наратива (нормативне акте, биографије, мемоарску грађу, билтене Главног Штаба, партизанске песме, и др.), као производи свог времена и групе која их је изабрала. Подстицај за истраживање нађен је у њиховој широкој заступљености и популарности коју су уживали у социјалистичкој Југославији, као и чињеници да се услед насталих околности нових ратова 90-их година XX века и распада земље о овој категорији све више говорило као о миту. И заиста, ликови 1322 народна хероја Југославије стајали су као чврста противтежа између историјско митских ликова скоро 13000 Хероја Совјетског Савеза и ликова српских 1300 каплара из Првог светског рата, као остаци једног прошлог времена, артефакти који траже тумачење. Намера ми је била да на примеру југословенских народних хероја истражим путеве друштвене конструкције ратничког и југословенског идентитета који су оличавали ови хероји. Циљ је био истраживање њихове појаве и идентификација функција које су народни хероји имали у време свог настанка, као и одређење главних типова и карактеристика лика у оквиру херојског типа. Ова културна категорија деконструисана је кроз дијахрони и синхрони приступ.

Почетне тезе полазиле су од претпоставки да су народни хероји испуњавали одређене функције у друштву од времена свог настанка, које је требало одредити кроз деконструкцију, и да је институција народног хероја Југославије почивала на политичком миту о јединству као основном састојку југословенске патриотске митологије. Издвојени су наративи који дају упуства за избор народних хероја, биографије хероја, сећања учесника рата, извештаји, и слично, као главни носиоци херојских ликова. Идентификовани су ствараоци ових наратива

(друштвено-политичке организације, институције и појединци) и одређен је статус (комуникациона меморија) који је ова културна категорија заузimala у друштву у време изградње мита. Уочено је да су се народни хероји појављивали у дужем временском периоду, па је у односу на контекст времена у коме су настајали направљена временска скала за одређивање њихове друштвене функције.

За потребе анализе лика уведен је теоријско-методолошки оквир за анализу биографија који комбинује теоријски приступ Орина Клапа (Klapp 1948, 1949, 1956, 1958, 1962) о херојима као имагинарним друштвеним типовима, са ближим одређењима хероизма (херојског дела, херојске смрти и херојског вођства) и апотеозе хероја у наративу. У оквиру структурне анализе појединачних херојских типова коришћена је структура лика епског хероја Деан Милера (Miller 2000) и концепт репутационог предузетништва ДеСосија (DeSoucey 2008). Народни хероји су анализирани као фигуре сећања које стварају и одржавају колективно памћење и колективни идентитет. Узета је у обзир њихова примарна друштвена функција – да ратни хероизам има посебно место у друштву и да обавезује потомство на моралну обавезу према мртвим херојима, али и да херојски обрасци представљају полисемичне симболе који се налазе под утицајима доминантних политичких структура. Херојске биографије третиране су као носиоци дискурса у коме је већ изражено обожавање хероја, веровања – праксе и вредности које лик хероја дели са друштвом. На овај начин одређен је симболички оквир за тумачење лика народног хероја.

Анализом је утврђено да је у Југославији дошло до процеса хероизације – митологизације Другог светског рата и то тако што су у југословенски историјски дискурс уведени ликови народних хероја, чије се дејство у друштву огледа кроз слике и приче које репрезентују с обзиром да су постављени као јавни ликови од значаја за меморију ослободилачког рата и антифашистичке борбе. Као такви ови ликови имају особину репутационих предузетника који граде имице који су емоционално испуњени и културно мобилисани.

Концепт народног хероја као универзалног југословенског борца за слободу зачет је у језгру партизанског покрета током рата. Своју физичку и симболичку манифестацију добио је преко Ордена и звања Народни херој Југославије, док су

му ликови народних хероја обезбеђивали иконичност и репрезентативност. Ратна искуства бораца – партизана и цивила – илегалаца су хероизована, спојена са изабраним ликовима хероја рата и револуционарним наративом. Кроз ликове народних хероја обликовани су маскулини, женски и дечији идеали ратника и мученика.

Процес стварања ликова народних хероја текао је неравномерним интезитетом више од 30 година у бурном периоду југословенске историје и обележио преломне тренутке ратне и послератних „друштвених драма“. Додељивање звања (а касније и ордена) у току рата имала су за циљ подизање борбене способности партизанске војске, награђивањем најбољих бораца, који су својим делима и држањем били пример за остале борце, али и исказивање жалости над палим другом. Није било пуно одступања од захтеваних традиционалних херојских ратничких квалитета – храбрости и смрти у борби и акцији. Динарски хероизам као нормативни идеал живота становника патријархално-хероичких области Балкана пронашао је свој израз у маскулином ратничком хероизму народних хероја, док ће мученичка смрт народних хероја означити смрт у одбрани Комунистичке партије – њених циљева и идеала. При крају и по завршетку рата ово звање почиње да се додељује и за личне, а касније и колективне заслуге (партизанским јединицама, друштвеним организацијама и градовима херојима). Ратни резултат подстакао је стварање истакнутих ликова хероја ослободилца, репрезентованих у синергији са херојима Црвене армије. На тај начин се укидала тамна страна рата и величало савезништво са првом земљом комунизма.

Када су поражени ратни и идеолошки непријатељи, на ред је дошло питање легитимизације политичке моћи. Из активности спроведених након 50-тих година када је дошло до масовног проглашења народних хероја, виде се настојања и напори власти да се развије нови извор ауторизације и ангажује нова легитимацијска процедура. Читав други масовни циклус проглашавања народних хероја може се посматрати кроз овај контекст. Као легитимацијска процедура политичке моћи која се јавља када се у делу елите развије свест да има право на неко признање на основу стеченог прва политичке моћи (Sternberger 1968, 244). Са тиме у вези позиције мртвих народних хероја предводника – вођа и живих народних хероја предводника – вођа стоје као слике у огледалу. Вредности, дела и

смрт мртвих хероја представљају симболични капитал који настављају да репрезентују живи хероји у јавном простору и који се рефлектује на војним и политичким институцијама и структурама.

У другом великом циклусу стварања народних хероја, подстакнутим разлазом са Совјетским Савезом и земљама Источног блока и тражењем сопственог пута, извршено је изједначавање лика мртвог народног хероја са ликом живог народног хероја војног и цивилног руководиоца. Орден је подразумевао етичност и престиж јер је промовисао особе чија су дела и смрт из најчистијих и најдубљих намера, свесно дата за отаџбину. Уз мртве народне хероје промовисао је и живе народне хероје као нову друштвену елиту која ће и за живота моћи достојно да носи и брани стечено звање и све што је оно представљало.

Да би се становништву приближила ратна страдања бораца за слободу и ликови револуције и учврстила свест о променама у друштву, потребно је било и симболички раздвојити један поредак од другог. Симболично обликовани ликови хероја у херојским биографијама уводе становништво у подручје хипер–реалности где ови ликови настављају да „живе” у својим херојским улогама уз помоћ и сећање својих живих сабораца. Овај вид другог живота народног хероја заправо је једна операција у легитимисању фактичке власти, и не само што је њихова жртва оправдана преко апотеозе, већ су означени као ликови који не смеју да умру други пут. Над њиховим животима извршена је забрана смрти, зато што су они представљали кохезивну снагу земље, изворе вере, победе и ауторитета. Они су својим присуством у животу и култури нове државе сведочили о утемељућој и стваралачкој моћи рата који разара али и ствара, и чија се светост огледа у народној жртви и мучеништву једне генерације југословенских комуниста – револуционара. Посматрани кроз елементе херојског дела и херојске смрти који су репрезентовани у наративима о народним херојима, ликови народних хероја рефлектовали су особине епских и трагичних јунака.

Политичке промене које су наступиле у Југославији после рата тражиле су утемељење у херојском миту.⁴⁶⁰ Под утицајем комунистичке партије створен је у

460 Тако је било и у другим земљама источног блока које су развиле херојске митологије са фокусом на Други светски рат и борбу против фашизма. Разлике се јављају од државе до државе у погледу наметања и одржавања Совјетског утицаја на друштво, вођену и преко ликова народних

Југославији нови херојски културни модел. Ликови народних хероја Југославије чврсто су обликовали мит о народном хероју који је, преко ликова хероја, у југословенску културу увео нове елементе: хероја без херојског дела и херојско самоубиство. Сведеност и типизираност ових ликова рефлектовала је њихово у рату постигнуто јединство и униформност на целом југословенском простору, чиме се подстицао мит о колективном хероизму југословенских народа и нераскидивом јединству у рату искованом, а потискивале се све остале нациоаналистичке и сепаратистичке тежње и токови.

Југословенска револуција није могла да прикаже успех у рату као пролетерску врлину, али је настојала да осветли трансформишућу улогу комунистичке партије на обичан народ. Народни хероји јављају се као ликови који ће у репрезентацији отелотворити револуционара, носиоца трансформацијске свести која ће променити друштво, или обичног човека који је преобраћен на почетку рата – ступањем у комунистичку партију. Хероји су постајали мртви и живи учесници рата. Било која форма херојског жртвовања за слободу и живот у миру стајала је као противтежа ужасима рата. Жртвовање за виши циљ, није само било доказ хероизма већ је правило равнотежу између идентитета државе и идентитета појединца.

хероја. Важност њиховог политичког утицаја у домену конструисања и управљања симболима/херојским знацима, може се видети из примера народних хероја из две суседне Југословенске државе, Албаније и Бугарске. Народна Република Албанија је своје народне хероје (1945-1954) установила по узору на југословенске народне хероје. У првој фази за народне хероје Албаније проглашавани су, уз народне хероје Албанце, и југословенски грађани (Иво Лола Рибар, Иван Милутиновић, Рамиз Садику, Емин Дураку, Ибе Паликућа). Орден је прављен у фабрици Иком у Загребу све до Резолуције Информбироа 1948. године, после чега наставља да се производи у Пољској и СССР-у. Уместо партизана са пушком и заставом на њему се налазио лик Скенедербега окружен венцем од храстовог лишћа. Орден се додељивао за херојске поступке, лична и колективна херојска дела и храброст и решеност у вођењу јединица до победе. Додељен је 150 пута. Са друге стране, послератна Бугарска, установила је звање Херој Народне Републике Бугарске након Резолуције ИБ-а 15.07.1948. године, које се додељивало бугарским и страним држављанима за дела и подвиге направљене при заштити Бугарске и савезничких земаља. Орден је добило 58 појединаца, поред истакнутих бугарских држављана орден су понели и најистакнутији совјетски политичари.

Нови хероји рата представљали су и заступали сасвим одређену групу бораца за ново друштво и нову државу, зато су се као носиоци ордена појављивали скојевци и комунисти, предратни и они којима је одлазак у рат на самом његовом почетку улио веру у Партију и њено руководство. Како се избор народних хероја налазио увек у домену политичког тела, које је настојало да јаче истакне своју улогу у рату и након рата, он је симболизовао колико улогу коју су хероји имали за ослобођење и државу, толико односе унутар КПЈ, као и вредности којима су задужили своје суграђане, партију и државу. Стварајући своје хероје држава је стварала ликове који ће генерацијама послужити као узор за идентификацију са циљевима њихове борбе и са отелотвореним новим патриотизмом.

У зависности од времена проглашавања народни хероји се у перцепцији истраживача јављају као: хероји ратничке етике, хероји победници рата, хероји разлаза, хероји сећања и изградње и хероји браниоци тековина рата. Сваки период хероизације обележен је специфичном друштвено-историјском ситуацијом у којој су народни хероји имали одређену функцију.

Први народни хероји из рата – хероји ратничке етике, имали су функцију дефинисања и институционализовања истакнутих ратних улога. Хероји победници рата омогућили су појединцима да створе слике о себи као о победницима рата и првим савезницима једне од најјачих светских армија. Хероји разлаза морали су да обаве функцију контроле сећања статусом модификације и поновног редефинисања лика правога народног хероја. Масовни избор хероја сећања и изградње имало је за циљ да прошири и утврди границе колективног сећања и професионализације армије и високих државних функција, па им је функција почивала на постигнутом општем доприносу друштвених типова створеном консензусу кроз усвајање основних херојских типова. Хероји браниоци тековина рата вршили су функцију контроле статусом модификације и доприноса друштвених типова створеном консензусу.

У општој причи о рату, живи народни хероји означавали су ратну причу са срећним крајем, а сви мртви хероји свесно и исправно жртвовања за слободу и Комунистичку партију Југославије. Херојски ликови обезбедили су јасно разликовање ратних улога партизана борца-команданта и партијског активисте-револуционара. Кроз спајање лика мртвог и живог народног извршена је

институционализација улога официра Југословенске народне армије и друштвено политичких радника, нових доносилаца одлука. Живи народни хероји, уз високе функције које су обављали у држави, постали су носиоци наслеђене харизме и ауторитета која им је обезбедила дистанцу од својих сабораца и друштвени престиж.

Ликови народних хероја увели су у колективно сећање и јавни дискурс представе о томе шта све репрезентује југословенске народне хероје. Кроз моделе – типове херојских ликова сагледавају се симболичке манифестације херојских врлина и карактера. Хероји типа бранилац–ослободилац сублимирају ратно искуство бораца партизана у својеврсни еп о народноослободилачкој борби, који се састоји од наратива о подизању устанка у свакој Републици, ослобођењу и животу на ослобођеним територијама, путу Врховног штаба, формирању Пролетерских бригада и седам непријатељских офанзива, стварању нове државе у вихору рата и сл. Тип хероја браниоца – ослободиоца аналоган је хероју спаситељу и националном хероју. Ови ликови су преко херојских биографија увели у историју готово епску структуру наратива коју прате одлике ликова традиционалних устаника. Они ће означити и постизање стања равнотеже у локалним срединама због ауторитета који им је додељен.

Хероји мученици имали су двоструку функцију – да оправдају све цивилне жртве рата и ставе их у функцију револуционарних жртви свесно датих за социјалистичку Југославију и да отелотворе мученичку жртву девојака и жена које су масовно узеле учешће и страдале у рату, а након рата постале нова активна друштвена снага. Преко ликова хероја-мученика извршена је осуда насиља и терора. Они су означили сакралне жртве рата у новој световној религији комунизма.

Народни хероји су омогућили друштву да се олакша процес афективног усвајања историје, за који је Алаида Асман (Asman 2011) утврдила да је вид мита, најпре кроз образовање у јавним школама, а затим и кроз именовања и означавања институција и простора њиховим именима. Ликови хероја чинили су репрезентативне примере и моделе за идентификацију због својих ратничких, борбених и духовних квалитета, као утемељујућа историја која не пролази историзацијом.

Ликови народних хероја откривају нам и на каквим су уверењима изграђени. Њихови ствараоци и поштоваоци лика и дела, веровали су да народни хероји поседују духовну и моралну чистоту која је већа од етике других људи; да су исправни и служе као пример за углед; да су јединствени међу собом у рату и миру без обзира на нацију и веру; да су се свесно жртвовали; да чувају тајну и не одају је непријатељу; да имају визију срећне и равноправне заједнице коју деле са другим људима; да су жељни знања и напредовања; и да воде друштво у бољу будућност.

У структури мита о народном хероју уочава се несразмера у односу ликова народних хероја и лика народног хероја Јосипа Броза Тита. Троструки народни херој изградио је независан „митски ауторитет” харизматичног вође који се временом развијао у више праваца, док су се народни хероји ослањали на традиционални ауторитет који су им обезбедили њихови типови-улоге. Тито је митологизован не само као ратни командант, већ и као иницијатор и инспиратор догађаја, а највише као особа која открива животну важне поруке и упућује народне масе како треба живети и стварати ново друштво и новог човека. У текућем југословенском политичком дискурсу који је круто величао актере и достигнућа рата не проблематизујући ни једну отворену тему, успостављен је модел хијерархије у коме хероји следе партију и њеног доживотног вођу Тита.

Народни хероји су од своје заједнице добили: обећање о вечном сећању („незаборав”) које прате споменици (бисте и визуелни симболи њихових ликова) - обележја подигнута мртвима у функцији симболичко-мнемотехничког подсетника за живе; и циклични живот („неумрлост“) - стални повратак и учешће целе заједнице у њиховој херојској жртви. Тако су постали митски елементи, делови историјског наратива који се интезивно доживљава и преживљава.

Настао на раскршћу историје и меморије, утицаја и дискурса, народни херој је сложени знак комуникације, који задржава своје основне одлике и радње лика али му додаје нова тумачења и контекст. Циљ ових знакова увек је мобилизација за патриотску историју и идентитет преко емоционалне аутентичности. Зато је и борба коју су настављали ликови народни хероја у миру била борба за сећање и идентитет. Иконизовани и сакрализоване у социјалистичкој Југославији постали су недодирљиви, свети знаци југословенског идентитета. Зато уништавање

споменика народних хероја највише асоцира на иконокласам ликова светаца и богова.

Спровођење државне политике хероизације обезбедило је да ликови хероја, слике херојских подухвата, херојске смрти и награде за хероје постану интегрални и препознатљиви део југословенске културе. У подручју стварања и трансфера знака-хероја они су опстајали неупитни све док је и процес хероизације Другог светског рата био неупитан. Десакрализација херојских ликова и процес њихове дезинтеграције започињу симболичким нарушавањима ових ликова довођењем до апсурда појединих црта лика, превођењем у културно-потрошачки контекст и прилагођавањем вредностима нових животних стилова (lifestyle) и национално-политичких односа у региону. Неке од вредности на којима су почивали постале су сумњиве као индикатори политичке валентности и чина, зато што су изражавали све мање популарну југословенску националну опцију.

Анализа није обухватила истраживање тренутног дискурса који се формирао око народних хероја након ратова 90-их година XX века и нестанка Југославије. За то би било потребно прикупити податке из држава које су настале на њеном тлу и размотрити нове херојске митове које су у међувремену настали, као и њихове међусобне односе.

Овој теми је могуће прићи и из других углова посматрања и истраживачких стратегија „читања“ мита, но онда би се анализа морала концентрисати на мали број изабраних ликова. На тај начин би се преко изабраних ликова могли утврдити мотиви који прате сваки лик и извршити поређење у различитим историјско-политичким дискурсима.

X. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Agar, Michael.** 1980. Hermeneutics in Anthropology. *Ethos* 8(3): 253–272.
- Albvaš, Moris.** 1999. Kolektivno i istorijsko pamćenje. *Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja – R.E.Č.*, 56, 2, 63–82.
- Anderson, Benedikt.** 1998. *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
- Антонијевић, Драгана.** 2003. Између историје и предања: вође српске револуције у фолклору. Београд, докторска дисертација.
- Антонијевић, Драгослав.** 1961. Народне песме позива на устанак. *Зборник (8. Конгреса савеза удружења фолклориста Југославија посвећеног двадесетогодишњици народне револуције*, 6. септембра 1961. у Титовом Ужицу, стр. 187–193.
- Asman, Alaida.** 2011. *Duga senka prošlosti: kultura sećanja i politika prošlosti*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Assmann, Jan.** 1995. Collective memory and cultural identity. *New German Critique* 65, 125–133.
- Assmann, Jan.** 2005. *Kulturno pamćenje: pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme.
- Bal, Mike.** 2000. *Naratologija – teorija priče i pripovedanja*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
- Banac, Ivo.** 1995. Zarathustra in Red Croatia: Milan Šufflay and His Theory of Nationhood. In: *National Character and National Ideology in Interwar Eastern Europe*. (Ed.) Ivo Banac and Katherine Verdery. New Haven: Yale Center for International and Area Studies, pp. 181–193.
- Bart, Roland.** 1979. *Književnost, mitologija, semiologija*. Beograd: Nolit.
- Barthes, Roland.** 1977. *Image, music, text*. London: Fontana Press.
- Barthes, Roland.** 1981. *The discourse of history*. *Comparative criticism*, 3, 7–20.

- Barthes, Roland.** 2009. *Mitologije*. Zagreb: Naklada Pelago.
- Berger, P.L. & Luckmann, T.** 1992. *Socijalna konstrukcija zbilje, rasprava o sociologiji znanja*. Zagreb: Naprijed.
- Bell, Duncan S. A.** 2003. Mythscapes: memory, mythology, and national identity. *British journal of sociology*. Vol. No. 5, Issue No.1 (march 2003), 63–81.
- Bicanic, Rudolf.** 1944. The effect of war on rural Yugoslavia. *The geographical journal*, vol.103, No.1/2, 30–45.
- Bilandžić, Dušan.** 1985. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Glavni procesi, 1918 – 1985*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bjelić, Krsto, Svirčić, Zdenko.** 1980. *Heroine Jugoslavije*. Zagreb: Spektar.
- Бодријар, Жан.** 1991. *Симболичка размена и смрт*. Горњи Милановац: Дечје НОВИНЕ.
- Bojovic, Bosko.** 2000. Pour Une Typologie Du Héros Dans La Poésie Épique Slave Du Sud. *Etudes Balkaniques* 7: 71–87.
- Bottici, Clara.** 2007. *A philosophy of political myth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Broz, Josip - Tito.** 1981. *Drug Tito*. Zagreb: Spektar; Rijeka: "Otokar Keršovani"; Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Bruner, Jerome.** 1991. The Narrative Construction of Reality. *Critical Inquiry* 18 (autumn), 1–21.
- Burke, Peter.** 1991. *Junaci, nitkovi i lude: narodna kultura predindustrijske Evrope*. Školska knjiga: Zagreb.
- Butler, Bill.** 1979. *The Myth of the Hero*. London: Rider & Company.
- Вајт, Хејден.** 2011. *Метаисторија: Историјска имагинација у Европи деветнаестог вијека*. Подгорица: ЦИД.
- Vejn, Pol.** 1992. *Da li su Grci verovali u svoje mitove? Esej o tvoračkoj mašti*. Svetovi: Novi Sad.
- Влаховић, Петар.** 1996. Етничке групе Црне Горе у светлу основних етнолошких одредница. *Гласник етнографског музеја*, књига 60, 9–26.

Voigt, Ellen Brian. 1991. *Image*. *New England Review*, Vol. 13, No.3/4, (spring – summer 1991), p. 254–268.

Vukas Lugarić, Danijela. 2014. Boško Buha i Pavlik Morozov: novi (jugoslavenski/sovjetski) čovjek u tijelu malenoga dječaka. *Narodna umjetnost* 51(2), 133–154.

Vukmanović, Svetozar Tempo. 1971. *Revolucija koja teče: Memoari*. Beograd: Komunist.

Weinsheimer, Joci. 1979. Theory of character: Emma. *Poetics Today* 1, 185–211.

White, Hayden. 2013. The Value of Narrativity in the Representation of Reality. *Critical inquiry*, 7(1), pp.5–27.

Weeks, Charles A. 1987. *The Juarez Myth in Mexico*. The University of Alabama Press: Tuscaloosa.

Gezeman, Gerhard. 1968. *Čojstvo i junaštvo starih crnogoraca*. Cetinje.

Gezeman, Gerhard. 2003. *Crnogorski čovjek*. Podgorica: CID.

Глишић, Венцеслав, Борковић, Милан. 1970. Принципи за историјску валоризацију догађаја и личности из НОБ–а у Србији. У: *Заштита, уређивање и подизање споменика Народноослободилачког рата у СР Србији*, Београд.

Дворниковић, Владимир. 1939. *Карактерологија Југословена*. Београд: Космос.

Дедијер, Владимир Ј. 1983. О партизанском саможртвовању и херојском самоубиству. *Глас Српске академије наука и уметности*, Одељење историјских наука, књ. 3, с. 219–281.

Denich, Bette S. 1976. Sources of Leadership in the Yugoslav Revolution: A Local–Level Study, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 18, No. 1 (Jan. 1976), 64–84.

Denitch, Bogdan. 1976. Violence and Social Change in the Yugoslav Revolution: Lessons for the Third World? *Comparative Politics*, Vol 8, No. 3, Special Issue on Peasants and Revolution (Apr.), 465–478.

Деретић, Јован. 1995. *Загонетка Марка Краљевића: о природи историчности у српској народној епизи*. Београд: СКЗ.

DeSoucey, Michaela et al. 2008. Memory and Sacrifice: An Embodied Theory of Martyrdom. *Cultural Sociology*, 2(1), pp.99–121.

Despotović, Ljubiša, Šljukić, Srđan, Gavrilović, Darko, et al. 2012. *Mitovi epohe socijalizma*. Novi Sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Sremska Kamenica: Fakultet za evropske pravno-političke studije.

Dimitrijević, Bojan. 2003. Pobuna jugoslovenske periferije: generalski kor Jugoslovenske armije 1945–1953. godine. У: *Dijalog povjesničara – istoričara* 7, Beograd, 20–22. septembra 2002., str. 287–306.

Dimić, Ljubodrag. 1988. *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*. Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad”.

Димић, Љубодраг. 1994. Историографија и идеологија: југословенско искуство 1945 – 1955, *Годишњак за друштвену историју*, 1 (1), стр. 35–54.

Димић, Љубодраг. 1997. Од тврдње до знања: прилог историји историографије о рату 1941 – 1945. У: *Други свјетски рат – 50 година касније*. (Ур.) Владо Стругар. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности; Београд: Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књ. 43, Одјељење друштвених наука, књ. 18, стр. 507-520.

Doble, G.H. 1943. Hagiography and folklore. *Folklore*, Vol.54, No. 3 (Sept., 1943), pp. 321–333.

Dolgin, Janet L., Magdoff, Joann (ed.). 1977. The invisible event. History and the myth (time) as Cultural categories. *Symbolic anthropology: A reader in the study of symbols and meaning*, New York: Columbia University press, pp. 351–363.

Dorson, Richard M. 1950. Folklore and Fake Lore. *American Mercury*, 70, 335-343.

Dorson, Richard M. 1969. Feklore. *Zeitschrift fur Volkskunde*, 65 (1), 56-64.

Dorson, Richard M. 1976. *Folklore and Feklore: essays toward a discipline of folk studies*. Cambridge: Harvard University Press.

Droge, Arthur, and James D. Tabor. 1992. *A noble death: suicide and martyrdom among christians and jews in antiquity*. San Francisco: Harper San Francisco.

Dubinkas, Frank A. 1983. Leaders and Followers: Cultural Pattern and Political Symbolism in Yugoslavia. *Anthropological Quarterly*, 56:2, p.95.

- Dugandžija, Nikola.** 1980. *Svjetočna religija*. Beograd: Mladost.
- Durkheim, Emile.** 2005. [1897]. *Suicide: A study in sociology*. London and New York: Routledge.
- Đilas, Aleksa.** 1990. *Osporavana zemlja: Jugoslovenstvo i revolucija*. Beograd: Književne novine.
- Đilas, Milovan.** 1948. Izgledi na razvoj AFŽ. *Žena u borbi*, 3–4, HDA, AFŽ–7.
- Đilas, Milovan.** 1990. *Revolucionarni rat*. Beograd: Književne novine.
- Ђурић, Иван.** 1990. *Историја – прибежиште или путоказ*. Свијетлост: Сарајево.
- Ђурић, Mihailo.** 1989. *Mit, nauka, ideologija: nacrt filozofije Kulture*. Beograd: BIGZ.
- Evola, Julius.** 2011. *Metaphysics of war, battle, wictory and death in the world of tradition*. Arktos media.
- Ekmečić, Milorad.** 2008. *Dugo kretanje između klanja i oranja: Istorija Srba u Novom Veku (1492–1992)*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Elljade, Mircea.** 2004. *Aspekti mita*. Zagreb : Demetra.
- Апоптоза*. 1966. Enciklopedija Leksikografskog zavoda. I. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod. pp.154.
- Женет, Жерар** (Gerard Genette). 1983/1985. *Фигуре*. Београд: Вук Караџић.
- Žanić, Ivo.** 1998. Hajduci, kmetovi, askeri i vitezovi: imbolični identiteti JNA i postjugoslavenskih vojski, *Polemos*, Sv.1, 1=1, str. 37–56.
- Жикић, Бојан.** 2011. Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе. Увод у истраживање и прелиминарни резултати, стр. 7-27. У: Жикић, Бојан (Ур.) *Културни идентитети као нематеријално културно наслеђе*. Београд: Српски генеалошки центар.
- Жирарде, Раул.** 2000. *Политички митови и митологије*. Београд: Библиотека XX век.
- Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа: Документи Врховног штаба НОВ и ПОЈ. Том II. књига 1. (1949)* Београд:

Zbornik nor–a. Tom II: Dokumenti Vrhovnog štaba NOV I POJ. knjiga 11. (1949)
Београд: Војноисторијски институт Југословенске армије

[/http://www.znaci.net/zb/4_2_11.htm](http://www.znaci.net/zb/4_2_11.htm)

Звијер, Немања. 2011. *Идеологија филмске слике: социолошка анализа партизанског ратног спектакла.* Београд: Филозофски факултет.

Ignjatovic, Aleksandar. 2010. From constructed memory to imagined national tradition: the tomb of the unknown Yugoslav soldier (1934–38). *The Slavonic and East European Review*, Vol. 88, No. 4 (October 2010), pp. 624–651.

Indić, Milan. 1985. *Djeca heroji.* Zenica: Dom štampe.

Jancar–Webster, Barbara. 1990. *Women & revolution in Yugoslavia, 1941 –1945,* Denver: Arden press.

Janson, Heda. 1971. Concerning the “Historical” and the “Local” Legends and Their Relatives. *The Journal of American Folklore*, Vol. 84, No. 331; Toward New Perspectives in Folklore (Jan.–Mar., 1971), 134–144.

Jauss, H.R., Bennett, B., Bennett, H. 1974. Levels of identification of hero and audience. *New literature history*, vol. 5, No.2, Changing views of character, 283–317.

Jovanić, Đoko. 1988. *Ratna sjećanja.* Београд: Војноиздavaчки и новински центар, Загреб: Стварност.

Kadison Berson, Robin. 1999. *Young Heroes in World History.* Westport, Conn.: Greenwood Press.

Карић, Владимир. 1887. *Србија, опис земље, народа и државе.* Београд: Краљевско–српска државна штампарија.

Каčавенда, Петар, Živkovic, Dušan. 1982. *Narodni heroji Jugoslavije I: [A–M].* Београд: Партизанска књига: Народна књига, Титоград: Пobjеда.

Каčавенда, Петар, Živkovic, Dušan. 1982. *Narodni heroji Jugoslavije II: [N–Ž].* Београд: Партизанска књига: Народна књига, Титоград: Пobjеда.

Katropa, Fernando. 2011. *Istorija, vreme i pamćenje.* Београд: Clio.

Kelly, Catriona. 2005. *Comrade Pavlik: The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero.* London: Granta Books.

Kembel, Džozef. 2004. *Heroj sa hiljadu lica.* Novi Sad: Stylos.

Kirschenbaum, Lisa A., Wingfield, Nancy M. 2009. Gender and construction of wartime heroism in Czechoslovakia and the Soviet Union. *European history Quaterly*, vol. 39(3), 465–489.

Klapp, Orrin E. 1948. The Creation of Popular Heroes. *The American Journal of Sociology*, Vol.54, No.2, 135–141.

Klapp, Orrin E. 1949. The Folk Hero. *The Journal of American Folklore*, Vol.62, No.243, 17–25.

Klapp, Orrin E. 1954. Clever Hero. *The Journal of American Folklore*, Vol.67, No.263, 21–34.

Klapp, Orrin E. 1958. Social Types: Process and Structure. *American Sociological Review*, Vol.23, No.6, 674–678.

Klapp, Orrin E. 1962. *Heroes, Villians, and Fools – The Changing American Character.* Prentice–Hall, Englewood Cliffs, NJ.

Кољанин, Драгица. 2012. Обликовање новог концепта маставе историје у основним школама у Србији (1948–1952). *Истраживања*, бр. 23, Нови Сад, 443–457.

Кочовић, Богољуб. 1985. *Жртве другог светског рата у Југославији.* Лондон: Наше дело.

Краснићи, Марк. 1961. Мотив херојства у партизанској народној епици. *Рап VIII конгреса савеза фолклориста Југославије у Титовом Ужицу*, од 6. до 10. септембра 1961. године, 287–294.

Kuljić, Todor. 2004. *Tito – sociološka studija.* Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“

Kuljić, Todor. 2006. *Kultura secanja: Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti.* Beograd: Čigoja.

Lampe, John R. 2000. *Yugoslavia as history: twice there was a country.* Cambridge university press.

Лазић, Жика. 1960. *Стјепан Стево Филиповић, народни херој, симбол отпора фашизму: Подигнутих руку пркосио злу.* Илустрована Политика, октобар 1960.
<http://www.yugopapir.com/2013/07/stjepan-stevo-filipovic-narodni-heroj.html>

Levi–Strauss, Claude. 1963. [1949]. *History and anthropology.* Structural Anthropology. New York: Basic Books.

Liu, James H. and Lászlo, János. 2007. A narrative theory of history and identity, Social identity, social representations, society, and the individual. In: Moloney, Gail and Walker, Iain. *Social representations and identity: Content, process, and power.* New York: Palgrave Macmillan, 85–107.

Ljubojev, Petar. 1995. *Evropski film i društveno nasilje: svet minulog kolektivizma.* Novi Sad: Matica Srpska; Beograd: Yu fil danas, Prosveta.

McAdams, D. P. 1993. *Stories we live by: Personal myths and the making of the self.* New York, NY: William Morrow and Company, Inc.

Makolkin, Ana. 1992. *Name, Hero, Icon: semiotic of nationalism through heroic biography.* Berlin; New York: Mouton de Gruyter.

Makolkin, Ana. 2000. *Anatomy of Heroism.* New York, Ottawa, Toronto: Legas.

Malešević, Siniša. 2010. *The sociology of war and violence.* New York: Cambridge University Press.

Малиновски, Бронислав. 1971. *Магија, наука, религија.* Београд: Просвета.

Marijan, Davor. 2006. Jugoslavenska narodna armija – važnija obilježja. *Polemos*, 9 (1), 25–43.

Matić, Milan. 1984. *Mit i politika: Rasprava o osnovama političke kulture.* Beograd: Radnička štampa.

McAdams, Dan P. 1993. *The stories we live by: Personal myths and the making of the self.* New York: Guilford Press.

Miller, Dean A. 2000. *The Epic Hero.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Moloney, G. and Walker, I. 2007. Introduction. In: Moloney and I. Walker (eds). *Social representations and identity/content, process, and power*, 1–9. New York: Palgrave Macmillian.

Mosse, George L. 1986. Two World Wars and the Myth of the War Experience. *Journal of Contemporary History* 21 (4), 491–513.

Mosse, George. 1990. *Fallen soldiers*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Murray, Henry A., Braziller, George. 1960. *Myth and Mythmaking*. New York: George Braziller.

Недељковић, Душан. 1961. Развитак ужичког народног стваралаштва. *Зборник 8. Конгреса савеза удружења фолклориста Југославија посвећеног двадесетогодишњици народне револуције*, 6. септембра 1961. у Титовом Ужицу, стр. 43–75.

Nedeljković, Saša. 2007. Čast, krv i suze: ogledi iz antropologije enticiteta i nacionalizma. Београд: Златни змај.

Николић, Коста. 2006. *Тито говори што народ мисли: култ Јосипа Броза Тита 1941–1949*. Београд: Службени лист СЦГ.

Николић, Коста. 2013. Постмодернизам и хуманистичке науке. *Гласник Етнографског института САНУ LXI* (2), 53–66.

Николиш, Гојко. 1980. *Корен, стабло, наветина*. Загреб: Либер, Београд: Просвета.

Olberg, Dag. 1995. The Theory of Heroic Defeats: A Mixed Motivation Approach. *Sociological Theory*, Vol.13, No.2, 178 –196.

O'Malley, Pene V. 1986. *The Myth of the Revolution – Hero Cults and The Institutionalization Of The Mexican State, 1920-1940*. New York • Westport, Connecticut • London: Greenwood Press.

Оровић, Саво. 1961. Народне песме у ослободилачком рату и револуцији. *Раd VIII конгреса савеза фолклориста Југославије у Титовом Ужицу*, од 6. до 10. септембра, 1961. године, 195-202.

Павловић, Стеван К. 2004. *Србија: историја иза имена*. Београд: Cliо.

Павловић, Стеван К. 2009. *Хитлеров нови антипоредак: Други светски рат у Југославији*. Београд: Cliо.

Rei, Mario. 1971. *The living Webster encyclopedic dictionary of the English language*. Chicago: English-Language Institute of America.

Perica, Vjekoslav. 2006. *Balkanski idoli: religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Perica, Vjekoslav. 2011. Herojstvo, mučeništvo i karizma u civilnoj religiji titoizma. Proturječja između Titovog kulta i kulte narodnih heroja Jugoslavije. U: *Tito – viđenja i tumačenja*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, Arhiv Jugoslavije, str. 582-597.

Perica, Vjekoslav. 2012. Kult narodnih heroja i patriotska mitologija titoizma. U: *Mitovi epohe socijalizma*, ed. Despotović, Ljubiša et. al., str. 93-130.

Petrović, Ljubomir. 2001. *Narodni heroji u Jugoslovenskom društvu 1942–1980. Godine*. Vojno-istorijski glasnik, 1/ 2, str.123-134.

Петровић, Слободан (ур.). 1957. *Зборник народних хероја Југославије*. Београд: Омладина.

Пинтар-Манојловић, Олга. 2005. Идеолошко и политичко у споменичкој архитектури Првог и Другог светског рата на тлу Србије. Београд, докторска дисертација.

Popović, Jovo. 1976. *Kazivanja dra Vladimira Bakarića: To su bila čudesna vremena, dani herojstva*. Zagreb: Vjesnik.

Rudež, Stojan. 1987. *Odlikovanja SFRJ*. Beograd: Službeni list.

Ораховац, Саит. 1957. *Савремене народне пјесме*. Сарајево: Свијетлост.

Sakaida, Henry. 2004. *Heroes of the Soviet Union 1941–45*. Elms Court: Osprey Publishing.

Sater, William F. 1973. *The heroic image in Chile: Arturo Prat, secular saint*. Univ of California Press.

Sater, William F. 1988. Heroic Myths for Heroic Times, *Mexican Studies*, Vol. 4, No. 1 (winter, 1988), 151-161.

Satjukow, S., & Gries, R. 2001. Sozialistische Heldinnen. *L'Homme. Zs. für Feministische Geschichtswissenschaft*, 12(2), 335-340.

Satorti, Rosalinde. 1995. On making of heroes, heroines, and saints. In: *Culture and entertainment in wartime Russia*. Ed. Richard Stites,

Šibl, Ivan. 1960. *Žene – ratnici*, U: *Ratni dnevnik*. Zagreb: Naprijed.

Скок, Петар. 1984. *Етимолошки ријечник хрватског или српског језика*, Загреб.

Smith, Anthony D. 1999. *Myths and memories of the nation*. New York: Oxford University Press Inc.

Sternberger, Dolf. 1968. Legitimacy. *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 2nd edn, vol.9. New York: Macmillan and Free Press, pp. 244.

Суботић, Милан. 2011. (Де) конструкција мита о хероју: случај Павлика Морозова. *Теме: часопис за друштвене науке*, Год. 35 (4), 1693-1713, Ниш: Унивезитет у Нишу.

Schwartz, Barry. 1983. George Washington and the whig conception of heroic leadership. *American Sociological Review*, 48 (1) (Feb., 1983), pp. 18-33.

Taha, Ibrahim. 2002. Heroism in Literature: A Semiotic model. *The American Journal of Semiotics*, Vol. 18, Iss.1-4; pg. 107, 21 pgs

Taylor, Charles. 1971. Interpretation and science of man. *The review of metaphysics*, Vol. 25, No. 1 (Sep., 1971), pp. 3-51.

Taylor, Patricia A. 1987. The celebration of heroes under communism: on honors and reproduction of inequality. *American sociological review*, 52 (2), pp. 143-154.

Теравац, Мирко. 2012. *Moj drugi svestski rat i mir: O ratu posle rata – autobiografski zapisi*. Zagreb: Razlog.

Тимотијевић, Мирослав. 2013. Меморијал ослободиоцима Београда 1806. *Наслеђе*, 9-34.

Тодић, Миланка. 2005. *Фотографија и пропаганда 1945-1958*. Бања Лука: ЈУ Књижевна задруга; Панчево: Helicon.

Torring, Jacob. 2005. Discourse Theory: Achievements, Arguments, and Challenges. In: Howarth, D. and J. Torring (eds.), *Discourse Theory in European Politics*. London: Palgrave, 2005.

Trgo, Fabijan (ed.). 1955. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda: Dokumenti Vrhovnog štaba NOV i POJ. Tom II. knjiga 4*. Beograd: Vojno-izdavački zavod „Vojno delo”. http://www.znaci.net/zb/4_2_4.htm

Turner, Bryan. 2008.[1984]. *The body and society*. London: Sage.

- Turner, Victor.** 1989. *Od rituala do teatra*. Zagreb: Agust Cesarec.
- Устав Федеративне народне Републике Југославије*. (1946). 31.01.1946.
- Fishwick, Marshall.** 1975. [1954]. *American heroes: Myth and reality*. Washington: Public Affairs Press.
- Fishwick, Marshall.** 1954. American heroes: Columbia's path. *Western Folklore*, vol. 13, no. 2&3, pp. 153/159.
- Frow, J.A.** 1985. Discourse and power. *Economy and society*, 14(2), 193/214.
- Frye, Northrop.** 1971. *Anatomy of criticism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Frye, Northrop.** 1991. *Mit i struktura*. Sarajevo: Svjetlost.
- Friedman, Jonathan.** 1992. Myth, History, and Political Identity. *Cultural Anthropology*, 7(2), pp.194-210.
- Fuko, Mišel.** 1998. *Arheologija znanja*. Beograd: Plato, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Fuko, Mišel.** 2007. *Poredak diskursa: pristupno predavanje na Kolež de Fransu* (1970). Лозница: Каргос.
- Hero*. Funk and Wagnalls standard dictionary. 1980. New York: New American Library.
- Hall, Stuart.** 2003. Who needs identity? In: S. Hall and P. Du Gay (eds). *Questions of cultural identity*, 1-17. London: Sage Publications.
- Hobsbaum, Erik.** 2002. *Doba ekstrema: Istorija kratkog dvadesetog veka: 1914–1991*. Beograd: Dereta.
- Hobsbom, Erik i Rejndžer, Terens (ur.).** 2011. *Izmišljanje tradicije*. Beograd: XX vek.
- Hobsbawm, Eric J.** 1993. *Nacije i nacionalizam: program, mit i stvarnost*. Zagreb: Liber.
- Hoepken, Wolfgang.** 1999. War, memory, and education in a fragmented society: the case of Yugoslavia. *East European Politics and Societies*, Vol. 13, no. 1, 190–226.
- Hook, Sidney.** 1943. *The hero in history, a study in a limitation and possibility*. New York: The John Day company.

Carlyle, Thomas. 184). *On Heroes and Hero Worship and the Heroic in History*. <http://cnqzu.com/library/Philosophy/neoreaction/Thomas%20Carlyle/Carlyle%20heroes.pdf>

Carr, David. 1986. Narrative and the Real World: An Argument for Continuity. *History and theory*, 25 (2): 117–131.

Cassirer, Ernst. 1946. *The myth of the state*. New Haven: Yale University Press.

Clark, Katerina. 2000. *The Soviet Novel: History as ritual*. Indiana University Press.

Connerton, Paul. 1989. *How societies remember*. Cambridge: Cambridge university press.

Cook, Bernard. 2006. Yugoslavia, women in the military during World War II. In: Cook, B.A. ed. *Women and war: a historical encyclopedia from antiquity to the present*. Santa Barbara, CA; Denver, CO; Oxford, England: ABC/Clio.

Coupe, Laurence. 2009. *Myth*. New York: Routledge.

Цветковић, Срђан. 2015. *Између српа и чекића. I: ликвидација „народних непријатеља” 1944 -1953*. Београд: Службени гласник.

Цвијић, Јован. 2006. *Психичке особине јужних Словена*. Београд: Српска књижевна задруга.

Cumming, Mark (Ed.). 2004. *The Carlyle Encyclopedia*. Madison: Fairleigh Dickinson University Press.

Džadžić, Petar. 1994. *Homo balcanicus, homo heroicus II*. Beograd: Prosveta.

Ђирић, Александар. 2013. Наши Шпанци, *Време* 1169, 30. мај 2013. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1117280>

Шкодрић, Љубинка. 2015. *Положај жене у окупираној Србији 1941 -1944*. Београд, докторска дисертација.

Šljukić, Srđan. 2012. Mit o izabranosti: komunizam u Jugoslaviji. U: Despotović, Ljubiša, Šljukić, Srđan, Gavrilović, Darko, et al. *Mitovi epohe socijalizma*. Novi Sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Sremska Kamenica: Fakultet za evropske pravno-političke studije.

Биографија аутора

Ивана Лучић-Годосић рођена је 15.09.1966. у Ужицу. Основну, средњу и основну музичку школу, одсек клавир, завршила је у Ужицу. Студије етнологије на Филозофском факултету у Београду, уписала је 1986. године, а дипломирала 1991. године, са просечном оценом 9,27. Дипломски рад, код ментора проф. др Ђурђице Петровић, одбранила је са оценом 10. Магистарске студије на Филозофском факултету у Београду, на смеру етнологије-антропологије, уписала 1996. године, а завршила 2001. године, са просечном оценом 9,80. Магистарски рад на тему: „Игранке у Београду: 1945-1963“ одбранила је код ментора проф. др Ивана Ковачевића.

У свом професионалном и друштвеном раду дала је допринос у пословима заштите и ревитализације културног наслеђа, града Београда, посебно Београдске тврђаве.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: **Ивана Лучић-Тодосић**

Број индекса: **408-15-0008**

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

**„Антрополошки приступ проучавању народних хероја: културна
конструкција и типологија херојских ликова“**

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора: **Ивана Лучић-Тодосић**

Број индекса: **408-15-008**

Студијски програм: **етнологија-антропологија**

Наслов рада: **„Антрополошки приступ проучавању народних хероја:
културна конструкција и типологија херојских ликова“**

Ментор: **др Иван Ковачевић**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.